1830 E
B 10 (L)
B. № 10
10/L 90

॥ इदं सप्तशतीपुस्तकं मालामंत्रटीकाप्रारंभः ॥

9dam Saptashati pustakam Mala Mantra Teeka Prarambh.

श्रीमन्महामंगलमूर्त्तये नमः॥ श्रीसरस्वत्यै नमः॥
श्रीगुरुभ्यो नमः॥ श्रीकुलदेव्यै नमः॥ श्रीइ
ष्टदेव्यै नमः॥ प्रारंभकाले निर्विघ्नमस्तु॥ अथ
सप्तशतीसटीकरांतनवीलिख्यते॥ ॥
ब्रह्मायस्यै हरिर्यस्यै रुद्रो यस्यै च धामने॥ नम
स्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥ ॐ मुनि
नमुखांधकूपपतितागावोमुनेः खिंदतेः ताः प्रो
च्चैर्महोयत्नमभितः स्वस्वार्थवसोसुकाः॥ स्र
त्रैकाजिनिसंभृतैरनिशमासाक्ष्यमाणाघनः
स्तावः कामदुघाभवंसपिलमस्तोमद्विषः सविषः
॥ ऐं श्रीं क्लीं पदमाविलांलगदरः स्रष्टुं स्वयं रक्षितुं
संहर्तुं समयेक्षमामयमयीं आह्लीं श्रियं चंडिकां॥

आराध्यारिमरक्षिमार्त्तिदविनीं श्रीतोमरः रांतनु
मार्कंडेयपुराणसिद्धमहिमां विख्याति विख्या
यते॥ ३॥ मार्कंडेयपुराणोक्तं देवीमाहात्म्यमद्भुतं॥
अल्पाक्षरमनल्पार्थमिपपाठपराङ्मुखं॥ ४॥ श्रुवं
युः रांतनुः रांयुः सत्कीर्त्तिस्तोमरान्वयः॥ व्याक
रोतिपराक्षुसकुव्याख्यानपरंपरां॥ ५॥ ॐ नाम
श्चंडिकायै॥ अवसव्यादुपासकं॥ अवतिब्रह्मवे
त्ति विग्रहअवरक्षणादौ॥ अवतेश्छिलोपश्चेति
मनुप्रत्ययः॥ तस्यप्रत्ययस्येवटिलोपः॥ नप्रकृ
तिः॥ अन्यथाहिज्ञानमेव विदध्यात्॥ ज्वरचरया
दिनावकारस्यापश्चधायाश्चछठौ॥ द्वयोरुठोः
सवर्णदीर्घत्वे सावधातुकार्द्धधातुकयोरितिगुणः॥
छन्मेजनइसव्ययत्वमाम्॥ ॐ मिसनुमतौ प्राह्ं

परमेवाप्युपक्रमे ॥ ॐ मिसेकाक्षरं ब्रह्म सर्वमंत्राधिदे
वतं ॥ यद्विभजनेदानं नमस्याकाप्यदरे ॥ चतु
र्थ्यस्यान्नमोयोगान्नमः स्वस्त्यादिसूत्रतः ॥ चंडिका
ये चंडतेकुप्यते चंडा चंडीच ॥ चंड्येव चंडिका ॥ कोप
नाबद्धादिभ्यश्चेति ङीप् ॥ कंडूण् इति कुस्चः ॥ कुसि
ता रात्रिर्निदिता इति संज्ञायां कन् ॥ अथवा चंडते
चंडिका ण्वुल् ॥ यु वोरनाकौ ॥ प्रत्ययस्थात् कात्पूर्व
स्यात इदाप्यसुप इति ईत्वं ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥
कंडिमदे ॥ भगवत्कंडु तिकंडु तेयोगात् माघतिमकं
डुः भगाद्यादयश्चेकः भगान्कंडयतिभदयति
मकंडुः भगस्येवास्य कंडुरितिवा ॥ पृषोदरादित्वा
त्साधुः ॥ वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च द्वौचापरौ वर्ण
विकारनाशौ ॥ धातोस्तदर्थातिशयेन योग
स्तदुच्यते पंचविधं निरुक्तं ॥ मृकंडोरपत्यं पुमा

B. № 10
1830 E
B 10(L)
10/L 90
Idam Saptashati pustakam Mala Mantra Teeka Prasamitti.

॥ इदं सप्तशतीपुस्तकं माला मंत्रटीका प्रशस्तः ॥

भौस: इति चतुर्दशमनव: तत्राष्टमस्य मनो: सावर्णे
रुत्पत्तिं स्वशिष्याय वेदयितुं प्रस्तौति मार्कंडेयो भग
वान्॥ ॥ सावर्णि: सूर्यतनयो यो मनु: कथ्यतेऽष्टम:
विवृणोति॥ त्रियते वर्णनं वर्ण्यते च वर्ण: वर्णो द्विजा
दिशुक्लादिस्तु तो वर्णितु चाक्षरे॥ वर्णेन स्त्रिया सह
वर्तमाना सवर्णा अथवा सवित्रा पत्नी सहमानो वर्णो
यस्या: सा वर्णा सवर्णा या अपत्यं पुमान् सावर्णि: स्त्री
त्वोढक् वा पित्वात् ब्रह्मादिभ्यश्चेति इञ् प्रत्यय:॥ सा
वर्णे: पंचसि प्रयोग:॥ संबंधविवक्षायां दाराश्चो
रामइति वदणं तो ज्ञेय:॥ सूर्यस्य तनय: कसकृतमो
मनुरिसपेक्षायां मावेद्यामाह॥ यो मनु: कथ्यते ऽष्टम
इति॥ यच्छब्देनोच्यते योऽर्थस्तच्छब्दस्तस्य वाचक:॥
य: पुराणज्ञै वैवस्वतमनो: सप्तमादनंतर: सूर्यत

नय: सावर्णिर्नाम मनु: कथ्यते सोऽष्टमो मनुर्भविष्य
तीत्यर्थ:॥ अष्टमत्वं विधेयं सावर्णिरष्टमो मनुरिति वा
च्य: सावर्णाया: प्राग्उक्तसामान्यपुत्रसातादृश्या
मनुजोपि मनुश्चन्मनुरुच्यते॥ अत उक्तं सूर्यतनय
इति॥ सूर्यतनयो अष्टमो मनुरिति वोक्त: छायासुतो
पि सूर्यतनयो शनैश्चरो मनु: स्यात्॥ अत: उभय
मुक्तं सावर्णि: सूर्यतनय इति॥ ॥ निशामय तदुत्प
त्तिं विस्तराद्वदतो मम॥१॥ तस्य सावर्णेरष्टममनो
रुत्पत्तिं विस्तराच्छब्दप्रपंचाद्वदत: मम मुखाद्वाक्यं
निशामय॥ हे शिष्य दत्तावधानं संन्यस्येत्यर्थ:॥
निशामयश्रुणु इति॥ कुंभारख्यातं तथा हि॥ शम
उपशमादिवादि:॥ शमलक्षणे॥ चुरादि:
आभ्यां यथायोगं णिचि उपधायाश्च वृद्धौ॥ शमोदर्शने॥

रामोणौ दर्शनादन्यत्रार्थे मिसंज्ञा भवति॥ अमंतत्वादेव
मित्वैद्वौ नियमार्थौ यंयोगः॥ मितां ह्रस्वः॥ मयति व्या
धिं निवर्तयेति निरामयति लोकान् श्रृणोति दर्शनेन
मित्यापाणात् ह्रस्वस्य स्यापाणादत उपधायाश्च द्वे वनि
रामयति रूपं पश्यति निरामयति चक्षुषा रूपं पश्य
तीत्यर्थः॥ निः शर्करमिदं तीर्थं भारद्वाज निरामय॥ ४
चक्षुषा पश्येत्यर्थः॥ तथा च दुर्घटः॥ निरामयं तदुस्य
तिमिसत्रे निरामनं चक्षुः साधनं ज्ञानमित्यारिव्या
तः॥ ॥ ॥ महामायानुभावेन यथा मन्वंतराधिपः॥
सवर्णिभूवमहाभागः सावर्णिस्तनयो रवेः॥ २॥
यः प्रसिद्धः सावर्णिः रवेस्तनयः महाभागः म
हामायानुभावेन यथा मन्वंतराधिपो बभूव तथा
विस्तरतो गदिष्यामीत्यन्वयः॥ मा सस्यौ विश्वे माया

मार्कंडेयः॥ भूद्रादिभ्यश्चेत्यपत्ये ढक् प्रत्ययः॥ कि
ति चेत्यादिवृद्धिः॥ ढेलोपोऽकद्वाः इत्येकारलोपः॥
दस्य एयादेशः॥ उवाच रुचिवानुस्वशिष्याया
ष्टमं मनुं प्रति हेतुमुक्त्वा नितियावत्॥ इह खलु अ
ह्नकल्पे चतुर्दश मनवः क्रमशः क्रमंते॥ स्वायंभु
वो मनुः प्रथमस्ततः स्वारोचिषो मनुः॥ औत्तमिस्ता
मसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा॥ षडेते मनवोतीताः॥
अथ वैवस्वतः मनुः॥ सावर्णापंचरोच्यश्च भौत्यश्चा
गामिनस्त्वमी॥ तत्र सावर्णयाः संबंधिनः सुताः
पंचापि सावर्णाः सावर्ण्यो मनवः कथ्यंते तत्र
स्वायंभुवाद्याः षट् सप्तमो वैवस्वतः अष्टमः
सावर्णिः नवमः दशमः एकादशो द्वादशश्च सा
वर्णय एव त्रयोदशो मनुः रोच्यश्च त्रयोदशस्तु मनु

महामायामहैरासवैरारासमंतादभिव्याप्तां मौलक्ष्मीं
उपासकायआयंयतिअर्पयतियारात्रिर्भवती सा
महामाया तस्याः अनुपश्चाद्बाध्याध्यवसायादनं
तरंभावः परमात्मतयानुसंधानंअनुभावः स्वभावं
भावयेद्योगी तिस्मरणात् ॥ भावः सत्तास्वभावाभिप्रा
यचेष्टासु ॥ तेनपश्चात्सादृश्ययोरनुमन्वंतरा
धिपः इहप्रकरणतः सप्तममनुर्जिवितकालात्परं
तितोनवममनुदयात्पूर्वोयः कालः मन्वंतरशब्दे
नाविवक्षितः तत्रचात्रांतरशब्दोमध्येवर्तते ॥ मन्वोः
सप्तमनवमयोरंतरेमध्ये काले ब्रह्माधिकृतः रक्षा
कः प्रजानांपतिः अधिपः मन्वंतराधिपः अंतर
प्रकारावधिपरिच्छेदानांतद्विभेदतादर्थ्ये ॥ छिद्रा
सीयविनाबहिरवसरमध्येंतरामनिच ॥ महाभा
गः भजसेवायां ॥ भावेघञ् ॥ चनोः कुप्यिण्वतोः ॥

महाभागोभाग्यस्यसमहाभागः अथवाभासदीप्तौ ॥
ऋक्षीरिक्षिपु ॥ भासतेभाः भासंधर्मयशोवागछतिप्राप्नो
तिभागः गमेर्डेन्यत्रापिदृश्यतइतिकर्तरिडः महांश्चासौ
भागश्चेतिमहाभागः भगस्यैश्वर्यादेरिदंभागंभवि
तव्यतालक्षणंवस्तुभाग्यं ॥ महद्भागंभाग्यंयस्यसः
महाभागः ॥ ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययशसः श्रि
यः ॥ वैराग्यस्याथमोक्षस्यषण्णांभगइतिस्मृतिः ॥
भगंश्रीकामसौभाग्यंवीर्ययत्नाकैर्कीर्तिषु ॥ तत्रोत्तिकु
लंतनयःस्मृतेस्तुयतेरविः तस्य ॥ २ ॥ ॥ स्वारोचि
षेतरेरुर्वेत्रेवंशसमुद्भवः ॥ सुरथोनामराजाभू
त्समस्तेक्षितिमंडले ॥ ३ ॥ ॥ अष्टमोमनुः ऋथल
इतिभाग्यः प्रकृतस्तस्यसावर्णेः प्रज्ञानिनिधान
लामहिषीचरित्राणिवर्णयतिमार्कंडेयोनेनक्षो
भेनसूर्यप्रथमं ॥ स्वायंभुवमन्वंतरकालमपेक्ष्यद्वि

तो

तीयमन्वंतरलक्षणे स्वरोचिषेंतरे स्वारोचिषमन्वंतरका
लिपुराणे॥ चैत्रवंशसमुद्भवः सुरथो नाम क्षत्रियः
समस्तक्षितिमंडलेराजाऽभूत्॥ अजिष्टः॥ आचेय
न्वयः॥ स्वस्येव आसन्नुद्भवब्राह्मणद्वरोचिः प्रभायस्य
सः स्वारोचिमनुः अथवा अः विष्णुः सुष्टु अस्येव विष्णो
रिवरोचिः रोचिर्यस्य स स्वरोचिः मनुः स्वरोचिषः इ
दं स्वारोचिषं तस्मिन् स्वारोचिषे॥ आगमरागसना नि
सचादेजभावः॥ रोचिः रोचिस्मौ कुपे॥ अंतमवसा
नं राति गृह्णाति अनंतरं॥ तस्मिन् काले विशेषे॥ पूर्वकाले॥
अपेक्षणक्रियापेक्षाद्वया॥ चितिः संज्ञानं॥ सर्वधातुभ्य
इन्॥ चेतनी इजानाति॥ धर्माधर्मप्रवृत्तिप्रवृत्ति
कर्तुमिति॥ चित्रकश्चित्रगुप्तस्यापत्यं पुमान् चैत्रः
शिवादिभ्योऽण्॥ तस्य वंशः संतानः तस्मात् समुद्भ
वतीति चैत्रवंशसमुद्भवः अथवा चिञ् चयने अ
भिचिभिः शब्दसमोपः कर्तृ॥ चीयते चैत्रमुद्भुतं क

माकाश्यामयवू॥ अथवा मानपूजायां॥ चुरादिः॥ मानयि
तुमर्हमान्या॥ मान्यैव माया॥ षोदरादित्वान्नलोपः॥
अथवा मा लक्ष्मीः माइति अयः शुभावहो विधिः यस्याः
सा मायामहती चासौ माया च महामाया महामायायाः
परदेवतायाः परमशक्तेः अनुभावः प्रभावः सामर्थ्यं
महामायानुभावः तेन॥ अथवा महती माया यस्याः
सा महामाया तस्याः अनुभावः मतिनिश्चयः अवा
प्ताध्यवसायः महामायानुभावः तेन॥ अथवा अः विष्णुः
अस्य विष्णोः माया अमाया महती चासावमाया च महा
माया तस्याः अनुभावः महामायानुभावः तेन॥ अनु
भावः प्रभावे च सत्तां च मतिनिश्चये॥ अथवा अयग
तौ॥ आययति अर्पयतीति॥ णिजंतात् चाघ्रिस्त्रि
यां टापि आया आसमंतादर्पिका या मा लक्ष्मीः अ
मा अमाया आया आमाया महैश्वर्ये आमाया

सिनः रक्षोयोनयः अथवा कोलाः सूकराः तान् वि
ध्वंसयंतीति कोलाविध्वंसिनो यवनाः कोलान् सूक
रान् विध्वंसिताऽयंतीति कोलाविधः बहिकत्तिवृषि
वधौ लिट्ट्वः॥ कोलाविधः क्षत्रियास्यः तान् ध्वंस
यंतीति कोलाविध्वंसिनो यवनाः ननु च कोलान् सू
करान् वंतिरक्षंतीति कोलाविनो यवनाः तान् ध्वंसय
तीति कोलाविध्वंसीत्यस्य कोलाविध्वंसिनः इति सु
रथस्यापि विशेषणमेतस्यात्॥ अस्तु॥ यद्वा ध्वंसु
धेन उत्तरश्लोके तु कोलाविध्वंसिभिरिति घवनावि
शेषणतया व्युत्पादयिष्यामः॥ उरसानिमित्तं उ
रसोऽवयवः॥ औरसो धर्मपत्नीजः इति स्मृतिः॥ पुत्र
अवयंनरकात्त्रायते सो पु
त्रः अथवा पुत्रं पवने पुनाती ति पुत्रः पुवो हश्चेति
क्रः॥ पुत्रः स्यादात्मसंभवः॥ पुंभाम्नो नरकाद्य
स्मात्पितरं त्रायते सुतः ततः पुत्र इति प्रोक्तः स्वय

मेव स्वयंभुव इति स्मृतिः॥४॥ ॥ तस्य तैरभवद्युद्ध
मतिप्रबलदंडिनः॥ न्यूनैरपि सतैर्युद्धे कोलावि
ध्वंसिभिर्जितः॥५॥ ॥ ललितं प्रहृष्टबलं हस्त्य
श्वादिरथपदातिसमृद्धमतिप्रबलदंडिनः॥ सैन्यं रो
षांशत्रूणां ते अतिप्रबलाः तान् दंडयंतीति अतिप्रब
लदंडी तस्य सुरथस्य तैः कोलाविध्वंसिभिर्यवनैः भू
पैः सह युद्धमभवत्॥ तस्मिन् युद्धे स सुरथो राजा न्यूनै
रल्पबलैरपि तैः कोलाविध्वंसिभिः यवनैः भूतैर्जि
तः अभिभूत इत्यन्वयः॥ इह जित इति॥ नायं जिजय
इत्यस्य प्रयोगः॥ कस्यतर्हि जिजिः अभिभवेइत्यस्यात
दुक्तं॥ जिजजिर्विजयाभिभवयोराद्यर्थस्य कर्मकः
उत्कर्षप्राप्तिराद्योर्थो द्वितीयेर्थे सकर्मकः इति॥ को
लानामनगरी तो राजा धातीविध्वंसयंतीति कोला
विध्वंसिनः यवनभूपाः तैः अथवा कोलेति शास्त्र

भेदः तथा विध्वंसयंतः कोलाविध्वंसिनः सुरथो नाम
राजाभूत् समस्तक्षितिमंडलं इति सुरथस्य सावर्णि
मनोः मनुं प्राक्तदिदानीं ॥ दैवघटना शत्रुभिरल्पै
रप्याक्रांतसागरांतावनिवलयस्य तस्य बभूव ॥
ततस्च पुरमायातो निजदेशा
धिपोभवत् ॥ आक्रांतः समहाभागस्तैस्तदा प्रबलारि
भिः ॥ ६ ॥ तदा तद्युद्धसमये ततः अभिभवावा
सितः तैः प्रबलारिभिः आक्रांतः व्याप्तः अधिक्षि
प्तः सः महाभागः सुरथः स्वपुरं आयातः सन् निज
देशाधिपोभवत् ॥ स्वकीयपुरजनपदमात्राधिप
एवासीन्नतु सार्वभौमः इत्यन्वयः ॥ स्वयं अपि शत्रु
भिराक्रांतस्तथापि तदाक्रांतिजनितो हेतोपगतेव
नवासी मुनिवरो पादिष्ट महामायैकसमाराधन
लब्धवरावाप्तसाम्राज्यसंप्राप्तव्याष्टमन्वं
तरपदलक्षणभावितलब्धतावाप्तिपात्रतयामहा

तंकर्मतस्यायं चैत्रः तस्य राज्ञो वंशः तस्मात् समुद्भवः वि
द्यया जन्मना वा प्राणिनामेकलक्षणः सैव नो वंश
इत्युच्यते ॥ रमंते अस्मिन् सुरथः शोभनो रथो यस्य
स सुरथः नामप्रकारयसंभाव्य क्रोधोपगमकुस
त्रे ॥ राजते राजा ॥ अभूत् ॥ भूसत्तायां लुङ् ॥ क्षितेर्भु
वः मंडलं चक्रवालं तस्मिन् ॥ ३ ॥ तस्य पालयतः
सम्यक् प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥ बभूवुः शत्रवोभू
पाः कोलाविध्वंसिनस्तदा ॥ ४ ॥ तदा अस्मिन् स्वारो
चिषमन्वंतरे काले औरसान् उरसोत्पादितान् पुत्रानिव
सम्यक् अनवद्यं यथा स्यात् तथा प्रजाः लोकान् पालय
तः दुःखेभ्यो रक्षंतं तस्य सुरथस्य राज्ञः कोलाविध्वं
सिनः भूपाः शत्रवः शातयितारः बभूवुरित्यन्वयः ॥
कोलाः आविष्टः उर्म हेश्वरः तान् ब्रह्मविष्णुमहे
श्वरान् लांलिअर्चयितुं शट्टलीति कोलाः आलि
ष्णादयः तानासमंतात् विध्वंसयंतीति कोलाविध्वं

कसीरिणो ॥ कोशः स्वर्णाष्टलोहसंग्रहः ॥ सुवर्णरजतताम्ररीतिः कांस्यं तथा त्रपु ॥ सीसं च चाय संचे वंगलोहानि चक्षते ॥ अपहृतश्च कोशः अपहृतं च बलमिति विग्रहे न पुंसकमनपुंसके नैकवद्भावस्यां नेतरस्यापि न पुंसकशेषः ॥ एकवद्भावश्च ॥ अपिशब्दो गर्हायां ॥ दुरीषदर्थे कुत्सने वे वर्णे संपयलाभेषु ॥ दुष्टेरिति ॥ दुष वैकृते ॥ कुः कुत्सिते वे कुत्सं रूपबंधः ॥ ७ ॥ ॥ ततो मृगयाव्याजेन हृतस्वाम्यः सहपतिः ॥ एकाकी हयमारुह्य जगाम गहनं वनं ॥ ८ ॥ तत्रामात्यैरपहृतकोशबलस्यात् हृतस्वाम्यः अपहृतस्वामिकः ससुरथो नृपतिः एकाकी असहायः केवलं मृगयाव्याजेन हयमारुह्य गहनं निरंतरव्याप्तठतोदिपहितो दंडं वनं कानने जगाम गतवानित्यन्वयः ॥ मृग्यंते अन्विष्यंते प्राणिनो मृगादयो अस्यां मृगया पापर्द्धिः तस्याः व्याजः तेन अरण्ये

टकवृत्तिविशेषणं मुनिवनोपगमनमेवात्र मुख्यं कार्यं ॥ न तु मृगयाचरणं मुख्यं कार्यं ॥ स्यात् पाछादनं व्याजः ॥ स्वामिनः ईश्वरस्य भावः स्वाम्यं हृतस्वाम्यं यस्मात् स हृतस्वाम्यः ॥ एकएव एकाकी ॥ एकादाकिनिच्चासहाये ॥ एकाकिसेवकएककः कलिलंगहनं समे ॥ ८ ॥ ॥ स तत्राश्रममद्राक्षीद्विजवर्यः सुमेधसः ॥ प्रशांतश्वापदाकीर्णं मुनिशिष्योपशोभितं ॥ ९ ॥ ॥ द्विजेति संबोध्य तं वर्य इति राजा विशेषणं ॥ मार्कंडेयः स्वशिष्याय संबोधयति ॥ हे द्विजा इतः सुरथचित्रकथाश्रवणप्रवणो भवेति ॥ स वर्यः वराहः सुरथस्तत्र तस्मिन् वने सुमेधसो नाम मुनेः शिष्योपशोभितं प्रशांतश्वापदाकीर्णं आश्रममद्राक्षीत् ॥ अदर्शीदित्यन्वयः ॥ मुनेरिति सुमेधसो विशेषणं विधेयत्वेन आश्रमं तिलपस्यं सत्रे आश्रमं ॥

द्वाभ्यां मातृमौञ्जिभ्यां जायते द्विजः हे द्विज सुष्ठु शोभना
मेधा यस्य सुमेधाः ॥ नियमसीच ॥ व्रजमेध्यौ रिरंसि
च ॥ समासतः ॥ तस्य मुनेः तपः सामर्थ्यात् न शाताः
संहतहिंस्रताः येश्वापदाः व्याघ्रादयः तैराकीर्णं व्याप्तं ॥
श्वनईन पदानि येषां तेश्वापदाः ॥ श्वनादंतदंष्ट्रा कर्ण
कुदेवराहपदपुच्छेषु लिदीर्घत्वं ॥ वरं पुनः राज्यावाप्य
ष्टमभुक्तो नाहि लक्षणमर्हतीति वर्थः सुखचन्दा
दिभ्योयः अथवा छंदसि चेति यच्छंदोवत् पुराणमिभ
वंतीति ॥ ततो विरक्ष्यतेयन्तु देवेभ्यः सर्वशोयतः ॥
देवाहतेवरः श्रेष्ठत्रिकुबंमनाकप्रिये ॥ शिष्येर्वदा
नाधीयद्भिरुपशोभितं संजातशोभं ॥ ९ ॥ ॥ तस्मि
न्किंचित्समाप्ते च मुनिना तेन सत्कृतः ॥ इतश्चे
तश्चविचरंस्तस्मिन्मुनिवराश्रमे ॥ १० ॥
तेन सुमेधसा मुनिना सत्कृतः आतिथ्यः पूजितः

भागइति विशेषणमर्थवदेव ॥ यदुक्तं ॥ संभवेव्यभिचारे
चस्याद्विशेषणमर्थवदिति ॥ इयं तेदेशः स्थानमात्रं
ननु च ॥ निवृज्जनपदो देशविषयोत्पवर्तनं मिति
चेत्तथाहि न सर्वभागीति चयस्य यथाविष्ट ॥ नैवदोष ॥ त
निवृदावेन पंचेकार्था नाकुरुपरिचिया श्रयणात् ॥
आसमानीयज्ञानधनुवाचीस्वशब्दः ॥ ६ ॥ ॥ अ
मात्यैर्बलिभिर्दुष्टैर्दुर्बलस्य दुरात्मभिः ॥ कोशोबलं
चापहृतं तत्रापि स्वपुरे ततः ॥ ७ ॥ ॥ तत्रापि तन्मात्रे
सपलापहृतं च कोशं हृते स्वपुरे सतो निवसतो दु
र्बलस्य शत्रुगृहीतं च कोशस्य प्रभुमंत्रोसाहशा
क्तिशून्यस्य सुखस्य कोशोबलं चबलिभिर्बलिव
द्भिर्दुष्टैः उत्कुंचितमर्यादैः दुरात्मभिः दुष्टाशयैः
राज्यं गृहीतं लुलितं च यैः अमात्यैर्मंत्रिभिः अपहृ
तमात्मसात्कृतं मित्रवयः ॥ अमात्यकसमीपे भ
यात्रमात्याः ॥ स्वे लमात्यसेन्ये बुबलं नाकी

तं सर्वमयाहीनं पुरं हितं ॥ मङ्गलैस्तैरसद्वृत्तैर्धर्मतः पाल्यते
नवा ॥१२॥ ॥ सर्वैः सर्वैः मन्त्रिप्रभृतिभिः धर्मतः पालि
तं मत्कुलागतं पुरं संप्रतिविधिवशेन न्यूनाहीनं संस्कृत
तु हितं श्रेयो न असद्वृत्तैः सच्चरित्रैः मङ्गलैः नरमात्रप्रभृ
तिभिः पुंभिः धर्मतः धर्ममाश्रित्य सुखेन पाल्यते तायं
न वेति सोचितयत्सुरथ इत्यन्वयः ॥ स्वान्वयायस्तु ध
र्मद्यथोपसाधनं ॥ स्वान्वयायोऽन्वयैः सम्यक्पालनं
यहि धर्मतइति यमगीतासत्कारा राज्ञः स्वपुरानुस्मृतिः ॥
मत्सर्वैमत्सर्वैमम पूर्वैः मत्सर्वैः तैः सर्वकालं परणीया
मत्सर्वैमत्सर्वैमम पूर्वैः मत्सर्वैः तैः सर्वकालं परणीया
मृयाः भृत्यसंज्ञायां क्यप् ॥ हिदेवता करण ॥ वृत्तं पथेच
मृयाः भृत्यसंज्ञायां क्यप् ॥ हिदेवता करण ॥ वृत्तं पथेच
रित्रे त्रिष्वालीतदृढनिश्चये ॥ धर्मः पुण्ययमन्याय
रित्रे त्रिष्वालीतदृढनिश्चये ॥ धर्मः पुण्ययमन्याय
स्वभावाचारसोमपाः ॥ उपमायां विकल्पे वा ॥१२॥ ॥
स्वभावाचारसोमपाः ॥ उपमायां विकल्पे वा ॥१२॥ ॥
नजानेसुप्रधानोमिश्रोहस्तिसदामदः ॥ ममवैरि
नजानेसुप्रधानोमिश्रोहस्तिसदामदः ॥ ममवैरि
वशंयातः कान्भोगानुपलप्स्यते ॥१३॥ ॥ सुप्रधा
वशंयातः कान्भोगानुपलप्स्यते ॥१३॥ ॥ सुप्रधा

नः शूरः सदामदः ममवैरिवशंयातः गतः मद्वैरीगृहीतः मेहस्ती कान्भोगानुसांप्रतं उपलप्स्यते ॥ अनुभविष्यति ॥
तः मेहस्ती कान्भोगानुसांप्रतं उपलप्स्यते ॥ अनुभविष्यति ॥
तमजानेइतिसोचिंतयेदित्यन्वयः ॥ सुखेन अक्लेशेन अ
क्लेशेनधीयते धार्यते पोष्यते च सुप्रधानः अतो युजतिइष
दुसुषुक्त्वा कृपार्थेषु उपपदेषु दधातेर्यच ॥ युवोरनाकौ ॥
सप्रधानइत्यपपाठः ॥ सइति छेदे प्रधानइतिनस्यात् ॥
प्रदधातिप्रधानमितिन पुंसकत्वात् यदक्ष्यधुः परमार्थधीः
प्रकृतिः महामात्रमुख्येषु प्रधानमेकेजोङ्गं मद्वयोरि
तिप्रधानेनामासिनसहवर्त्ते सप्रधानइतिचेत्तन्न ॥
ममवैरिवशंयातइत्यनेनपौनरुक्त्यप्रसंगात् ॥ संप्रति
वा कांतुराजपत्नीदमायाएवाहवैरिणः इत्यर्थे विस्तरेण ॥
सदासुखदामदोयस्यतिसदामदः यद्वासइतिछेदः सप्र
सिद्धोमेहस्तीतिसंबोधनार्थं ॥ दामानिच्छति अतिरेव उ
यतीतिदामदः ॥ अतस्तन्नुपसर्गेकः ॥ न पुंसि पोनसदो ना

भुज्यंते भोगाः पालनेऽप्यवहारे च निर्विशेचयणे स्त्रियां॥ भोगः
सुखे भुजंगानां शरीरे फणयोरपि॥ जाने इति॥ आजनो
जेशिति अनुपसर्गात् ॥ जइहामनेपदं॥९३॥ ॥ येस
मानुगतानि सं प्रसादधनभोजनैः॥ अनुवृत्तिं ध्रुवंते
धकुर्वंत्यन्यमहीक्षितां॥९४॥ ॥ येनियं सहतं अनवर
तं शश्वत् प्रसादधनभोजनैः प्रसादैरुचितदानैः धनै
र्वेतनरूपैः भोजनैर्ममानुगताः अनुगा अनुजीविनः
ते अद्य इदानीं मद्विहीना अनाथाः संतः अन्यमहीक्षितां ९२ ९२
मदितरमहीक्षितां राज्ञां अनुवृत्तिं सेवां ध्रुवं निश्चितं कु
र्वंति निश्चितामनुवृत्तिं विदधति इति सोचितयदिसन्वयः॥
ध्रुवो वर्षेऽब्धौ बंतु निश्चितं शश्वतेत्रिषु॥९४॥ ॥ अ
सम्यग्व्ययशीलैस्तैः कुर्वद्भिः सलतं व्ययं॥ संचितः सो
ऽसिदुःखेन क्षयं कोशो गमिष्यति॥९५॥ असिदुःखेन महा
र्घैः मया च संचितः उपार्जितः सुसुवर्णादिद्रव्याणां
कोशराशिः असम्यग्व्ययशीलैः असम्यक् भक्ष

सुरथः तस्मिन्मुनिवराश्रमे इतश्चेतश्च रतस्ततश्च
विचरन् परिभ्रमन् कंचित्कालं तस्थौ स्थितवानिति स
न्वयः॥ कालमिति कालाध्वनोरत्यंतसंयोगे द्वितीं
या॥ मुनिप्रवरः श्रेष्ठः सुमेधामुनिः तस्याश्रमे अथ
च सुरथः तस्मिन्मुनिवराश्रमे तेन मुनिना इतः प्राप्तः
अभ्यागतः सत्कृतश्च सन् कंचित्कालं चेतश्च स्वांतं
च विचरन् तपःशमस्थाने वेति विचिंतयन् तस्थौ
इति परान्वयः॥९०॥ ॥ सोचितयन्नदात्रे ममत्वा
कृष्टमानसः॥९१॥ ॥ तदा मुनिसंदर्शनकाले
तत्राश्रमे मम चाकृष्टमानसः सुरथः स चेत
स्यचिंतयत्॥ कुटुंबं स्मृतवानिति सन्वयः॥ ममेति
विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं॥ ममेति ममत्वं ममता म
मेदमिति मदीयता बुद्धिः तया आकृष्टं वशीकृतं
मानसं स्वांतं चेतो यस्य स तथोक्तः किमचिंत
यदित्यपेक्षायामाह॥९२॥ ॥ मत्कैः पालि

सततमिसत्र सइतिच्छेदः ततं विस्तारितमित्यर्थः॥ एकप
क्षे तु सततं संततमिति क्रियाविशेषणं स्यात्॥ ततश्च सु
रथश्चेतासंततिकृतस्तथा वक्ष्यमाणप्राप्तव्या
प्तसमनुत्वपदावाप्तो इसनकूलपोविधिसमाधिवि
प्रतावित्युरः प्रसज्यत॥ वीप्सा तु विमलार्थकं विधुरं तु
प्रविश्लेषः॥ विधुरो दुःखितो हीनो गेचप्रकीर्तितः॥
ननु चसोचिंतयदिति क्रियापदप्रयुक्तं पुनश्चिंतयामा
सतिवा॥ चो युक्तिरयुक्तिमतीचेत्तन्न॥ उक्तं वा नुक्तं च॥
नमताकृष्टमानसतया पुनः पुनश्चिंतितमनयाचिं
तयेत्राजोतियुक्तिमसेव॥ लघाचोयुक्तिरिति॥ पृथिव्या
इश्वरः पृथिव्यांविदितः सातश्चपार्थिवः तस्येश्वरः त
त्रविदित इति चेयज्ञ॥ १६॥ ॥ तत्रविप्राश्रमाभ्यासे
वैश्यमेकं ददर्श सः॥ १७॥ ॥ स सुरथस्तत्र तपो
वने तथातप्ततत्स्वकीयं वस्तु विचिंतयन्सन्निप्राश्र

१३

१३

माभ्यासे विप्रस्य सुमेधसः मुनेः आश्रमस्य अभ्यासे नि
कटदेशे एकं कंचिद्वैश्यं तृतीयाद्विजं ददर्श दृष्टवानित्यन्व
यः॥ विशोपसंजातिवैश्यः गर्गादित्वात् यञ्॥ ददर्श
हेतिक्वचित्पाठः॥ स इति तु प्रकरणतो लभ्यते॥ तुहि
चस्मरावेपादपूरणे॥ अभ्यङ् व्याप्तौ॥ तालव्यांतः
कर्मणि घञ्॥ अभ्यस्यते व्याप्ततेऽभ्यासः एकं केवलं
मेकाकिनं॥ १७॥ ॥ स दृष्टस्तेन कस्मिंश्चो हेतुश्चागम
नेत्रकः॥ १८॥ ॥ तेन सुरथेन स वैश्यः दृष्टः किं पृ
ष्टइत्याह॥ भोजहोत्वंकः को न्वसिजातितः किंचअत्र
मुन्याश्रमे तवागमने च को हेतुः किं कारणं नियन्वयः॥
अव्ययमेषशब्दइतिभाष्यप्रतिभाष्यं॥ अथवा तद्भव
शब्दस्य संबुद्धेरूपं॥ तुत्वोत्वयत्वयंलोपेषु॥ सामा
न्याद्धुरवतोज्ञातमपिवस्तु विशेषतः॥ जिज्ञासमानो
जिज्ञासयेवान्यमीक्षितं॥ राजा वैश्यं पुनः पृच्छति॥ १८॥

सशोक इव कस्मात्त्वं दुर्मना इव लक्ष्यसे ॥१९॥ ॥भो अ
हो त्वं कस्माद्धेतोः सशोक इव लक्ष्यसे संदृश्यसे स
खेद इव प्रतीयसे कस्माद्धेतोः त्वं दुर्मना इव लक्ष्यसे
विमनस्क इव दृश्यसे इत्यन्वयः ॥ मन्युः शोकौ क्रुधि
स्त्रियां ॥ मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधि ॥ शोकेन सहितः सशोकः
दुर्मनाः विमनाः अतन्मनाः स्यात् ॥ दुःखं मनो यस्य स
दुर्मनाः इव इति साम्ये ॥ शारदाभ्रमिव यौवनमायुरिति
वत् ॥१९॥ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य भूपतेः प्रणयोदितं ॥ १४
प्रह्वं वाचा सतं वैश्यः प्रश्रयावनतो नृपं ॥२०॥
इति इत्थं प्रणयोदितं प्रणयेन प्रेम्णा उदितं कथितं
तस्य भूपतेः सुरथस्य वचः आकर्ण्य श्रुत्वा स वैश्यः
तं नृपं सुरथं मुदितं प्रश्रयावनतः प्रश्रयेन अवन
तः नम्रः सन् प्रह्वं वाचा सन्वयः ॥ सुरथकृतप्रश्ना
नां प्रत्युत्तरं वक्तुं वाक्यमग्रहीदिति भावः ॥ विश्रंयाश्र
मप्राणः प्रणयेन सम्मार्थकाः ॥ २० ॥ ॥ वैश्य

व्ययः द्रव्योत्सर्गः शीलं स्वभावो येषां ते तथोक्ताः तैः सत
तं व्ययं ॥ वित्तोत्सर्गं कुर्वद्भिः तैः रमाया प्रभृतिभिः क
रणैः क्षयं नाशं गमिष्यति प्राप्स्यतीति सोऽचिंतयदिय
न्वयः ॥ आकृष्ट ॥ आगमे व्ययाभावे व्यये चानागमे
क्रमात् ॥ कोशस्य वृद्धिनाशौ स्तः स्तः साम्ये पूर्वरूप
ते तिसतेतं संततं ॥ तुल्यदेवरयाप्रः कृते तुं कामसन
सोऽपि ॥ समो वाहितेततयो मंसिस्स्पर्धिचूडयोः ॥
अलथदुःखं यस्मिन् तत् अतिदुःखं ते नक्रमेण ॥ शी
लं स्वभावे सद्वृत्ते व्यये वित्तसमुत्सर्गे चूरादावदंतः व्य
यनं व्ययः यदस्य धुः वित्तस्य गं व्ययं इति व्यातव्यय
ते गतावुक्ति ॥१५॥ ॥ एतच्चान्यच्च सततं चिंतयामा
स पार्थिवः ॥१६॥ ॥ स पार्थिवः सुरथः एतच्च एवो
क्तं अतोन्यच्च ततं विस्तारितं भ्रंतं पुरगतं पुरांतरगं
तं देशांतरगतं च स्वकीयं वस्तु सर्वं चिंतयामास सन्वयः ॥

हेतुः खीउद्विग्नमनाः सन् वनमभ्यागतो सौ सुरथः ॥ अ
नन हेतुश्चागमने त्रकइति प्रश्नस्योत्तरमुक्तं ॥२५॥ ॥
सोऽपि नृपतिपुत्राणां कुशलाकुशलाभिकां ॥ प्र व
त्तिं स्वजनानां च दाराणां चात्र संस्थितः ॥२६॥ ॥ तथा
विधः सोऽपि अत्र वने संस्थितः सन् पुत्राणां च स्वजनानां
च दाराणां च कुशलाकुशलाभिकां ॥ कुशलरूपां अ
कुशलरूपां च द्विविधरूपां प्रवृत्तिं वार्त्तां विनेतिनजना
मीयन्वयः ॥ संगतो त्र संस्थितः संस्थितः संस्थाधारसि १५
तो मृता विति वा ॥ दारशब्दः पुंस्त्यवहन्त्य च कलत्रवाचि ॥ १५
कुशलं च अकुशलं चात्मा स्वभावो यस्याः सा तथोक्ता ॥
शेषाद्विभाषेति कप् समासांतः इत्थं च ॥२६॥ ॥ किन्तु
तेषां गृहे क्षेमं मक्षेमं किं नु सांप्रतं ॥२७॥ ॥ किं नु इति
कः किं नु छायां च नु प्रश्ने ॥ नु छायां विकल्पे
च किं स्वेनव्ययं चेति सप्रस्ववसांप्रतः प्रशादिष्व
व्ययम् ॥ इह क्षेमं चाक्षेमं चाश्रयो विकल्पो नु शब्देन स

व्यते ॥ सांप्रतमिदानीं तेषां पुत्रादीनां गृहे किमपि क्षेम
मनुवर्त्तते ॥ अथ च सांप्रतमिदानीं तेषां पुत्रादीनां गृहे
किमपि अक्षेमं नुवर्त्तते इति तदुभयं न वेद्मीत्यन्वयः ॥
क्षेमं वा क्षेमं वा न वेद्मीत्यर्थः ॥ कुशलं क्षेममस्त्रियां
क्षणोऽतिक्षिनस्तिक्षिरगनक्षेमं ॥२७॥ ॥ कथं तेकिं
नु सहृता दुर्वृत्ताः किं नु मे सुताः ॥२८॥ ॥ ते सुताः सां
प्रतं किं सहृताः नु अथ च ते सुताः सांप्रतं किं दुर्वृताः ॥
नु इति तदुभयं कथं ज्ञेयं स्यादित्यन्वयः ॥ ते सुताः सांप्रतं
सहृता वा दुर्वृता वा कथं मया ज्ञेया इति भावः ॥ स साधुव
र्तनं चरित्रं येषां ते सहृताः अथवा सतामिव वृत्तं चरित्रं ये
षां ते सहृताः ॥ इति दुर्दैवतो वैश्यादुःखत्पुत्रादिवेधुतः
दुःखतः कथं तवाकर्ण्य च पुनः पुनः ॥२९॥ ॥
राजोवाच ॥ ॥ येनिरस्ता भवान्लुब्धैः पुत्रदारादि
भिर्धने ॥ तेषु किं भवतः स्नेहमनुबध्नाति मानसं
२९॥ ॥ हे वैश्यपते भवान् धनैः कारणैर्लुब्धैर्गृहे

भिः ये पुत्रदारादिभिः दुष्टैः तैः बंधुभिः निरस्तो भवतु तेषु भवतः
मानसं कृतस्नेहं किं न बध्नाति किमर्थं करोतीत्यन्वयः॥
तादृशेषु स्नेहानुबंधनं जुगुप्सितं गर्हितं यज्जनो यं भव
तीत्यर्थः॥ यदाह॥ भवतः स्निह्यति स्निह्ये द्रुह्ये द्रुह्यते
पुनः॥ सौजन्यं सुजने कुर्याद्दौर्जन्यमपि दुर्जने॥ इति भवा
न्लुब्धैरित्यत्र तो लीति नकारस्य परसवर्णानुनासिको
लकारः॥२१॥ ॥वेश्य उवाच॥ ॥एवमेतद्यथा प्राह
भवान्मम हितं वचः॥ किं करोमि न बध्नाति मम निष्ठुरतां
मनः॥३०॥ ॥मम हितमिति क्वचित्पाठः॥ मम मे यत्कव
चनपाठो चित्तादस्मद्धितमिति पाठे राज्ञ्यै वेश्यस्य प्र
श्रयावनतस्य सतः प्रागपि चित्तप्रसंगाच्च॥ हे नृ
प भवान् यन्मम हितं वचः यथा प्राह ब्रवीति एतद्वचः एवं
रूपमिति सेवं अथाप्यहं किं करोमि॥ मम मे नः निष्ठु
रतां कर्कशतां न बध्नाति नाश्रयतीत्यन्वयः॥ इवेत्य
र्थ ओरवं॥ अस्मान्गलं अस्मद्धितं॥ अस्मत्स्टे इ

तो पि त्वशोकइ०

उवाच॥ समाधिर्नाम वैश्योऽहमुत्पन्नो धनिनां कुले॥२१॥
धनिनां कुले उत्पन्नोऽहं समाधिर्नाम विख्यातः जातो
वैश्योऽस्मीत्यन्वयः॥ अनेन कस्य भो इति प्रश्नस्योत्तरमुक्तं॥ इक्ष्वादयो धनी स्वामी॥ कुलेऽपि वैश्योऽपि॥२१॥
पुत्रदारैर्निरस्तश्च धनलोभादसाधुभिः॥२२॥ ॥धने
षु लोभात् गार्ध्यात् असाधुभिरसज्जनैः पुत्रदारैश्च
पुत्राणां च दारैः निरस्तश्च निराकृतोऽस्मीत्यन्वयः॥ ए
तेन सशोकइव कस्मात्त्वमिति प्रश्नस्योत्तरमुक्तं॥२२॥
विहीनः स्वजनैः॥२३॥ ॥बांधवैश्च रहितोऽस्मीत्यन्वयः॥
२३॥ ॥दारैः पुत्रैः सदायिभिर्धनैः॥२४॥ ॥मदीयैर्दारैः पु
त्रैश्च मे धनं आदायि गृहीतमित्यन्वयः॥ अनेन दुर्मनाइ
स्यो वलक्ष्यसे कस्मादिति प्रश्नोत्तरमुक्तं॥२४॥ ॥वनमभ्या
गतो दुःखी निरस्तश्चाप्यबांधवैः॥२५॥ ॥मदीयैरा
त्मबंधुभिः पुत्रमित्रकलत्रादिभिरपहृतधनो निरस्तश्चा

पुत्रेमप्रवर्णचित्तंयत्तज्जानंनापिमत्समते॥ यन्नापिजानामि किमेतदित्यन्वयः॥अथवाहेमहामतेराजन्यद्यस्मात्कारणात्॥बंधुषुविमुखेषुसत्स्वपिमेचित्तंप्रेमप्रवणंइतिजानन्नप्येतद्वारयितुंनापिजानामिकरोमिकिमित्यन्वयः॥अथवाहेमहामतेराजन्बंधुषुविमुखेषुसत्स्वपियच्चित्तंप्रेमप्रवणंस्यात्तत्किंनामकंसितंगर्हितंइतिजानन्नापिनापिजानामीत्यन्वयः॥महतीमहतिर्यस्यसःमहामतिःहेमहामतेप्रवणंप्रकृतमनुकूलंप्रवणंक्रमनिम्नोर्ध्वांप्रकृतानुचेतुंयथा॥अविमुखेषुअस्नेहेषुविमुखेषुस्नेहेषु॥३३॥ ॥तेषांहृतेमिनिश्वासोदौर्मनस्यंचनायतेकरोमिकिंयन्नमनस्तेष्वप्रीतिषुनिष्ठुरं॥३३॥ ॥करणंकृतिःकृतंनपुंसकेभावेक्तः॥अथवाकरणंकृतिःकृतंसंपदादिलक्षणेस्त्रियांक्तिन्॥निश्वसितिश्वासोयस्मात्सनि

श्वासःशोकःदुःखंमनोयस्यसदुर्मनाःतद्भावोदौर्मनस्यं॥ प्रतिपक्षिणीनास्तिप्रीतिर्येषांतेअप्रीतयःनिष्ठुरंकठोरं॥ तेषांपुत्रादीनांकृतेक्षेमकृभयोःसंसिद्धिविषयेसंसिद्धिप्रयुक्तेवर्मेनिश्वासःरागेक्रोदैन्यंदौर्मनस्यंदुःस्थितमनुस्कलंचजायतेयद्यस्मात्कारणात्मेयेअप्रीतयोपितेषुपुत्रादिषुमेमनःनिष्ठुरंक्रूरंनजायतेअतःकरोमिकिमित्यन्वयः॥ तदिदंसंप्रतिसंसारिकचिंतातःकांदिशंकोस्मीतिभावः॥कांदिशंकोभयद्रुतः॥कांदिशंनजानामीतिव्याकुलोस्मीतिभावः॥३६॥ ॥

मार्कंडेयउवाच॥ ॥ततस्तौसहितौविप्रतंमुनिंसमुपस्थितौ॥समाधिर्नामवैश्योसौसचपार्थिवसत्तमः॥३४॥ ॥हेविप्रहेशिष्यसमाधिर्नामअसौवैश्यश्चपार्थिवसत्तमःसुरथश्चतौद्वौसहितौमीलितौहितसंयुक्तौवासंतौतंप्रसिद्धंसुमेधसंनाममुनिंसमुप

स्थितो सम्यगुपाल्लग्नतु रिसन्वयः॥ तिष्ठति रूपपार्थि
वो गयथोपि॥ पार्थिवेषु सत्ओ तिवायेन पार्थिवसत्तमः
२४॥ ॥ कृत्वा तु तो यथा न्यायं यथार्हं तेन संस्कृतिं॥
उपविष्टो कथाः काश्चि च कृतुर्वेरयपार्थिवौ॥ २५॥
अभ्यर्चा हेरयस्य पूर्वं निपातः॥ अभ्यर्हितस्तु पार्थि
वः क्षत्रियत्वात्॥ यथा न्यायं तु॥ स्वस्वरागस्वोक्तवि
धिमनतिक्रम्यो वयथार्हं हृद्यं कृत्वा अनतिक्रम्ये वाय १८
थाश्रमं तस्मे सुमेधसे मुनये संविदं संभाषणाद्याचार
कृत्वा तेनापि पूजितौ तदनुज्ञा उपविष्टौ संतौ तौ
वेरयपार्थिवौ काश्चित स्वार्थपराः उचिताः कथाः
उक्तीः चक्रतुः विदधतुरित्यन्वयः॥ तु स्वाकूतवधा
रणे॥ स्त्री संविदालापे संभाषाक्रियाकारा जिना
मसु॥ प्रतिज्ञातोषणाचारेष्वपि संविदत्र युज्यते॥
२५॥ ॥ राजोवाच॥ ॥ भगवंस्त्वामहं प्रष्टुमिच्छाम्येवं

मांगतं मकृतं मत्स्वरूपं॥ अथवा अस्माभिर्गतं ज्ञातं अस्मकृ
तं मया गतं ज्ञातं मकृतं॥ अत्र बोधतं बोज्ञानार्थो अपिपा
वंति॥ ३०॥ ॥ ये संसज्य पितृस्नेहं धनलुब्धैर्निराकृ
ताः॥ पतिस्वजनहार्दं च हार्दं तेष्वेव मे मनः॥ ३१॥
हे राजन् पितृस्नेहं संसज्य धनलुब्धैः ये मत्पुत्रैर्नि
राकृतोस्मि तेष्वेव पुनर्मे मनः हृद्वृत्तं तु करोमि किमि
ति अन्वयः॥ हृदयस्य स्वांतस्य कर्म हार्दं॥ प्रेमस्नेह
इति यावत्॥ ण्यवादित्वादण्॥ हृदयस्य हृच्छब्दस्य यदण्॥
लोपश्चेति हृद्भावः॥ हार्दं मे मनः हृदयं निष्ठस्नेहा
पितं स्नेहनिबद्धमिति यावत्॥ पतिरेव भर्तैव स्व
जनो बंधुः तस्मिन् हार्दं स्नेहः पतिस्वजनहार्दं तत्प्र
ब्रूयो पि लोपुकस्तत्रणकू॥ ३१॥ ॥ किमेतन्नाभिजानी
मि जानन्नपि महामते॥ यस्मिन प्रवर्णाचित्तं विगुणेष्व
पि बंधुषु॥ ३२॥ ॥ हे महामते राजन् विगुणेष्व पि बंधु

स्यापि गतराज्यस्य राज्ञ्यहं संगतसाम्राज्यस्य मे अरिषु क्षेत्रेषु पिरा
ज्यांगेषु यथा अस्य जडस्येव ममत्वं ममता वर्तते किमेतदित्य
न्वयः॥ विनष्टराज्यस्य पुंसः राज्यांगेषु किं ममत्वेन कृतं स्या
दित्यभावः॥ स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलान्यहं
सप्तराज्यांगानि॥ यद्वा यथा तथैवेव॥ ८७॥ ॥अयं च
निःकृतः पुत्रैर्दारैर्भृत्यैस्तथोज्झितः॥ स्वजनेरपि संत्यक्तः
तेषु हार्दी तथाप्यति॥ ८८॥ ॥अयं वैश्यश्चयद्यपि पुत्रैर्निः
कृतः विप्रकृतः खिलीकृतः तथा दारैः कलत्रैः भृत्यैः रमाद्यैश्च
उज्झितः उत्सृष्टः स्वजनैर्भ्रात्रादिभिरपि संत्यक्तः तथा
पितृषु भ्रात्रादिषु अति हार्दी अतिस्नेहोपेतो वर्तते इत्यन्वयः॥
विस्नेहेषु पुत्रेषु ममत्वं नातिस्नेहवानिति भावः॥ निःकृतः
स्यादिकृतः निष्क्रियते खिलीक्रियतेऽस्मिन्निकृतः अ
थवा निकृतस्य ऋजुः शठः निःकृणाति हि नः स्वं निकृतः॥
हिंसकोयमनृजुः शठ इत्युक्तितः इत्यर्थः॥ कुत्सितिर्निकृतिः

१९ १९

शाठ्यं॥ निष्कृत इति चप्रसक्ताथे कृत्वादपपाठः॥ तथा हि निष्कृ
तिः प्रायश्चित्तियदाकुः॥ कामतो ब्राह्मणवधे जीवतो निष्कृ
तिरिति प्रायश्चित्तिर्नास्तीत्यर्थः॥ प्रायश्चित्तिस्तु निःकृतिः॥
अथवा निरर्थकः कृतो निःकृतः अथवा निष्क्रीतः कृतात्
कृणाति राज्याद्वा निःकृतः॥ ८८॥ ॥एवमेषस्तथाहं च
द्वावप्यसंतदुःखितौ॥ दृष्टदोषेचि विषये ममत्वाकृष्टमा
नसौ॥ ८९॥ ॥एष वैश्यः एवं यथा उक्तः तथाहं च रा
जा दृष्टदोषेऽपि विषये ममत्वाकृष्टमानसौ अवाहावपि
असंतदुःखितौ असंतसंजातदुःखौ इतीह इत्यन्वयः॥
इचेह मथोरवं पि अवधारणे॥ विषिणोति वशीकरोतीति वि
षयः शब्दस्पर्शरसरूपगंधलक्षणः ग्रामसमृद्धादिल
क्षणश्च॥ विषयस्य दृष्टदोषत्वमध्रुवत्वं अंततो दुःखहे
तुत्वं च॥ ममेति भावो ममत्वं तेनाकृष्टमानसं ययोस्तौ
तौ॥ ९०॥ ॥तत्किमेतन्महाभाग यन्मोहो ज्ञानिनोरपि
॥ ९०॥ ॥हे महाभाग हे सुमेधः मुने॥ ज्ञानिनोरप्यावयो

नृपवैश्ययोः मोहोभवतीतियत्तदेतत्किमिति सन्चयः॥ भगस्यैश्वर्यादिरिति भगः॥ महद्भगं यस्य स महाभगः॥ कयोर्द्वयोर्नोः कोनु मोहइत्याह॥४०॥ ॥ममास्य च भवतश्चैषा विवेकांधस्य मूढता॥४१॥ हे मुने विवेकांधस्य इदं सुखायदुःखायेति॥ हिताहितपार्थक्यविषये अंधस्य मम च अस्य च सुरथस्य समाधिसंज्ञयोर्नृपवैश्ययोः एषा मूढता विवेकहीनता मोहापन्नता भवतीति किमेतदिति सन्चयः॥ अच क्षुषितमस्यं धंजच्छेतिमिरकृतपि॥४२॥ ॥ सुमेधाः ऋषिरुवाच॥ ॥ज्ञानमस्ति समस्तस्य जंतोर्विषयगोचरे॥१॥ हे राजन् समस्तस्य सर्वस्य जंतोश्चेतनस्य प्राणिनः विषयगोचरे ज्ञानं बुद्धिमात्रमस्तीति सन्चयः॥ नेह मोक्षधीज्ञानं विवक्षितं॥ किं तु विषयगोचरे॥ विषयः शब्दादिगोचरे इंद्रियार्थे॥ तत्तदिंद्रियार्थे॥ तत्रेंद्रियजं ज्ञानं विद्यत एव तन्मात्रमिति भावः॥ विषिणोतीति व्युत्पत्तिर्विषयः शब्दादिः गोचरः इंद्रियाणि चरंत्यस्मिन्निति गोचरः गोचर

२०

२०

वदस्य तत्॥ दुःखायैव मनसः स्वचित्तायत्ततां विना॥३६॥ हे भगवन् हे सर्वैश्वर्यसंपन्न हे मुने त्वामहं एकं रहस्यं प्रष्टुमिच्छामि॥ तद्वदस्व रहस्युपदिश॥ भासनोपसंभाषा सूत्रेणोपमंत्रणे रहस्युपच्छंदने आसने पदं॥ यद्यस्मात्कारणात् स्वचित्तायत्ततां विना अवस्थानं मे मनसः दुःखायैव तीयन्वयः॥ यदेकं रहस्यं प्रष्टुमिच्छामि तन्मया वश्यमाकर्णनीयं अन्यथा तदाकर्णनाभावे स्वचित्तायत्तत्वं न स्यात्॥ तदभावे मे मनसः दुःखायैव स्यात् आशयापूर्णत्वात्॥ तस्मात् ते रहस्यं मया श्रोतव्यमिति भावः॥ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियः॥ वैराग्यस्याथ मोक्षस्य षण्णां भग इतीरणा॥३७॥ ॥मम चंगतराज्यस्य राज्यांगेष्वखिलेष्वपि॥ जानतोपि यथा ज्ञानं विद्यते तन्मुनिसत्तम॥३७॥ ॥मुनिश्चतिशयेन सन् विपश्चिन्मुनिसत्तमः हे मुनिसत्तम जानतः उत्पन्नज्ञाने

चाः दृष्टिनाश्रयन्वयः॥७५॥ केचिद्दिवातथारात्रौ प्रा
णिनस्तुल्यदृश्यः॥७७॥ केचिद्बाह्यप्रकृतयः यथादि
वातथारात्रौ चतुल्यादृश्यिषांतत्तुल्यदृश्यो भवतीय
न्वयः सर्वराज्ञासुरथेनयस्तु मन्मोहो ज्ञानिनोरपि॥ त
किमेतदिति॥ तत्रोत्तरमभ्यगीकारेणाह॥ ज्ञानिनोमनु
जाः सत्यं किंतु तेन हि केवलं॥ यतो हि ज्ञानिनः सर्वे पशुप
क्षिमृगादयः॥७८॥ मनुजाः ज्ञानिनः सति सत्यं किंतु तएव
केवलं ज्ञानिनो नहि॥ यतः मनुजेभ्यान्येपि सर्वे पशुपक्षि
मृगादयः ज्ञानिनः सत्यमेव हीयन्वयः सर्वे पि मनुजाद
योयथाविषयं यथोचितज्ञानाएवेति भावः मनुजाना
नवाः संति साधु सत्यं तु स्याद्देवधारणे। हि हेतावव
धारणे। न भावे नयनेन्यापि॥ केवलं नियतं मनपरं कि
यानिबोधनं॥ इदानीं ज्ञानिनां विशेषाज्ञानिनां प्रति
नियतज्ञानानि बंधनव्यवहारसिद्धिः कथं स्यादिसाशा

क्यतामुपदेशायितुमाह॥७९॥ ज्ञानं च तन्मनुष्याणां ये
षां मृगपक्षिणां॥ मनुष्याणां च यत्तेषां तुल्यमन्यत्तथो भ
यो॥७९॥ तेषां मृगपक्षिणां यत्ज्ञानं स्वभावजं स्वजा
ति नियतं तन्मनुष्याणां मानुषत्वजातिनियतानां न ते
षां मनुष्याणां च यज्ज्ञानं स्वभावजं स्वजमव्याहता
ज्ज्ञानं च तत्मृगपक्षिणां न तुल्यमन्यत्तथोभयोः॥ तथा
तेन प्रकारेण प्रतिनियतं तत्स्वजातिप्रयुक्तोपयुक्त
विषयज्ञानादन्यत्॥ यत् ज्ञानं शरीरमात्रोपयोगितद्
भयोः मृगादिमनुष्ययोराहारनिद्रादिविषयं तुल्यं स
मानमियन्वयः उभयेषामपि तेषां मनुष्याणां मृगादि
व्यवस्थितं तत्जातिविषयज्ञाननिबंधनव्यवहारपा
र्थक्यसिद्धरसांकर्यमितिभावः प्राक्तेरा ज्ञायन्मोहो
ज्ञानिनोरपि तत्किमेतदिति॥ तत्र किमाश्चर्यमित्याह

दृष्टांतः॥ ज्ञानेपि सति पश्यैतान्पतंगान्शावचंचुषु॥ क
णमोक्षहृतान्मोहात्पीड्यमानानपि क्षुधा॥५०॥ हे राजन्
ज्ञाने सत्यपि मोहान्ममत्वात् शावचंचुषु शिशुत्रोटिषु क
णमोक्षाहृतान् आहृतकणमोक्षान् क्षुधा बुभुक्षयापी
ड्यमानानपि एतान् पतंगान् विहगान् पश्यत्यन्वयः॥
ज्ञाने सत्यपीति यः शावचंचुषु निक्षिप्तकणांस्तेरस्मा
भिरेव भक्ष्यन्ते तर्हि नैव यः क्षुधा न पीड्यमहीति २२
स्वार्थं जानतापि स्वयं क्षुधापीड्यमानाअपि मोहान्म
मत्वा दासल्यात् शावचंचुषु एव कणान् निक्षिपंति
पक्षिणः इति भावः॥ पतंगाः सूर्यपक्षिणः चंचुः त्रोटि
कुंतेस्त्रियां॥ आहृताः कणमोक्षाः यैस्ते कणमोक्षाहृताः
वाहिताद्यादिषु परनिपातः कणमोक्षाहिता नियपि
क्वचित्पाठः॥५०॥ मानुषा मनुजव्याघ्रसाभिला

संचरंति साधु॥ यद्यपि रूपं शब्दो गंधरसस्पर्शाश्च विषया
अमी॥ गोचराइंद्रियार्थाश्चेत्यभिधानात्॥ यएव विषयः
स एव गोचर इति पौनरुक्त्यं प्रतीयते॥ तथापि दुःखि
तं सुखं प्रतिविशिष्टमिति अध्यात्मविषयो दुःखहेतुरिंद्रि
यं॥ वशीकरोति गोचर इति प्रदर्शनपरत्वादपौनरुक्त्यं
द्रष्टव्यं॥४४॥ ॥ विषयाश्च महाभाग यांति चैवं पृथक्
पृथक्॥४५॥ ॥ भगस्येश्वर्यादेरिदं भागं भाग्यं महद्भाग्यं
यस्य महद्भागः हे महाभाग राजन् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण
विषयाश्च विषयेंद्रियाश्च पृथक्पृथक् विभिन्नाः यांति पा
थक्येन इंद्रियगोचरतां व्रजंति अथ प्रसरंति॥ संसरंतीत्य
न्वयः॥ विषयाश्च महाभाग जांति चैवं पृथक् पृथक् इति
पाठे जांति सामान्यं रूपत्वं गंधत्वमप्यनेकविधं॥४५॥
द्विबांधवाः प्राणिनः केचिद्रात्रावंधास्तथापरे॥४६॥
सस्पिचक्षुर्गलिकेकेचिच्चेतनाः प्राणिनः द्विबांधवाः
उलूकादयः तथा अपरे केचित्प्राणिनः काकादयः रात्रावं

जन्माद्यः पुंसि क्लेऽपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याश्रयो ग
इतिसमासः स्युश्चरपदे। व्याघ्रपुंगवर्षभकुंजराः सिंह
शार्दूलनागाद्याः पुंसि क्लेऽर्थगोचराः अस्मावधारणा
नुज्ञानुभयामंत्रणेननुसुतानीतिप्रयोगो द्वितीया॥स
लम्यर्थेत्र॥यत्तुपक्षतपुत्रैर्कर्त्तव्यस्कपकारलोभान्सितरा
मनुष्याः पुत्रवात्सल्यं कुर्युः समस्तान्विशेषणेयत्व
विस्तरेण॥५१॥तथापिममतावर्त्तमोहगर्त्तेनिपातिताः
महामाया प्रभावेनसंसारस्थितिकारिणा॥५२॥यद्य
पिमनुष्याः यथा स्वकपकारार्थं पुत्रान्पालयंति॥तद
मोक्षार्थमपियतंतएवतथापिसंसारस्थितिकारिणा
महामायाप्रभावेनममतावर्त्तमोहगर्त्तेनिपातिताइत्य
न्वयः ममताआवर्त्तइवममतावर्त्तः मोहःगर्त्तइवमो
हगर्त्तः तत्रतत्रचमहत्याःमायायाःप्रभावेःसाम

थ्यंसर्वनिलशक्तिविरंभणंतेन॥अथवामहामाया
यांप्रतिपरयतीतिमहामायाप्रःसचासौभावश्चत
नभावः॥सत्तास्वभावाभिप्रायश्चेत्यतज्जन्मसु॥स
सारस्यस्थितिःप्रवाहनित्यतयाभवस्थानं॥नकदाचि
दनीदृशंजगदिति॥भावोभावपिजगद्रूपो॥वध्यो
क्षावपिजगद्रूपा॥संसारकृत्वसंसारस्थितिकरोति
तच्छीलः॥संसारस्थितिकारीतेन॥५२॥तत्रात्रविस्म
यःकार्ययोगनिद्राजगत्पतेः॥महामायाहरेश्चैषात
यासम्मोहितंजगत्॥५३॥चशब्दोहेतायतःमहामायति
याऽनादिःप्रसिद्धास्तिभगवतःएषाजगत्पतेर्हरेर्विष्णो
र्योगनिद्रासिकथ्यतेतयाजगत्संमोहितमुपसंहृयुच्यते
मोहपरायणंक्रियतेतस्माज्ज्ञानिनामपिपुत्रादिषुमम
तेकथंजायतइतिप्रत्रविस्मयोनकार्यइत्यन्वयः॥वि
स्मयोद्भूतः॥योगनिद्रयायोगनिद्रानिःप्रपंचावगमो
योगोत्रध्यानलक्षणोविषयेभ्यश्चित्तनिवृत्तिनि

रोधो विवक्षितः ननु साक्षान्निद्रा अस्वप्नाद्देवानां योगः
सहननोपायध्यानसंगतियुक्तिषु। अपूर्ववस्तुकल्पा
नेपि भेषजेपि वैरपि च। ममममायादुरत्ययेति भगव
द्वचनान्महामायायाः प्राधान्यमाह॥५३॥ ज्ञानिना
मपि चेतांसि देवी भगवती हि सा। बलादाकृष्य मो
हाय महामाया प्रयच्छति॥५४॥ हि यस्मात् अनादि
प्रसिद्धा विष्णुवीमहामाया भगवती ऐश्वर्यादियुता अतः
सा देवी स्वेच्छया दिव्यती सती ज्ञानिनामपि उपनिषदुक्त
ज्ञानानामपि पुंसां चेतांसि बलात् सामर्थ्यात् आकृष्य
मोहाय संसारिकार्याय मह्यं प्रयच्छति ददाति मम
चाधीनानि करोति। यन्वयः। स्वोत्थसामर्थ्यस्य नि
र्बलनाकरणे हेतुः दाणाय छः॥ इति॥५४॥ तया
विसृज्यते विश्वं जगदेतच्चराचरं। सैषा प्रसन्ना व
रदा नृणां भवति मुक्तये॥५५॥ तया देव्या चराचरं वि

षाः सुतान् प्रति। लोभात् प्रत्युपकारायन्वेतान् किं न पश्य
सि॥५५॥ हे मनुजव्याघ्र राजन् मानुषाः लोभात् प्रत्यु
पकारायप्रत्युपकृतिलोभात् हेतोः सुतान् प्रति सुतेषु वि
षयेषु कार्यांतरे प्रत्युपकारमतेस्मदर्थं करिष्यंतीति सा
भिलाषाः सकामा भवंतीति पादत्रयान्वयः॥ तत्र निदर्श
नमाह। नन्वेतान् किं न पश्यसि॥५५॥ ननु भो राजन् एतमे
तान् लोके प्रसिद्धान् पक्षिमृगादीन् ममत्वात् सुतान् प्रति
साभिलाषान् सादरान् किं न पश्यसीति॥ चतुर्थपादान्वयः
अहो राजन् एतेषु पक्षिमृगादयोपि किल प्रत्युपकार
निरपेक्षा अपि केवलममत्वादेव सुतान् प्रति साभिला
षाः सादरा दृश्यंते किं पुनर्मानुषाः ममत्वाकृष्टमानसाः
प्रत्युपकारगृध्नवः सुतान् प्रति साभिलाषाः स्युस्त
रामेवेति भावः मनुजोयं व्याघ्र इव क्रूरः श्रेष्ठः मनु

विग्रहेकवद्भावेनविश्वविशेषणं चराचरमितिशंकनी
यं। विश्वग्रहणादेवजगद्ग्रहणादेववा — सिद्धेः पौन
रुक्त्यप्रसंगात्। नहिस्थावरजंगमात्मकात्अन्यद्विश्व
त्रद्वाच्यंवास्ति। तस्मात्चराचरमितिजगमसमेवि
वक्षितं। विश्वजगद्द्वयोरिहभिन्नवाक्यस्थतयावि
वक्षितत्वादयोनरुक्त्यं। समस्तंसर्वंविश्वमशेषंतत्सम
स्तनिखिलाखिलानिनिःशेषविश्वंभुवनंजगत्
गच्छतिजगद्विश्वंजगत्स्याद्विश्वंकीवंवायोनाजगा
मेत्रिष्ठितिरुद्रकोशाः॥४५॥ साविद्यापरमामुक्ति
हेतुभूतासनातनी॥ संसारबंधहेतुश्चसैवसर्वे
श्वरेश्वरी॥५६॥ इहमहामायाअविद्यारूपाबंधहे
तुः विद्यारूपामुक्तिहेतुरितिप्रतिपाद्यते। तत्रअ
विद्यापक्षस्तावत्साप्रसिद्धा देवीअविद्याविद्यत

२५

२५

राज्यदानेत्तिवित्तअवस्थानसंपन्नः ततोन्यः अवित्तसंसा
रिकः तंयातीतिअविद्या। कीदृशीअविद्याअपरमापरा
उत्कृष्टामाउत्कृष्टीः ततोन्याअपरमा। अथवानविद्यते
परोउत्कृष्टामामोक्षलक्ष्मीर्यस्याः साअपरमाअथवा
अः विष्णुः परोन्योधिकरणंतीर्थस्याः साअपरमापु
नः कीदृशीअविद्याअमुक्तेहेतुभूता। नविद्यतेमुक्ति
र्यस्मात्त्रिवर्गात्सः अमुक्तिस्त्रिवर्गोधर्मकामार्थ
लक्षणः क्षयस्तोनवद्विलक्षणोवात्रिवर्गः तस्यहे
तुभूता। पुनः कीदृशीअविद्याअसनातनी। नसदा
भावाअसनातनी। अनादिरपिअविद्याविद्योदय
विनिवर्त्तनीयत्वादनित्याअपिकवापुनः कीदृशीअ
विद्यासर्वेश्वरेश्वरी। सर्वेरीश्वराः इत्रानशीलाः स्वा
मिनः स्वस्वामिभावसंबंधिनोभवंतियतः सासर्वेश्व

राजस्त्रिलोकप्रपंचरूपासेवेश्वरी ऐश्वर्यसंपन्नाऽतएवसा
विद्यासंसारबंधहेतुःसंसार इति बंधःतस्य तत्कारणं
अथवासेवेषालोकानामीश्वराःब्रह्मविष्णुमहेशाःतेषां
ब्रह्मादीनामीश्वरीआदिविष्णवीमाहेश्वरीतिच्यपदेशा
तस्तत्तद्वशीकरोतियोचियास्वामिनीतियावत्॥ पुनःकी
दृशीअविद्यासाऽतःविष्णुःतेनसहवर्तमानोसावि
ष्णुमायेत्यर्थः॥ चकारेणविद्यारूपापिमहामायेतिपक्षः
समुच्चीयतेतथाहिसावैष्णवीमायासैवविद्याऽती
तप्रपंचब्रह्मगोचरा॥ उपनिषद्रूपज्ञानरूपा॥ अथ
वावेत्तिविद्यामजःतयातिविद्या॥ पुनःकीदृशीवि
द्यापरमापरमात्मतत्त्वगोचरत्वाद्दुरुच्या॥ पुनःकी
दृशीविद्यासनातनी॥ संसारानमनंतब्रह्मेतिश्रुतेः
ब्रह्मरूपत्वान्नित्या॥ ब्रह्मतत्त्वगोचरत्वोपचाराच्च
सावापिशाश्वती॥ शाश्वतस्यैकवोनित्यासदातन

श्चंविसृज्यतेविशेषणसृज्यतेउत्पाद्यते॥ अथचतया
देव्यातदेतच्चराचरंजगत्अविसृज्यतेनविसृज्यते
नसृज्यतेकिंतुरक्षिष्यते॥ अथचसाषोडशीप्रसन्ना
सतीनृणांपुंसांवरदानवति॥ अप्रसन्नाऽवरदानवति॥
अथचसैवदेवीनृणांमुक्तानांप्रसन्नासतिमुक्तिंच
ननतीसंचयः॥ तयाविसृज्यते॥ तयाअविसृज्यते॥
इयंकाप्रश्लेषोविवक्षितोज्ञेयः॥ अइसेतत्पृथगव्ययं
अमानोनाःप्रतिषेधवचनादितिस्मरणात्॥ यदन्य
चुक्ष्यामथनावनस्पतीनापीति॥ चरतीतिचराचरंज
गमरूपंविश्वमित्यर्थः॥ चरिगतिभक्षणयोः॥ न्यासस्यचा
चरंचरिनलिपतिवरीनामच्याकः॥ न्यासस्यचा
चरादीनांपरवाचिद्विनविन्यासस्यआगमश्च॥
आविधामसामर्थ्यात्तत्कादिरोषोनाअन्यथा
आकारदेशएवस्यात्॥ तत्रहचरंचाचरंचेति

शाद्वस्तु ऊकारांतः कारणवाची। अविद्या अहंमतिः वि
द्यातु मोक्षफलं ज्ञानं॥ राजोवाच॥ सुरथः सुमेधसमु
निमाहात्म्यामहिमानं प्रष्टुं वाक्यमुवाच॥५६॥ भगव
न्कथितासि देवीमाहात्म्यं तिर्यग्भवान्॥ अवीति कथमु
त्पन्ना कर्मचास्याश्च किं द्विज॥५७॥ हे भगवन् हे द्विज
हे सुमेधः मुने भवान् यामहिमानं अवीति आह कथि

सा देवी सा च कथं केन प्रकारेण उत्पन्ना उद्भूता अ
स्याः देव्याः कर्म च किं पराक्रमं च कः॥ इत्यु वाच राजे
त्यन्वयः॥ इति हेतु प्रकारेण प्रकर्षादिसमाप्तिषु पुनः
पृच्छति राजा॥५७॥ यस्या वा च सा देवी यत्स्वरूपा य
द्वा॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो ब्रह्मविदां वर॥५८॥
हे ब्रह्मविदां वर श्रेष्ठः त्वत्तः सकाशात् तत्सर्वं श्रोतुमि
च्छामि तदिति किं॥ सा देवी यस्या वा यत्सामर्थ्यं य

स्वरूपा यदाकृतिः यद्वा वा च यदुत्पत्तिकारणं स्याः दे
व्याः सामर्थ्यं कीदृशं किंस्वरूपं कीदृशं च आदुर्भवन
मिति प्रश्नतात्पर्यं ततः त्वत् अस्याः तात्पर्यं योगे इयप्र
दानतायः प्रभावो यस्याः सा यत्स्वरूपं यस्याः सा
यः उद्भवो यस्याः तथोक्ता॥ ब्रह्मविदः ब्रह्मविदः
तेषां मध्ये वरो वेदस्तत्वं तपो ब्रह्मा ब्रह्मविप्रः प्रजा
पतिः ब्रह्मवेदो ब्रह्मतपो ब्रह्मज्ञानं च ब्राह्मणं॥ ब्र
ह्मन्निति संबुध्यंतः पाठः केचित्॥ अथ सुमेधा॥
ऋषिरुवाच॥५९॥ नित्यैव सा जगन्मूर्त्तिस्तया सर्व
मिदं ततं॥ तथापि तत्समुत्पत्तिर्बहुधा श्रूयतां मम॥५१॥
हे राजन् जगन्मूर्त्तिः सा देवी नित्यैव तया इदं लो
कमयं सर्वं ततं व्याप्तं॥ सा तु केनापि न ततानं किंतु
तथापि लोकोपकारार्थं तत्समुत्पत्तिः तस्या उद्भवः॥

बहुधाजनैकैः प्रकारैः समर्चयोयुक्तिः त्वयास्तुय
तामियन्वयः। जगत्स्मृतिः कार्यायस्याः सातथोक्ता॥
तस्याः समीचीनाऽस्मृतिः स्मृतिः कार्यायाः ॥५९॥
देवानां कार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवति सा यदा। उत्पन्नेति तदा लोके सा नित्याप्यभिधीयते॥७॥ सा दे
वी देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं यदा आविर्भवति प्रकाशते
तदा सा देवी नित्या सती लोके उत्पन्नाऽप्यजन्मेय
मिति अभिधीयते कथ्यते जनतया सन्वयः। अस्य वचनादासक्ते
एवाद्वारे रूपं चास्त्वाकेचाकेचाकेतियत्वतस्याइतिभोः
प्रकाशोप्रादुराविः स्यात् आविर्भवति प्रकाशेत इत्य
र्थः। नित्यत्वं नित्या। नेश्वरेण गतानुगतिको
लोको न लोकः पारमार्थिकः। असती अप्यसती माहसी
तारक्षः त्रयात्रया। सत्जाद्यः सप्तलासः स्त्रीरांच्चः
सोपि मंस्यते। चांद्रस्य त्रिकुमार्गितानुगतिकं जगत् ॥६०॥

२८

२८

सनातनाः साश्चरमिसादिनाद्युः। सङ्घटितातडी
पू। पुनः कीदृशी विद्या सर्वसंपूर्णा विश्वरूपा पुनः
कीदृशी विद्या। ईश्वरस्य ईश्वरी ईश्वरेश्वरी ईश्वर
स्यापि हि स्वरूपं दिदृक्षलोचिया वाप्तव्य वोदव्या
श्रवणीय वा तस्याः स्वेच्छाभासपि सकोरराचि। इदं इति
ईश्वरः ईश्वरा इति रूपं अश्नुते अश्व्याप्नोतीति नु वि
ष्टद्य ईश्वरी तु भवति अश्नोतेरश्वकर्मणी। वरदे चोप
धायाइ योणादिको वरद। पुनः कीदृशी विद्या। संसार
बंधरूपस्य हेतुः स्वतो ज्ञानदिवेतुकैवल्य मिति सिद्धां
ततः विद्येव मुक्तिनिदानमिति तापत्रयहेतुरिति। हिते
तो। स्वचिषष्ठ्यैकवचनात्मतत्। षष्ठीसमासः। कर्त्तरि
चेति षष्ठीसमासप्रतिषेधः। आद्यिको जनिवर्त्तुः।
प्रकृतिरिति पाणिनिप्रयोगात् लिंगदर्शनीयतो हेतु

निद्रातावेवे ध्याप्नोति विश्वं विष्णुः जगम्यते जगत्
तस्मिन् न्यायस्मिन् नर्णस्यं भोसि संतिवहनिचोर्णवः
अर्णसो लोपश्चेति वः एकः केवलोर्णवः समुद्रः पूर्णो
यस्मिन् तत् एकार्णवं जगत् प्रलयप्राप्तं सदार्णवे
नजगत् व्यवस्थापितं प्रलयेतु एकार्णवस्य जे
गतो भावः एकार्णवं ब्रह्मणादि बालप्यस्य वृद्धः
स्त्रियामेकार्णवमेव एकार्णवी षिद्गौरादिभ्यश्चेति
ङीष् तया एकार्णव्या एकार्णवत्वेन कृतं व्यवस्था
पितं जगत् अथवा विधानाज्ञे तत्तद्भाव विव
क्षायां सदार्णवमेकार्णवं जगदेकार्णवं कृतं नि
र्मितं एकार्णवी कृतं तस्मिन् जगत् एकार्णवी कृत
अथवा नियया भगवया जगत् एकार्णवी कृते सती
तिमुक्तं संत्रायः पाठः संवर्त्तः प्रलयः कल्पः क्षे

यः कल्पातस्यपि कल्पः शास्त्रविधौ न्याये संवर्ते ब्रह्म
णादिने कल्पस्यातो विधिः कल्पात स्तस्मिन् न
न्येऽहमेव स्मृतिमधुः मधुः पुंस्यसुरे चैत्रे मधुके
सुरभावपि क्लीबे तु मधुमद्यस्यात् क्षौद्रे पुष्परसे
पि च कीटस्येव प्रभा यस्य तत् कीटभं कर्णमलं तत्र
भवः कैटभः यद्वा तिबद्धे ब्रह्मातं विष्णुः कर्णात
यामछितत उद्भूतौ ॥ ६२ ॥ सन्नाभिकमले विष्णोः
स्थितो ब्रह्मा प्रजापतिः ॥ दृष्ट्वा तावसुरौ घोरौ प्रसु
प्तं च जनार्दने ॥ ६३ ॥ उद्बुद्धौ योगनिद्रातामेकाग्रहृदय
स्थितः ॥ प्रबोधनार्थाय हरेर्हरिनेत्रकृतालयां ॥ ६४ ॥
विष्णोर्नाभिकमले स्थितः सन् प्रजापतिः ब्रह्मा तावसुरौ च
उग्रौ च दृष्ट्वा जनार्दने च प्रसुप्तयोगनिद्रापन्नं दृष्ट्वा एकाग्र
हृदयस्थितः सन् हरेर्विष्णोः प्रबोधनार्थाय हरिनेत्रकृ

तालयंतीयोगनिद्रां महामायां तुष्टाव स्तुतवानिति श्लोक
युग्मान्वयः॥ नाभिरिति कमलं तत्र। नाभिः कमलमिव त
त्र नाभौ कमलं तत्र स्थितः उपविष्टः अतो विष्णोपि कश्च
त् अतः उक्तं प्रजापतिरिति॥ आदृ हिंसायां। चुरादिः ज
नार्दयतीति हि नस्तीति जनार्दनः। ष्टुञ् स्तुतौ।
स्तवनक्रियाफलं स्वरूपलक्षणं ब्रह्मण एव यो मे पदस
तिरतु ष्टुवे इति पाठः॥ अथवा स्तवनक्रियाफलं पारंपर्या
द्देवरक्षणमेव तियुक्तं पदं तुष्टावायदुक्तं देवानां
कार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवति सायदेति हरेः प्रबोधना
र्थयिति तु यद्यप्यवहितं स्तवनक्रियाफलं साक्षात्प्र
योजनं। तथापि प्रयोजनप्रयोजनं देयवधविधिद्वा
रकं पारंपर्यावधृतं देवसंरक्षणमेव स्तवनक्रियाफलं॥
एकं अद्वितीयं अयं प्रभुरवहृदयं स्वांतं यस्य स एका
यहृदयः अनन्यमनस्कः स्थितः निष्कंपः अथवा एकं

योगनिद्रां यदा विष्णुर्जगत्येकार्णवीकृते॥ आस्तीर्य शेषम
भजत् कल्पांते भगवान् प्रभुः॥ ६१॥ तदा द्वावसुरौ घोरौ वि
ख्यातौ मधुकैटभौ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतौ हंतुं ब्रह्माण
मुद्यतौ॥ ६२॥ कल्पांते प्रलये ब्रह्मदिनावसाने जगति
भुवने एकार्णवीकृते एकार्णवेन कृते सति एकादपूरत्वा
न्न स्थापिते सति भगवान् श्रयादिसंगतः प्रभुः स्वामि वि
ष्णुर्व्यापको नारायणः॥ शेषमनंतं फणीश्वरं आस्तीर्य
प्रसार्य पल्यंकीकृत्य यदा योगनिद्रां अभजत् योगनि
द्रामिवासततदात्मिन काले योगनिद्रापलक्षीतकाले
विष्णुकर्णमलोद्भूतौ घोरौ भयंकरौ मधुकैटभौ विति ख्या
तौ नाम्ना कथितौ द्वौ असुरौ विद्विषौ ब्रह्माणं विष्णोर्ना
भिकमलस्थं वेधसं हंतुं उद्यतौ उद्युक्तौ उन्मुखावभू
तामिति श्लोकयुग्मान्वयः॥ योगो निद्रा वध्यानं योग

तेजश्चसहनेति। यदाहुः अधिक्षेपावधानादेः प्रयुक्तस्य
परेणयत्। प्राणासयेप्यसतगतत्तज्जेजः समुदाहृतं। की
दृशी निद्रा। विश्वेश्वरी। विश्वस्यईश्वरी व्यापकाजनित्री॥
आप्नोतेराशुकर्मणिवरेदुचोपधायाः पुनः की दृशी। ज
गद्धात्रीजगतः धारयित्रीपोषयित्रीचपुनः कीदृशी। स्थि
तिसंहारकारिणी। स्थितिसर्गसंहारमध्यमावस्थाकु
र्वाणा। संहारंचसर्गस्थितेरुत्तरावस्थाप्रकुर्वाणा॥
कुजत्वणिनिस्छाछीलयापुनः कीदृशी भगवतीषडैश्व
र्यसंगता। जगदिति छेदतुधात्रीमितिताछीलयेत्तनं
यगेनलोकाव्ययस्त्रणषष्ठीनिषेधात्कर्मणिहिती
यातुजगदिति। एवंनविद्ययागनिद्रेवजगत्सर्गस्थि
तिसंहारकारिणी ब्राह्मीवैष्णवीमाहेश्वरीमयीत्रातु
रितिस्तुतिताप्तायस्तस्मिन्। ६५। स्वाहास्वधाचै
हिवषट्कारस्वरात्मिका। सुधात्वमक्षरेनित्येत्रिधामा

त्रात्मिका स्थिता। ६६। अत्रोः सरन्नषत्वकचषत्वानि
अक्षरे वर्णनिमणिवर्णमप्यक्षरविदः अक्षरंनक्षरंवि
द्यात् अक्षरंश्रुतितायथाः। अश्नोतित्रीनलोकान्
भुक्तेऽतताभावादक्षराअश्नुतेचाप्नोति। विश्वात्म
त्वाच्चअक्षरा। यद्वाक्षरतिसंचलतिक्षरनक्षरंअक्षरं
कूटस्थाक्षराकूटा। अतएवहिनक्षरेकूटेहनिसेहेशा
श्चतिहेदनित्यस्वाहा देवताद्रव्योनद्रव्ययागजेनितद
वतातत्पिकपत्नीवस्तुताअंगीकृतातत्प्रतिज्ञातासि। चा
रुणअव्ययंस्वाहेति। यदग्नेधुः स्वाहादेवहविर्दानि
आषड्डोषदस्वधेति। यद्वा त्वंस्वाहेतिदेवहविर्दानि
मात्रकपासि। यद्वा त्वंस्वाहेत्वमसिस्वाहात्मादेव
स्वरूपेयथः। यद्वा त्वंस्वाहा असि। हुतभुक्प्रियासि। सु
कुष्ठा हूपतेस्वाहासास्यस्याः इतिवास्वाहा। स्वा
हाप्याग्नेनल्प्रिया। यद्वाअकारः स्याद्वितामहः॥

त्वं सुधा अंपितामहं ब्रह्माणं जिह्वेगच्छसि स्नातासि त्रप्य
सि त्रासयसि अतो नुपसर्गकृः हे देवी त्वं स्वधापितृदेवान
दीयमानं द्रव्यजनितत्वं पितरासि यद्वा त्वं स्वधेयवमसि
स्वधात स्वधेति मंत्रतो भुजानान्पितॄन्पासीयर्थः। यद्वा
अकारो वासुदेवः स्यात् सुधा अवासुदेवं दधासि पोषय
सि स्वधा लक्ष्मीरासि हे देवी हि यतः त्वं वैकुंठरासि अतः
नमः हिंद्रायेति। वषट्कारं आगिंद्र इति त्वं इंद्राण्यसीयर्थः
यद्वा हे देवी त्वं हि चमेव वषट्कारातीति वषट्कारायजमानः
अति चासि हि हेतावधारणे हे देवी त्वं स्वरासि कास्वः
स्वर्गः आत्मा यस्याः सा स्वर्गरूपासि। यद्वा परलोकात्मा
सि स्वर्गपरलोकस्वः यद्वा त्वं स्वरासि कोदात्तादि
स्वररूपासि अथ च निषादषड्जगांधारादिलिकाप्र
सि अथवा वषट्कारस्वरासि कैः एकपदं वषट्का
रस्वः फलरूपं प्रयोजनं आत्मा यस्याः सा वषट्कारस्व
र्वर्तनि स्वर्गलोकफलात्मासि हे देवी त्वं सुधा जगत्

द्वितीयमयं प्रधानं हृत्चित्तं यस्य एकाग्रहृत्। अथेष्ट
भावहेयनधरक्षणे विषयस्थितः दत्तावधानः अवस्थि
तः हरेर्नेत्रे एव कृतौ आलयौ ययासातथोक्ता। अथवा ह
रिणानेत्राभ्यां कृतः आलयो गृहं यस्याः सातथोक्ता। अ
थवा हरेर्नेत्रेण चक्षुषा प्रमाणेन कृतः आलयः संश्लेषः
अनाशः अमोक्षो वा यस्याः सातथोक्ता। अथवा हरेः पर
मात्मनो नेता प्रापयिता वेदांतः हरिनेतात्रा अकृतः आ
लयः गृहं प्रति नियतं स्थानं यस्याः सातथोक्ता। प्र
धानमेवार्थः प्रयोजनं तस्मै बोधनार्थाय। ६४॥
अलो वाच॥ ब्रह्मा ताव त्तां स्तोतुं स्तुतिं च प्रतिजानीते॥
विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीं स्थितिसंहारकारिणीं॥ स्तोतुं नि
द्रां भगवतीं विष्णोरतुलतेजसः॥ ६५॥ अतुलं असदृशं
तेजो यस्यासः अतुलतेजाः तस्य विष्णोः ध्यानरूपां निद्रां
स्तोतुं मितिजः प्रभावे दीप्तौ च बले शुक्रे पि कीर्तितं॥

अरीरूपाः मातरः आत्मा स्वरूपं यस्याः सा त्रिशक्त्यात्मिका
तिस्त्रिधामात्रात्मिकेयं। विष्णुयोगनिद्रा स्थिता तिस्त्रि
धामात्रात्मिका। ॐकारस्वरूपेति चमात्रा। अकारः मा
त्रा उकारमकारश्चेति तदात्मिका तत्स्वरूपेति कश्चि
द दोमुपगतवर्णान्व्याख्यातीत्। तत्रापापेत्पापीयः इ
॥३३॥ दृशीमोमपदव्युत्पत्तिमुसत्रामधस्याधपदलग्नस्य ॥३३॥
विनिपातः पदपदे। इयधपरपरापारपर्यपर्यागमंध
कुकुदीगतिमिवपदपदसुवलंतीप्रतिक्रियदवतुष्पा
मः क्रियद्वातुष्पामः तथाहि। वर्णेषु वर्णैकादशगव
र्णान्तरसमानास्तयः तेषु तत्कार्यं न भवति छायानु
कारिणो हि ते न पुनस्तएवेति। पथन्त्रयत्वनिर्वर्यं हि
वर्णमिच्छंसाचार्याः दत्रिति। स्मात्रिरोमपदव्युत्पत्तिः।
ॐ नमाखंडिकायेरयत्रावतेष्टिगोपश्चेतिसूत्रतइयलेविस्तरेण॥६६
॥

अर्द्धमात्रास्थिता नित्या यानुच्चार्या विशेषतः॥ त्वमेव सं ध्यासा
वित्री त्वमेव जननी परा॥६७॥ एवं त्रिधामात्रात्मिकाइति
विशेषणेन अकारादिस्वरूपमात्रेत्रा सतात्क्ता। अर्द्धमात्रा
त्वमित्यनेन तु ककारादिव्यंजनरूपमात्रेकात्मतोच्यते॥ हे
देवी त्वं अर्द्धमात्रा अर्द्धमात्रायाः अर्द्धमात्रा॥ साव्यंजनव
र्णस्वरूपमात्रेकात्मेव॥ अर्द्धनपुंसकमितिसमासः॥ तदुक्तं॥
एकमात्रोभवेद्ध्रस्वो द्विमात्रोदीर्घउच्यते॥ त्रिमात्रस्तु प्लुतो
ज्ञेयो व्यंजनं चार्द्धमात्रकमिति। अथवा एवं त्रिधामात्रा
त्मिकाइत्यनेन ॐ मात्रकत्वं विवक्षितं॥ तत्र ॐ रतिद्वमा
त्रदीर्घत्वात्॥ मकारस्त्वर्धमात्रकः व्यंजनत्वात्॥ एवं त्रि
धामात्रात्मकता अथवा ॐ मित्यादितरतिस्तत्रतो वेदा
दिप्रारंभपक्षे ॐ अग्निमिळे पुरोहितमित्यादौ ॐ मृत्राद्ध
ॐ मिति प्लुतः एवं त्रिधामात्रात्मकता अथवा प्रणवस्ये

इति सूत्रेण यत्तेकर्मणि अपरेतां सिजिन्वतो ऽमूरयेवंपा
दस्य वा अर्द्धस्य वा असस्याक्षरस्य ऊ ऽमूरा इति त्रिधा
मात्रः आदिश्यते। एवं त्रिधामात्रात्मकं नात्र ऊ ऽमूरा
द्वि मकारस्वरूपाया अर्द्धमात्रास्थितानिया अवामोमसरू
चयंतीवीरोषतः। आनुआर्यापरमात्मस्वरूपत्वाद्य
तो वाचो निवर्त्तते अप्राप्य मनसा सह इति श्रुतेर्विशे
षतः। उक्षणीयासार्द्धमात्रा एव अर्द्धमात्रायास्त्र ॥३४॥
चितायामुक्तिः सा च मेवेति भावः अर्द्धमात्रायामर्थति
पतयास्थितेऽपि व्यारव्याते। अथ च अंचिकं यातीति
यारप्रासा एव। अथ च वरः क्विप् वदतीति उद्वा
चकः शब्दः नाविद्यते उद्वाचकः शब्दो यस्याः परब्र
ह्मतायाः सा अनुद्यतो वाचो निवर्त्तते अप्राप्य म
नसा सह इति श्रुतेः। चरितगतं आप्तुमर्हा चायपिरब्र
ह्मता। अनुच्चसा चायं चिज्जनुच्चायपिरब्रह्मता च

रूपासि। यद्वा हे देवी त्वं सुधा असि निसुधात् असि हे दे
वी त्वं त्रीन् लोकान् त्रीन् वेदान् त्रीन् ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान्
नादधासीति त्रिधासि। यद्वा त्रिधा मासि। त्रीणि धामानि ग
हाणि भुवनलक्षणानि देहानि आत्मादिरूपाणि ते जांसि च
द्वाकाशिरूपाणि भावरूपाणि चित्तिशक्तिलक्षणानि य
स्याः सा त्रिधामा हे देवी त्वं त्रात्रिका। त्रैङ् पालने। त्रायते त्रा
विष्णुः क्विप् त्राः आत्मा स्वं भावो यस्याः सा विष्णुरूपासि।
यद्वा संपदादित्वाद्भावे क्विप्। त्राणं त्राः पालनं आत्मा स्व
रूपं यस्याः सा पालनरूपासि। यद्वा हे देवी त्वं त्रिधा त्रिभिः
प्रकारैः एकमात्रद्विमात्रत्रिमात्ररूपस्वरास्वरपर्याया
द्वणात्मकह्रस्वदीर्घप्लुतभेदभिन्नमात्राः आत्मा यस्याः
सा त्रिधामात्रासीकारस्वरवर्णरूपासि स्थितासि आस्थि
तासि च। यद्वा त्रिधा त्रिभिः प्रकारैः आलीढवैष्णवीमाहे

पूरणयोः। पिपर्त्तिपरावेदान्यज्जनाश्च वेदजनाः वेदज
नान्नयंती सौख्यं प्रापयंतीति वेदजनन्यो ब्रह्माद्याः ते
षां परापाठ यित्री पूरयित्री च त्वमेवासि देवजननी
तु पाठ देवानां जननी आदितिस्त्वमेव॥ परा उत्तमा। य
द्वा वेदजननी गायत्री पतिं वेदजननी ब्रह्म ऋषयो
ब्रह्मादयः तान् रक्षतीति रासि रक्षसि। वेदजननी
परा त्वमेवासि॥६७॥ त्वयेतद्धार्यते विश्वं त्वयेतत्सृ
ज्यते जगत्। त्वयेतत्पाल्यते देवि त्वमत्स्यंते च सर्वदा॥
॥६८॥ इह हि पाठ क्रमादर्थ क्रमो बलीयानिति सृष्ट्या
द्युपक्रम्याख्यातं। हे देवि त्वया ब्रह्मशक्त्या एतज्जग
त्सृज्यते उत्पाद्यते हे देवी त्वया वैष्णव्या शक्त्या एत
त्जगत्पाल्यते दुःखाद्रक्ष्यते। हे देवि त्वं रौद्रशक्तिः स
तीएतत्जगत्अंतेऽवसाने ग्रसिष्यसि॥

संहरसि। तदिच्छे सर्वदा पुनः पुनः क्रमशः सर्गस्थिति
संहारलक्षणं त्रिविधावस्थापन्नं एतद्विश्वं। वस्तुतस्त्व
येकैवापि ब्राह्मी वैष्णवी रौद्रीति व्यपदेशभेदिन्या
शक्त्या भार्यते। आत्मशक्त्यधिकरणभूतायां विश्व
माधेयं क्रियते त्वयेति तात्पर्यं। सर्वदा सिसर्वदासी
त्यर्थः॥६८॥ विसृष्टौ सृष्टिरूपा त्वं स्थितिरूपा च पाल
नेतथा संहृतिरूपांते जगतोस्य जगन्मये॥६९॥ इह ज
गन्मयशब्दितमयगतौ। मयते जानाति मया। पचाद्यच्। स्त्रि
यां टाप्। जगतो मया जगन्मया सबुद्धौ हे जगन्मये मु
यां टाप्। जगतो मया जगन्मया सबुद्धौ हे जगन्मये मु
वनज्ञे सर्वज्ञे सर्वगसर्वधातव इत्यागमशास्त्रानाथाः ज
गन्मयीति पाठे संबुध्यंतमेव देवीं मयां स्वेच्छया पाल न
गन्मयीति पाठे संबुध्यंतमेव देवीं कर्तृकं जगत्कर्मकं तस्य
रक्षणेन संहर्तव्येन च देवी कर्तृकं जगत्कर्मकं तस्य
गादिक्रियाविषयभूतं जगत्तो हे तारा जगता जगतो
गादिव्यापरमुद्दिश्य गता प्रादुर्भूता देवी जगन्मयी सु

व्यते॥ ततजागतइत्यधिकृत्यमयट्इतिसूत्रेणहेतुत्वोप
तुष्येप्यम्बुमयट्प्रत्ययस्ततजागतइत्यर्थेजगतोहेतो
रागतादेवीजगन्मयी॥ दिवोतडीपूरुस्यः॥ अथवातस
ङ्कृतवचनमयट्प्रकृतेप्रकृतमुच्यते॥ अस्मिन्निति
प्रकृतवचनेतदिति प्रथमासमर्थात्प्रकृतवचनेऽभि
धेयेमयट्॥ जगत्प्रकृतंप्रकृतंकर्तव्यत्वेनोच्यते॥
आस्यांजगन्मयीदेवीअथवासम्बन्धत्वेबहुषु
मयट्॥ कर्तव्यानिवहनिजगतिउच्यते॥ जगन्मयीसं
हारकर्त्र्यः हेदेवीजगन्मयेभुवनज्ञे॥ अथवाहेजगन्म
यीजगन्निर्मातुमागते॥ जगन्निर्माणकारणागता
त्वमस्यजगतःविसृष्टौविशेषतःसृष्टेरुत्पादनेविष
येसृष्टिरूपासिपालनेविषयेस्थितिरूपासितथा
तेवसानेसंहारेविषयेसंहृतिरूपासीत्यन्वयः॥
सृष्टिस्त्वष्टयोःपालनपालयित्र्योःसंहृतिसंहर्त्र्योः

॥ ३६ ॥

मेवहेदेविचमेवसंध्या॥ संध्यायंयस्यांसंध्यीयते॥ अ
होरात्रौवास्यां॥ सायंसंध्यापितृप्रसूःपितॄणांमातासी
तियावत्॥ अथचहेदेविचमेवसावित्रीसवितुरियंसा
वित्रीत्वंसि॥ यद्वासाप्रसिद्धाजगत्रिवेष्टवीरा
ज्ञिरसीतियावत्॥ यद्वासविता देवतायस्यांसातदा
दित्यहितिरहिता॥ ऋक्॥ सेवव्याहृतिसहितागाय
त्रीरुच्यते॥ हेदेविचमेवबहुजननीगायत्र्यसीति
यावत्॥ नियस्यापिसैतावदस्यगायत्र्युपदेशपूर्वः
सरहस्यध्ययनस्यगायत्र्युपदेशानुरूपाद्वेदाध्ययन
विध्यनुदयइतिगायत्र्युपदिष्टवसतीवेदाध्ययनंज
नयतीत्यर्थ्यध्ययनेवोपचारेचियथावेदंज
नयति॥ वेदजननीवस्यवाजननीवेदजननीवेदमाता
गायत्रीरूक्॥ हेदेविजपरासिश्रेष्ठासिमहाएषाजन

॥ ३६ ॥

च हे देवी त्वं ब्रह्मवती ब्रह्मैश्वर्या भगवती ऐश्वर्यादिस
युता च हे देवी त्वं महादेवी महादेवस्य स्त्री महादेवी हे
देवी त्वं महेश्वरी महती ईश्वरी व्यापनस्वभावा। आस्त्रो
तेरास्त्रुकर्मणि वरद्रूपधाया:। अथ च महती विद्या
यस्या सा मुक्ति: महती माया अविद्या यस्या सा संसृ
ति:। इत्थं महामेधा श्रुति: महास्मृतिरिव वदनो
पासना महामोहा तत्छाम्यतिमूर्छा निद्रा च ॥७०॥ ॥३७॥
प्रकृतिस्त्वं च सर्वस्य गुणत्रयविभाविनी ॥ कालरात्रि म
हारात्रि मोहरात्रिश्च दारुणा ॥७१॥ हे देवी त्वं च सर्व
सर्वस्य प्रकृतिरसि। प्रक्रियते सर्वस्य नया प्रकृति: सत्व
रजस्तमसां साम्यावस्था। अव्यक्तरूपा प्रधानाख्या यत्त्वं
त्रिगुणान् सत्वरजस्तमांसि विभावयसि पृथक् कृत्वा
यज्जगद्रूपेण वस्तोपयसि। गुणत्रयविभाविनी सा
त्वं ज्ञानसुखहेतु: रजोरागात्मकगुणहेतु: तम:आ

वरकमोहहेतु: गुणा: प्रकृतिधर्मा: हे देवी त्वमेव कालरा
त्रि: जगत्संहारकारिणी। यस्मिन्नानीयत्र प्रलियते जग
त्। कालरात्रि: कालभगिनी जगत्प्राणाधिदेवता। हे
देवी त्वमेव महारात्रि: महानिशा महाप्रलयकालरा
त्रि: यत्र चतुर्मुखो मुक्तिमगात्। हे देवी त्वमेव दारुणा
मोहरात्रिश्चासि ममतागर्तपातिनी महामोहा। मारयन्ति स
स्टति: दंष्ट्राकरालकालाग्निरूपत्वेन दारुणा। मो
हरात्रिमोहितं जगत् स्तं जगत्करी ॥७१॥ त्वं श्रीस्त्व
मीश्वरी त्वं ह्रीस्त्वं बुद्धिर्बोधलक्षणा। लज्जा पुष्टि
स्तथा तुष्टिस्त्वं शान्तिः क्षान्तिरेव च ॥७२॥ हे देवी त्वं श्री:
संपत्तिरसि। हरिश्रीयाप्यसि। हे देवी त्वं ईश्वरी ईश्वरस्य
पत्न्यसि। अस्त्रोतेरास्त्रुकर्मणि वरद्रूपधाया इति ज
गद्व्यापिनी चापि। हे देवी त्वं ह्रीरसि। हिंकारो वै प्राण

इति श्रुतेः प्राणभूतासि। ह्रीमिति मकारांतमव्ययं। प्राण
वाचि। ह्रीं इति अनुनासिकस्वरांतपाठेतु देवीप्रवो
धीतिरहस्यं। ह्रीस्त्वं मितितुपाठे तु आज्ञाबीजपोनरु
क्तंस्यात्॥ हे देवि त्वं बुद्धिरसि। चिन्मात्रब्रह्मरूपासि
हे देवी त्वं बोधलक्षणासि बोधयितृव्यापारदर्शना
सि। अथवा बोधरूपा विविधप्रपंचविषयविविधा
गमरूपासि। हे देवी त्वं ज्ञानसि। बोधासि। हे देवि त्वं ॥३८॥ ॥३८॥
पुष्टिरसि। अवयवापचितिरसि। हे देवी त्वं तथा तेन तु
ष्टिरसि। श्रीतिरसि। हे देवी त्वं श्रीतिरसि। श्रीतिरूपरति॥
विषयव्यावृत्तिः असि। हे देवी त्वं क्षांतिरसि। क्षांतिस्ति
तिक्षासि॥७२॥ बुद्धिनीप्रतिनीघोरागदिनीचक्रि
णीतथा॥ शंखिनीचापिनीबाणाभुशुंडीपरिघायुधा॥७३॥
हे देवी हे चंडिके त्वं तथा उक्तलक्षणप्रकारेण खड्गि

अभेदनातिशयोक्तिः देव्याः सर्वात्मकत्वेन वास्तव
प्रकथनं ज्ञेयं। अथ च हे देवी जगत्मयि ब्रह्मणि कल्पि
इति व्यपदेशमात्रं स्वप्न्यादिकं तु त्वमेव तत्त्वमेव च॥
शोषिनाहमिति नम्रोक्तिरप्यवसेया॥ ६९॥ महाविद्या
महामायामहामेधामहास्मृतिः॥ महामोहाभगव
तीमहादेवीमहेश्वरी॥७०॥ हे देवी त्वं महती विद्या परब्र
ह्मगोचरज्ञानरूपासि। हे देवि त्वं महती अविद्या। अ
निर्वचनीयाखिलप्रपंचपरिच्छिन्नरूपासि। हे देवी
त्वं महती माया अनात्मन्यात्मबुद्धिरात्मन्यप्यनात्मे
तिभ्रमिया। हे देवी त्वं महामेधा महती धारणावति
बुद्धिः महती चामेधा आधारणावती धीः। हे देवी
त्वं महास्मृतिः महती ध्यानरूपा महती अस्मृतिः अ
ध्यानरूपा। हे देवी त्वं महामोहा महामता महाममता

कृतेन शुंडीति युध्यते॥ शुभाभिरक्षिभिः शत्रुनयनानि
रायुधेशुंडयस्त्रं वक्त्रं मुखं शुंडी चंडिकास्मृता॥ यच्चा
हुः उडीयाडीयं च प्राप्यनटनादिराकात्रिका॥ ऋतं च
नतांगी च यासानुशुंडी निगद्यते॥ एतेन बाणभुशुंडीप
रिघायुधेषु कृपेदं इति व्याख्याय व्याख्यावगंतव्या
बाणादयनाकरः॥ पाठस्तु कृतिरपि व्यदस्ता॥ भुशुंडीगा
फणिक्रेप्युक्तिरप्ययुक्तिमत्त्वोपक्षणीयाप्रक्षावद्भिः॥ ॥३९॥ ॥३९॥
परिघाशोहागच्छमितितु शब्दतो लिंगतो अर्थतश्च प्रसंख्या
ख्यानं॥ यदाहक्षीरस्वामी॥ परितः हेतिपरिघः परिघइ
तिडेघ वंशहनद्वाशुंडइति॥७७॥ ॥सोम्यासोम्य
तराशेषासौम्यभ्यस्तिसुंदरी॥ परापराणांपरमात्वमे
वपरमेश्वरी॥७८॥ हेदेवी त्वमेव सोम्यासि॥ अक्रूरा
प्रशांतासि॥ सोमदेवतकाप्यसि॥ अथवा॥ भगवा
नालक्ष्मीः॥ यस्यासौ सुमः विष्णुः सुमस्य भावः सौ

म्यं शोभनलक्ष्मीकत्वं तस्यास्यासौ सौम्या॥ आर्शआ
द्यच्॥ शोभनलक्ष्मीकत्वयुतासि॥ अथवा उमया सहितः
सोमः उमापतिः तस्य भावः सौम्यं तद्यस्याः सासौम्या उमा
पतिभयुतासि॥ हेदेवी त्वमेव सौम्यतरासि॥ स्त्रे सुधासौ
मश्चंद्रः सोमस्य यसुधासौमी सौमी सुधामर्हतीति सौ
म्यादेवानलिच्च दंडादिवात यतयोर्द्वयोस्त्वमिति न्याय
येन सौम्यासौम्यतराद्विवचनविषयोपपदतरबीय
सुनाविति द्विवचनेउपपदतरपाते त्वसुच इति
पुंवद्भावः हेदेवी त्वमेव सौम्यभ्योखिलसुंदरेभ्यः पदा
र्थेभ्यस्तु पार्थक्येनातिसुंदरीअसिसुष्ठु नदयतिसुंदरी
मनोज्ञामनोरमासोमदेवतकसौम्यः स्यात्सुंदरे त्रिच
सौम्योऽक्रूरे बुधे सौम्यः सौम्यः शांते प्रयोगतः॥ हेदे
वी त्वमेव परासि॥ श्रेष्ठासि॥ हेदेवी त्वमेव पराणां श्रेष्ठा
नां परमा॥ अक्रूरा परमात्मा॥ यत्रस्थात्रनश्रेष्ठ

स्यविवक्षितत्वात् अन्यथा परेषामिति स्यात्॥ अथवा
परं ब्रह्म भणति नरथं तिपराणाः क्रियते षामध्ये नपर
मासि॥ यद्वा परे चापरे च परापराः॥ द्वे द्वे चेति॥ सर्वनाम्ना
मावास्तु डागमाभावन्तेषां नपरमाहुरिति॥ अथवा॥
हे देवी त्वमेव परमा उत्कृष्टा लक्ष्मीः अथवा परमः ईश्व
॥४०॥ रः तस्य स्त्री त्वमेव परमेश्वरी ईश्वरी स्वामिनी दुर्गा त्रि
नेत्रा पि काचसा॥७४॥ यच्च किंचित् क्वचिद्वस्तु सदस
द्वा खिलात्मिके॥ तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा त्वं किं स्तूयसे ॥४०॥
मया॥७५॥ हे अखिलात्मिके देवि क्वचिज्जगति सदस
द्वा यच्च किंचित् क्वचिद्वस्तु पदार्थरूपं प्रतीयते तस्य सर्व
स्य सदसदात्मकस्य या शक्तिः सामर्थ्यं सा त्वमेवासि॥ अ
तः परं मया किं स्तूयसे इत्यन्वयः॥ पदं पदार्थ ज्ञाताभ्यां ता
भ्यां क्रियमाणा स्तुतिः व्यस्ता ता च स्तुतिः समस्ता तत्तदुचि
तशक्तिव्यक्त्यभेदेति॥ ततो न्यथाभावाद्भेदप्रबंधना

नीशूलिनी गदिनी चक्रिणी शंखिनी चापिनी बाणिनी बा
णवती परिघायुधा च सति अतएव घोराजयग्रह
णानामुंडीति नाम्न्यसेइत्यन्वयः॥ अतइति छ व
ना॥ गदिनी यत्र तु त्रीद्यादिभ्यश्चेति इनिः॥ सर्व
त्र ऋचेभ्यो ङीप्॥ बाणा बाणवती अत्रत्रिआदिभ्यो
न्॥ अस्त्यर्थीयः॥ परिघः परिघाकारः॥ जो हवद्वो लयु
ड्यायुधं यस्याः सा तथोक्ता॥ खड्गशूलगदाचक्र
शंखचापबाणपरिघैरलंकृता॥ घोरा युद्धाकृतिः॥ चंडिका
मुंडीति लक्ष्मणाणां सति प्रतिदिति राजः॥ मुंडिकंड
नो राजन्मुंडतिरक्ष्यतीति कर्मण्यणि॥ स्त्रियां ङीपि
च राजन्मुंडी मुंडराजन्मुंडी चंडिका॥ अत्र हि मुंडराज
न्मुंडीराहुपोदरादिनियमादिति॥ शिवाप
त्रमुंडीराहुपोदरादिनियमादिति॥ शिवाप
दिष्वनात्॥ मुंडरस्यस्य अनुम्॥ इति अस्य चलोपे

भुवेन्द्रवशाः स्मृतः॥७६॥ विष्णुः शरीरग्रहणमह
मीशान एव च॥ कारितास्ते यतोऽतस्त्वां कः स्तोतुं शक्तिमान्
भवेत्॥७७॥ देवीयतः त्वया महामायया अहं ब्रह्मा च
विष्णुश्च ईशानश्च तत्रयोपि शरीरग्रहणं कारीताः श
॥४१॥ रीरग्रहणं कारिताः प्रसादिताः कृताः अतस्त्वां कः
पुमान् स्तोतुं शक्तिमान् भवेत् न कोपि यः कोपि शरी ॥४१॥
रधारी वा स्तोतुं असमर्थ एव तदन्यस्तु मुक्त एव
सन् कथं वा भवेत् स्तोष्यति॥ न वा शरीरिणस्तुतिश्च
स्तुयस्तान्निबंधना अतस्तद्विषयास्तुतिः कथं घटे
तस्मात् त्वयैव तिस्तुरूपसंहार एव भिति भावः॥७७॥
मातर्मिच्छ प्रभावस्य कदारेद विसंसृता॥ माहयैतादराध
र्षा विसुरो मधुकैटभौ॥७८॥ देवीं स्तुवर्णितैरुदारैः

दृष्टिभिः सरलैः वरदैः स्वैरालियैः प्रभावैः सामर्थ्यविशेषैः
संस्कृता जगन्माहयंतीसा देवी ताइमौ यद्वा आरंतौ जा
गतौ दुराधर्षौ। दुःखेनाभिभवनीयौ मधुकैटभौ नामा
सुरौ सुरद्विषौ मोहयन् अविवेकं प्रापयेयं त्वं॥
दृलिणौ सरलैरारौ॥७९॥ प्रबोधं च जगत्स्वामी नीयतां
मच्युतो लघु॥ बोधश्च क्रियतामस्य हंतुमेतौ महासुरौ॥७९॥
देवीत्वया जगत्स्वामी अच्युतः देवाभिः विष्णुः लघु शी
घ्रं प्रबोधं च अनिद्रां नीयतां त्वया समुच्यतां वि
च एतौ महासुरौ हंतुं अस्याच्युतस्य विष्णोः बोधश्च क्री
यतां उत्साहानुकूलं च उद्यमश्च रच्यतां इत्यन्वयः॥
प्रबोधमिति प्रधानेकमेणाद्वितीया॥ अप्रधानतुकर्म
णि तृतीयेति तिङा अभिहितत्वात् प्रथमा॥७९॥
ऋषिरुवाच॥ समेधाः ऋषिः सुरथं राजानं त्रयं वाच॥
एवं स्तुतातदा देवी तामसी तत्र वध्यसा॥ विष्णोः प्रबोधना

थायनिहंतुंमधुकैटभौ॥८०॥नेत्रास्यनासिकाबाहुहृद
येभ्यस्तथोरसः॥निर्गम्यदर्शनेतस्थौ अव्यक्तजन्म
नः॥८१॥तदातस्मिन्प्रलयकाले त्रिविष्णुनाभि
प्रलेवधसाअव्यक्तरूपाएवस्थातातामसीतमोगुणसंग
तानिद्रासिकादेवीमधुकैटभौनिहंतुं विष्णोः प्रबोध
नायोपितस्यैवनेत्रास्यनासिकाबाहुहृदयेभ्यः तथा
उरसः वक्षसश्चनिर्गम्यव्यक्तजन्मनः ब्रह्मजन्म
स्यव्रह्मणः अव्यक्तजन्मनश्चब्रह्मणः दर्शनेविषये
तस्थौप्रकटीबभूवेतिश्लोकयुग्मान्वयः॥अव्यक्ता
त्प्रधानात्जन्मयस्यसः अव्यक्तादात्मनःजन्म
यस्यसः॥येतौसौबालकौनेत्रेचअस्यचनासिकाच
बाहवश्चहृदयंचेतिद्वंद्वः प्राप्यगत्वात्॥प्राप्तस्यैकत्वा
वस्थानदधिपयआदीनिरतिनिषेधात्॥बहुवचने॥
यद्वाअयंतेआयाःप्राणाःनेत्रास्यनासिकाबाहुहृ

॥४२॥ ॥४२॥

स्कृतिःकथंप्रवर्त्तनीमेतिभावः॥इयमेवचपरमाविद्या
स्कृतिरतोपिकास्कृतिरित्यपरोभावः अग्न्यादितत्तदोचि
यतत्तदर्थक्रियाकरीशक्तिरप्रतिबद्धासाधर्मःसा
मर्थ्यशब्दिता॥७९॥यथाचयाजगत्स्रष्टाजगत्पाय
त्रियाजगत्॥सापिनिद्रावशंनीतःकस्तोस्तुतुमिहेश्वरः॥७६॥
महेदेवीवांस्तुतुंहकईश्वरः॥कःसमर्थःकस्तिनको
पि॥तथाहि॥यःजगत्स्रष्टाउत्पादयिता॥तत्नतायंयद्वा
कविष्णुदनघनतनेलुंठतायंयःजगत्पालिरक्षति
सविष्णुसामीप्यलट्॥यद्वाजगत्पातादितिपाठः॥भवि
ष्णुदनघनतनेलुंठतायंयःअवसानेजगत्प्रत्तिसं
हरतिसोपिविष्णुरपियथायोगनिद्रयालयोदेव्यानि
द्रोनशंनीतःनिद्राधीनतांगमितःवशावेश्यागवी
वशयासुतास्त्रीकरणीवशा॥इच्छायत्रयोःपुंसिप्र

नारैनः मधुश्च कैटभश्च तौ। मन्यते हन्तवीर इति मधुः॥
कैटभस्य वभाव यस्य तत् कैटभं कर्णमलं तत्र भवः कैट
भः रहसि कृष्णोदरादिवाभ इत्यत्र पदलोपाद्वस्या
भीमसेनाभीम इतिवत्। क्वचित् वृत्तबंधमनुसत्य
ततश्च। मधुकैटभौ दुरात्मानावितिपाठः पथ्यावृत्त
वृत्तबंधोनुगृहीतो भवति। गवर्णादादनसोनश्च सा
रास्योनसोगणः सप्तचतुर्गणोजः स्यात्पथ्यावृत्तं तथा
नसो। अन्यथा मधुकैटभौ दुरात्मानावितिनवाक्षरपा
दत्वे अपि मात्रामात्रकुर्यात् छंदोभंगनवाचरदिति छंदः॥
शास्त्रसमयभंगप्रसंगः स्यात्। यच्चाहुः। छंदोवृत्त
पुराणानि भवंति। अन्यदेवदं छांदसं छंदः यदन्यथा
न्यूनाधिकाक्षरत्वेन यत्रपाठः क्वचित् भवेत् तद्वेदि
कं नि वृत्तं छंदोभ्यं जयइ मनुयथाइति। दुरात्मानौ दु
ष्टबुद्धि प्रतिवीर्यपराक्रमौ। अयं कृष्णबलो अयं

॥४३॥

॥४३॥

कृष्णप्रभावो। अयं कृष्णवाक्ती अयं कृष्णयोगो च
वीर्यं च प्रभावव्यवस्थायुयोगो पराक्रमो क्रोधस्तेक्ष
णो क्रोधेनस्तेक्ष्णे ययोस्तौ प्रसेकं यथा क्रो
धलाणं हंतुं जनितौ प्रमोदुर्विभिना। जनितः उत्पा
दितः उद्यमउत्थितः यः सः कालो ययोस्तौ। महाज
नं जनिः संजातो जनिर्यस्यासौ जनितः तारकादि
वादितत्र। जनितौ तितास्मैकालादिनियाव
त्। ८३। समुत्थायतत्तस्याभ्यां युयुधे भगवान् हरिः।
पंचवर्षसहस्राणि बाहुप्रहरणो विभुः। ८४॥
ततः शयनात् समुत्थाय स भगवान् हरिः। वि
भुर्व्यापकः विष्णुः ताभ्यां असुराभ्यां सह युयुधे। बा
हुप्रहरणः सन् पंचवर्षाणां सहस्राणि युयुधे युध
संप्रहारे आत्मनेपदीति वादिबाहव एव प्रहरणानि

आयुर्मानियस्यासौ नाहयुङ्क्ष्व चकारेसर्थः पंचचेतिसंख्या
याः राहुप्राधान्येपथंवर्षाणामेवप्राधान्यमितिका
लस्यायंतस्ययोगे द्वितीया॥ पंचमात्रोणिवर्षाणि
अनियोप्यनियुङ्क्ष्वयथाहितिभावः॥८४॥ तावप्य
तिबलोन्मत्तौमहामायाविमोहितौ॥ उक्तवंतौ
वरोस्मत्तोव्रीयतामितिकेशव॥८५॥ अतिबलोन्म
त्तौमहामायाविमोहितौसंतौतावप्यसुरौअस्म
त्तोवरः वांछितार्थः त्वयाव्रीयतांप्रार्थ्यतामितिके
शवउक्तवंतौ ऊचतुः अयधिकबलेनसामर्थ्येना
मत्तौ उद्धतमदौमहामायाविमोहितौप्रयुक्तौप्र
वितावितिवेकौअस्मत्तअवाभ्यांप्रसन्नकेशः केश
वः विष्णुः॥८६॥ श्रीभगवानुवाच॥ असुरौप्रति वि
ष्णुरुवाच॥ भवेतामद्यमेतुष्टौमम वध्यावुभा

॥४४॥

॥४४॥

तेनसहितःजयाःप्राणाःउच्छ्वासनिश्वासलक्षणाःतेभ्यः
सकाशोन्यःउरसश्चनिर्गम्यनिद्राजलदेवनिपथमा
गदितिभावः॥८७॥ उत्तस्थौचजगन्नाथस्तयामुक्तोज
नार्दनः॥ एकार्णवेहिशयनात्ततःसदृशोगतौ॥८८॥
तयादेव्यानिद्रयामुक्तःपरित्यक्तःजगन्नाथःजनार्दनः
विष्णुश्चएकार्णवेजगत्येकजलेपरेअहिशयनात्॥शे
षनागशयनात्॥सकाशात्उत्तस्थौउत्तस्थिवानतःत
शयनतःउत्थायउत्थानादनंतरंसजनार्दनः॥ तौमधु
कैटभौदृष्ट्वौमधुकैटभौतंदृष्ट्वातंपरस्मैपदवाद्ध
वानुत्तरिकर्मव्यवहारआत्मनेपदं॥ तत्रैपेसवर्मकंना
वहृत्निव्यतिनरते॥ अन्यथादर्शितिस्यात्॥८९॥
मधुकैटभौदुरात्मानावतिवीर्यपराक्रमौ॥ क्रोधरक्तेक्षणौ
योद्धुंउद्यतौजगतीपतिं॥९०॥ कौदृष्ट्वौदृष्ट्वौज

तदासुरवधाप्रार्थ॰। न कालेविलम्बनासहामायानुक
लेनवंचितास्या विप्रलब्ध्या ग्रामधुकैटभाभ्यां स
र्वंजगत् अपोमयं विलोक्य भगवान् कमलेक्षणः
पुंडरीकाक्षः विष्णुरिति गदितः इतिवक्ष्यमाणप्र
कारेणउक्तः विप्रलब्धस्तवंचितः आपुव्याप्तौ आ
पः कर्मण्यायामिति। आपः शब्दः सौतोप्यस्ति आ
पोहिष्ठाजनंकुर्वितिवत् अपासिकर्मसाधनानिप्र
कृतानिउच्यंते। यस्मिन् जगतितत्। आपोमयं ज
गतनस्कृतवन्नमयट्। अथवाअपः स्त्रीकर्मि
मयगतौ। अनुदात्तत्वनिबंधनमास्मनेपदंचेति
उगेडीवात् क्वचिदनिस्मितिलडिपरस्मैपदं
अपः कर्त्रयः जगत्कर्म। आपोमयंजगदियत्रनरक
स्यभ्युत्वेनप्रकारैः सर्वमापोमयंजगत्। सर्वंज
गत्। कर्मणिपः कर्त्रयः अमयन् जगच्छन्न व्याप्तव

स इतिविलोक्यताभ्यांहरिरुक्तइतियोजना। किंगदि
तः कमलेक्षणो भगवानेताभ्यां॥८७॥ प्रीतोस्वस्तव
युद्धेनश्लाघ्यस्संमत्करावयोः॥ अवाजहिनयत्रो
र्वीसलिलेनपरिप्लुता॥८८॥ हेविष्णोतवयुद्धेनअवा
आसुरौप्रीतौ। स्वःस्वभावः हेविष्णोतेअवयोर्मधु
कैटभयोः श्लाघ्योयस्तस्यः मत्करेनकालोस्तिवि
नयत्रोर्वीसलिलेनपरिप्लुतानाशेत्। तत्रअवांम
धुकैटभौजहिहन्याइतिविष्णुरुक्तअवयोर्वधक
पंचरंचांछितामायिनानेनविष्णुनाअवांअसुरौवि
चितौवंचितुंतोयेनतोवधोनस्यात्सकोन्यस्य
धुनोपायः अयमस्तिअप्रतिसर्वजगदापोमयं।
जलमयमेवर्तितत्र्यत्रोर्वीजलमयीदृश्यत
तत्रावयोरसुरयोस्त्वकर्त्रकोऽस्मत्कर्मकोवधो

स्थिति॥ एवं चोक्तेऽस्मिन्सर्वापि पृथिवी जलमध्ये वेति
कृतो हनिष्यसि विद्याभ्यां अप्सुराभ्यां मायाविभ्यां॥ भगवानपि वेचितो भविष्यसि शुभस्य कालस्य
यापनास्थितिभावः आपोमयं इति अपस् इति सांतं
आपो निसर्जिनं कुर्या दिति प्रयोगश्च॥ अज्ञ मह्यं
युक्तयको॥ मह्यं स्त्रीपुंसयोरेनजहीति हते विध्या
दौ लोटि सेर्ह्यपिच्च॥ हाहंतेजः असिद्धवत्कार्यभाव
स्याधो भागइति भावः विधिः प्रकृतेतरमस्तीति के
वलोप्यस्तीति वैधर्म्यात्॥ शिवप्रयोगतः॥८८॥ क
विरुवाच॥ सुमेधाः ऋषिः सुरथं प्रतिवाक्यमुचिवान्
॥ तथेयं कामगवता शंखचक्रगदाभृता॥ कृत्वाच
क्रेण वै छिन्ने जघने शिरसी तयोः॥८९॥ हे मधुकैटभौ
यद्यथा युवाभ्यां गदितं तथा॥ न तत्तोन्यथा इयं

॥४९॥

वपि॥ किमन्येन वरेणात्र एतावद्धि वृतं मया॥८६॥
आद्ये दानी चेत् भवतोर्मृत्योस्तः तद्धि उभावपि जस्
रोमभवध्यो मया हतुमर्हे। त्वो वधे चेति यत्प्यति
तुमातो भवतास्यातां॥ अत्र प्रतिपक्षे विषये किमन्येन
वधादरणवरणकृत्यस्यात्॥ वधादितरवरप्रार्थिता
शत्रुत्वोपक्षयः स्यात्तदन्यत्तु वरं भगवतो मया प्रार्थ
तत्रिद्धमेवेत्याशयादाह॥ भवतो मया एतावद्धि एता
वदेव भवत्कर्मकं मत्कृतं एव भलक्षणं वृत्तं
प्रार्थितं नान्यत्॥ अथ भावरणातः एतावद्धीति पाठः
अत एताभ्यां भवद्भ्यां एतावदेव वधरूपं वरं म
याचितं नान्यदिति॥ विरुवाच॥ सुमेधाः सुरथं उ
चिवान् वाक्यं वंचिताभ्यामितितदा सर्वमापोमयं
जगत् विलोक्यताभ्यां गदितो भगवान् कमलेक्षणः॥८७॥

॥४९॥

शंखचक्रगदाभृता भगवता विष्णुना स्वकीये जघने
उपस्थाद्ध्वप्रदेशे तयोरसुरयोः। शिरसी कृत्वा निधा
यावस्थापिते मुसिद्धेन चक्रेण छिन्ने कृते। अच्छिदा
तामन्वयः॥ प्रयत्नेकालः जलधरो भगवतो जघनेद भो
नारदि तिभगवतो जघनजलधृतं चनउर्वीचभव
तिष्ठथिध्यारध्यचाल। इ[illegible]विष्णुचक्रोछिन्नशिर
स्कवाल तयोरसुरयोः श्लोध्यमस्कता च। शंखध्ये
चक्रचगदाचसेनागवादिकवद्भावः॥ शंखचक्रग
दंतत आविर्भक्ति शंखचक्रगदाभृतातेन। यद्वा शं
खश्चचक्रंचशंखचक्रंतेनसहितागदातामाविर्भक्ति
शंखचक्रगदाभृतातेन। स्त्रीकथाः पुरोभागो न्यत
जघनंस्त्रीरूपलक्षणं॥ एवमेषासमुत्पन्नाश्च
त्रणासंस्कृतास्त्रयः। प्रभावमस्यादेव्यास्त्रयः शृणु

वदामि ते ॥९०॥ एवं प्रकारेण अलणा असमुवा स्वयमा
मनासस्कृता एषा देवी समुत्पन्ना देवकार्यार्थं प्रादुरभू
त् हे राजन् सुरथ त्वं शृणु यः पुनः भूत्वा यिष्यं यथा भवति त
था च अस्याः देव्याः प्रभावसामर्थ्यं प्रादुर्भावं च शृणु
अकर्णय। भूत्वा ते वदाम्यहं सुमेधा नाम ऋषिः ॥९१॥

॥४७॥ इति श्रीमद्राजाधिराज श्रीमत्तोमरान्वय श्रीमद्दु
र्गाप्रसादानुज्ञया चक्रवर्तिविरचितायां शतनव्याच
ण्डिकाभिधायां टीकायां मधुकैटभवधविध्युपलक्षि
तः प्रथमोऽध्यायः ॥१॥ ६९ ॥ ६९॥ ६९॥ ६९॥ ६९॥

विष्णुरनिस इत्यादि वृद्धाभावः॥ अन्यथा देवासु
रमिश्रत्वस्यात्॥ पुरुष्यशणा दारयतीति पुरुं इन्द्रः॥
महिषेसुराणामधिप इति न च छंदो मधुकैटभौ
दुर्गसानाबलिवत्॥१॥ ॥ तत्रासुरे महावीर्ये दैवसे
न्यपराजिते॥ जित्वा तु सकलान्देवानिंद्रोऽभून्महिषासुरः॥
॥२॥ तत्र युद्धे महावीर्ये सुरैर्दैवसैन्यपराजिते अभिभू
तं अभ्यभावि ततः स्यमहासुरः सकलान् देवान् जित्वा ऽ
भिभूय इंद्रोऽभूदिंद्रस्यन्वयः॥ वीर्ये बलप्रभावश्च वीरकर्मैव
कीर्तितः॥ सिनोति बध्नाति सहस्रेन सस्वामिना वर्त्ततेवा॥
सैन्यं चातुर्वर्ण्यादिकं चार्थे चश्च॥२॥ ततः पराजिता देवाः पद्मयोनिं प्रजापतिं॥ पुरस्कृत्य गतास्तत्र
यत्रेशगरुडध्वजौ॥३॥ ततो महिषासुरापराजिताः प्राप्तप
राजवाः देवाः पद्मयोनिं पद्मजं प्रजापतिं ब्रह्माणं पुरस्कृत्य

पुरोधाय तत्र गताः यत्र ईशः शंभुः यत्र चागरुडध्व
जो विष्णुः तयोरन्वयः योनिः स्यात् कारणे भागे पुरोव्यंगया
व्यं पुराजरसोढौ पादानास्व्यः॥३॥ यथावृत्तं यथा यो स्तद्वन्म
हिषासुरचेष्टितं॥ त्रिदशाः कथयामासुर्देवानिभवविस्तरं॥४॥
त्रिदशाः देवाः तयोरीशकेशवयोरग्रे यथा येन प्रकारेण व
तं निष्पन्नं महिषासुरचेष्टितं ओ ह्यते वृत्तं तथैव प्रकारे
णवृत्तं देवानिभवविस्तरं देवानामभिभवस्य विस्तरं श
ब्दप्रपंचं कथयामासुः अथवा त्रिदशाः तयोरीशकेश
वयोरग्रे यथावृत्तं वृत्तं चरित्रमनतिक्रम्य महिषासु
रचेष्टितं कथयामासुः तद्वन्महिषासुरचेष्टितं वृत्तं यथा
वृत्तं वृत्तमनतिक्रम्य देवानिभवविस्तरं देवानां अभिभ
वो यस्मिन् सः विस्तरो यस्मिन् कर्मणि तद्यथा भवति तथा

कथयामासुः महिषासुरचेष्टितं च देवानि नवं च विस्त
रसहितं कथयामासुरिति शेषः ॥४॥ सूर्येन्द्राग्निनिलेन्दूनां यमस्य वरुणस्य च ॥ अन्येषां चाधिकारान्स्वयमेवाधितिष्ठति ॥५॥ चकारेणानुक्तदिक्पालानुपतयः गृह्यते ॥ ततो येषां ब्रह्मर्षीणां च अग्नीनां सूर्यादीनां अधिकारान् सः महिषासुरः स्वयमेवाधितिष्ठति ॥ सूर्यस्य इन्द्रस्य अग्नेः अनलस्य इन्द्रोः यमस्य वरुणस्य इतो न्येषां च देवानां ऋषीणां चाधिगणां चाधिकारेषु स्वयमेव महिषासुरस्तिष्ठति ॥ अधिशीङ्स्थासां कर्म ॥ अधिकरणकर्मस्थोपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसी इति ॥ ॥ स्वर्गान्निराकृताः सर्वे तेन देवगणा भुवि ॥ विचरन्ति यथा मर्त्या महिषेण दुरात्मना ॥ हे दुरात्मन् ते नमहि

२ कापी

श्रीगणेशायनमः ॥ सावर्णिर्मनुः कथ्यतां सावर्णिकः ॥ सावर्णिः प्रयोजनमस्येति सावर्णिकः ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ महिषासुरवधावधानं प्रस्तोतुं सुमेधाः सुरथं राजानं वक्ष्यमाणं ॥ ॥ देवासुरमभूद्युद्धं पूर्णमब्दशतं पुरा ॥ महिषेसुराणां मध्ये देवानां च पुरंदरे ॥१॥ ॥ पुरा कल्पे महिषे महिषासुरे असुराणां मध्ये पेस्ति देवानां च पुरंदरे इन्द्रे अध्ये स्ति देवासुरं युद्धं पूर्णमब्दशतं वर्षाणां शतं अब्दशतं वर्षाणां शतं अब्दशतं ॥ असुराणां विजिगीषूणामिदं असुरं देवानां असुरं देवासुरं अथवा देवैः सह असुरं देवासुरं युद्धं ॥ यद्वा देवाश्च असुराश्च देवासुरं ॥ येषां च विरोधः शाश्वतीकरसे क्रव्यः ॥ तद्यस्मिन्नस्ति तद्देवासुरं युद्धं ॥ अर्शआदिभ्यः ॥ यद्वा देवासुरस्येदं देवासुरं युद्धं ॥ संज्ञा एवं को

टीकाद्वितीय

धः भावे घञ्॥ जनिवध्योश्चेति वृद्धिः भावः॥ तथा च मम
वधावुभावपीति प्राक्तने प्रयोगे दंसा धनांसि इन च
क्रेणापि न्हेतो अघोदिष्टा तामन्वयः॥ प्रलयकालस्य मव
गंतव्यो हनो वा च वधे चेति तुयदंतत्वं दर्शितं॥ ममेति त
त्रहस्यानां कर्त्तरि वेति षष्ठी॥ यद्वा तत्र च वधमहतो व
ध्यो दंडादिलाद्यः॥ ७॥ ऋषिरुवाच॥ सुमेधाः सुरथं
वाक्यमुचिवान्॥ इति निशम्य देवानां वचांसि मधुसू
दनः॥ चकार कोपं शत्रूणां भ्रकुटीकुटिलाननः॥ ८॥
इति देवानां वचांसि निशम्य कर्ण्य मधुसूदनः केट
भजिन् विष्णुः शत्रूणां भ्रमस्य जयः कोपं चकार॥ तां की
दृशीं॥ भ्रकुटीकुटिलाननो इति पाठे त्रयं भ्रकुटि
भ्रुकुटिः भ्रूकुटिः स्त्रियः॥ कुटकौटिल्ये॥ इषुधादित्वात्॥
यद्वा सर्वधातुभ्यः इन्॥ कुरादित्वात् डित्वात् गुणाभावः॥

इति कारादक्षिणो वाडीप्॥ इकोह्रस्वोऽयो गालवस्य
योत्तरपदिकं ह्रस्वत्वं॥ अकारो वा॥ भ्रुकुंसादीना
मिति पक्षे अत्वमुत्तरपदिके॥ ततश्च क्रोधात्
मुखे कुटिले भ्रुवौ कुटी इव भ्रूकुटी ताभ्यां भ्रूकु
टिभ्यां कुटिले भ्रुवौ आननं ययोस्तौ भ्रूकुटीकुटि
लाननौ॥ हरिहरौ निशम्येति शमेर्णौ अतउपधा
याः ह्रस्वो शमो ऽर्शनदिति सूत्रेण चक्षुःसाधनज्ञानाद
न्यत्र श्रवणे मिचा मितो ह्रस्वः॥ चक्षुःसाधनज्ञा
नेतु निशम्य संपश्येत्यर्थे ह्रस्वत्वं॥ चकाराद्भ्रु
च भ्रूकुटीकुटिलाननः कोपं कारेत्यनुसंधेयं॥ ८॥
॥ ततो तिकोपपूर्णस्य चक्रिणो वदनात्ततः॥ निश्चक्रा
ममहत्तेजो ब्रह्मणः शंकरस्य च॥ ९॥ ततो नतरअ
तिकोपपूर्णस्य चक्रिणः विष्णोः ब्रह्मणः शंकरस्य च
ततः विष्णुतो नतरस्मात्तस्माच्च वदनात्सकाशात् महत्तेजो

भिन्नकामनिरगात्॥तेजःप्रजानेदीप्तोचलेत्युक्तेपिकी
र्तितं॥९॥अन्यांचैवदेवानांशक्रादीनांशरीरतः॥नि
र्गतंसुमहत्तेजस्तच्चैक्यंसमगच्छत॥१०॥ ॥तेजस्वी
न्येषांशक्रादीनांचदेवानांसुमहत्तेजःकर्तृशरीरत
एवनिर्गतंनिरगमत्॥तच्चतेजःकर्तृकंएकंअए
यत्रकेचअगच्छतसमगच्छत॥एकंअजवत्॥ऐक्यमिति
चातुर्वर्ण्योहिचास्त्रायेष्यत॥अकर्मकाच्चेयनुषतो
समो॥मनचीयादिसूत्रेणगमेरासनेपदलुङ॥तच्चैक्यं
समगच्छतेयपिकचिसाठः॥सकर्मकत्वेतुपरस्मैपद॥
तच्चैक्यंएकतांसमगच्छत॥१०॥ ॥अतीवतेजसः
कूटंज्वलंतमिवपर्वतं॥ददृशुस्तेसुरास्तत्रज्वाला
व्याप्तदिगंतरं॥११॥ ॥तेदेवादयःतत्रदेवसदसिये
वा॥यत्रदेवतेजसिदीप्यमाने॥ज्वलमाने॥जयति॥सति
अतीवासुर्यंसुतरामतितरां॥सुष्ठुज्वालाव्याप्तदिगंतरं

षासुरेणसर्वेदेवगणाःस्वर्गान्निराकृताःसतःभुविविचर
तिप्रचरंतिमर्त्याःयथामरणधर्माणोमनुष्याइवपरा
ध्यानानिरस्ताःनिराकृताः॥६॥एतद्वःकथितंसर्वममा
रारिविचेष्टितं॥शरणंवःप्रपन्नास्तोवधस्तस्यविचिंत्य
तां॥७॥अत्रवदतिब्रह्मविष्णुमहेश्वरापेक्षंबहुवचनं॥
अस्माभिर्देवेंद्रादिभिःएतदमरारिविचेष्टितंवःकथितं
महिषासुरस्यचेष्टितमोक्तंदेवानांत्रिभुवनेचसर्व
निरवशेषंवःयुष्माकमग्रेकथितंवयमपिइंद्रादयःस
र्वेवोयुष्मान्त्रातारंशरणंरक्षितारंदुःखेभ्यःपालयितारं
प्रपन्नाःप्राप्ताःस्मतस्यमहिषासुरस्यवधःहननंवि
चिंत्यतां॥येनसहन्येतसउपायोयुष्माभिश्चिंतनीयः
यहिसायांशृणोतिशत्रून्शरणंगृहीत्वोवेदाःप्रमा
णमितिनिवशरणमिहकवचनांतंविवक्षितंअस्तुत्तु
त्तमपुरुषबहुवचनांतंस्मःइतिवधहिसायावधनंवं

स्तनयोर्ऋद्धिः ज्योतिराढ्यं रत्नादिपाठात् रत्नजातिविन
सायाढ्यमिति ऋद्धिः ॥१२॥ ॥यदन्नेभ्यो भवते जस्तेनाजा
यत तन्मुखं॥ यामेन चाग्नेन्द्रेण बाहवो विष्णुतेजसा।
॥१३॥ ॥यतः शत्रोरिदं शत्रुभवते जस्तेन यस्या नार्यो
मुखमजायत। समजनिष्ट। यामेन यमदेवताकेन
तेजसा तस्याः नार्याः केशाः अभवन्। विष्णुतेजसा
तस्या नार्याः बाहवश्च अभवन्॥ दिशः दिशादिशपश्च
यदाण्यस्य त्रयमाग्नेतिवक्तव्यमित्याहुः ॥१३॥ ॥
सोमेन स्तनयोर्युग्ममध्यं चेन्द्रेण चाभवत्। वारुणेन
च जघोरू नितंबस्तेजसा भुवः ॥१४॥ ॥सोमाद्यण
सोमेन देवताकेन तेजसा तस्याः नार्याः स्तनयोर्युग्म
मभवत्। इन्द्रेण तेजसा मध्यं अभवत्। वरुणस्य
सा वारुणेन तेजसा जंघोरू अभवतां। जंघाभ्यां स
हितावुरू जघोरू अभवतां। जंघे चोरू च वारुणेन

तेजसा प्रत्येकमभूतामित्यर्थः॥ अन्यथा जानुबाहु
वत्। प्राण्यंगत्वादेकवद्भावान्नपुंसकत्वादुरुवत्स्या
त्॥ भुवस्तेजसा नितंबः कटिदेशः अभवत्। जं
घोरूपतिदधिपयआदिवान्नेकवचनमिति प
क्षे जघाचोरू ज्योतिजासाकवचनं विवक्षितं ॥१४॥ ॥
ब्रह्मणस्तेजसा पादौ तदंगुल्यो कं तेजसा॥ वसूनां च
करांगुल्यः कौबेरेण च नासिका ॥१५॥ ॥ब्रह्मण
स्तेजसा तस्या नार्याः पादौ अभवतां॥ तदंगुल्यः पाद
योरंगुल्यः अर्कतेजसा अभवत्। अष्टानां च व
वसूनां च तेजसा करांगुल्यः अभवत्। कौबेरे
ण कुबेरसंबंधिना तेजसा नासिका अभवत् ॥१५॥
तस्यास्तदंताः संभूताः प्राजापत्येन तेजसा॥ नयन
त्रितयं जज्ञे तथा पावकतेजसा ॥१६॥ ॥तस्याः नार्याः

दंता सकृप्राजापत्येन प्रजापतिसंबंधिना तेजसा संभूताः समजायन्त। प्रादीव्यतीयेषु दिक्षु दिग्दिग्रूपपरस्परपदाण्यः॥ तथा नयनात्रितयं नेत्रत्रयं पावकतेजसा वह्नितेजसा जज्ञे जनिष्ट जनेः कर्तरि परोक्षे लिट्। सनेपदं॥१६॥

भ्रुवोश्च संध्ययोस्तेजः श्रवणावनिलस्य च॥
अन्येषां चैव देवानां संभवस्तेजसा शिवा॥१७॥

॥ तस्या नार्याः ये भ्रुवौ तस्य संध्ययोस्तेजः यद्वा यस्य संध्ययोस्तेजः तेन तस्याः नार्याः भ्रुवोः तिस्रः रयथा पियोज्यंत या अनिलस्य वायोः यत्तेजः तेन तस्याः नार्याः श्रवणौ श्रोत्रग्रहौ यद्वा यौ तस्याः नार्याः श्रवणग्रहौ तत् अनिलस्य वायोः रिक्तस्य यथा यो ज्यतदिदं भक्तानां चतत्तो न्येषां च देवानां संबंधिनां

ज्वालाभिरर्चिभिर्व्याप्तं घोरं तद्दिग्दशानामंतरं मध्यमं तराळं येन तं तथोक्तं स्वलं तेदीप्यमानं पर्वतमिव हिमाद्रिमिव तेजसः कूटेषु जेंदृश्यं दृष्टवंतः॥ मायानिश्चलयत्रेषु केतनानि तराशिषु॥ आयोधनेशैलशृंगेसीरांगे कूटमस्त्रियां॥ बलवस्तु किमुत स्वस्यातीव चनिर्नरे॥१७॥

॥ अतुलं तत्र तत्तेजः सर्वदेवशरीरजं॥ एकस्थं तदभून्नारी व्याप्तलोकत्रयं त्विषा॥१८॥

॥ तत्र देवसदसि तस्याः नार्याः मुखं प्रादुर्बभूव तेजः तत्र आदुर्बभूव नेरद्रादिसर्वदेवशरीरजं च तेजः द्वयविधं अतुलं अनुपमं त्विषा दीप्त्या व्याप्तलोकत्रयं। एकस्थं एकस्मिन्नेव संभवायिनि तिष्ठत्। एकेन अपरमानेन न तिष्ठत्। वर्तमानं सन्नारी अभूत्। तत्तेजः स्त्रीरूपमभूदिति भावः॥

जाह्नवीं च रंतीं सतीं तां सर्वे मंगलां देवीं त्रिलोक्य
अमराः प्राक् महिषार्दिता अपि महिषासुरे
णाहिंसिता अपि सुदं प्रीतिं प्रापुः प्राप्तवंत
तः ॥ अर्द्धहिंसायां चुरादितः कर्मणि ॥ २८ ॥
ततो देवा ददुस्तस्यै स्वानि स्वान्यायुधानि
च ॥ कृत्वा जयेति जयेति जयेति जयेति च ॥ ७
२९ ॥ ततो देवीं दृष्ट्वा ततः प्रमोदाय प्राप्तवंत
ते देवाः जयेति जयेति ततः तां देवीं जयेति
जय जयेति च ऊचुः ॥ अथ देवाः सर्वे वि
स्वानि स्वान्यायुधानि च ददुः ॥ ३० ॥ ॥ शूलं
शूलाद्विनिष्कृष्य ददौ तस्यै पिनाकधृ
क् ॥ ३० ॥ ॥ देव्यायुधानि मंत्रध्यानवर्णं

यद्देवतास्तु न्यनंताद्भुतशक्तीनीति ॥ शूलात् शूलधिदे
वात् ॥ विनिष्कृष्य आकृष्य पिनाकधृत् पिनाकः शिवः तस्यै
देव्यै शूलमायुधं ददौ ॥ दत्तवान् ॥ अथ आयुधाधिदेवतास्ता
मेव्यात् आयुधे स्वसदृशमायुधं सृष्टे ॥ यत्र तस्यै दे
वतानीति भावः ॥ अस्त्रीशूलं रूपमायुधं ॥ २९ ॥ ॥ चक्रं
चदत्तवान् कृष्णः समुत्पाट्य स्वचक्रतः ॥ ३१ ॥ ॥
कृष्णश्चविष्णुः स्वचक्रतः सुदर्शनात् चक्रं समुत्पाट्य
आकृष्य तस्यै देव्यै ददौ ॥ यथा देवतेजोभिः ते
जोमयी देवी समभवत् ॥ यथोक्तदायुधान्यपि देवा
युधसमुद्भवान्येव ॥ देवतेच्छयेति नात्राश्चर्यमिति
भावः ॥ ३२ ॥ ॥ शंखं चैव वरुणः शक्तिं ददौ तस्यै हुता
शनः ॥ ३३ ॥ ॥ वरुणश्च शंखं तस्यै देव्यै ददौ हुताश
नश्चाग्निः तस्यै देव्यै शक्तिमायुधविशेषं ददौ ॥
अत्रापि शंखतः शक्तितश्च शंखशक्तिचाकृष्य ददौ

तौ तथा विति भावः ॥२२॥ ॥ मारुतो दत्तवांश्चापं बाणपूर्णौ तथेषुधी ॥२३॥ ॥ मारुतो वायुः तस्येदमेव चापं दत्तवान् ॥ तथा मारुत एव बाणपूर्णे शरसंपृक्ते इषुधी दत्तवान् ॥ तस्येदमेव अक्षयबाणपूर्णौ तूणीरौ दत्तवान् ॥ तूणीरः निषंगः इषुधिः द्वयोः ॥ इषवो धीयंते अत्र इषुधिः इषुधी धीङ् इति द्विवचनं ॥ सव्यापसव्यांभ्यां ॥ अव्ययं चापाकर्षणसूचनार्थं ॥२३॥ ॥ वज्रमिंद्रस्तु मुष्टाट्य कुलिशं गदमब्धिपः ॥ ददौ तस्यै सहस्राक्षो यत्र मेशवतारगः ॥२४॥ ॥ अब्धिपः समुद्रः सहस्राक्षः इंद्रः शचीपतिः ॥ कुलिशं वज्रं आयुधं मुष्टाट्य आकृष्य तस्यै देव्यै ददौ ॥ यत्र मेशवतारगः एष इंद्रः शचीपतिः एष शवतारः सकारगतव्यंजनमहतीं आकृष्य तस्यै देव्यै ददौ ॥ वज्रं स्त्रीहीरकेपवौ ॥ संभवे व्यभिचारे च स्यादुद्दोषणमर्थवत् ॥ यदि प

तेजसां यः संभवः समुदायः सा शिवा ॥ सा सर्वमंगलादेवी यद्वा या शिवा सा देवानां तेजसां संभवस्य नपयापि योज्यं निर्दिश्यमानप्रतिनिर्दिश्ययोरेकत्वमापाद्यंति सर्वनामानि पर्यायेण ॥ तल्लिंगसंख्यानाजिनवंति ॥ श्रूयते शब्दो अनयेति कर्णः शब्दग्रहो श्रोत्रं इति स्त्री श्रवणं अनयेति अनिलस्य चेति पाठो सम्यः ॥ ७ ॥ ॥ ततः समस्तदेवानां तेजोराशिसमुद्भवां ॥ तां विलोक्य मुदं प्रापुरमरा महिषार्दिताः ॥ ८ ॥ ॥ ततः शिवायाः देव्याः आविर्भावानंतरं समस्तदेवानां तेजोराशिसमुद्भवां तेजःपुं

प्रजापतिब्रह्मा तस्यैदेव्यै अक्षमालां जपमालां कमंडलुं चददौ ॥ अस्त्रीकमंडलुः कुंडी ॥ ब्रह्मा विप्रोपि कश्चित्
स्यात् ॥ अतउक्तं प्रजापतिरिति ॥ समनुरपि स्यात् ॥
अतउक्तं ब्रह्मेति ॥ देवस्तत्तं तपो ब्रह्मा ब्रह्मा विप्रः प्रजा
पतिः ॥ २५ ॥ समस्तरोमकूपेषु निजरश्मिं दिवाकरः ॥ २७ ॥
रविः निजान्नात्मीयान् रश्मीन् तस्याः देव्याः समस्त
रोमकूपेषु समस्तेषु रोम्णां कूपेषु आधारभूत गर्तेषु
ददौ निक्षिप्तवान् ॥ किरणप्रहरौ रश्मी स्वके निजे निज
त्रिशू ॥ २ ॥ ॥ कालः अस्तवान् खड्गस्यैव चर्म च निर्म
लं ॥ २८ ॥ ॥ कालो यमः तस्यैदेव्यै निर्मलं खड्गं निर्म
लं स्वच्छं चर्म च दत्तवान् ॥ अंगत्राणसाधकं फलकं
चर्ममयत्वा चर्म दत्तवान् ॥ फलकं स्त्री फलं चर्म ॥
कृष्णो महाकालो यमो नेह सिच स्मृतः ॥ २८ ॥ ॥
क्षीरोदश्चामरहारमजरे च तथांबरे ॥ २९ ॥ ॥ क्षीरो

ण्युदकानि यस्य यस्मिन् वासक्षीरोदश्च ॥ उदकस्योदक
संज्ञायां ॥ क्षिरा ब्धापि देवतः अमलं हारं मुक्तारं तस्यै
दिव्यं दत्तवान् ॥ तथा सैव वाक्षीरोदः तस्यै देव्यै अज
रं च नूतनं जरारहितं अंबरं वासः सीदत्तवान् ॥ अंबरं व्यो
म्नि वासः सी ॥ २९ ॥ ॥ चूडामणिं तथा दिव्यं कुंडलं
कटकानि च ॥ अर्धचंद्रं तथा केयूरानि सर्वबा
हुषु ॥ नूपुरौ विमलौ तद्वद्ग्रैवेयकमनुत्तमं ॥ अंगुली
यकरत्नानि समस्तासु च अंगुलीषु च ॥ विश्वकर्मा ददौ त
स्यै परशुं चातिनिर्मलं ॥ अस्त्राण्यनेकरूपाणि तथा
भेद्यं च दंशनं ॥ ३० ॥ ॥ चूडामणिं मियाख्यं पश्चात्कृत्य
वमेकं कर्णकृत्रियं द्रष्टव्यं ॥ तथाहि ॥ विश्वकर्मा
देवशिल्पी सूर्योपि ॥ यदक्ष्यधुः ॥ विश्वकर्मा कसुर
शिल्पिनोरिति ॥ विश्वकर्मा स्मादकोतु ॥ विश्वकर्मा
स्यसुरशिल्पिनः ॥ इति विश्वकर्मा ॥ सदेवशिल्पी
तस्यै दिव्यं तथा चातुर्यणरचितं दिव्यं दिव्यं च

घु प्राग पा गुरु ॥ चतीचोयत् ॥ चूडामणिं शिरोरत्नं ॥
ददौ ॥ तथा कुंडले कर्णे चेष्टके सुवर्ते ॥ तस्यै देव्यै
सएव विश्वकर्मा ददौ ॥ तथा सएव तस्यै देव्यै कटकानि
निवलयानि हस्तसूत्राण्यानि च ददौ ॥ कटकोऽहेचादि
वात् ॥ अस्त्रियां ॥ तथा सएव देव्यै तस्यै शुभं अर्द्धचंद्रं
अर्द्धचंद्रस्य समत्रविभागः ॥ अर्द्धचंद्रं तं ददौ ॥
अर्द्धनपुंसकमिति समासः ॥ परवल्लिंगं द्वंद्वतत्पु
रुषयोः ॥ तथा सएव विश्वकर्मा तस्यै देव्यै सर्वबाहुषु २०
सर्वेषु बाहुषु केयूरानि केयूराणि अंगदानि ददौ ॥
केयूरोऽहेचादिवादस्त्रियां ॥ तद्वत्पूर्ववत् ॥ सएव
विश्वकर्मा तस्यै देव्यै तस्याः देव्याः पादयोः नूपु
रमंजीरौ ॥ विभ्रजौ निर्मलौ मंजुलौ ददौ ॥ पादांगद
तुलाकोटिमंजीरनूपुरौ स्त्रियां ॥ हंसकः पादकटकः
किंकिणीक्षुद्रघंटिका ॥ तद्वत्पूर्ववत् ॥ वो
लुर्यरत्नं तं अनुत्तमं नास्ति तमन्यदुत्तमं यस्मात्तद्

रमैश्वर्ये इंदितिइंद्रः सोन्योपि स्यात् ॥ अतउक्तं अमराधिपइति ॥
सोन्यापि देवस्यात् ॥ अतउक्तं सहस्राक्षइति ॥ सहस्रम
क्षिणी यस्य सतथोक्तः ॥ सोविरोधापि सहस्रनयना
स्यात् ॥ सहस्रमेवाक्षणी यस्य सवक्तव्यतस्य
विवक्षिते स्यात् अदोषः ॥ रूढ्यर्थं अपठन्निति तु
न्यत्रनाश्रितः ॥ तत्रहि आश्रितः ॥ व्यावर्त्तकीर्तन
कुरा नास्तीति यद्यपि स्यात्तथापि तदाश्रयणं न
नितेपीन रूढ्यदोषः प्रसज्येतेत्यलं विस्तरेण ॥ बहु
व्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वांगात्तच्च ॥ समासांतः ॥ २४ ॥
कालदंडाद्यमादंडं पाशं चांबुपतिर्ददौ ॥ २५ ॥
यमः अंतकः कालदंडात् अक्ष्यदंडं कालदंडं आ
युधं तस्यै देव्यै ददौ ॥ अंबुपतिश्चवरुणः पाशं दा
क्ष्यपाशं ददौ ॥ तस्यै देव्यै प्राणरक्षं अस्त्रं ददौ ॥
अस्त्राण्यस्त्राणि शिखी चार्थपाशं बंधनं शस्त्र
यो ॥ २५ ॥ प्रजापतिश्चाक्षमालां ददौ ब्रह्मा कमंडलुं ॥ २६ ॥

परस्वधं ददौ॥ द्वयोः कुठारः स्वस्तिः परशुश्च परस्वधः॥
तथा अनेकरूपाणि अस्त्राणि तस्यै देव्यै ददौ विश्वकर्मा॥
शूलचक्रादिरूपाद्यैर्देवेभ्यो न्यानि आयुधान्यस्त्रा
णि दत्तवानित्यर्थः॥ अस्यन्ते अस्त्राणि॥ तथा सूर्य
वद्विश्वकर्मा॥ औषधं दर्शनं च दिव्यं कवचं तस्यै देव्यै
ददौ॥ दृश्यन्ते वध्यन्ते दर्शनं तनुत्रं॥ तनुत्रं वर्म दर्शनं
उरःछदः कंटकः कोजगरः कवचो स्त्रियां॥३०॥
अम्लानपंकजां मालां शिरस्युरसि चापरां॥ अददज्जा
लधिस्तस्यै पंकजं चातिशोभनं॥३१॥ जलधिः
समुद्रः तस्यै देव्यै शिरसि उरसि च विषये अपरां
अम्लानपंकजां स्रजं अददात्॥ डुदाञ् दाने॥ नूतान
घतनिलडः॥ परस्मैपदं॥ अदादितिपाठे ददाने॥ च
क्षिङः॥ डिकरणाल्लिगादनुदात्तेत्वान्नबंधनमात्म
नेपदं॥ आनेस्तु निसोस्मनेपदाभावः॥ किंच

सर्वजलधिः तस्यै देव्यै अतिशोभनं अत्यर्थं मनोहरं अ
म्लानपंकजं लीलारविंदं अददात्॥ अददद्॥ अम्लाना
नि अशुष्काणि सदैव प्रफुल्लितानि पंकजानि यस्यां सा
तथोक्तां॥ यद्वा नास्ति म्लानं म्लानिः सर्वदैव ये षां ता
नि अम्लानि पंकजानि यस्यां सा तां॥ माल्यते धार्यते मा
लास्रक्तां भासमेतादृशाः प्राप्ताः आपोभासि येः यानि
वा तानि आपतनि पंकजानि तानि शोभिष्टाः तिअपरा
कुरूपरूपः यथा मानक्षेत्रतअसमासांतः॥ ध्वंतनुप
सर्जभ्यापश्लनु॥ इत्यमनवर्णांतादिति वक्ष्यमिति स्मर
णात्॥ इष्टं च अपरां इतिच्छेदः॥ यद्वा नास्ति परं श्रेष्ठं
यतः अपरां अनुमानं॥ यद्वा न विद्यंते परा यत्र वा
यत्र धार्यमाणा यां सा तां॥ यद्वा ततो देवीतः अपरां न
परां अभाव अभिन्नां पृथक्कृतां शिरसि मालां माल्य
रूपां स्रजं॥ माल्यं माला स्रजो मूर्ध्नि इति अभिधा
नात्॥ उरसि तु कंठात् प्राक् च स्रजं माला॥ प्राक् वि

न्नजलं बिस्याकंठादिसभिधानात् ॥ कंठाद्वक्षस्य
विलंबिमानं माल्यमाकारं प्रालंबमुच्यते इति
अपरत्वं पृथक्कमाल्याया ॥ ३१ ॥ हिमवान्वाहनं
सिंहं नानाविविधानि च ॥ ३२ ॥ हिमवान् द्रि
राजः तस्यैदेव्ये सिंहं नामवाहनं ददौ ॥ वाहयति प्रा
पयति वाहनं ॥ यद्वा वहति वाहनं ॥ वाहनमाहिता
दिति प्रयोगस्तदन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः ॥ यद्वा
उद्यते प्राप्यतेऽनेनेति वाहनं ॥ वाहनमाहिता
दिति निपातनादुपधादीर्घत्वं ॥ हिनस्ति सिंहः पं
चास्यः कंठीरवः ॥ किंच सएव हिमवान् तस्यैदेव्ये
रानेकविधानि ददौ ॥ ३३ ॥ ददौ वस्तूनि सुरया
पानपात्रं धनाधिपः ॥ ३३ ॥ धनाधिपः कुबेरः
तस्यैदेव्ये सुरयाऽभ्यं सर्वदापरिपूर्णं पान
पात्रं ददौ ॥ सूर्यते परिवार्यते सुरा गंधोत्तमा ॥ ३३ ॥
शेषश्च सर्वनागेंद्रो महामणिविभूषितं ॥ नागहा

रुत्तमं वरेण्यं ग्रैवेयकं ग्रीवालंकारं कंठभूषणं तस्यै
दिव्ये ददौ ॥ विश्वकर्मा कुलकुक्षिग्रीवाभ्यां श्वास्यलं
कारे इति दक्षः ॥ नास्तेस्य कौरिण ग्रैवमिस्यस्तत्व
नलंकारस्वादणेव ॥ तथा ॥ सएव विश्वकर्मा दिव्यशि
ल्पितस्याः समस्तास्वसकलासु अंगुलीषु योग्या
न्यंगुलीयकरत्नानि समस्तानि सकलानि तस्यै
दिव्ये ददौ ॥ जिकाग्रलग्नमुलेस्य श्चार्थेकन् ॥ अंगुलीषु
भवानीअंगुलीयकानि अंगुलीयकानां रत्नानि अंगु
लीयकाग्रेवरत्नानि ॥ रत्नं स्वजातिश्रेष्ठं प्रीहसिधा
नतः ॥ गुणतः श्रेष्ठानि मनोज्ञानि अंगुलीयकर
त्नानि परमंते ॥ यस्मिन् रत्नं ॥ जनो जातो यदुत्कृष्टं
तद्रत्नमभिधीयते ॥ यद्वा अंगुलीयकानि रत्नानि
चेति द्वंद्वः ॥ तथा सएव विश्वकर्मा तस्यै दिव्यं अति
निर्मलं परशुं च परान् स्यति क्षिपति परशुः त

राजूसंहदिव्याभीतिवीररसाविभावः॥ सूचिता॥ सिंह
नादेन क्षेत्रेऽत्र सिंहनादस्यात्॥ सिंहस्येव वदनो दो नदनं वी
राणां योद्धृकाणां नारवस्तुभवति॥ अनेऽत्रातिक्रमहिस
नयोः॥ भो वेद्य॥ अट्टहासं अट्टः अट्टेन जातो हासो
अट्टहासः अट्टहासेन सहितं अट्टहासविशेषण
मेतत्॥ ५५॥ ॥ तस्या नादेन घोरेण कृत्स्नमापूरि
तं नभः॥ अमायतातिमहिमा प्रतिशब्दो महानभूत्॥
५६॥ ॥ तस्याः देव्याः घोरेण भयंकरेण नादेन सिं
हनादेन घोरेण जनितः प्रतिशब्दः प्रतिध्वनिः महा
नभूत्॥ इणो गतौ॥ अडुरूर्वः॥ यद्वा अनुप्रसर्ग
रालिङ्गेण चणायदेशोः तृतीयांतं॥ नादेन तस्या
विशेषणमयाय ते सरः समीपार्थे सिद्धार्थे च स्वर
दर्शितं द्रव्यं॥ कश्चित् कुमारः मा ने देवादिकः॥
आत्मपदानि स्वेन शब्दं समयाय ते स्वं दिशा व्याप्त॥

तन्नाशि॰ स्वमिहालने पदं स्यान्निहत्याभ्युपगमात्॥ यद्वा माङ्
मानेदि वादि॰॥ ऋतानद्यतनेलङ्॥ तेन नादेन कृत्स्नं नभः
अक्षरितं सत् अमायतं परिमितमजायते॥ अहोभारनभः
अनंतमहसरिमाणमपि तेन संहनादेन आपूरितत्वा
दमायत॥ अपरमितमजायतेत्यर्थः॥ अन्यथा विभु
द्रव्यं विभुनारवेन परिमीयते चेद्विभुत्वव्याहतिरिति॥ ५६॥
चक्षुभुः सकलाः लोकाः॥ ५७॥ ॥ तेन प्रतिशब्देन निमि
त्तेन सकलाः लोकाः चक्षुभुः॥ क्षोभमायय॥ क्षुभसंच
लने॥ लोकस्य भुवनेजने॥ तेन प्रतिशब्देन॥ ५७॥
समुद्राश्च चकंपिरे॥ ५८॥ ॥ समुद्रा अपि तत्र चकंपमाय
युः॥ ५८॥ कंपि चलने॥ चचाल वसुधा॥ ५९॥ भूश्चल
मापि॥ चल कंपने॥ ५९॥ ॥ चेलुः सकलाश्च महीधराः॥ ६०॥
पर्वताः चेलुः कंपिरे चकंपमाययुः॥ चल कंपने॥ सर्वत्रा
त्र कर्तरि लिट्॥ ६०॥ ॥ जयाति च मुखादवास्तां भूचः
सिंहवाहनः॥ ६१॥ ॥ सिंहो वाहनं यस्याः सा हि हवा

सा दृष्ट्वा ततो देवी व्याप्तलोकत्रयं शिवा ॥ पादाक्रान्तानतभुवं
किरीटोल्लिखितांबरां ॥ ४४ ॥ क्षोभिताशेषपातालां
धनुर्ज्यानिस्वनेन तां ॥ दिशो भुजसहस्रेण समंतात्व्याप्य
संस्थितां ॥ ४५ ॥ श्लोकद्वयमेकान्वयं दृष्टव्यं ॥ ततो भि
षाचनानंतरं महिषासुरः तां देवीं ददर्श ॥ कीदृशीं तां
शिवादीप्यातेजसा व्याप्तलोकत्रयां ॥ पादाक्रान्तानत
भुवं मन्त्रनसुंधरां ॥ किरीटेनोल्लिखितांबरां ॥ स्पृष्टगग
नां ॥ धनुर्ज्यानिस्वनेन चक्षोभिताशेषपातालां कंपितस
कलरसातलां ॥ भुजसहस्रेण समंतात् समंततः दि
शः दत्ताव्याप्तसंस्थितां सर्वत्र व्याप्तां ॥ मुकुटकिरि
टपुच्छदृसकं ॥ धनुर्ज्या धनुषो ज्या तया क्षोभितामो वी समंतात्
समंतलइत्यर्थेव्ययं ॥ संस्थितां ॥ ४५ ॥ ततः
प्रवृत्तं युद्धं तया देव्या सुरद्विषां ॥ शस्त्रास्त्रैर्बहुधा
मुक्तैरादीपितदिगंतरं ॥ ४६ ॥ ततो देवीदर्शनानंत
रं तया देव्या सह सुरद्विषां महिषासुरादीनां युद्धं प्रवृत्तं ॥

प्रकर्षेण अवस्तिष्ठे ॥ किंतद्युद्धं ॥ बहुधा मुक्तैः क्षिप्तैः प्रयु
क्तैः प्रेरितैः शस्त्रास्त्रैः खड्गैः बाणादिभिः आदीपितादि
गंतरं आ समंतात् दीपितं उद्योतितं दिशामंतरं मध्यमं
तत्र खं यस्य यत्र वा तत् तथोक्तं ॥ क्रियाविशेषणं वेत
स्मात् ॥ यच्च आयुधं तु प्रहरणं शस्त्रमस्त्रमिति पिधा
नार्थं तस्यास्त्रयुः ॥ तथापि शस्त्राणि करस्थानि खड्गा
दीनि ॥ अस्त्राणि तु बाणादीनि नोक्तानि इत्यस्य वा
तरभेदः ॥ अथवा शस्त्रमायुधं लोहयारिति धानात्
शस्त्रेण लोहेन कृतानि आयसानि निर्मितानि अस्त्राणि शस्त्रा
णि तैः ॥ अतश्च सेनागतत्वनिबंधेनैकत्वं भावशांका
प्यपास्ता ॥ शस्त्रास्त्रैरिति तु पाठे आयुधशस्त्रैः कथिता
न्यस्त्राणि तैः शस्त्रैः तत्तद्देवताकैर्मंत्रैः शिक्षितान्य
स्त्राणि वा शस्त्राणि ॥ यद्वा शस्त्रं लोहस्य मानि तानि स्त्रा
णि लोहमयानि तैः ४७ ॥ महिषासुरसेनानीश्चि
क्षुरास्त्रो महासुरः ॥ युयुधे देव्या सह अन्यैश्च तुरगा
दिभिः ॥ ४८ ॥ सेनानयमानः सेनानीः महि

षासुरस्य सेनानीः॥ सेनाधिपः चिक्षुरः ख्यः चिक्षुरसंज्ञः
महासुरः युयुधे युद्धसंप्रहारे॥ आत्मनेपदं संप्रहा
राहवने॥ अथ च॥ अतो व्यश्वोत्तरः चामरः ख्यः
महासुरश्च चतुरंगबलान्वितः सन् युयुधे संप्रहार
हस्त्यश्वरथपादातं सेनांगं स्याच्चतुर्विधं॥ चत्वारि अंगा
नि यत्र बले तेन न्वितः॥ ४८॥ ॥ रथानामयुतैः ष
ड्भिः ख्यः महासुरः॥ ४९॥ ॥ रथानां षड्भिः आयुतैः
अन्वितः॥ रथानां षष्ट्या सहस्रैः युक्तः उदग्राख्यो म
हासुरः युयुधे॥ एकाद्याः संख्याः अष्टादशपर्यंताः
संख्येयेषु वर्त्तमानाः त्रिलिंगाः विशेष्यलिंगा भवंति
इह षड्भिरित्यत्र युतेरित्यस्य विशेषणं द्रष्टव्यं॥ किंच
विंशादयः संख्याः सर्वाः संख्याः संख्यायाश्च
संख्येये च वर्त्तमानाः सत्यः एकवचनांता एव भवंति
किंच॥ संख्यामात्रार्थे वर्त्तमानायाः विंशत्यादेः संख्या
नाः द्विवचनबहुवचनेतरतः॥ स्वरूपाणामेकत्रो
पारंभात्॥ द्वे विंशती त्रिस्रो विंशतयः मे वां विंशती॥

वीत॥ इह सुप्तानां तं सुप्तो मिव संसुप्तं॥ यदाहुः॥ सुप्ता
जिनदीयाद्यमुपमानाद्भवेत्प्रतीति त्रयो लोकाः त्रैलो
क्यं॥ वाक्यवर्णादिलात्स्वार्थे ष्ण्यः॥ अमराणामरयः
अमरा वा अरयो येषां ते अमरारयः॥ महिषासुरादयो
देवाः सनेहाः व्यूढकंकटाः॥ अखिलाः सैन्यः सैनि
काः येषां सेनाधीश्वराणां ते तथोक्ताः॥ सनेहो वर्मि
तः सकवचो दृढितो व्यूढकंकटाः॥ सेनायां समवेताये
सैन्यास्ते सैनिकाश्च ते॥ यो दुमुद्धीकृतानि आयुधानि
येषां ते उदायुधाः समुद्यतास्त्रः॥ अनर्थः कर्मणी कर्तृना
मास्मने पदं॥ ४२॥ ॥ आः कर्मे तदिति क्रोधादाभाष्यम
हिषासुरः॥ अभ्यधावत तं शब्दमशेषैरसुरैर्वृतः॥ ४३
आः तुस्याक्रोपपीडयाः॥ महिषासुरः आः एतत्किं इ
ति क्रोधादाभाष्य उक्त्वा अशेषैरसुरैर्वृतः परिवेष्टितः
सन् तेन देव्याः शब्दसेनाध्वलक्षणं अभ्यधावत॥ अभि
ययौ॥ धातुगतिश्चुद्योः स्वरितेत्सामने पदं॥ ४३॥

सहस्रं दश सहस्राण्य युतं प्रयुतं लक्षमेव ॥ दश लक्षा
णि नियुतं ॥ अत एव लक्षादुपरि गणितच्छाने नियु
तमुक्तं ॥ गणितागमे लक्षमेव नियुतमिति ॥ एतेन त
न्निरस्तं ॥ यत्तु अयुतं दश सहस्रं नियुतस्याद्दशायु
तेरिति ॥ नियुतं दशायुतमिति तदमूलप्रमाणे
मुपेक्ष्य प्रेक्षावद्भिः ॥ विशाखाद्याः सदैकत्वे यद्यपि
स्युस्तथापि संख्यामात्रे वर्तमानाः द्विवचनबहु
वचनेऽपि भवतः ॥ एकशेषात् ॥ ततश्च पंचाशा
द्भिरित्यत्र बहुवचनं युक्तं ॥ नियुतेरिह्यम्बकुलात् ॥५१॥ ॥
आयुतानां शतैः षड्भिर्बाष्कलो युयुधे रणे ॥५२॥ ॥
रणे युद्धे बाष्कलो नाम महासुर आयुतानां षड्भिः श
तैः युयुधे रथानां यानि आयुतानि षड्भिः शतैः यु
क्तानि दृष्टिलक्षणितसाधनैः देव्या समं बाष्क
लो युद्धं चकार ॥५२॥ ॥ गजवाजिसहस्रौघा र
णे केऽत्र दर्शनैः ॥ शतो रथानां कोट्याश्च युद्धे तस्मि

न्नयुद्ध्यत ॥५३॥ ॥ तस्मिन्युद्धेऽत्र कालो नाम महासुर
अनेकैर्गजवाजिसहस्रौघैश्च रथानां कोट्याश्च वृतः प
रिवेष्टितः सन् देव्या समं युयुधे ॥ गजाश्च वाजिन
श्च भूयांसः गजवाजिनो सेनांगत्वात् द्वंद्वैकवद्भावः ॥
गजवाजिनो भूयसः ॥ सहस्राणि त्रयस्त्रिंतानि तेषामो
घाः समूहाः ॥ अनेकैर्गणितैः तैर्वृतः परिवेष्टितः
अथ रथानां कोट्याश्च वृतः परिवेष्टितः कोटिः सं
ख्याः संख्याविशेषः ॥ कोटिरर्बुदसंज्ञा संख्या
प्रयुतसंज्ञं लक्षं ॥ अर्बुदसंज्ञा कोटिरित्यन्ये ॥५३॥
विशाखाख्यो महादैत्यः पंचाषड्भिः रथायुतैः ॥ युयुधे
संयुगे तत्र रथानां परिवारितः ॥५४॥ ॥ अथ तत्र स्मि
न्युद्धसंग्रामे विशाखाख्यः विशाखो नाम महासुरः
रथानां पंचाषड्भिरयुतैः पंचभिर्नैः परिवारि
तः परिवेष्टितः सन् देव्या समं युयुधे युद्धं चकार ॥५४॥ ॥
वृतः कालो रथानां च रणे पंचाशताऽयुतैः ॥ युयुधे स

युगे तत्र ताविद्भिः परिवारितः ॥५५॥ ॥ काव्यो नाम महादैत्यः
रथैः पंचाशतायुतैः पंचशतसंख्यागणितैरयुतैः प
ञ्चशतलक्षैः वृतो वेष्टितः युयुधे ॥ अपि च सर्वे च तत्र
संयुगे युद्धे ताविद्भिरेव हस्तिभिर्वाजिभिः पदातिभि
श्चसंख्यातैः प्रत्येकं पंचाशल्लक्षैः परिवारितः सन्
देवासुरं युयुधे ॥५५॥ ॥ अन्ये च तत्रायुतशत
रथनागहयैर्वृताः युयुधुः संयुगे देवासुरं तत्र
महासुराः ॥५६॥ ॥ तत्र संयुगे युद्धे अन्ये चाचक्षुरा
दयोऽपरे असुराः तत्र तेषु महासुराः अयुतैः
अयुतैरयुतैः दशसहस्रैः दशसहस्रैः
रथनागहयैः कवचैः वृताः परिवेष्टिताः सन्तः दे
वा युयुधुः ॥ चक्षुरादिकारणतोऽनुदात्तेत्वनिमित्ता
त्तनपदस्यानिसलात्परस्मैपदं भिन्नथा त्वयुयु
धन्निरिति वक्तव्यं युध्यतेरनुदात्तेत्वात्
इति च अन्ये च तत्रेति निर्धारणे सप्तमी ॥ ये चिक्षु

रादयः ॥ इति चतुर्दशायुतानि षड्भिरयुतैरिति
युतशब्दस्य एकशेषतो बहुवचनं ॥ एवं मुत्तरत्रा
पीयं संख्या मुत्तरोत्तरमुसंधेया ॥ दशसहस्राण्ययु
तं ॥४९॥ ॥ अयुतायुतानां च सहस्रेण महाहनुः ॥५०॥
महाहनुर्नाम महासुरः रथानामयुतानि यानि तेषां अ
युतानां सहस्रेण रथायुतसहस्रेण युद्धसाधनेन दे
वाभिमुखं युयुधे ॥ रथानां कोट्या साधनभूतया
युद्धमकरोदित्यर्थः ॥५०॥ पंचाशद्भिश्च नियुतैर
सिरोमा महासुरः ॥५१॥ ॥ असयो रक्षाद्बलोमा
नियस्य असय एव लोमानि यस्य स असिलोमा नाम
महासुरस्य रथानां पंचाशद्भिर्नियुतैः युद्धसा
धनैः देवासुरं युयुधे युद्धमकरोत् ॥ दशलक्ष
याणि नियुतं ॥ पंचाशन्नियुतानि ॥ पंचकोट्यः
रथानां पंचाशत्कोटिभिरयुध्यते स्म ॥ द्वौ
पंचतौ पंचभिः दशपंचकयः शतं दशशतानि

सप्त॰

तानि सहस्राणि कोटिकोटिसहस्राणि ॥ चकारासुदाली
नामपि तावद्भिरेव कोटिकोटिसहस्रैः वृतइत्यवगंतव्यं ॥ ७ ॥
तोमरैर्भिंदिपालैश्च शक्तिभिर्मुशलैस्तथा ॥ युयुधुः स
मरे देव्या रक्तैः परशुपाणयः ॥ ५८ ॥ संयुगे युद्धे च
दुराधाः सर्वे ते महासुराः तोमराद्यैरायुधैः देव्या
सह युयुधुः ॥ चक्षिउनोडि॰ करणाच्छिंगदाल नेपदा
नि प्रत्ययोत्परस्मैपदं ॥ अन्यथा युयुधिरे इत्यस्यात ॥
युयुधुरनुदात्तलक्षात ॥ सर्वलोतोमरोस्त्रियां ॥ स्तोन्यं
तु भिंदिपालस्तु ॥ तोमराः ॥ स्तोमश्चाप्यायां भिंदिपालस्तु
स्त्रियां ॥ भिंदतः शत्रोः प्रयोगारं पालयतीति भिंदिपालः ॥
हस्तक्षेप्यो तु मुद्गरः ॥ कासस्सामर्थ्ययोः शक्तिः ॥ कास
नीमायुधविशेषः ॥ अयोग्रमुसलास्त्रीस्यात ॥ मुस्य
तेखंडयतेनेनेति मुसलं ॥ खड इति भित्तिखंडः ॥
तत्खंडयतेनेनेति मुसलं ॥ खड इति भित्तिखंडः ॥
हिधा करः करवालोऽस्त्रिमथः ॥ परान्प्रत्यस्यति तत्तू
हिधा करः करवालोऽस्त्रिमथः ॥ परान्प्रत्यस्यति तत्तू
कुर्चे तिपरशवः कुठारस्तेदाः ॥ पादिः क्षेत्रादिविन्या

९९

सहिंसास्त्रधारयोरपि ॥ पट्टिधोरा विशेषोऽस्त्रस्मिन्पट्टिशः
लोमादिवादशः ॥ परशुभिः सहिताः पट्टिशाः परशुप
ट्टिशाः ते परशवश्च पट्टिशाश्चेत्यायुधविशेषा इति द्वं
द्वे नांगत्वाद्बहुवचनं स्यात ॥ ५९ ॥ केचिच्चिक्षिपुः
शक्तीः केचित्पाशांस्तथापरे ॥ देवीं रक्तप्रहारैस्ते तां
हंतुं प्रचक्रमुः ॥ ६० ॥ ततो युद्धप्रवृत्तेरनंतरं केचिन्म
हासुराः देवीं हंतुं शक्तीः चिक्षिपुः ॥ क्षिप प्रेरणे ॥ अत्रा
पि पुरिति तुप्रत्ये प्रयोगमाकृष्टवतः ॥ तथा केचित्द
वीं हंतुं पाशांश्चिक्षिपुः पाशान् प्रेरितवंतः ॥ तथैवा
परे केचित्तु रक्तप्रहारैः देवीं हंतुं प्रचक्रमुः ॥ आदेक
र्मणि प्रयोक्तुं प्रयोगाभ्यासमिच्छंत्यामानपदं नभा
वयति केचित ॥ उच्यते ॥ ह्वधातुः साधनेन युध्य
तेपश्चादुपसर्गेणेत्यादिकर्मणि प्रयोगः ॥ अथवा ना
यं प्रकृतोपसर्गः ॥ कस्तर्हि ॥ उपसर्गप्रतिरूपकः अव्य
यारब्धः अयं च चक्रुरिति आत्मनेपदमेवस्यात ॥ ६० ॥

सापि देवी ततस्तानि शस्त्राण्यस्त्राणि चंडिका। लीलयैव प्रचि
च्छेद निजशस्त्रास्त्रवर्षिणी ॥६०॥ ॥ ततः सा देवी जिगी
षमाणा चंडिका पि निजाभ्यां स्वीयान्यपि शस्त्राणि खड्गा
दीनि अस्त्राणि च बाणादिन्यायुधानि च वर्षंति प्रयुंजति
तच्छिनत्ति स्म यथा कासलीलानि महासुरप्रक्षिप्तानि नियुक्ता
नि प्रयुक्तानि शस्त्राणि खड्गादीनि अस्त्राणि च शुरैः च
प्रतिच्छेद ॥ द्वौ चकार ॥ खंडयामास छिदिरद्वैधीक
रणे ॥ ह कारादिशेषे पुनः प्रसंगविज्ञानात्सिद्धिरिति ॥ प्र
सक्तोपि न तु कंहकारादिशेषः ॥ नावयवावयवेन ॥ समु
दायवयोरभवतीति वचनात् ॥ शस्त्राण्यस्त्राणि चंडि
केति पाठे अंतरणापि च कोर्थतः क्वचिद्दृश्यते य
थाहं हन्यमानोपि मानं चंडं पुरंजयं शुद्धेन तेन तृप्य
तीति वाक्ये ॥ अथवा शस्त्राण्यस्त्राणि चांबिकेति पाठः
शस्त्राण्यस्त्राणि चेश्वरीति क्वचित्पाठः ॥ लीलया हेलाव
लासह खेचाक्रीडया ॥६०॥ अनायस्तानि नादेवीस्त

राद्योऽन्ये सुराः संति तत्रतेषु महासुराः इति यत्तदोरर्थे तीनि
सः संबंधः ॥ परलोकोत्र शब्दः संयुगे इति तदपेक्षया
स्थिकरणसप्तम्यंतः आयुतशत इति संख्येकवचना
त् ॥ लीप्सायामिति कारकवाचिनः संख्याशब्दा
द्वीप्सायां शस्प्रत्ययः ॥ रथैः सहिताः नागाः गजाः
रथनागाः रथनागैः सहिताः हयाः रथनागहयाः ते
समानाधिकरणाधिकारात्कपार्थिवादीनामुपसं
ख्यानमुत्तरपदलोपश्चेति समासः ॥ रथाश्च ना
गाश्च हयाश्चेति द्वंद्वे तु रथनागहयमिति सेनांगत्वा
देकवद्भावः स्यात् ॥५७॥ ॥ कोटिकोटिसहस्रैस्तु
रथानां दंतिनां तथा ॥ हयानां च वृतो युद्धे तत्राभून्म
हिषासुरः ॥५७॥ ॥ महिषासुरस्तु तत्र युद्धे रथा
नां दंतिनां हयानां च प्रत्येकं कोटिकोटिसहस्रैः वृतः
परिवेष्टितः सन्नुतयोर्व्यासहयोर्द्वयोर्भवतोर्भूत
कोठ्या गुणिता कोटिः कोटिकोटिः कोटिकोट्या गुणि

निभस्मानिस्युः तथोदेवसेन्यान्यपि देवीवाहनीभूतसिंहरो
षानलदग्धानि भवेयुरिति देवसेन्यानां वनसादृश्यं दृष्टव्यं॥
क्रुद्धः कुटीरबोयद्रैनृ शुभ्रचलोज्वलदिधीतिः॥ उद्धसन्निव
सज्वलमुच्चाच्छितूक्ष्णेन युधि इति भावः॥ जटिनस्तु
जटे सभिधानाद्रतिनः शिरवासटे रूढ्यते॥ इह तु सटे
वसटे रूपमानात्॥ धुताः सटाः येन स तथोक्त इति प्र
योगसिद्धः॥६१॥ ॥ निश्वासान्मुमुचे यांश्च युद्धमा
नारपैंबिकाः॥ तएव सद्यः संभूता गणाः शतसहस्र
शः॥६२॥ ॥ अंबिकाचंडिकारणे संग्रामे महासुरैः स
मं युद्धमानासतीयान्युच्चयानेव यावंतएव निःश्वा
सान्मुमुचुस्तावंतएव तावंतएव निःश्वा
सा प्रत्येकं सद्यः तस्मिन्नवसरे शतसहस्रशः गणाः
चंडिकागणाः संभूताः समभवन् संपद्यंत॥ इह
गणाः शताधिकसहस्रं चेत् विवक्षिताः स्युः तदा
शतसहस्रैरित्यर्थः शतानि शतसहस्रं शतसह

स्रमिति वीप्सायां शतसहस्रशः॥ संख्यैकवचनवीप्सायां
शस्॥ अथ च गणाः शतगुणितानि सहस्राणि शतं वा स
हस्राणि स्युः तदा शतसहस्राणि लक्षमित्यर्थः॥ शतं स
हस्राणि शतसहस्राणि शतसहस्रशः लक्षशो गुणाः॥
समुच्चिता इत्यर्थः॥६३॥ ॥ युयुधुस्ते परशुभिर्भिंदिपालै
रसिपट्टिशैः॥ नाशयंतो सुरगणान् देवीशक्त्युपबृंहिताः॥६४॥ ॥
तेऽपि देवीरोषनिःश्वासोत्पन्नाताः गणाः युयुधुः यथा
भिन्नदेवोपबृंहिताः प्रोत्साहिताः परशुभिर्भिंदिपालै
रसिपट्टिशैः आयुधैः असुरगणान् नाशयंतः महासु
रैः समं युयुधुः॥ चक्षिङ्ङिति करणात्॥ लाप कादमुद्रा
तेखानि भिन्नासु नेपदानि स्युः परस्मैपदं॥ अन्यथा युध्यते
रन्नुक्तात् शतयुयुधिरुद्धासुनेपदमेव स्यात्॥ भिंदिपा
लैः सहिताः असवः खड्गाः ते च सहिताः पट्टिशाः तैः
इह तृतीयानांगत्वादेकत्वं स्यात्॥ बृंहिवृद्धौ॥ अपरे वः प्रो
त्साहनेवृद्धौ कर्षे वा वर्ततेः॥ देवीशक्त्युपबृंहितानि

तिरेचसुठंति॥ततश्चापरवीरंहिरुद्रेवाची॥तेगणाःदेवी
सामर्थ्यतिक्षीणानसुरान्नाशयंतोयुयुधुरिसर्वे॥
अस्मिन्नंतरेगणानांशोयोलक्षेनाक्षियतस्तेदेवीशक्तयु
पबृंहितानेवंअसुरान्नाशयंतोयुयुधुः॥६७॥अथवा
दयंतःपटहान्गणाःशंखांस्तथापरे॥मृदंगां
श्चतथैवान्येतस्मिन्युद्धमहोत्सवे॥६८॥युद्धमहो
त्सवइवतस्मिन्युद्धमहोत्सवेतेदेव्याःगणाःपट
हान्अनकान्अवादयंतःवादितवंतः॥वेदर्ण्यतांछे
दिःपिचश्चेत्यनेपदे॥अनकःपटहोस्त्रीस्यात्॥
तथापरेगणाःशंखानवादयंतःप्रदध्मुः॥तथान्येच
गणाःमृदंगान्मुरजानवादयंतः॥युद्धमहोत्सवइ
वानेनगणानांमुख्येनशोयोलक्षः॥संग्रामविज
यीचचस्रचितः॥उत्सृतेसुपस्तुउत्सवःमहानुत्स
वोमहोत्सवः॥६९॥ततोदेवीत्रिशूलेनगदया
शरवृष्टिभिः॥खड्गादिभिश्चशतशोनिजघानमहासुरान्॥६६॥

२२

२२

यमानासुरर्षिभिः॥मुमोचासुरदेहेषुशस्त्राण्यस्त्राणि
चेश्वरी॥६९॥अथायस्तंअरिवलंआम्लानमानंमुखं
यस्याःसातथोक्ता॥देवीविजयीयमाणासुरैर्ब्रह्मादि
भिःऋषिभिर्वशिष्ठादिभिश्चनारदादिभिःसुरर्षि
भिश्चस्तूयमानाईश्वरीचभगवतीअसुराणांदेहेषु
शस्त्राणिखड्गादीनिअस्त्राणिचबाणादीनिआयु
धानिमुमोच॥प्रयुक्तवतीप्रेरितवती॥ईश्वरस्यस्त्री
ईश्वरी॥यद्वा॥अश्नोतेशक्तुकर्मणिवरद्वेओपधायाः
इतिईश्वरी॥विश्वव्यापकाभगवतीप्रेरितवती॥६९॥
सोपिक्रुद्धोधुतसटोदेव्याःवाहनकेसरी॥चचारा
सुरसैन्येषुवनेष्विवहुताशनः॥७०॥सःप्रसिद्धः
देव्याःवाहनोभूतःकेसरीसिंहोपिक्रुद्धःधुतसटःक
म्पितस्कंधकेसरःसन्असुरसैन्येषुचचारप्रससार॥
पटुबभ्रामेत्यर्थः॥केषुकइव॥वनेषुहुताशनोग्निरिव
सिंहःक्रोधेनज्वलद्रूपत्वात्हुताशनसादृश्यपद
वर्णितंसिंहस्यवर्णितं॥यथावनानिअग्निनादग्धा

आकर्षयत्॥ तत्करोतीति णिच्॥ ६७॥ ॥केचिद्द्विधाकृता स्तीक्ष्णैः खड्गपातैस्तथापरे॥ विपोथिता निपातेन गदया भुविशेरते॥ ६८॥ ॥देव्या तीक्ष्णैः खड्गपातैः केचिन्महासुराः द्विधाकृताः द्विधाखंडिताः तथापरे महासुराः देव्या गदया कृतेन निपातेन विपोथिताः संतः भुविभूमौ शेरते शयिता बभूवुः॥ लुङ्लेकृ॥ लोपस्तु पदेषु न तः शीङ्शेरद्॥ शीङ्-सर्वधातुकेगुणः॥ विपोथिता इति पुथ हिंसायां दिवादिः॥ यद्वा विविधः पोथः विपोथः तत्र येषां ते विपोथाः विपोथाः कृताः विपोथिताः तत्करोतीति णिच्कर्मणि क्तः॥ नतु च पुष्पतेरुपधलाच्च पूर्वकभावे कृते किं चे निषेधपक्षे पोथितमिति स्यात्॥ ततश्च विविधपोथने हिंसने येषां ते इति बहुव्रीहौ वाहिताग्न्यादिषु निष्ठा तस्य परनिपाते विपोथिताः स्युः

२२

२३

नस्युः॥ यत उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्यामिति त्रस्य करणनामवोदुपधानां तत्रस्त्रेण ग्रहणं नान्यथा भयत्रस्युः॥ यद्वा॥ युध्यहिंसासंक्लेशनयोः॥ लचादिः कर्मणि क्तः॥ विपुंथिता इति पाठः विपुंथिता विहिताः संक्लेशिताः सम्यक्कृशिताः व्याथिता इति यावत्॥ ६८॥ ॥विमुश्च केचिद्रुधिरं मुसलेन भृशं हताः॥ केचिन्निपातितौघ्रैर्मोषिभिर्नाशूलेन वक्षसि॥ ६९॥ ॥केचिन्महासुराः देव्या मुसलेन भृशं अत्यर्थं हताः ताडिताः न्यपतन्च मुमुचिरे॥ अत एव हलन्त्यमध्येनादेशादेरिति टुवमुचिरणइत्यस्य नशसददवादिगुणानामिति निषेधादवा प्यासलोपो नस्तइत्याहुः॥ ततश्च ववमुरिति वक्तव्यमिति॥ अत्र साध्वः॥ अत एव हलन्त्यमध्येनादेशादेशसददवादिगुणानां टिटीयकयोरेकव्यवधानादस्यानित्यत्वमिति॥ ततः ववमुरिति वक्तव्यमित्याहुः स्यादिति॥ ६९॥ ॥निरंतरशरौघ्रैर्ण

हताः केचिद्रणाजिरे॥ शोलानुकारिणः प्राणान् मुमुचुस्त्रिदशादेनाः॥३०॥ केचित् शोलानुकारिणः शोलानुस्वगात्रपरिमाणतः अनुकुर्वाणाः पूर्वतोयमानाः त्रिदिवानां त्रिदशानां अर्दनाः॥ आदयितारः हिंसकाः असुराः रणाजिरे रणाग्रे व्यापत्युक्तेन निरंतरशरौघेण अविच्छिन्नबाणवृष्टिनहताः छिन्नाः विद्धाः संस्कृचेष्टाः प्राणान् सर्वे मुमुचुः॥ अमुचन्॥ शराणामोघः शरौघः तेन शरौघेण॥ कुमिलिचेतिणिच्॥ निरंतराः निरंतरशराः तेषां मोघः समूहः तेन निरंतरशरौघेण॥ निरंतराः शरौघेण हताः केचिद्रणाजिरे॥ सेनानुकारिणः प्राणान् मुमुचुस्त्रिदशादिनः॥ इति वा पाठः॥ शरौघेण प्रतिलोमक्रमं निरंतरा॥ व्याप्तावयवाः हताः सेनानुकारिणः सेनां सेव्यं अनुपश्चात्कर्तुशीलं

२४ २४

ततः रणोत्सवोत्साहपटहवादनानंतरं देवी त्रिशूलेन गदया राराणां दृष्टिः रक्षादिभिश्च संयमसाधनैः रायुधैः रातराः रातैः रतैः महासुरान् निजघान॥ निरंतरं जिह्वा आदिशब्देन यष्टिपरशुकुठारमुसलकर्तरीकरवालिकाखेटकपालपरिघशंकुतोमरवज्रशक्तिपाशचक्राद्यायुधानि गृह्यंते॥ ६६॥ पातयामास चैवान्यान् घंटास्वनविमोहितान्॥ असुरान् भुवि पाशेन बद्ध्वा संयान्यानकर्षयत्॥ ६७॥ अथ देवी घंटास्वनविमोहितान् घंटानिर्घोषमूर्छितान् अन्यान् असुरान् भुवि पातयामास भ्रंशयामास॥ अथ चैव देवी अन्यान् असुरान् पाशेनाकर्षयत्॥ अकृष्टवती॥ कृषश्चौरादिकात्स्वार्थे निचिलिङ्रूपं॥ ननु चनायं पठ्यते चुरादौ॥ यदेवं कर्षयाकर्षणं तु कृतं कृतवती कृष्टा॥ रूपं वा पठ्यते॥ यदेवं कर्षतेः कर्षणं कर्षः कर्षमकरोत्

छिन्नाः ग्रीवाः शिरोधराः येषां ते तथोक्ताः छिन्नग्रीवाः
सन्तः पेतुः भुवि ॥ तथा दैत्या अन्ये च सुराणां शिरांसि
पेतुर्भुवि ॥ तथा दैत्या अन्ये असुराः वपुषो मध्य
देशे विदारिताः खंडिताः सन्तः पेतुः ॥ भूमौ कबंधाः
असीकल्पेतु विशन् ॥ छिन्नं छिन्नं लूनं दृत्तं दातं दितं
छितं लूनं ॥ दारितं तु भिन्नं भेदितो ॥ ७१ ॥ ॥ विच्छिन्न
जंघास्त्वपरे पेतुरुर्व्यां महासुराः ॥ एकबाहूक्षिच
रणाः केचिद्द्व्यर्द्धधारुताः ॥ ७२ ॥ ॥ अपरे तु
महासुराः महांतोऽसुराः महासुराः दैत्या विच्छिन्न
जंघाः खंडितजंघाकाः सन्तः ऊर्व्यां पृथ्वीं पेतुः प्र
पतन्तः ॥ केचित् महासुराः युध्यन्तः एकबाहूक्षिच
रणाः ॥ एकबाहुकाः एकाक्षाः एकचरणाश्च सन्तो
दैत्या द्विधारुताः खंडिताः ऊर्व्यां पेतुः ॥ न्यपतन्
बाहुश्च अक्षि चरणं च बाहूक्षि चरणं युध्यतः प्र

च

तिमहासुरं संपन्नमेकैकमेव बाहूक्षिचरणं येषां ते ए
कबाहूक्षिचरणाः ॥ द्वंद्वादौ द्वंद्वांते च श्रूयमाणं व्या
वर्तकं प्रत्येकमभिसंबध्यते यथा यथा संपन्नव्री
हियवोत्पन्नः ॥ यथा हि व्रीहियवधनाः प्रजाः ॥ ७२
छिन्नेषु चान्येषु शिरांसि पतितानि पुनरुत्थितानि ॥ क
बंधान्युयुधुर्दैत्या गृहीतपरमायुधाः ॥ ७३ ॥
अन्ये महासुराः शिरांसि छिन्नेषु सति भूमौ पति
तानि सन्ति पुनः तद्वत् उत्थितानि कंधरेषु बद्धानि क
बंधाः सन्तः पुनः शिरोधारिणः सन्तः गृहीतपरमायु
धाः आत्तोत्तमास्त्राः सन्तः पुनः दैत्याः समं युयुधुः ॥
चिक्षिडेति ॥ वादादनदात्तवनिनिलादात्तनेपदं
निसत्वात्स्यधातोरनुदात्तत्वेपि परस्मैपदं ॥ अन्यथा
युयुधिरेत्यात्मनेपदमेव स्यात् ॥ गृहीतपरमा
युधेति विसर्गपाठे तु गृहीतापरमायुधासमं स्यात्

यस्युद्धे यया सा देवी ॥ गृहीतपरमायुधा तया गृही
तपरमायुधा देव्या इति तृतीयांतमेतत् ॥ कबंधो
स्त्रीक्रियायुक्तमपरं धकलेवरं ॥ कस्य शिरसः बंध
त्र कबंधः ॥ कं वध्नाति कबंधं ॥ कबंध छिन्नेरुंडे
युद्धे योद्धसुभटे सुरसंघे हतमृद्धसु ॥ तदा वे
शा कबंधः स्यादेकोमूर्धाक्रियान्वितः ॥ ॥ इति क
बंधलक्षणं ॥ देवीदानवयुद्धे तु कबंधाबुदकोद्यत ॥ २५
२६ देवीशोणितकुल्याकाज्यलज्यलनभास्थितः ॥ ७३ ॥
नृत्तुश्चापरे तत्र युद्धे तूर्यलयाश्रिताः ॥ कबंधाः
छिन्नशिरसः खड्गशक्तिपाणयः ॥ ७४ ॥
तत्र युद्धे देविदानवसंग्रामे अपरे महासुराः ॥
तूर्यलयाश्रिताः वीरवशावेशवशाः खड्गशक्ति
पाणयः युध्यमानाः ॥ दुर्वे देव्याछिन्न

येषां ते तथोक्ताः अग्रेसराः शूराः त्रिदशारिनः देव
हिंसिनः केचिदसुराः रणाजिरे प्राणान् मुमुचु
रसाक्षुः ॥ सेधानुपकारिण इति क्वचित्पाठः ॥ सि
ध्यांतिसेधाः राज्यानुकारिण इति तु सम्यक् पाठः ॥
श्वाविन्नु राज्यइत्यभिधानात् ॥ राज्यः शल्यको
भक्ष्यः पंचनखः शरीरेण निरंतराः प्रतिलोमकृ
पंक्त्यासाः कृताः विद्धाः अतएव शल्यकाइव ॥
शल्यकीकंटक शल्यकाइव दृश्यमानाः रणा
जिरे प्राणान्मुमुचुः ॥ केचिदसुराइत्यर्थः ॥ निरंतराः
शरीरेण कृताइति तु पाठे कृतारचिताइत्यर्थः ॥ ७० ॥
केषांचिद्बाहवश्छिन्नाश्छिन्नग्रीवास्तथापरे ॥ शि
रांसि पेतुरन्येषामन्यमध्ये विदारिताः ॥ ७१ ॥
तथा देव्या केषांचिदसुराणां बाहवो भुजाः छिन्नाः
खंडिताः भुवि पेतुः तथा देव्या अपरे असुराः ॥

भिषुयेषां तेश्वदूरात्पुष्पापाय:॥७४॥ ॥तिष्ठति
ष्ठतिभाषंतो देवीमन्येमहासुरा:॥७५॥ ॥अन्येचम
हासुरा: संग्रामे महासुरा:॥ युद्धेतिष्ठतिष्ठेति देवीभा
षंत: कथयंत: स्वकीयामहमहमिकां प्रकटयंत: देव्या
समंयोद्धुमाजग्मुरिति शेष:॥ तिष्ठतिष्ठेत्यत्र वीप्स
यारिति निरंतरमभीक्ष्ण्यमिति उं तस्य द्विर्वचनं॥ भाषंत
इति भाषयंत्कायां वाचि॥ अनुदात्तेत्वात्प्राप्तत्वादा
त्मनेपदस्य चक्षिङ्ख्याति॰ त्वादनित्यत्वात्परस्मैपदं
॥ तु प्रसिद्ध:॥ तिष्ठतिष्ठेति भाषंत इति तु पाठे तु अ
न्यमहासुरा: देवीं तिष्ठतिष्ठ अद्य अस्मदग्रे युद्धायास्य
स्मद्वचनं श्रीयस्व इति निर्भर्त्सनं नाम्नाह्वानं लप
नमित्यर्थ:॥७५॥ ॥तिष्ठतिष्ठेति चैवोक्त्वा देव्या ययु
युधुर्मृधे॥७६॥ ॥अन्येचमहासुरा: मृधे युद्धे
देवीं तिष्ठतिष्ठेति भर्त्सनमुक्त्वा देव्यैव समं युयुधु:॥

२७

१७

रक्षिङ्ख्याति॰ त्वादनुदात्तेत्वान्निमित्तादात्मनेपदानि प्राप्तानि
युध्यते: परस्मैपदं॥ अन्यथा युयुधिरे इत्येव स्यात्॥७६॥
सृक्किणी च विलिह्यांग्र: संग्रामे रोमहर्षणे॥७७॥
लोमानि रोमाणि हृष्यंत्युद्भवंत्यनेनेति लोमहर्षणे
तस्मिन् रोमांचोद्भवकारिणि संग्रामे कथिताणा लो
मा: स्तोमा: ते: रक्तसमूहै: विलुप्तांग्र: विलिप्तांग्र:
अपरे महासुरा: देवीं तिष्ठतिष्ठ मा पलायस्वेति भर्त्स
नमुक्त्वा देव्या समं युयुधिरे॥ रोमांच: रोमपुलको
रोमहर्षणमिति॥ ओ चोद्वेगसोरये॥७७॥
पातितैरथनागाश्वैरसुरैश्चवसुंधरा॥ अगम्यासा
बभूवत्र यत्राभूत्समहारण:॥७८॥ ॥दिव्यापाति
तै: शत्रुशितै: रथै: नागै: गजै: अश्वै: असुरैश्चआ
कीर्णासावसुंधरा आगम्या अनधिगम्या गंतुम
शक्याबभूव॥ क्वत्र समहारण: संग्राम:

देव्यास्तनं मेहिषासुरसैन्यानामभूत्॥ पतितैर्रथैरि
त्यत्र मोरीति रेफलोपः॥ रथसाहिता नाग्याः रथनाग्याः
रथाः नागसाहिताः अश्वसहिताः रथनाग्याश्वाः
तैः इंद्रेतुसेनांगवादेकोवज्रावः स्यात्॥ वसुंधरां
रयतीति वसुंधरा न गम्या अगम्या असेव्या॥ गमे
पोरयुपधात्ययत्॥ ८८॥ ॥ शोणितौघमहानद्यः स
घस्तत्र प्रसुस्रुवुः॥ मध्ये चासुरसैन्यस्य वारणासुरवा
जिनां॥ ८९॥ ॥ किंच तेत्र युद्धे असुरसैन्यमध्ये
सद्यः सपदि तत्क्षणे देव्यासहसंग्रामे मारं भक्षण्य
एव॥ वारणानां गजानां असुराणां देशानां वाजिनां
घोटकानां शोणितौघाः रक्तसमूहाएव महानद्यः
समुद्राः अपगाः सद्यः प्रसुस्रुवुः॥ विसुस्रुवुरि
त्यर्थः॥ विशेषेण स्रवंति स्म॥ रक्तप्रवाहमध्यः महा
नद्यः बभूवुरित्यर्थः॥ प्रसुस्रुवुः॥ स्रुगतौ॥ णिट

शिरसोवीररसावीररसा विकारा संग्रामो पि देवता
वेशाच्च॥ आविष्कृतचेतसः॥ संतः पश्चात्कंशिरः
वधं तिरस्कृत्य यथास्थानं निवेशयंतीति कबंधाः
संतः पुनः शिरोधारिणः संतः ननृतुः नृत्तचक्रुः
चकारकाचिद्व्यासमेयुयुधिरेच॥ तयेलया श्रिता हि
नृत्यंति॥ रक्तशक्त्या हि पापा योहि युध्यंति॥ ततवी
णादिकं वाद्यं॥ आनद्धं मुरजादिकं॥ वंशादिकं तु सु
षिरं कांस्यतालादिकं घनं॥ तथा चभारतः॥ ततं चै
वावनद्धं घनं सुषिरमेव च॥ चतुर्विधं तु विज्ञेय
मा वो चेलक्षणान्वितं॥ अतएव कल्पद्रुः॥ चतुर्विध
मिदं वाद्यं वादित्रा वो घनामकमिति॥ यद्यपि सर्वे
तु निश्चित्रेशाचंद्रहासासिऋष्टयइतऋष्टिः रक्तु
पर्यायः तथाप्याकृतिसंनिवेशाविशेषभेदभि
न्नतया पृथक्कृतः॥ यद्वा देवाः केचिदलक्षु
जासंतीति रक्तद्राश्च वाक्यश्च अष्टस्वष्टसु पा

जनं कुर्वन्यथोचितं असुरसैन्यं क्षयं नाशं निन्ये प्रा
पयामास। यच्चारब्धं तत्॥८०॥ ॥सोपि क्रुद्धो धुत
सटो देव्या वाहनं केसरी॥ चचारासुरसैन्येषु वने
ष्विव हुताशनः॥८२॥ ॥इति अथ वा सञ्चरिसिंहः क
तीव चिन्वति विचिनक्ति या संबंधिनी यः॥ सञ्च
रिसिंहो महानादमुत्सृजन् धुतकेसरः॥ शरीरेभ्यो नरा
णामसून् निर्वा विचिन्वति॥८२॥ ॥सप्तशतीदेव्याः
सिंहश्च महानादमुत्सृजन् धुतकेसरः अमराणां सुरद्विषां शरीरेभ्यः सकाशात् असून् प्राणान्
विचिन्वतीव प्राणान् मृजीयादिव॥ प्राणान् संहरदिव॥ विचिन्वतीति चिञ् चयने॥ णिच्यदो लिङर्थे
लङ्॥ कर्तरि शश्चादिभ्यः श्वः लेटि स्त॥ एवं
टाडादीनां विकल्पः अडागमः छंदसो गुणाभावः॥
इको यणचि॥ नाभ्यस्तस्याचः सार्वधातुकयण्
इत श्च लोपः॥ परस्मैपदं ऋतिलुवाति नात्र

२१

ङः श्रूयते अथवा विचिन्वतीति सप्तमी॥ सञ्चरिसिंहश्च धुत
केसरः महानादमुत्सृजन् असुरान् व्यापाद्य तत्शरीरेभ्यः
प्राणान् विचिनोतीव कुर्वन् क्षेत्रे॥ ततश्च तस्मिन् सिंहे
अमराणां शरीरेभ्यः सकाशात् असून् प्राणान् वि
चिन्वतीव इतस्ततः संहरन्निव इति वस्तुतो देवागणैश्च
तैः रसुरैः सह युद्धं कृतं॥ तथाहि॥८२॥ ॥देवागणैश्च
तैस्तत्र कृतं युद्धं महासुरैः॥ अथैनां तुष्टुवुर्देवाः पुष्प
वृष्टिमुचो दिवि॥८३॥ ॥तत्र संग्रामे भीदेव्याः
क्रोधाः नैव विकारोपि निश्वासः संहरतेगणैश्च तैरसुरैः
सह युद्धं कृतं॥ यथा दिवि गीर्वाणाः दिवि सदः पुष्पवृष्टिमुचः
सन्तः एनां देवीं तुष्टुवुः॥ स्तुवंता पुष्पाणां वृष्टयः ताः
मुचंति पुष्पवृष्टिमुचः युद्धं महासुरैः॥ अथैनां तुष्टुवु
रिति पाठे तु देवागणैश्च तैस्तत्र युद्धं मोत्तैः मह
तासुरैः समं युद्धं कृतं॥ अथ समनंतरं पुष्प
वृष्टिमुचो दिवि देवा दिवि सदः॥ एतो युद्धमानां सप्तश

सगणां अंबिकां तुष्टुवुः ॥ अहो इदं नाश्चर्यं ॥ यो ह्यपि
मायाविनो महासुराः तैः समं मे कार्किन्य व कायुध्य
ते ॥ महासुरसैन्यान्यप्यनेकानि दशराः शतशः सहस्र
शः अयुतशः लक्षशः नियुतशः कोटिशः कोटिकोटिश
श्च क्षयं तयैकयैव मितानि तद्रणकबंधाऽर्पितया अव
कायायुध्यते ॥ तेन च तद्बलारोषहुंकारज्वलज्ज्वलन
ज्वालानलीढाः क्षणे क्षणे पस्नीसंवंति ॥ अथ सुरण
मंडले तद्बलाविरचितप्रचंडविक्रमाऽसि महायोद्ध
महासुरवपुर्विगलद्रुधिरौघमहानद्यः प्रवहंतीति ता
भिरुमद्भुताद्भुतचरितांबिकाभ्युदयैकफलोदयोऽधि
ज्ञानविषदः स्तूयंत इत्यर्थः ॥ ८३ ॥ ॥ इति श्रीमद्राजा
धिराज श्रीमन्नोमिश्रान्वयश्रीमद्धरणसुत श्रीशांतनु
श्चक्रवर्तिनिरचितायां शांतनव्यां चंडिकाप्रसादकृ
तायां महिषासुरसैन्यवधविधुपलक्षितो द्वितीयो ध्याय
यः ॥ ॥ श्रीजगदंबापादपद्मप्रसादात् ॥ श्रीरस्तु ॥ मंगलम् ॥

उस्यचउ ॥ ८९ ॥ ॥ क्षणेन तन्महासैन्यमसुराणां
तथांबिका ॥ निन्येक्षयं यथा वह्निस्तृणदारुमहाचयं ॥ ८० ॥ ॥ यद्वद्वह्निस्तृणदारुमहाचयं
क्षणेनमात्रेण क्षयं विनाशं नयते प्रापयते ॥ त
थातद्वदंबिकादेवी असुराणां तत्प्रसिद्धं महा
सैन्यं महतीं सेनां क्षणेन क्षणमात्रेण क्षयं विना
शं निन्ये प्रापयामास ॥ नयतेर्द्विकर्मकः ॥ तृण
निचदारूणि च तृणदारूणि तेषां महानुचयः
समूहः तं वह्निर्यथातथैवं साम्ये ॥ ८० ॥
स चासिंहो महानादमुत्सृज्जवधुतकेसरः ॥ ८१ ॥
नकेवलमंबिकैवासुरसैन्यं क्षयं निन्येऽपि तु
सिंहश्च ॥ सप्रसिद्धो देव्याः वाहनीभूतो धुत
केसरः कंपितस्कंधकेसरः सिंहश्च महानाद
महांतं नादं कंठीरवनादं कंठगर्जनं उत्सृ

थाश्रुगामिव। नभिन्नवचनेलिंगेनहीनाधिकतापिवा॥ उपमा
दूषणायालंयत्रोद्वेगोनधीमतां॥ क्रियावाचित्वमाख्यातुनेकै
त्रार्थःप्रदुर्शितः। प्रयोगतोनुसर्त्तव्याअनेकार्थाहिधातवः॥
यद्वायथातथावेवंसाम्ये॥२॥ तत्यछित्वाततोदेवीलीलयेव
शरोत्करान्॥ जघाननुरगांबाणैर्यतारंचैववाजिनां॥३॥त
तोनंतरंदेवीसंग्रामेलीलयेवक्रीडयेव अनायासेनैवतस्य ॥१॥
चिक्षुरसंज्ञस्यमहासुरस्यशरोत्करान्बाणपुंजान्छित्वाख
ंडयित्वातुरगान्घोटकान्बाणैर्जघान। अथचबाणैरेववाजि
नांघोटकानांयंतारंसारथिंचजघान। जहिस। क्रीडालीलाचन
मिच। स्त्रीणांविलासःविब्बोकविभ्रमालसितंतथा॥ हेलालीला
समाहावःक्रियाःशृंगारभावजाः॥ नियंताबाजियंताचसूतःस
चाचसारथिः॥३॥ ॥छिन्नेदृढधनुःसद्योध्वजंचाभिसमुद्धिते॥

विव्याधचैनंगात्रेषुछिन्नधन्वानमाशुगैः॥४॥ ॥सादेवीसद्यः
सपदिक्षणएवआशुगैर्विशिखैःधनुःकोदंडंचिच्छेद॥अ
छिदत्। अतिसमुद्धितंअत्युन्नतंअत्युच्चतरंध्वजंचकेतनंआशु
गैःचिच्छेदअछेत्सीत्। छिन्नंधन्वधनुर्यस्यसतथाक्तः तंछिन्न
धन्वानंचिक्षुरंमहासुरंगात्रेषुसर्वावयवेषुचआशुगैरेविव्याध।
ताडयामास। व्यधताडने। लिद्यभ्यासस्योभयेषामितिसंप्रसा
रणं। आशुगोवायुविशिखेवो॥ धनुरर्द्धर्चादिखान्नेपुंसकेपि।
अन्यथाधनुश्चापोधन्वशायसनेकोदंडकार्मुकमित्यभिधा
नात्पुंस्येवस्यात्। धनुर्वेत्राविष्टद्वोचनिर्गुणःकिंकरिष्यती
तिवत्॥४॥ ॥सोछिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः॥
अभ्यधावततांदेवींखड्गचर्मधरोसुरः॥५॥ ॥सचिक्षुरा
ख्योमहासुरःदेव्याछिन्नंधन्वधनुर्यस्यसःछिन्नधन्वावि
छिन्नःरथोयस्यसःविरथःहताःअश्वाःयस्यसःहताश्वःहताः

सारथिर्यस्यसहतसारथिः इहगयस्थः खड्गचर्मधरः सन्
तांदेवींहन्तुंअन्यधावन्उपाद्रवत्। खुगतौ। सन्नेर्वेगितायां
गतौधावादेशोवक्तव्यः। यद्येवंसेर्नेः परस्मैपदत्वादात्म
नपदंनस्यात्॥ स्याद्गतेरिकमेर्व्यवहारइतिनस्यात्।
नगतिहिंसार्थेत्यइतिप्रतिषेधात्। अतश्चअन्यधावन्त
तोदेवीमित्यपपाठः यद्वाधावुगतिशुद्ध्योरित्येतस्य
स्वरितेत्वात्माक्षिकमस्यात्मनेपदमित्यन्यधाव
ततांदेवीमितिपाठपाठवंपेठिन्हणा। फलकोत्रीफलं
चर्म। गात्रत्राणंचर्ममयत्वात्चर्मधलधारणे॥ ध
रतेधरः खड्गश्चचर्मचखड्गचर्मे। सेनांगत्वादेकवद्भा
वः। खड्गचर्मणोधरः खड्गचर्मधरः अन्यथाकर्मण्य
ण्स्यात्॥ ५॥ सिंहमाहत्यखड्गेनतीक्ष्णधारेणमूर्द्धनि॥
आजघानभुजेसव्येदेवीमप्यतिवेगवान्॥ ६॥

२

२

श्रीगणेशायनमः॥ ॐ नमश्चंडिकायैनमः॥ ऋषिरुवाच॥
सुमेधाऋषिः सुरथंराजानंचंडिकामहिमानमूचिवान्॥
निहन्यमानंतत्सैन्यमवलोक्यमहासुरः॥ सेनानीश्चिक्षुरः
कोपाद्ययौयोद्धुमथांबिकां॥ १॥ ॥ अथमहिषासुरसेना
नीः चिक्षुरः चिक्षुरस्यसंज्ञकः महासुरः॥ तत्सैन्यंतस्यमहिषा
सुरस्यसैन्यंदेव्यानिहन्यमानंअवलोक्यदृष्ट्वाकोपात्यो
द्धुंअंबिकांदेवींययौजगाम। निहन्यमानमितिवर्तमाने
सामीप्येवर्तमानवद्वेतिक्तवेलट्॥ निहतमित्यर्थः॥ १॥
सदेवीशरवर्षेणववर्षसमरेसुरः॥ यथामेरुगिरेःशृंगंतोय
वर्षणतोयदः॥ २॥ ॥ सचिक्षुरनामाअसुरः समरेसंग्रा
मेशरवर्षेणनिरंतरप्रयुक्तबाणपातेनदेवींववर्षछादया
मास। कःकेनकमिव। तोयंददातीतितोयदः मेघः तोयव
र्षणसततंप्रबद्धपाथःप्रपितपातनेनमेरुगिरेःशृंगंय

राख्योऽसुरः शूलं त्रिशूलमायुधं जग्राह। अग्रहीत्। अ
स्त्री शूलं रणायुधं॥७॥ ॥चिक्षेप च ततस्तच्च मुमुचे कृष्ण
ल्यां महासुरः॥ जाज्वल्यमानं तेजोभिः रविबिंबमिवांबरात्॥८॥ ॥ततस्तच्चिशूलग्रहणानंतरं चिक्षु
रास्यो महासुरः तत् प्राकृतहीनं चिशूलं मुमुचे कृष्णल्यां दे
व्यां विषये चिक्षेप। अक्षेपीत्। क्षिपप्रेरणे। कीदृशं
त्रिशूलं अंबरादाकाशात् अंबरमाकाशमाकस्य
तेजोभिः रविबिंबमिव जाज्वल्यमानं देदीप्यमानं
अयमर्थः अतिनराज्वलद्रूपमित्यर्थः॥ कनेणिक्य
ष्टोपेपंचमी॥ कथंभूतं तेजोभिः रविबिंबमित्यत्र रो
रीतिरलोपं वलोपे स्वस्य दीर्घोणः। तेजोभिः रविबिंब
मिवेत्यर्थः पाठेपि अवेः सूर्यस्य बिंबमिवेत्यर्थः। अ

वयः शोलमेषाकीर्त्यभिधानात्। अंबरमंतरिक्षमनंगल
तिअंबरादिति प्राहुः। तत्रेतरविबिंबविशेषणं द्रष्टव्यं।
नद्राचसाकालस्य कालाग्निरुद्रस्य स्त्री काली चोतिप्रद
कालाया महाकाली चंडिका॥८॥ दृष्ट्वा तदापतच्छूलं देवी
शूलमुमुंचत। तेन तच्छतधा नीतं शूलं स च महासुरः॥९॥
ततश्चिक्षुरप्रयुक्तं आपतत् आगच्छत् शूलं कोपदृष्ट्वा दे
वी स्वकीयं शूलं अमुंचत्। प्रयुक्तं वनीतेन देव्या अंबिकया
प्रयुक्तेन शूलेन ततश्चिक्षुरप्रयुक्तं शतधा शतप्रकारे
चूर्णं नीतं प्रापितमभूत्। न केवलं चिक्षुरसंबंधि शू
लमेव शतधा चूर्णं नीतं अपितु स चिक्षुरश्च महासु
रः देव्या प्रयुक्तेन शूलेन शतधा चूर्णं नीतं नीतं
श्वाभूदित्यर्थः। अस्त्री शूलं रणायुधं। अमुंचत् मुमोच
रणे। स्वरितेत्॥९॥ ॥हते तस्मिन् महावीर्ये महिषस्य चमू

पतो। अजगाम गजारूढश्चामरस्त्रिदशारिः॥१०॥
महिषस्य महिषासुरस्य चमूपतिः सेना-
धिपतिः चिक्षुरे चिक्षुराख्ये महासुरे देव्या हते सत्यामे देव्या ह
ते सति चामरो नाम त्रिदशारिः अमरहिंसकः महा
सुरः गजारूढः सन् देव्या सह युद्धयामयितुं आजगा
म आययौ आगतवान्। वीर्यबलप्रभावश्च। अदे
यतिहिनस्ति अदेयः त्रिदशानामरिः॥१०॥ सोपि त्रि
शिखो चाथ देव्यास्तामंबिकाद्रुतं। हुंकाराभिहतां भू
मौ पातयामास निःप्रभां॥११॥ ॥अथ सः चामरोपि
चामरनामा महादैत्यः देव्याः प्रतिघातनाय शक्ति
मायुधं विक्षेपं मुमोच उत्सांचकार॥ अथांबिका
देवी द्रुतं शीघ्रं सत्वरं हुंकाराभिहतां अनेकबनि
प्रभां। चामरप्रयुक्तां शक्तिं भूमौ पातयामास प्र

॥९॥ ॥८॥

अतिरोषवेगवान् अतिवेगवान् स चिक्षुरः सेनानी अ
सुरः तीक्ष्णतिगमो धारायस्य तेन तथा खड्गेन मं
डलाग्रेण सिंहं आहत्य प्रहृत्य देवीमपि सव्ये वामे भु
जे आजघान प्रजहार। सकर्मकत्वात् रागकर्मकत्वाच्चा
ऽत्मनेपदं प्राप्नोति वामं शरीरे सव्यं स्या
दपसव्यं तु दक्षिणं॥६॥ ॥तस्याः खड्गो भुजं प्राप्य प
फाल नृपनंदन॥ ततो जया हतः क्रुद्धः सकोपारक्तलो
चनः॥७॥ ॥सुमेधाः सुरथं संबोधयति॥ हे नृपनंद
न हे राजन् निशामय। तस्याः देव्याः वामं भुजं प्राप्य
चिक्षुराख्यमहासुरप्रयुक्तः खड्गः मंडलाग्रः फफाल
त्रिफलाविदारणे विचकार रचनीचकार। विशीर्णो
भूत्। ततः खड्गभंगानंतरं कोपारक्तलोचनः सः चिक्षु

तेसति अनंतरं सिंहः पंचास्यः उच्चैः समुन्नतस्य सम्यग्गुप्त
स्य गजस्य कुंभौ नयोरंतरं मध्यं तस्मिन् गजकुंभा
नरे स्थितः सन् तेन त्रिदशारिणा सुरद्विषा चामरेण
समं उच्चैः नितरां बाहुभ्यां प्रवर्तितेन युद्धेन नियु
द्धेन संप्रहारेण युयुधे संप्रजुहे। युद्ध्यते रणुरातै
र्वादास्ने पदं। कुंभौ तु पिंडौ शिरसस्तयोर्मध्ये वि ॥५॥
दुः पुमान् ॥१३॥ युद्ध्यमानौ ततस्तौ तु तस्मान्नागा
न्महीं गतौ॥ युयुधाते निसंरब्धौ प्रहारैरतिदारुणैः ॥१४॥
ततो बाहुयुद्धप्रवृत्तितस्तु युद्ध्यमानौ वीरसिंहचाम
रौ तस्मान्नागात् गजात् सकाशात् महीं भूमिं गतौ
संतौ अतिदारुणैः भयंकरैः प्रहारैः अतिसंरब्धौ अ

तितरां क्रोधाविष्टौ युयुधाते संग्राममयं चक्रतुः॥ संप्रवो
रभिः क्रोधार्थैः युयुधाते अतिसंरब्धौ इति छंदः मणी
वादित्वात् अग्रत्वं वा भावात् अस्तीति भावाभावादेः पदं
तादिति पूर्वे चरूपमेव। अथवा त्रिष्टुप्योगतः प्रसंज्ञाप्र
वैकौ विधिर्नियमः। ओर्गुणानियत्वतः स्वायंभुवप्र
योगवत् ॥१४॥ ॥ततो वेगात्त्वमुन्मथ्य निपत्य च
मृगारिणा॥ करप्रहारेण शिरश्चामरस्य पृथक्कृतं ॥१५॥
ततो युद्धरसावेशात् वेगाज्जवात् रवं अंतरिक्षं समुत्प
त्य पुनर्वेगान्निपत्य च मृगारिणा मृगाणां शत्रुणा सिं
हेन चामरस्य चामरनाम्ना महासुरस्य शिरोमस्त
कं करप्रहारेण करेण कृतः प्रहारः ताडनं तेन पृथक्

कृतं हृदीकृतं छिन्नं। प्रवाहजवयोर्वेगो विस्मृतानि प्र
वर्तने॥१५॥ उदग्रश्चरणे दिव्यान्निलाद्रुक्षादिभि
र्हतः॥१६॥ रणे दिव्यान्निलाभिः पाषाणैः वृक्षैस्तु
भिर्आदिशब्दाद्धनुराद्यायुधैश्च उदग्रः उदग्राख्यो
महासुरः हतः अद्यानिव्यसृक्कृतः॥१६॥ दंतमुष्टि
तलैश्चैव करालश्च निपातितः॥१७॥ ॥कराला॥ ॥१६॥
नाम महासुरः चशब्दात्सैन्यः दंतमुष्टितलैः दंते
मुष्टिभिः तलैः चशब्दात्खड्गाद्यैरायुधैश्चरणैः सिंह
नखैर्दिव्याच निपातितः न्यद्यानिव्यसृक्कृतः॥ पाणौ
चपदप्रतलप्रहस्ताविस्तृतांगुलौ॥ दंतैः सहिताः मु
ष्टयः दंतमुष्टयः दंतमुष्टिभिः सहिताः तलाः दंत

मंत्रयांचकार॥१७॥ ॥भस्मांशक्तिनिपतितांदृष्ट्वा क्रो
धसमन्वितः॥ चिक्षेप चामरः शूलं बाणैस्तदपि साछि
नत्॥१२॥ ॥चामरः चामराख्यो महासुरः आत्मयां
शक्तिआयुधं दिव्यं भस्मांचूर्णितां भूमौ निपतितां प्र
भ्रष्टां च दृष्ट्वा क्रोधसमन्वितः अप्रतिहतशक्तिः शक्ति
रघमदीयाहं तद्गवरक्षार्थं दिति क्रोधान्मूर्छितः स
न्देवीं प्रति शूलं चिक्षेप सुमोच तदपि चामरदेवीप्रयु
क्तं शूलं सा देवी बाणैः छिनत्। खंडयामास। छिदिरद्वैधी
करणे। भूतानद्यतने लङ्। छिद्भिः बाणैः किंचिदस्ति।
पुराकल्पे एतदासीदिति भाष्यकारप्रयोगाल्लिंगा
दियाहुः॥१२॥ ॥ततः सिंहः समुत्पत्य गजकुंभां
तरे स्थितः॥ बाहुयुद्धेन युयुधे तेनोच्चैस्त्रिदशारि
णा॥१३॥ ॥ततो देव्या चामरीये शूले भिन्ने चूर्णि

त्रिनेत्रापरमेश्वरी चंडिकादेवीरणे क्रुद्धासती भिंडिपालेन ह
स्ताक्षेप्य लगुडेन बाष्कलं नाम महासुरं जघान जिहिंस। व्य
सूचकार। भिंडिपालस्तु गरुल्यो। रिष्टिः खड्गपाणिकाप्रोक्ता भिं
डिपालस्तु गोफणिरिति तु भिंडिपाल व्याख्यानमस्तु लमया
व्याख्यानमु पेक्ष्यं प्रेक्षावद्भिः॥ तथा परमेश्वरी बाणैः ताम्रं
नाम महासुरं जघान व्यसूचकार। तथा परमेश्वरी बाणैरंधकं
नाम महासुरं जघान व्यसूचकार। तथा परमेश्वरी बाणै
रेवउग्रमास्यं सुरं यस्य तं उग्रास्य नाम महासुरं जघान व्य
सूचकार। तथा परमेश्वरी बाणैरेव उग्रवीर्यं यस्य तं उग्र
वीर्यं नाम महासुरं जघान। चक्राद्यासं सैन्यं तं व्यसूचका
र। विगतः असवः प्राणाः यस्मात् व्यसुः अव्यसुं व्यसुं तथा
चकारेति व्यसूचकार। त्रिनेत्रं चेति तु पाठे परमेश्वरी। त्रीणि
नेत्राणि यस्य तं त्रिनेत्रं नाम महासुरं त्रिशूलेन जघा
न। चक्राद्यासं सैन्यं तं व्यसूचकारेति व्याख्यातव्यं। पर
माईश्वरी। अश्रोतेराशुकुमणिवरदैश्चोपधायाः॥ यद्वाप

रमेश्वरस्य स्त्री परमेश्वरी॥२०॥ बिडालस्यासिना कायात्
पातयामास वै शिरः॥२१॥ रणे देवी असिना खड्गेन
बिडालं नाम महासुरस्य शिरः मूर्द्धानं कायात् शरी
रात् वै प्रख्यातितः पातयामास। प्रभ्रंशयामास। दुर्ध
रं दुर्मुखं चोग्रं रणे निन्ये यमक्षयं॥२२॥ रणे देवी शरै
र्दुर्धरं नाम दुर्मुखं च नाम उग्रं महासुरं कर्मणी य
मक्षयं यमस्य गृहं द्वितीयं कर्मणि निन्ये प्रापयामास।
न्यतिर्द्वितीयकः क्षयो पक्षमणि कल्पांतः निलये क्षय
ये पिच॥२२॥ कालं च कालदंडेन कालरात्रिरपा
तयात्॥२३॥ ॥कालं नाम महासुरं कालरात्रिरं
बिका कालदंडेन आपातयात्॥ प्रभ्रंशयत्॥२३॥
उग्रदंष्ट्रीं नमस्कृत्य खड्गपातैरपातयत्॥२४॥ उग्रद
ंष्ट्रीं नं नाम महासुरं अस्कृत्यैः खड्गपातैः कालरात्रिरं
बिका अपातयत्॥ तदाद्यावेत्युरादिः॥२४॥

असिनेवासिलोमानमछिदत्तारणोत्सवे ॥२५॥
साकालरात्रिरेबिकारणोत्सवे असिनेवासिलो
मानंनामहासुरंअछिदत्अछेत्सीत् ॥२५॥ गणे
सिंहेनदेव्याचक्षयस्वजाकृताश्चवैः ॥२६॥ ॥स्व
जावुसिंहेनारःस्यात्कालचेत्यादिश्लोकद्वयंकेचि
त्पठंतिकेचिचुन ॥२६॥ ॥एवंक्षीयमाणेतुस्व
सैन्येमहिषासुरः ॥ माहिषेणस्वरूपेणत्रासयामास ॥८॥
सतान्गणान् ॥२७॥ ॥एवंप्रागुक्तप्रकारयास्वसैन्ये
आत्मीयसैन्येक्षयंक्षीयमाणेसतिमहिषासुर
स्तुतदसहमानःसन्माहिषेणमहिषसंबंधिना
महिषाकारेणस्वरूपेणतान्देवीसैन्यगणा
न्त्रासयामासउद्वेजयामास ॥ क्षीयमा
णशीतिक्षिप्तयोश्चादिरुक्तिकः परस्मैपदीइहन्तु

मुष्टितलाघातैःप्राण्यंगत्वादेकवद्भावःस्यात् ॥ दंतोगज
दंतःतेनमितोमुष्टिःमुरिकामुष्टिःतस्यतलैःभाग
दंतैःमुरिकाधारावैशेषैश्चनिपातिनइत्यपि
व्याख्यानंकेचिद्दंतमुष्टितलैरितिपाठंकृत्वा
दंतमुष्टितलयोर्गणेस्तिमुष्टितलाःनैनिपाति
नइतिव्याख्यातं ॥१७॥ ॥देवीखड्गगदापाते
श्चूर्णितासचोद्धतं ॥१८॥ रणेखड्गादेवीउद्धतान
मनहासुरंचशस्त्रसैन्यगदापातैश्चूर्णयामास
सचपिपेषपरासुमकार्षीत् ॥१८॥ ॥बा
कलंभिंडिपालेनबाणैस्तांस्तथांतकं ॥ उआस्य
मुग्रवीर्यंचतथैवचमहाहनुं ॥१९॥ ॥त्रिने
त्रात्रिशूलेनजघानपरमेश्वरी ॥१९॥

ले। सतथाअन्यांश्चशृंगाभ्यांविषाणाभ्यांविदारि
तान्भेदितान्गणान्भूमौपातयामास। दारितोभि
न्नभेदितो। सतथावेगेनकांश्चिदपरान्गणान्भू
मौपातयामास। सतथामहिषःनादेनध्वनिना
कंठगर्जनेनअपरान्गणान्व्याकुलचित्तान्भू
मौभूतलेपातयामास। सतथाअपरान्गणा ॥१॥
न्त्रसतेनपरितोग्रतःपार्श्वतश्चभूतलेपात
यामास। सहिषःतथाअन्यान्गणान्निश्वासपवनेननिश्वास एवपवनःवायुस्तेन
पातयामास। भूतले॥२८॥ ॥निपात्यप्र
मथानीकान्यधावतसोसुरः॥ सिंहंहंतुंमहा

न्य

देव्याः॥२९॥ ॥स्कंदमहिषोऽसुरःमहादेव्याःअंबि
कायाःप्रमथानांपारिषदानांअनीकानिसैन्यानि
सैन्यानिप्रमथागणान्निपात्यभूमौनितरां
पातयित्वातस्याःसिंहंपंचास्यंहंतुंहिंसितुंअभ्य
धावतअभिमुखेनाधावत्। आद्रवत्। आढौकत।
धाशुगतिशुद्धोः उदः स्वरितेत्वात्आत्मनेपदं। वह
स्थानीबलसैन्यंचक्रेचानीकमरिक्रिया॥ ततः
प्रमथगणमथनतःसिंहहंतुमागमनतश्चमहि
षमहिषासुरविषयेऽबिकाचंडिकाकोपंचक्रे
क्रोधंचक्रेधादिस्यात्॥ कोपंचक्रेततोबिकोति॥
सापिकोपानलोचीयेःखुरक्षुण्णमहीतलः॥
शृंगाभ्यांपर्वतानुच्चैश्चिक्षेपचननादच॥३०॥

महावीर्यः समहिषोमहासुरः खुरस्तुण्डमहीतलः॥
सन्नयोद्धुंक्रोधात्कोपात्अत्रैकपादश्चकानिष्ठ
ष्टकष्टाग्रशोणितनागः सन्नउच्चैरत्रोलिहाभ्यांशृंगा
भ्यांउच्चैरत्रलिहान्पर्वतान्उच्चैरत्रलिहमुक्त
दन्तैर्निर्दिव्यामुच्चैश्चिक्षेपच॥उच्चैरक्षिपतोऽ
थवोच्चैर्नेनादच॥गलगर्जेनचोच्चैश्चकार॥वी ॥१०१॥
र्यंबलंप्रभावश्चबलंप्राणसामर्थ्यमिहवीर्यं
॥१०॥ संपन्नः सत्वान्महिषोऽतितरामितियावत्३०॥
वेगन्नमणविस्तुण्डमहीतस्यव्यशीर्यत॥३१॥ ॥
तस्यमहिषस्यमहासुरस्यवेगेनजवेनयुक्तन्न
मणंतेनविस्तुण्डाविशेषेणसंपिष्टामहीव्याशी
र्यतस्वयमेवविशीर्णोऽभवत्॥अहिसायां

प्रयोगं तोत भोगि तुष्यथो धिवक्षमांश्च नाभ
क्षीयते कर्म॥ क्षिप्यते चास्य कर्माणि गीति
यावत्॥ सकर्मकत्वे सति कर्मकर्तरि लुङ्
शानचौ कर्मवत्॥ कर्मणा तुल्य इति वेक्ष्यो
सनेपदे कृत सार्वधातुकयोः दीर्घत्व
प॥२७॥ ॥कांश्चित्तुंडप्रहारेण खुरक्षेपै
स्तथापरान्॥लांगूलताडितांश्चान्यान्शृं
गाभ्यांच विदारितान्॥२८॥ ॥वेगेन कांश्चि
दपरान्नादेनान्यान्भयेन च॥निश्वासपवने
नान्यान्पातयामासभूतलं॥२९॥ ॥समहि ॥१०१
षासुरः तुंडप्रहारेण तुंडजलाघातेन कांश्चि
त्कांश्चिद्गणान्देवीसैन्यजनितान्रणश्रा
न्भूतलेपातयामास॥पुच्छास्फोटेन जांग

न्नाश्वखंडंखंडंययुर्घनाः ॥३३॥ ॥घनाश्वमहा
तोमेघाः तेनमहिषेणधुता भ्यांशृंगाभ्यांविभिन्नाः वि
दारिताः सन्तः खंडखंडंचाभूवंययुः प्रापुः महिष
णधुतशृंगविदारिताः महांतोपिमेघाः खंडप्रकाराः
खंडसदृशाः सन्तः खंडसादृश्यंययुरित्यर्थः। प्रक
रणेगुणवचनस्येति। अधिकस्याल्पसादृश्यंगुण
वचनस्येतिद्विष्ठोवः॥ खंडंखंडंययुरितिपाठेमेघा
रयवदुत्तरेतिविकल्पेनकर्मधारयलोपेदृशात ॥३१॥
द्विरुक्तयोर्भागयोर्मध्येसर्वभागसंबंधिन्याः वि
भक्तेर्लुक् ॥३३॥ ॥श्वासानिलास्ताविशीर्णानि
पेतुर्नभसोऽचलाः॥ श्वासानिलास्ताः शतशोनि
पेतुर्नभसोचलाः॥ श्वासानिलाहताः शीर्णानिपे
तुर्नभसोचलाः॥३४॥ इतिपाठस्य। तस्यमहि
षस्यरोषजाः श्वासाएवंभूतानिलाः वायवः तैः अ

स्ताः छिन्नाः अतएवविशीर्णाः चूर्णीभूताः अचलाः
पर्वताः नभसः सकाशात्निपेतुः निपतिताः यद्वाश्वा
सानिलास्ताः शतशः शतशतशः सर्व्वकवच
नाच्चवीप्सायांस्प्रत्ययः। यद्वाश्वासानिलाहताः
शीर्णाः श्वासानिलैराहतास्ताडिताइत्यनुसंधे
यं। शीर्णाः चूर्णीभूताः ॥३४॥ ॥इतिक्रोधस
माधातमापतंतंमहासुरं॥ दृष्ट्वासाचंडिकाक्रो
धंतद्वधायततोकरोत्॥३५॥ ॥इतिप्राग्वत्क्रि
यांक्रोधंसमाधातंक्रोधाविष्टंतंक्रोधेनस
मंताद्दाविष्टमासमंताद्दीप्तंआपतंतंप्राप्ता
यातंमहिषासुरंदृष्ट्वाविलोक्यतदातद्वधायमहि
षवधायमहिषंवधितुंहंतुंचंडिकादेवीकोपंमे
करोत्॥ वधासंहिंसार्थेइतिवधिप्रत्ययसंतरंज
निवधाश्चेतिवधिग्रहणेदवसीयतेतद्वधायेति
तस्यवधनंवधः तद्वधः तावेद्वध्य॥

जानिर्यथोक्तेप्रतउपधायावृद्धिभावः॥ क्रिया
र्थोपपदस्य कर्मणि स्थानिनः इति चतुर्थी॥ तद्
धातुं कोपं कोहामकरोत्॥ अकुप्यत्॥ चंडि
का चे॥ चंडति चंडते वा चंडिका॥ ३॥ ॥ सा क्षि
प्त्वा तस्य वै पाशं तं बबंध महासुरं॥ तस्य ज्य
माहिषं रूपं सोपि बद्धो महामृधे॥ ४॥ ॥ क्रि
यते स्मिन्नरीशः ष्ट धंयुद्धं लवमहतिमहेसा
चंडीदेवी तावत् तस्य महिषस्य महासुरस्य बंधा
य वै प्रसिद्धं॥ वरुणदेवा प्राप्तं पाशं आयुधं क्षि
प्त्वा प्रवर्ततं महिषं महासुरं संबंधा अथस
पाशं बंधं सा हि छन्नं महिषरूपं तस्य ज्यं अयसा
क्षीत्॥ ततो नुसंसह कृमहिषाकारं त्यागा
ग्रि सोदयत्वं वै पश्वः गाईलः खरः पोत्री वा प्र
शस्तः प्रथमपक्षे मृगो नाहत॥ अथ द्वया
पाशेन सोपि बद्धो नाहत॥ ३॥

न्यादिः परस्मैपदी विष्वक्कर्मकः इहतुजंतभी
वितव्यर्थे विवक्षायां विक्रीयते मेघः स्वयमेव
विक्रीयते सेतुः स्वयमेव निवक्कर्मकर्तृरिल
ङि रूपं॥ ३१॥ ॥ लांगूलेनाहतश्चाधिः पु
वयामास वेतः॥ ३२॥ ॥ किंचतस्य महिषस्य
लांगूलेन पुच्छेन आहतस्ताडिताधिरणिवः स
वेतः सवेत्रः पृथिव्यां सकलजनतां प्लावयामा
स॥ वारिपूरमग्नाचकार। तसिंत्रकरणेआ
द्यादिभ्यः उपसंख्यानमिति अधिकरणे तसिः।
यद्वा कर्मणि ल्यब्लोपे पंचमी॥ सर्वां पृथिवी
प्राप्य सर्वतः सर्वां पृथिवीं प्राप्य प्लावयामा
समज्जयामास सर्वथा॥ ३२॥ धुतशृंगविभि

णार्थेभ्यः परे निष्ठायप्रत्ययो भवतीति वक्तव्यं ॥ ३० ॥
ततएवाशु पुरुषं देवी चिच्छेद सायकैः ॥ तत्खड्गचर्म
णा सार्द्धं ॥ ३१ ॥ ॥ ततः खड्गाणां पुरुषस्य दर्श
नानंतरं देवी आशु सत्वरं सायकैः आशुगैः खड्ग
चर्मणा सार्द्धं तैः खड्गाणि पुरुषं कंठे चिच्छेद ॥
खड्गं च चर्म च पुरुषं च सायकैः चिच्छेद तत्सचर्मखड्ग
सार्द्धमित्युक्तं ॥ खड्गश्च चर्म च खड्गचर्म ॥ सेनाग
लादेकवद्भावः ॥ तेन सार्द्धं ॥ फलकोस्त्री फलं चर्म
चर्मभिर्यं चर्म ॥ गात्रत्राणं हस्तग्राह्यं फलकं ॥ ३१ ॥
ततः सोऽपि महागजः ॥ करेण चर्महासिं तं चक्र
र्षजगर्ज च ॥ ३२ ॥ ॥ ततः पुरुषरूपतः सकाशात्
महासुरः महागजोभूत् ॥ स च महागजः करेण ह
स्तेन शुंडादंडेन तं असिं देव्याः बाहुतः सिंहं
चकर्ष आकृष्टवान् ॥ ववर्ज च ॥ बृंहितं चकार

बृंहितं करिगर्जितं ॥ गजशब्दार्थः ॥ ण्यादिः परस्मैपदी ॥
गजः सिंहं चकर्षेति महासुरविनाशस्य चक्रोद्य
मुद्यतः ॥ प्रासद्धिवेपदीयाल ॥ ३० ॥ ॥ कर्षतस्त
करं देवी खड्गेन निरकृंतत ॥ ३३ ॥ ॥ ततो देवी तु
पुनः सिंहं कर्षतः आक्षिपतः आहरतः तस्य महासु
रस्य शुंडादंडं खड्गेन चंद्रहासेन निरकृंतत ॥ नि
कृष्य छेत्तीत्यर्थः ॥ कृतिच्छेदने परस्मैपदी ॥ यदप्यध्यु
ष्णातिकृंतनीति तेवेष्टने छेदने च मतं इति ॥ इह
तु खांदसमात्मनेपदं ॥ ऋषयश्छांदसपदमनुकु
र्वंति ॥ अन्यथा निरकृंतदिति एव स्यात् ॥ कर्षत
स्तु करं देवीति पाठे कर्षतो गजस्य सकरः प्रासि
द्धः तत्करः व्याख्यातः ॥ इह समहासुरः प्राज्ञ
ताह वक्षमः ॥ महिषो भूत्ततो व्याघ्रः खड्गपाणी

हरिः पुनरपि गजो भूत्वा महिषो भूत्वा मायावी सम
हामृधे सा वेदयितुं आह ॥ ४१ ॥ ततो महा
सुरो भूत्वा महिषं वपुरास्थितः ॥ तथैव क्षोभ
यामास त्रैलोक्यं सचराचरं ॥ ४२ ॥ ततः ग
जरूपतनुं त्यक्त्वा नेतरं भूत्वा पुनरपि महासुरः
महिषं वपुरास्थितः ॥ प्राप्तवान् सन् तथैव वर
वरेण प्राबल्यं महिषः सन् तथैव त्रैलोक्यं क्षोभया
मास क्षोभं प्रापयामास ॥ तथैव सचराचरं त्रै
लोक्यं लोकत्रयं क्षोभयामास ॥ आस्रत इति
शब्दसेवायां ॥ सेवानुसरणं गतिविरोध इति क
र्तरि क्तः ॥ आस्थित इति पाठे तु आङ् पूर्वस्तिष्ठति
प्रतिज्ञानार्थः सकर्मकः ॥ साधकं कर्म आस्थि
तशब्दः स्थानसेवादिकर्तरि क्तः ॥ वपुरास्थितः

ततः सिंहो भवेत्सद्यः ॥ ३ ॥ ॥ ततो महिषादिरूप
परित्यागं नेतरं सन् महासुरः मायावी सद्यः
सपदि देव्या समयोद्युसिंहोऽभवत् ॥ ३ ॥
यावत्तस्याः शिरः ॥ छिनत्ति तावत्पुरुषः
खड्गपाणिर्दृश्यते ॥ ४ ॥ ॥ ततः अंबिकादे
वी तस्य मायामयसिंहस्य शिरः छिनत्ति यावत्
यावता कालेन छिनत्ति छेत्स्यति तावत् तावद्
वेतावसेन कालेन समायावी महासुरः खड्गपा
णिः पुरुषः प्रादुर्भवेत् ॥ अदृश्यतेक्षतदेव
तिशेषः ॥ यावच्छिनत्ति इति भविष्यतिकाले
यावत्पुरा निपातयोर्लट् ॥ छिदिर् द्वैधीकरणे
तथादिः यावतावत्रेत्यस्य वेत्यर्थः ॥ खड्गपाणिः
खड्गपाणिः ॥ प्रहर

जंगमास्त्रं त्रैलोक्यं क्षोभयामासेत्यर्थः॥ य
द्वास्त्रचराचरं जंगमसहितं त्रैलोक्यं क्षोभया
मासेत्यर्थः॥ चरंगमस्यर्थः॥ चरि चलियति वदी
नामप्याक्रान्यास्त्रस्येति पचाद्यचाद्विभावे
अभ्यासस्य चंऽ गागमः॥ आग्विधिसामर्थ्या
द्धुक्ताद्विरोधभावः॥ अन्यथाह्यगमादेशो
द्विरोधाभावाद्गमलिंगमर्थकं स्यात्॥ ८५

८५ चरिष्ठजंगमचरंत्र समिगं चराचरं॥ ७॥
ततः कुद्धा जगन्माता चंडिका पानमुत्तमं॥
पपौ पुनः पुनः श्रेष्ठं जहासारुणलोचना॥ ८॥
पीतयेपानं कर्मणि ल्युट्॥ ततस्त्रैलोक्यं क्षोभ
णतः जगन्माता जंतोर्जननी जगद्धिता च
चंडिकादेवी कुद्धा सती अतएवारुणलोचना

अरुणलोचनेयस्याः सा उत्तमं अमृतं पानं मधु
पुनः पुनः पपौ पापनलीलया मध्येव पपौ॥ पुनः
पुनश्च जहासेव युद्धं लुनगणयामास॥ हासहसने
लिंगित्तपरोणल्॥ परपाविप्त उपलि॥ वीरपान
मकारेऽर्थः॥ वीरपानं तु यस्मानं वृत्तिभावि निवा
रणे॥ वीरणं कर्त्तव्यं मद्यपानं वीरपानं॥ मुहुः पु
नः पुनः शब्दभीष्णमसहसमाः॥ घटायुता
युतो स्नानं मधुमांसोपदंशकं॥ एकैकश्चामतश्चं
डीपपौ वसरणोत्सवे॥ ४३॥ ॥ ननर्द चासुरः सो
पि बलवीर्यमदोद्धतः॥ विषाणाक्ष्यां च चिक्षेप
चंडिकां प्रति भूधरान्॥ ४४॥ ॥ बलेन सा
मर्थ्येन वीर्येण प्रभावेन तेजसा मदेन हर्षेण
गर्वेण च उद्धतः अविनीतः निर्मर्यादः उत्

सत्त-

टः समहिषः असुरोपि च ननर्द च कंठगर्जेन चक्रा
र॥ नर्दमर्दशरौघेन दिक्कांप्रतिभटान्सुरान्॥ तीक्ष्ण
विषाणाभ्यां भृंगाभ्यां चिक्षेप च॥ प्रक्षिप्तवान्
अविनीतः समुद्धतः स्वेच्छासामर्थ्यसैन्येषु
बलनाकाकसारिणः॥ वीर्यबलं प्रभावश्च॥ ४४॥
सा च तान्प्रहितांस्तेन चूर्णयंती शरोत्करैः॥
उवाच तं मदोद्धतमुखरागाकुलाक्षरं॥ ४५॥
सा चंडिका तेन महिषेण महासुरेण प्रहितां
स्तीक्ष्णान्तान्भटान्शरौघैः शरसमूहैः उत्क
टैः प्रक्षेपणैः चूर्णयंती निषेधयंती सती तं म
हिषासुरं मुखरागाकुलाक्षरं यथा स्यात्तथा उवाच॥
मदोद्धतमधुपानजातोद्धतो मुखरागः कषाय
भावस्तेन आकुलानि अक्षराणि वर्णा यस्मिन्

मदोद्धतो

अंगी कृतवान् सन् त्रैलोक्यं क्षोभयामासेत्यर्थः
अस्ति केचिद्विसर्गपाठे तु आङ्पूर्वः स्थः प्रतिज्ञाने
इत्यात्मनिपदं॥ कर्तरीत्यङ्॥ स्थाघोरित्ये सा
कारस्य इत्वं सिचः किच्च॥ तेन गुणाभावः॥
स्वादगादिति सिचो लोपः॥ त्रैलोक्यं सचराचर
मित्यत्र त्रयो लोका स्त्रैलोक्यं चातुर्वर्ण्यादित्वा
त्स्वार्थेष्यञ्॥ सहलिङ्गेन समाहारः इत्यर्थः॥
चराश्चरवृक्षादयः अचराश्च पर्वतादयः चरा
चरं॥ सर्वं हि वृक्षपर्वतात्मकं भवति॥ चराच
रात्मकं त्रैलोक्यं समहासुरः क्षोभयामासे
त्यर्थः॥ यद्वा चराचरश्च चराचराः तैः सहि
तं त्रैलोक्यं क्षोभयामास तत्कीदृशं चराच
रं॥ चरजंगमात्मकमित्यर्थः॥ समहासुरः

गर्जगर्जयावदहंमधुपिबामियावत्क्षणेनमधुपास्यामि
तावत्क्षणंत्वमपिकंठगर्जनंकुरु॥ कुरु॥ तावदेव
तवायुः ततःक्षणांतरेमयादेव्यात्वयिहतेमहिषासु
रेव्यसूक्ष्मेसतिअत्रैवसंग्रामभूमावेव॥ अत्रैवा
स्मिन्क्षणेऽवसरेआशुअवळंवितंदेवताः इंद्रा
दयोपिदेवाः गर्जिष्यंतिआनंदतोगास्यंतिगर्जिष्यावे
वइपिवामीतिपापानेभविष्यतिकाळेयावत्॥ पुरा
निपातयोर्ळ्ह॥ अस्मेमूढ्यथाजातां॥ मूर्खेधिवे
चवालिश॥ ॥ऋषिरुवाच॥ ॥ऋषिसुरथंरा
जानंवाक्यमूचिवान्॥ ॥ एवमुक्त्वासमुत्पत्य
सारूढातंमहासुरं॥ पादेनाक्रम्यकंठेचशूलेनैन
मताडयत्॥ ॥ सादेवीएवंउक्त्वासमुत्पत्य
उत्पत्यतंमहिषंमहासुरंअरुंअरुंवलीसती॥
एकेनमहिषंमहासुरंकंठेचकंठप्रदेशाएवएकेनपा

देनआक्रम्यशूलेनाबुधेनताडयत्॥ तउभयाभ्यांच्यु
तादिः अरुद्धाहेतुर्गतथाकर्मकेसादिनावृत्तिरिक्तः॥
एनमिसथादेशरूपमेदमतदेरव्यतरस्यां॥ ॥
ततःसोपिपदाक्रांतस्तयानिजमुखात्ततः॥ अर्द्धनि
ष्क्रांतएवासीद्देव्यावीर्येणसंवृतः॥ ॥ ततोनं
तरंमहिषोमहासुरः तयादेव्यापदपादेनआक्रांतः
शूलेनताडितस्तेनपिततः तस्मात् निजमुखात्
आत्मीयाद्मुखात्महिषवक्त्रात्सकाशात्तअ
र्द्धनिष्क्रांतएवअर्द्धेनशरीरेणनिर्गतः देव्याःवी
र्येणबळेनसामर्थ्येनसंवृतः संछादितः सोभितः
आसीत्॥ तथैवतेनवसंपूर्णोनिष्क्रांतः॥ वीर्यंब
लंप्रभावश्च॥ अर्द्धनिष्क्रांतः॥ अर्द्धेनवानिष्क्रांतः॥
अर्द्धनिष्क्रांतएवासौयुद्धमाशोमहासुरः॥ त
यामहासिनादेव्याशिरःछित्वानिपातितः॥ ४१॥

असौ महासुरः महिषवक्त्रात् अहं निष्क्रांतः शरीरस्या
हं गतः युद्धमानः युद्धं कुर्वाणः एव तथा देव्या शरेण व
स्या महासेनामंडलाग्रेण शिरस्तस्याऽसुरस्योत्तमां
गं छित्वा तत्रैव निपातितः ॥ शरीरस्याहं निष्क्रांतः अ
हं निष्क्रांतः विशेषेण समासः शरीरस्याहं निष्क्रां
तः अहं निष्क्रांतः कर्तुरणे हला बहुव्रीहिसमा
सः ॥ अहं निष्क्रांतो देहभागो यस्य सोऽहं नि
ष्क्रांत इति बहुव्रीहौ तु वाहितात्पादिष्विति निष्ठां
तस्य परनिपातः ॥ मात्रा हंसकुमितिसमासः ॥
अहं निष्क्रांतस्येति ॥ विग्रहप्रसंगात् ॥ ९ ॥
एवं संमाहिता नाम ससैन्यः ससुहृद्गणः ॥ त्रैलो
क्यं मोहयित्वा तु तथा देव्या विनाशितः ॥ ५० ॥
एवं कथमुक्त्वा सा महिषो नाम प्रसिद्धः स महासुरः
सैन्यसहितः ससैन्यः सुहृद्गणसहितः सुहृद्गणः
त्रैलोक्यं त्रीन् लोकान् मोहयित्वा मोहं दुःखप्रा

कर्मणि वचनमेतत् ॥ मदोद्धतं मुखरागकुलाक्ष
रं ॥ कुलौ क्रियाविशेषणानां कर्मत्वं ॥ न पुंस
कैकत्वं च वक्तव्यं ॥ यद्वा मदोद्धतं मुखरागादे
वी मदेन मधुपानजेन उद्धतो जातो मुखरागः क
ष्ठा यभावो यस्याः सा तथोक्ता आकुलाक्षरनि
ष्ठा क्रियाविशेषणं ॥ आकुलानि व्याप्तानि
अस्पष्टानि अक्षराणि यस्मात् कर्मणीति तु
आकुलाक्षरं अस्फुटाक्षरं ॥ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥
किंचिदुवाच सा हि ॥ ५१ ॥ ॥ गर्ज गर्ज क्षणं मूढ
मधु यावत्पिबाम्यहं ॥ मया त्वयि हते चैव ग
र्जिष्यंत्याशु देवताः ॥ ५६ ॥ ॥ अत्र द्वयाकुला
क्षरमुवाचेत्यनुषंगात् गर्ज गर्ज इत्येवं प्रतिपद
व्यस्ताक्षरं देव्योक्तं ॥ ऋद्धिपाठात् संस्कृतं सा
र्थसंगतं प्रणीतं ॥ हे मूढ हे अज्ञ क्षणं तावत्

स्त्रस्या कोपपीडयोः ॥ भरः प्राप्तावास्त्रनेपदी चुरादि
गध्यहितिष्ठिजभावपक्षे कर्तरि क्तरूपं ॥ यागवि
भागसमासः ॥ दुःखं भरते तिभिर्दिरगह्वा ॥५१॥ ॥
ततो हाहाकृतं सर्वं देवसैन्यं ननाश ततः ॥ प्रहृष्टं
चपरं जग्मुः सकलाः देवतागणाः ॥५२॥ ततो
महिषासुरबलं तत्र यत्किंचिद्देवसैन्यं ननाश
अवशिष्टमल्पं स्वल्पं तदपि हाहाकृतं
हाहा इति संभ्रमादिनाभावेन हतं आहतं सत्
ननाश पराङ्मुखं ॥ अदर्शनमभावः नष्टम
भूत् ॥ किंच देवतानां गणाः सकलाः सर्वे चि
परमुत्कृष्टं प्रहृष्टं संतोषं जग्मुश्च प्राप्तवंतः ॥
हाविषादे हर्षे रतिषु ॥ चायद्देवतइति वक्तव्यं
संभ्रमेण प्रवृत्तिश्चापळ ॥ हाहा इति संभ्रम

प्रभृत्यादीनत्वेन कृतमनाशं ननाश देवसैन्यमि
त्यर्थः ॥५२॥ ॥ तुष्टुवुस्तां सुरादेवीं सहदिव्यै
र्महर्षिभिः ॥ जगुर्गंधर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरो
गणाः ॥५३॥ ॥ अथ तां देवीं सुराः इंद्रादयः
दिव्यैर्महर्षिभिः सहसाहिता स्तुष्टु
वुः ॥ स्तुतवंतः ॥ सुराश्च दिव्या महर्षयश्च
देवीं स्तुतवंतस्तस्यर्थः ॥ अथ गंधर्वपतयश्च जगु
ः ॥ हाहाहूहूप्रभृतयः गंधर्वाः गायकाः ते
षां पतयो गानविचक्षणाः सुतुंबुरुप्रभृतयः ॥
तवर्गे शब्दे ॥ अथ अप्सरोगणाश्च ननृ
तुः ॥ उर्वशीप्रभृतयः स्त्रीणां गणाः अप्सरसः
तासां गणाः नृतवंतो देवीविजयमहोत्सवे ॥

इति गाच्च विक्षेपे॥ नाघेलिद॥ उस॥ ५३॥ ॥
इति श्रीमद्राजाधिराज श्रीमच्चोमशोन्वये श्रीम
द्गुरुरणमुज श्रीरांतनुश्चक्रवर्ति विरचि
तायां रणंतन व्यांचंडिका महासप्टीकायां महि
षासुरवधो विद्युपलक्षितस्तृतीयो ध्याय॥३॥
२० श्रीजगदंबार्पणमस्तु॥ श्रीरस्तु॥ मंगलं॥ २

॥ ५०॥

एव्यं ततो युद्धं कुर्वाणो देव्या तया भगवत्या तु विनाशितः॥
विनाशं प्रापितः॥ महाकाल्या निपातित इति क्वचित्पा
ठः॥ महाकाल्या इति व्युत्पत्त्या महती काली दुर्गा तया
वा निपातितः परशुना कृतः॥ त्रैलोक्यस्थैस्तदा भू
तैर्महिषे निपातिते॥ जयेत्युक्तं तदा सर्वैः सदेवासु
रमानुषैः॥५१॥ ॥ तदा तस्मिन्समये देव्या महि
षमहासुरे विनिपातिते सति त्रैलोक्यस्थैः सर्वैः पु
रुषैः देवैः प्रतिजयलोकैः कर्षे पावर्त्तस्येत्युक्तं॥ ब्र
ह्मणो त्रैलोक्यस्थैः सर्वैः पुरुषैः सदेवासुरमानुषैः
देवाः स्वर्लोकसंस्थानइंद्रादयः असुराः पातालो
कसंस्थानो बलिप्रभृतयो मानवाः भूलोकसं
स्थाना ब्राह्मणादयः तैः सहिताः तैः पुनः विदृश्य
त्रैलोक्यस्थैः सर्वैः पुरुषैः तथाभूतैः तस्मात्त
महिषासुरात् आकुलाः पीडां प्राप्तवंतः तैः अ

मनिसहिषासुरेचनिहतेवधितेसतिप्रणतिनम्रशि
रोधरांसाः प्रहर्षपुलकोद्गमचारुदेहाः राकाश्च
सुरगणाः सा देवीवाग्भिः तुष्टुवुः॥ स्तुतवंतः॥
वीर्यबलं प्रभावश्च॥ प्रणतिनम्राः शिरोधराः
शिरोधरा कंधराः ग्रीवाः अंसाः स्कंधाः भुजशिरां
सि च येषां ते तथोक्ताः धरेति धरसः शिरसां धरा
शिरोधराः प्रहर्षेण प्रमोदेन पुलकाः रोमांचाः ते
षामुद्गमः प्रादुर्भावः तेन चारुः मनोहराः देहाः ये
षां ते तथोक्ताः वाग्भिरिति चतुर्विधाभिर्वाणीभिः
दृष्टाश्च लुप्तयीरा दीना प्रवृत्तिः जातिराद्या गुण
राद्या क्रिया राद्या यदृच्छा राद्याश्च लुप्तयीरा। अन्ये
वाहुः॥ द्रव्यं गुणं क्रियां जातिमाहुर्गौराद्याश्चतुर्वि
धाः॥ यदृच्छया प्रयुक्तास्युः संज्ञा राद्यास्तु पंचमाः
अपरे चाहुः॥ वैखरी शब्दनिष्पत्तिर्मध्यमा श्रुतिगो

चरा॥ द्योतितार्थोच पश्यंती सूक्ष्मा द्योतिता चतुर्विधा वा
गुच्यते॥ आद्यानां निष्पत्तिर्यस्याः सा आद्यनिष्प
त्तिः॥ वर्णपदरूपा वाक् वैखरी कथ्यते श्रुतिगो
चरा श्रोत्रग्राह्या वाक् मध्यमे गुच्यते॥ द्योतितो
र्थो ययावाक्या द्योतितार्थो ज्ञानरूपा वाक् पश्यंति
कथ्यते अनपायिनी अखंडरूपा वाक् सूक्ष्मे कथ्य
ते॥२॥ ॥देवा ऊचुः॥ स्तुतं कृपयुक्तानि वचनानि
देव्या यया ततमिदं जगदात्मशक्त्या निःशेष
देवगणशक्तिसमूहमूर्त्या॥ तामंबिकामखिलदे
वमहर्षिपूज्यां भक्त्या नताः स्म विदधातु शुभानि
सा नः॥ ३॥ ॥निःशेषदेवगणशक्तिसमूहमू
र्त्या यया देव्या आत्मशक्त्या स्वशक्त्या इदं जगत्
ततं॥ प्रपंचितं तां अखिलदेवमहर्षिपूज्यां

अंबिका चंडिका देवी भद्रकाली अनला स्मृता। सैनो
स्माकं शुभानि विदधातु। करोतु॥ तुष्टिः चस्म
विषादपूरणे॥ निःशेषाः सर्वदेवाः तेषां गणाः
तेषां शक्तयः तासां समूहाः तए बभूतयो यस्याः
सा तथोक्ता॥ अखिलाः सर्वदेवाः महर्षयश्च
तैस्तेश्च पूज्यां पूजनीयां आनता वयं भक्ति
प्रह्वाः॥ ३॥ यस्याः प्रभावमतुलं भगवानन
न्तो ब्रह्मा हरश्च नहि वक्तुमलं बलं च। सा
चंडिका खिलजगत्परिपालनाय नाशाय
चाशुभभयस्य मतिं करोतु॥ ४॥ यस्याः
देव्याः अतुलं अनुपमं प्रभावं बलं च वक्तुं
सा कथं न वर्णयितुं अलं। चतुर्मुखः भ
गवान् स वैश्वर्यसंपन्नः अनंतः विष्णुः ह

श्रीगणेशायनमः॥ ऋषिरुवाच॥ ॥ सुमेधाः ऋ
षिः सुरथं राजानं वाक्यमब्रवीत्॥ ततः सुरगणाः
सर्वे देव्या इंद्रपुरोगमाः॥ स्तुतिमारेभिरे कर्तुं नि
हतेमहिषासुरे॥ १॥ चंडिकया रणे महिषासुरे नि
हते सति ततो नंतरं इंद्रपुरोगमाः शक्रप्रमुखाः
सर्वेपि सुरगणाः देव्याः स्तुतिं कर्तुं आरेभिरे॥ उप
क्रांतवंतः॥ रथयात्रास्य॥ आत्मनेपदस्तुं लिट्॥
पुरोगच्छति पुरोगमः इंद्रः पुरोगमो अग्रे सरो
यषां ते तथोक्ताः पुरोगमः पुरोगामी॥ १॥ शक्रा
दयः सुरगणा निहतेतिवीर्ये तस्मिन् दुरात्मनि
सुरारिबले च देव्या॥ तां तुष्टुवुः प्रणतिनम्रशि
रोधरांसा वाग्भिः प्रहर्षपुलकोद्गमचारुदेहाः
॥ २॥ ॥ २ ॥ देव्या चंडिकया तस्मिन् अतिवीर्ये सुरा
रिबले महिषासुरसैन्ये च तस्मिन् अतिवीर्ये दुरा

र्थे

स्वयं तां त्वां नताः प्रणताः वयं अतस्त्वं पापात्
कृं विश्वं अलक्ष्मी सती परिपालय ॥ हे देवि कृत
धियां शास्त्रजनितधियां ज्ञानिनां हृदयेषु या
बुद्धिरभूत् अस्ति भविष्यति स्वयं तां त्वां नता
प्रणता वयं ॥ अतस्त्वं कृतबुद्ध्या सत्कृं विश्वं बु
द्धिः सती परिपालय ॥ हे देवि सतां सज्जनानां हृ
दयेषु या श्रद्धा सत्कर्मनिष्ठाऽभूत् अस्ति भविष्य २ ३
ति स्वयं तां त्वां नताः प्रणता वयं ॥ अतस्त्वं श्रा
द्धा श्रद्धा सती सदा सत्कृं विश्वं परिपालय ॥
हे देवि कुलजनप्रभवस्य सतां जनानां कुलज
नो प्रकृतस्य लोकस्य हृदयेषु लज्जा अभूत् ॥
अस्ति भविष्यति स्वयं तां त्वां नताः प्रणताः वयं ॥

अतस्त्वं साध्वी लाजा रक्षणं सज्जनलज्जा स
ती सत्कुलप्रभवा सत्कृं विश्वं परिपालय ॥ स्मरा
ब्दः पादपूरणे ॥ स्वयमव्ययं ॥ सुकृतयः शुभा
वहो विधिः यस्मिन् कर्मणि ॥ नमनेन परिपाल
नेन नमनवत् ॥ स्वयमिति क्रियाविशेषणं नपुंस
कलिंगं ॥ ५ ॥ ॥ किं वर्णयामि तव रूपमचिं
त्यमेतत् किं वातिवीर्यमसुरक्षयकारि भूरि ॥ किं
चाहवेषु चरितानि तवाद्भुतानि सर्वेषु देव्यसु
रदेवगणादिकेषु ॥ ६ ॥ ॥ असुराश्च देवाश्च
असुरदेवाः शाश्वती कविशब्दवाचिशब्दा
लुक् असुरदेवेति षष्ठ्यसुराणां च देवानां च गणाः
आदयो येषां ते मनुष्यादीनां ते तथोक्ताः तेषु ॥

आज्ञाधरं तमिति सुरराजस्य सर्वप्रयोगः॥ अ
ज्ञाधरं तत्रादर्शयितुं च असुरदेवगणा
दिकेषु तिपाठः सर्वत्रा हे देवि सर्वेषु असुरदे
वगणादिकेषु तव अद्भुतरूपं अचिन्त्यं मनसा
पि चिंतयितुं स्मर्तुं न शक्यं एतत्तव मनोहरं
रूपं वाचा किं वर्णयाम॥ वर्णवर्णक्रियां कु
र्वादि लोकुं तं यत् मनसापि स्मर्तुमपि न शक्यं ४
तत् वाचा किं वर्णयितुं शक्यं स्यादिति भावः॥
हे देवि तव कारि अचिंत्यं असुरक्षयकारि अतीव
वीर्यं च अद्भुतं वर्णयामः यन्मनसाप्यचिंत्यं स्या
त्॥ वीर्यं बलं प्रभावश्च॥ हे देवि सर्वेषु असुरदे
वगणादिकेषु आहवेषु संग्रामेषु तव अद्भुता
नि चरितानि वीरकर्माणि च वर्णयामः वाचा॥

रस्य नाशं नहि समर्थः॥ हि प्रसिद्धमेतत्॥ साचं
डिकादेवी अखिलं जगत् परिपालनाय अशुभ
भयस्य नाशाय च मतिं करोतु॥ अखिलं जग
त् पालयितुं अशुभेभ्यो भयं नाशयितुं च स्वयं
स्वांतं दत्तावधानं करोतु प्रभावः प्रभुत्वं स्वो
त्कर्षसामर्थ्ये सैन्येषु बलं॥ असुरभयस्य
अशुभभयस्येति च वा पाठः भवतु द्वयं॥ ४॥
या श्रीः स्वयं सुकृतिनां भुवनेषु लक्ष्मीः पा
पात्मनां कृतधियां हृदयेषु बुद्धिः॥ श्रद्धा
सतां कुलजनप्रभवस्य लज्जा तां त्वां नता
स्म परिपालय देवि विश्वं॥ ५॥ हे देवि
सुकृतिनां पुण्यवतां भुवनेषु गेहेषु
या श्रीः संपत्तिरस्ति॥ जोस्ति भविष्यति

मायारूपत्वात्॥ हे देवि त्वं अपरा॥ अनवधिरनं
तापर्यंत॥ रहिता॥ हे देवि त्वं सर्वाश्रया सर्वैः आ
श्रयोयस्याः स्यात्तथोक्ताश्रिता ते आश्रया
सर्वस्याश्रया सर्वाश्रयापि॥ हे देवि इदं आश्रि
तं जगत् तथैवांशाहृतं मायायत्तोद्भवं जगतः अं
शरूपेण संपन्नं अंशात्मकं तत्रापि दितवा अंशा
हृतं॥ हे देवि त्वं अव्याहृतासि केनापि
न व्याहृतासि पदेन वाक्येन वा यतो वाचो
निवर्तंते अप्राप्य मनसा सहेति श्रुतेः त्वं च
विद्या चेन परब्रह्मणत्वमेव यद्वा हे देवि त्वं च
अव्याहृतासि केनापि प्रकाशेन प्रकाशि
तासि॥ परप्रकाश्यत्वानभ्युपगमात् ब्रह्मस्व
रूपस्य स्वयंप्रकाशत्वाभ्युपगमाच्च॥ तस्य
त्वं च परब्रह्मतत्वमेव॥ स्वयंप्रकाशमान

मनतिशयानंदचिद्रूपमसीत्यर्थः॥ यद्वा हे देवि त्वं
अव्याहृतासि अव्याहृतासि केनापि न हिंसितासि
॥ हन् हिंसायां॥ स्वादिः॥ त्वमेव युष्मद्यहि
तान् व्याहृणोषि व्याहंसि व्याहनसीत्यर्थः॥
यदप्यध्यः॥ हिंसाकर्मणयोः आ वो हृणोति हृणुते
हृत्॥ कर्मणि कुरुते द्वेषं संपादयते पदक्रमादिति॥
अव्याहृता हि परमा इति पाठे तु॥ हि यस्मात् हे देवि
त्वं परमा परा उत्कृष्टा माळ्क्ष्मीः ततः अव्याहृता
अः विष्णुः तेन व्याहृता कर्मणि स्थापिता लोकेषु व्या
हृता व्यवस्थापिता॥ यद्वा हे देवि हि यस्मात् त्वं स
र्वस्मिन् लोकेषु निजरत्नमानुदिवाकरौ दधे॥
अतस्त्वं अव्याहृतासि॥ अविनाशत्वेन भास
मानतात् हृतासि तेजोभिर्भासितासि॥ अतएव त्वं

परमापदाश्रेष्ठा भातेजोलक्ष्मीः भवयः वैलमेषा
यद्वाजव्याकृता हि परमाकृतिक्षामाया ॥ हे देवि
यतः त्वं जगतामाद्या सृष्टेः प्राक्
केवले त्वेति ॥ अव्याकृता सत्त्वरजस्तमोगुणानुद
भातभेदप्रसवानुदयात्मसत्त्वादिना अपृथक्कृता
सांख्यदर्शनप्रसिद्धा परमाप्रकृतिः प्रधानाख्या
सा यियं देवी सांख्यमते प्रकृतिराख्याता ॥ वे
दांतिनस्तु तामनिर्वचनीयामाहुः मायामनादि
विद्यामाहुः ॥ शाक्तिकास्तां शक्तिमाचक्षते
तांत्रिकाः कर्मणामदृष्टं सादनसामर्थ्यलक्ष
णामाहुः ॥ तार्किकास्तां वस्तुतत्त्वावसि
तिसिद्धिमाहुः ॥ शैवास्तां शिवशक्तिसंसक्ति
माहुः ॥ वैष्णवैः विष्णुमायेति माहुः ॥ शाक्तास्तु

६ ६

यानि मनसापि स्मर्तुमशक्यानि ॥ ६ ॥ ॥ हे तुः
समस्तजगतां त्रिगुणापि देवैर्न ज्ञायसे हरिह
राद्यैरप्यपारा ॥ सर्वाश्रयाखिलमिदं जगदं
शभूतमव्याकृता हि परमा प्रकृतिस्त्वमाद्या ॥
७ ॥ ॥ हे देवि त्वं त्रिगुणापि त्रयो गुणाः यस्यां
सा सत्त्वरजस्तमांसि त्रयो गुणाः सत्त्वगुणात्त्वं
वैष्णवी शक्तिः सती जगंति रक्षसि ॥ रजोगुणात्त्वं
ब्राह्मी शक्तिः सती जगंति सृजसी ॥ तमोगुणात्त्वं
माहेश्वरी शक्तिः सती संहरसी ॥ अतएव त्वं त्रिगु
णाप्यसि ॥ अतएव त्वं समस्तजगतां हेतुरसि
सर्वजनीयसुरक्षणीयसंहरणीयानि त्रीणि भानि
जगंति स्वर्गभूपातालाख्यानि तेषां त्वं हेतुरसि ॥
हे देवि त्वं हरिहरादिभिरपि देवैस्त्वं तां न ज्ञायसे ॥

स्वधा। स्वधेयमेव रूपमेव सा सती त्वमेव योगायसे। अभ्यसे।
देवश्राद्धे भवेत्स्वाहा पितृश्राद्धे स्वधा स्मृते। स्वाहादेवहविर्दाने
श्रोषट्वौषट्स्वधेति च। अग्निदाने तु विज्ञेया काश्चिल
८॥ ॥ यामुक्तिहेतुरविचिन्त्यमहाव्रता त्वं मन्यसे सुनियतेंद्रि
यतत्त्वसारैः। मोक्षार्थिभिर्मुनिभिरस्तसमस्तदोषैर्विद्यासि सा
भगवती परमा हि देवि॥ ९॥ ॥ हे देवि हि निश्चयेन या मुक्ति
हेतुः अविचिन्त्यमहाव्रता परमानंदतोऽचिंतनीयव्रतिन
स्त्रीवर्गतिरूपसाक्षात्कारलक्षणा विवक्षास्ति॥ सा भगवती त्व
मेव सती सुनियतेंद्रियतत्त्वसारैः मोक्षार्थिभिरस्तसमस्त
दोषैर्मुनिभिः अभ्यस्यसे॥ पुनः पुनरावर्त्यसे॥ शिक्ष्यसे इ
त्यन्वयः॥ विद्याऽसि इति पाठे तु हे देवि हि निश्चये॥ त्वमेव
भगवती सा परमा॥ वेदांतश्रवणमननानिदिध्यासन
नावर्तनीयव्रतिन स्त्रीवर्गसाक्षात्कृतिसाक्षात्कृतिरू
पा विद्यासि॥ या विद्यारूपत्वे त्वमेव मुक्तिहेतुरविचिंत्य

महाव्रता॥ सुनियतेंद्रियतत्त्वसारैः मोक्षार्थिभिः अस्तस
मस्तदोषैर्मुनिभिरभ्यस्यसे॥ शिक्ष्यसे राज्ञ्युरूप
इत्यन्वयः॥ मुक्तिरमृतं केवलं॥ ज्ञानादेव तु केव
लं अभिप्रायुपगमात्॥ मुक्तिहेतुर्विद्या अविचिंत्य
चिंतयितुमशक्यानि दुःखानि महांति वृतानि उपवा
सादिनि पुण्यानि यस्यां सा अविचिंत्यमहाव्रता अ
भ्यस्यसे॥ असुक्षेपणे अभिपूर्वः कर्मणि लट्॥ प्राप्यस
से॥ सुष्ठु नियतानि विषयेभ्यो व्यावर्तितानि इंद्रियाणि
यस्ते सुनियतेंद्रियाः ते च ते तत्त्वसारा श्च ते सुनियत
तेंद्रियतत्त्वसाराः तत्त्वं तत्त्वज्ञानं सारं सार्यं ते षां
तत्त्वसाराः मन्यंते मुनयः तैः मोक्षार्थिभिः अस्तः नष्टः समस्तः दोषः कामक्रोधलोभा
दिर्यैः तैः अस्तसमस्तदोषैः तैः विद्यते ज्ञाय
ते नैव विद्या भगवती सर्वैश्वर्यसंपन्ना परमा स
र्वोत्कृष्टा॥ ॥ राज्ञ्यालिकासुविमलकृ

यजुषां निधानं कुक्षीथ रम्यपदपाठवतां च साम्नां ॥ देवि त्रयी भगवती भवभावनाय वार्ता च सर्वजगतां परमार्तिहन्त्री ॥५०॥ ॥ हे देवि त्वं भगवती ऐश्वर्यादिसंपन्ना शक्तिः ॥ वर्णपदवाक्यरूपवाणी स्वरूपा सुनिमलऋग्यजुषां उ कुक्षीथ रम्यपदपाठवतां साम्नां च निधानं सर्वजगतां आर्तिहन्त्री परमा उत्तमा चतुर्वेददर्शिनी ॥ वार्ता वर्तातरूपा त्रयी असि ॥ वेदानां त्रयी भवसीत्यन्वयः ॥ अथवा हे देवि भगवति त्वं सर्वजगतां भवभावनाय संसृत्युत्पादनाय परमं निधानं आश्रयस्थानं वसतिरसि हे देवि त्वं आर्तिहन्त्री असि ॥ हे देवि त्वं वार्ता असि ॥ ऋषिगोरक्षादिवृत्तिरसि ॥ हे देवि त्वं शब्दात्मिका असि ॥ नादरूपा असि ॥ यद्वा ॥ वर्णपदवाक्यरूपा असि ॥ गद्यपद्यात्मिका असि ॥ हे देवि त्वं सुनिमलऋग्भिः सहितानि यजूंषि तेषां निधानं ऋग्यजुषां ॥ ऋचः ऋग्वेदः यजूंषि यजुर्वेदः तेषां उ कुक्षीथ रम्यपदपाठवतां

तां महामायां महानादिप्रादिशक्तिमाहुः ॥ योगाणिकास्तां देवीमाहुः ॥ ७ ॥ ॥ यस्याः समस्ताः सुरताः समुदीरणेन तृप्तिं प्रयांति सकलेषु मखेषु देवि ॥ स्वाहासि वै पितृगणस्य च तृप्तिहेतुरुच्चार्यसे त्वमतएव जनैः स्वधा च ॥८॥ ॥ समस्तसुरता इति सुरः ऐश्वर्ये ॥ सुरंति सुराः सुराणां भावः सुरता सुरता अस्ति येषां ते सुरताः इहाद्यः मत्वर्थे अर्श आद्यच् ॥ समस्ताश्च ते सुरताश्च समस्तसुरताः समस्तविबुधा इति यावत् ॥ हे देवि त्वं वै प्रसिद्धा स्वाहा त्वमेव असि ॥ स्वाहा चतुर्थ्यन्तप्रियाः ॥ यस्याः स्वाहायाः संमुदीरणेन उच्चारणेन सकलेषु मखेषु यज्ञेषु समस्ताः सुरताः समस्तविबुधाः यस्याः भुजः तृप्तिं प्रयांति ॥ प्राप्नुवंति ॥ किंच हे देवि प्रसिद्धा असि स्वधा च त्वमेव असि ॥ अतएव खलु पितृयज्ञेषु जनैः पितृभ्यः दीयमानः पुरुषैः पितृगणस्य तृप्तिहेतुः

जिनेवा ॥ यद्वा सप्तमासांतरमुक्तमेव ॥ भवभावनाय ॥ भव:
शिव: परमात्मस्वभावनं ध्यानं तस्मै ॥ प्रवृत्तात्रयीलमेवा
सीत्यर्थ: ॥ रुद्रो जन्मनिवृत्तिकारणं प्राप्तो संसृतिसंतयोभाव ॥
अर्द्धहंत्री त्रिजनिकर्त्री रिति निर्देशात्समासार्द्धं ॥
आत्मिपीडाधनु: कोट्यो: आदु: पूर्वतान्वचित् ॥ देवित्रयी
इति संबुध्यंत इति पाठ: ॥ असीति संबंधत: ॥ ९० ॥
मेधासि देवि विदिता खिलशास्त्रसारा दुर्गासि दुर्गभव
सागरनौरसंगा ॥ श्री: केठभारिहृदयैककृताधिवा
सा गौरीत्वमेव शशिमौलिकृतप्रतिष्ठा ॥ ९१ ॥
हे देवी त्वं मेधासि ॥ अतएव त्वं विदिता खिलशास्त्रसारासि ॥
यद्वा हे देवी त्वं विदिता खिलशास्त्रसारा मेधासि ॥ धी
धारणावती मेधा ॥ विदितान्यखिलानि शास्त्राणि
चतुर्वर्गतत्परत्वाणि ज्ञेयानि यया मेधया सा च
मेधासी ॥ प्रवृत्तिर्वा निवृत्तिर्वा यिसेन कृतकेन वा ॥

पुंसा येनोपदिश्यते तत्तु शास्त्रमभिधीयते ॥ हे देवि त्वं असं
गसंगसक्ता खिलबंधहेतु: ॥ अप्रतिबंधा ॥ अनि
वारितगति: दुर्गो दु: प्रापोऽदु: खेन गम्य मानो
दुर्भवसागरनौरसि ॥ दुर्गो दुस्तरो भव: संसार:
सागरइव दुर्भवसागर: दुर्भवसागरे नौ दु
र्भवसागरनौस्तरणिरसि ॥ नौकेनौ: प्रसिद्धापि
स्यात् ॥ यद्वा दुर्गो दुस्तरो भव: संसार: तं दुर्भवं
स्यति संवृणोति दुर्भवसा ॥ नाविद्यते गयो विष्णु:
रंघ्रयत्र सा गया अगया चासौ नौश्चेति अगया
नौ: दुर्भवसागरनौश्चेति दुर्भवसागरनौ: अ
थवा हे देवि त्वं दुर्गो दुर्गमेदु: प्रापे ॥ भवे शंभौ परब्र
ह्मतत्त्वे सागरे अमृतविषये असंगा ॥ रागादिरहि
ता दुर्गदु: प्रापदुर्लभा नौस्तरणिरसि ॥ नौरिव

नेदेवी बालप्राप्तिसाधनभूता विद्यारूपेति भाव ॥ हे देवि
चेकेठभारिहृदयेकहृतरधिवासाश्रीरसि विष्णुवक्ष
स्थलेनिवासीनिलक्ष्मीस्त्वमेवासि कीटस्येव रङ्गो
पस्येव भाव स्यतत् कीटभं विष्णुकर्णमलं तत्रभवः के
टभः ॥ असुरः तस्य अरिः शत्रुः केटभजिद्विष्णुः तस्य
हृदयं वक्षः तत्रएकः मुख्यः कृतः अधिवासः स्थितिः
यया सा तथोक्ता ॥ हृदयं चित्तवक्षसोः ॥ हे देवि त्वमेव
राशिमोलिकृतत्रतिष्ठा गौरीउमा ॥ रात्रीचंद्रः मौ
लौ किरीटे यस्य स चंद्रशेखरः शंभुः तेन कृता प्रतिष्ठा
अवस्थितिर्ह शरीरभागे येन यस्याः सा ॥ तथोक्ता
चूडाकिरीटे केशा असितप्रामोलयस्त्रयः ॥ ४९ ॥

ईषत्हासविमलं परिपूर्णचंद्रबिंबानुकारिकनकोत्तमकांतिकांतं ॥ अत्यद्भुतं प्रहृतमात्तरुषा तथापि

स्त्रीणां

साम्नांचसामवेदानांचत्रय्यसीत्रयः ॥ वेदशास्त्रा
नांबाहुल्यात्बहुवचनप्रयोगः उद्गीथः उद्गानं अत
एवस्यपाठवतां ॥ उद्गीथेनस्याणिपदानितेः हृ
त्वापाठवतां अन्यथापदानां पाठः उद्गीथेनस्य
पदपाठोयेषांतानि उद्गीथस्यपदपाठानिसामानि
इतिस्यात् ॥ गश्चोदितिथक् ॥ उद्गीथः प्रणव इतिक्षी
रतरंगिणीकारोव्याख्यत् ॥ उद्गीथः सामवेदइत्यणा
दिवृत्तिकारः ॥ उद्गीथः प्रणव इति पक्षे उद्गीथस्यता
ऋग्यजुषामय्यास्ति ॥ यद्वा उद्गीथः उद्गानंसाम्नि प्रसि
द्धं ॥ वार्ता जनश्रुतौ वृत्तिकृषिः पाशुपाल्यं वाणिज्या
ख्या ॥ जनश्रुतिर्वृत्तांतः ॥ श्रियामृक्सामयजुषी
इतिवेदास्त्रयस्त्रयी ॥ ऋचश्चयजूंषिचऋग्यजु
षाणिअचतुर्भिर्नाभचसामसातैः ॥ इहतु सामा
सातविध्यानिसत्वमाश्रितंसुरिमध्यानि ऋग्यजु

नोदेवी बलप्राप्तिसाधनभूताविद्यारूपेतिभाव॥हेदेवि
त्वंकैटभारिहृदयेकृतनिवासाश्रीरसिविष्णुवक्ष
स्थलेनिवासीनिलक्ष्मीस्त्वमेवासिकैटभस्यैवरहंगो
पस्यैवभार्यास्यतत्कीटभंविष्णुकर्णमलंतत्रभवःकै
टभः॥असुरःतस्यअरिःशत्रुःकैटभारिर्विष्णुःतस्य
हृदयंवक्षःतत्रएकःमुख्यःकृतःअधिवासःस्थितिर्
यया॥तथोक्ता॥हृदयंचित्तवक्षसोः॥हेदेवित्वमेव
शशिनीचंद्रतनुतिःगौरीतनुःशशीचंद्रःमौ
लौकिरीटेयस्यसचंद्रशेखरःशंभुःतेनकृताप्रतिष्ठा
अवस्थितिर्यस्याःसा॥तथोक्ता
चूडाकिरीटकेयूरा॥असितप्रामोलयस्त्रयः॥१११॥
ईषत्प्रहासविमलंपरिपूर्णचंद्रबिंबानुकारिकनकोत्
तमकांतिकांतं॥अत्यद्भुतंप्रहृतमात्तरुषातथापि

साम्नोचसामवेदानोचत्रय्यसीसन्त्रयः॥वेदशास्त्रा
नांवाङ्मयंवचनप्रयोगः उद्गीथः उद्गानंअत
एवस्यपाठवतां॥उद्गीथेनस्यानिपदानितैःहृ
तोपाठवतांअन्यथापदानांपाठः उद्गीथेनस्य
पदपाठोयेषांतानिउद्गीथस्यपदपाठानिसामानि
इतिस्यात्॥गम्भीरोदितिथेत्॥उद्गीथःप्रणवइतिक्षी
रतरंगिणीकारोव्याख्यत्॥उद्गीथःसामवेदइत्यण्ण
दिवृत्तिकारः॥उद्गीथःप्रणवइतिपक्षेउद्गीथस्यता
ऋग्यजुषामय्यसि॥यद्वाउद्गीथःउद्गानंसामिप्रसि
द्धं॥वार्ताजनश्चतोवृत्तिकृषिःपाशुपाल्यावाणिज्या
ख्या॥जनश्चनिवृत्तांतः॥श्रियामृक्सामयजुषा
इतिवेदास्त्रयस्त्रयी॥ऋचश्चयजूंषिचऋग्यजु
षाणिअचतुराश्रिताअचसामासातः॥इहतुसामा
सातविध्यानियतमाश्रितंसुनिमग्नानिऋग्यजुः

सहतेसहः अनुपेक्षसहस्रा क्रोधमिषोजः सहोजस्तमस
स्कृतीमाया इषोशरपरिकूमधाने चावगेमकं अद्भुते ॥
आरिभुवो ॥ उ चं च भोदयोश्च यैव्ययं ॥ आत्मारक्षुभ्र
यैनसः तेनपरिस्पर्शं चैद्विषं मनुकरात्मा हेतिवा ॥
ताहशामिति ॥ १२ ॥ ॥ दृष्ट्वातु देवि कुपितं भ्रुकुटीकु
राहमुखं च शशांकसदृशच्छविमन्नसद्यः ॥ प्राणान्मुमो
चमहिषस्तदतीवचित्रं कैर्जीव्यते हि कुपितांतकदर्शने
न ॥ १३ ॥ ॥ हे देवि कुपितं क्रोधाविष्टं भ्रुकुटीकुराकोवि
षमाविकृतं भयंकरं अतएव क्रोधताम्रं उद्यच्छशांकसदृ
शच्छविं ॥ उदयतउदयंकुर्वन् शशांकः शशलांछनः
शशिश्चरक्तः स्वर्णमंडलं श्रंद्रोनसदृशच्छविः प्रभाप
लुवगतो भायस्यतत्तथोक्तं ॥ तदीयसंग्रामोमुखंमुखंमु
खंदृष्ट्वातुदृष्ट्वा नमहिषोमहासुरः सद्यः सद्यदिदर्शनक्ष

णएव प्राणान्नमुमोचनतस्माज्जइतियत्तदतीवचित्रं
युक्तोयमर्थः ॥ हिनिश्चयेनकुपितांतकदर्शनेनकैर्जंतुभिः
जीव्यतेनकश्चिदपि ॥ जीवप्राणधारणे ॥ अकर्मकत्वाद्ग
वलिट् ॥ यगाममुनेपदेप्रथमेकपुरुषवचनमेवभावस्ये
कत्वात् ॥ प्राणधारणं प्रकृतत्वात्तमिति जीवतिदेवदत्त
इतिप्रयोगे पृथक्प्राणपदकर्मवाचिनप्रयुज्यते ॥ उरनुच्य
मानेपितस्मिन्प्राणान्धारयतीतिगम्यमानत्वात् ॥ अत
श्चजीवतिरकर्मकः ॥ भ्रुवोकुटीचभ्रुकुटी ॥ इकोहस्वो
गालवस्योत्तरपदेहस्वस्य ॥ अत्रंचवातेनभ्रुकुटीभ्र
कुटी ॥ कुटी ॥ कराळं कुटिलंवक्त्रवस्तुकिमुतस्वसतीव
निर्भरे ॥ कराळोदंतुरे तुंगे ॥ हृणोतुहनस्तिकराळं ॥ १३ ॥
देवीप्रसीदपरमापभवतीभवायसद्योविनाशयतिको
पवतीकुलानि ॥ विज्ञातमेतदधुनैवयदस्तमेतन्नीतं
बलंसुविपुलंमहिषासुरस्य ॥ १४ ॥ ॥ हेदेवित्वं
प्रसीदप्रसन्नाभव ॥ हेदेवीत्वंपरमासि ॥ परउत्कृ

लामालक्ष्मीरसि॥ हे देवि भवति प्रसन्ना सती जगतां भवाय
संपद्भवाय सद्यः सपदि भवति॥ संपद्यते॥ अपि च चेत्
हे देवि भवति प्रसन्ना सति तर्हि सद्यः सपदि जगतां कु
लानि गृहाणि नैरुग्यं समृद्धिं वा विनाशयति विध्वंस
यति॥ इह भवतीति भवच्छब्दप्रयोगे युष्मदस्मच्छब्दान्य
त्वनर्थो यथा प्रथमः पुरुषः विनाशयतीत्ययं॥ वंशो वृंदं गृ
हं कुलमुक्तमर्थं प्रकृतेन देवीचरितेन योजयति॥ वि
ज्ञातानि यादिनाहेन॥ हे देवि भवती कोपवती सती कुपिता
अप्रसन्नासती कुलानि विश्वानि विनाशयतीत्येतत्॥ अ
धुनैव च ज्ञातं विदितमस्माभिः एतदिति॥ किंतु यत्पुरा
आइतं एतं यो दुमार्गं तं सुविपुलं सुष्ठु बहुलं बहुतरं म
हिषासुरस्य बलसैन्यं अस्तं विनाशं नीतं प्रापितमिति तद
स्माभिर्ज्ञातं॥ दिवि प्रसादपरमा भवती भवायेति पाठे तु॥
हे देवि भवति प्रसादेन प्रसन्नेन परमा उत्कृष्टास्माकं
तर्हि लोकानां भवाय उद्भवाय सं पद्भवाय भवति॥ संपद्यते॥

वक्त्रं त्रिलोकमसहसा महिषासुरेण॥ १२॥ इह सहसा
संभ्रमदृष्टिनाशे तत्र मंदेऽपि सहसा पूर्णचंद्रबिंबानु
कारि पूर्णेंदुबिंबोपमं कनकोपमं कांति॥ कनकेऽपि यत्
उत्तमं कनकं तस्यैव कांतिः शोभा यस्य तत्॥ कनकोप
मकांतिभ्यां एव कांतशोभाद्रूपमनोहरं॥ हे देवि
इदृग्विधं तव वक्त्रं मुखं जगन्मोहनं जनयति॥ तथा
पि तव वक्त्रं त्रिलोकं सहसा भवतीकितं अतस्तया
प्राप्तकोपेन महिषासुरेण प्रहृष्टं अत्यद्भुतमेतत्॥
अहो इदृशं जगन्मोहनं जगत्संजीवनं वक्त्रं त्रिलोकं पुना
नानंदमुमंदमाप्नुयात्॥ तत्कथं महिषासुरस्य त्रिलोकं
संजातकोपः प्राहाभीदिति चित्रमेतत् इति भावः॥ अ
तर्कितं तु सहसाऽव्ययं॥ वच्चेचनेऽव्ययं॥ सहसा व
लेन महिषासुरेण प्रहृतं॥ सहो बलं सहसा मागः॥

हे देवि भवती सदाभ्युदयदा सती येषां प्रसन्ना स्ति तेषामेव य
शांसि सत्कीर्तयः स्युः॥ हे देवि भवती सदाभ्युदयदा सती
येषां प्रसन्ना स्ति तेषामेव वंशवर्गश्च न सीदति च कारा
तुष्यात्प्रभृति श्च न सीदति न कश्चिदपि दुरवस्थितः॥ हे दे
वि भवती सदाभ्युदयदा सती येषां प्रसन्ना स्ति त एव
धन्याः स्युः॥ धन्ये कुसाधवः प्रवीणाः योग्या वा स्युः
यद्वा धनानि कुर्वाणः प्रसारः धन्याः धनगणक
ष्ठेति सूत्रे यत्प्रत्ययः॥ सुकृती पुण्यवान् धन्यः॥ हे देवि
भवती सदाभ्युदयदा सती येषां प्रसन्ना स्ति त एव निष्ट
ता सुजष्टा सदा वाः धन्याश्च स्युः॥ देव्या सम्मनुष्यकुलं
वंशते गुणा इति भावः॥ निष्टताः विनिताः शिक्षिते
कुलाचाराः अचपलाः सुताः पुत्राः अनुचराः दा
साः कुलस्त्रियश्च येषां ते तथोक्ताः निष्टतविनीत प्र
थिताः समाः॥ ९५॥ धन्यो दिवि सकलानि स
देवकर्मो व्यग्राहृतः प्रतिदिनं सुकृती करोति॥

१३

१३

स्वर्गं प्रयाति च ततो भवती प्रसादाल्लोकत्रयेपि फलदा ननु
देवि तेन॥ १६॥ हे देवि भवती प्रसादात् भवन्तः देव्याः
प्रसादात् संभावितः सुकृतं सुकृतवान् जनः प्रतिदिनं
सदैव अग्राहृतः अतितरां सादरः सन् सकलानि समे
तानि स्वस्वरागरोकानि अत एव धन्यानि धर्मेण प्रा
प्यानि धर्मोदनपेतानि वा॥ यथा यथं स्मार्तानि श्रौतानि
चोपयानि वा कर्माणि अग्निहोत्रादीनि करोति ज्योतिष्टो
मादीनि हि स्वर्गकामः करोति॥ ततश्च स्वर्गं प्रयाति इह
पुनः करोति कर्म पुनः स्वर्गं याति तेन हेतुना हे देवि लोके
त्रयेपि भुवि दिव्यपि त्वमेव फलदासि॥ ननु इदमिदमेव
प्रश्नावधारणानुज्ञानुनयामंत्रणानुनयो वेयो धर्मेनि
धर्मेण प्राप्यानी प्रत्ययः प्रत्ययः॥ यद्वा धर्मादनपेता
नि धर्म्येपि धर्मपदार्थ न्यायादनपेतं यत् आहृतो
सादरचितो ननु च भवती प्रसादादिति त्रसर्व
नाम्नो वृत्तिमात्रे सर्वपदस्य पुंवद्भावो भवतीति

भूतप्रसादादिति स्यात्॥ उच्यते॥ पुंवदिति योगसाध्यमि
दंघ्रुवं चेत् क्वचिदेव योगविभागादिष्टसिद्धिः॥ ततश्च ए
कोऽपि भवतीसुतक्षयकरो मतः॥ किं तोऽयमिति वत्पुंवद्भो
वाभावे॥ क्वचिदस्ये च भवतीति लुप्तसाप्रसादात्प्रस
न्नात्भवतीकोऽपि कृतेऽपि फलदास्तिइति पुंवत्स्त्रीं
कानिरासपरव्याख्याने भवतीसुतक्षयकरइति प्रयो
गकदर्थितः स्यात्॥ ९६॥ ॥ दुर्गे स्मृता हरसि भीति
मशेषजंतोः स्वस्थैः स्मृता मतिमतीव शुभां ददासि॥
दारिद्र्यदुःखभयहारिणि कात्वदन्या सर्वोपकारकर
णाय सदार्द्रचित्ता॥ ९७॥ ॥ हे देवि हे दुर्गे स्मृता
अधस्थस्य अशेषजंतोः सर्वस्यापि जंतोः प्राणि
नः स्वीकृतस्मृतासती अतीव शुभां सुखसिद्धिं तु वैष्णव
साधनभूतां बुद्धिं ददासि॥ त्वं मत्र चुप्रोनत्वं जन
नपरामतीं ददासि॥ तादृशं हे देवि हे दारिद्र्यदुःख
भयहारिणि सर्वोपकारकरणाय सर्वोपकारानुक

अथ चेत् भवतीकोपवतीस्यात् हि सद्यः संपद्येव कुला
निलोकानां वृद्धानि विनाशयतीति दुर्गार्थः स्याधो
ज्ञेयः॥ प्राग्वदुत्तरार्द्धः॥ भवतीति भवच्छब्दे प्रथमपुरुष
एव विनाशयतीति॥ अस्तसदृशे॥ अस्तमशब्दाम
कारान्तोऽव्ययमुपलब्धो वर्तते॥ असुक्षपणइत्यतो
नपुंसके भावे क्तः॥ अस्तं प्रेरणं दुरीकरणं अत्र च
क्षेपनीतं प्रापितमित्यर्थः॥ स्यात् विनाशं नीतमित्यर्थ
स्तु न स्यात्॥ अस्तमित्यव्ययग्रहणं विद्यासिद्धिः॥ ९८॥
तं संमता जनपदेषु धनानि तेषां तेषां यशांसि न च सी
दति बंधुवर्गः॥ धन्यास्त एव निभृतात्मजभृत्यदारा
येषां सदाभ्युदयदा भवती प्रसन्ना॥ ९९॥ ॥ हे देवि भ
वती सदा अभ्युदयदा सती येषां प्रसन्नास्ति ते एव लो
काः जनपदेषु विनिदत्तदेशेषु संमताः पुरुषाल्ल
ब्धप्रतिष्ठाः स्युः॥ हे देवि भवती सदा अभ्युदयदा स
ती येषां प्रसन्नास्ति तेषामेव धनानि स्यु॰

दत्तावधानासदा ईचिन्तास्यात्॥ किमिति तुर्हि देवा
भिः तिसंग्रामे घ्नितत्रोत्तरमाह॥ ७॥ ॥ये भिर्हते
जगदुपेतु सुखं तथैते कुर्वंतु नाम नरकायचिरायपा
पं॥ संग्राममृत्युमधिगम्य दिवं प्रयांतु मत्वेति नू
नमहितान्वधिनिहंसि देवि॥ ८॥ ॥उपेतु इति लो
उतुपाठः॥ कुर्वंतु इति वंतु॥ नाम इत्यपपाठः॥ ना
म इति पाठः॥ न॥ अंब इति छेदः॥ हे देवि हे अंबे हे सर्व
जनीत्वं सर्वोपकारकरणाय सदा कृपार्द्रचित्तासती
यतस्तथैव नान्यथा॥ तथाहि॥ एभिः हतैः जगत्यहिभि॥
महिषासुरादिभिः दैत्यैः हतैः रणे तद्धतैः जगत्लोकः
सुखमुपेतु पिंडकाभावात्सुखं प्राप्नोतु तथा एते अहि
वा लोकत्रयकृतः महिषासुराद्यः दैत्याः चिरायनर
कायनरकं गंतुं पापं पापानं नकुर्वंतु॥ किंतु सं

ग्राममृत्युं संग्रामे संग्रामेण वा मृत्युं मरणं अधिगम्य
मृत्युमुपेत्य दिवं स्वर्गं प्रयांतु॥ प्राप्नुवंतु॥ इति मत्वा वि
चिंत्य तु यद्बुध्या एतान् अहितान् सर्वलोकद्रुहो म
हिषासुरादीन् धिनिहंसि॥ विन्यवधीः॥ ततो मान
पि दैत्यान् धिनिहनिष्यसि च वर्तमानसामीप्ये वर्तमा
नवद्वर्तिलट्॥ नूनमवश्यं निश्चयं हयाचिरायचिर
रात्रायचिरस्यायाचिरायेकः॥ अव्ययार्थाः॥ अं
ब इति अंबार्थनयोरस्य॥ नामे येरपाठे॥ न॥ ग्राम
नरकायेति छेदः॥ ग्रामनरकादिकुत्सादिमहाप्या
पिप्रधाननरकायपापं नकुर्वंतु इत्यर्थः॥ अथवा ना
मप्रकाशं संभाव्य क्रोधोपगमकुत्सने॥ एभिः सुरै
हतैः जगत्सुखमुपेतु॥ तथा एते असुराः यद्यपि
पापं कृतवंतः कुर्वंतु नाम चिरायचिरकालं नर
कायपापं कुर्वंतु नाम॥ तथापि संग्राममृत्युं म

सप्त०

मृत्युमधिगम्य तु दिवं प्रयातु इति मत्वा नूनं निश्चि
यं हे देवि त्वं तान् अहितान् असुरान् विनिहंसि ॥ त
स्मात् त्वं सर्वोपकारकरणाय सदा उद्यता असीति य
दुक्तं तत् तथैव नान्यथा ॥१८॥ ॥ दृष्ट्वैव किं न भवती प्र
करोति भस्मसर्वासुरान् रिपुषु यत् प्रहिणोसि शस्त्रं ॥
लोकान् प्रयातु रिपवोपि हि शस्त्रहता इत्थं मतिर्भ
वति ते यदि तेषु साध्वी ॥१९॥ ॥ हे देवि भवती सर्वा
सुरान् सर्वेषां सवः प्राणाः तान् रंति गृह्णंति सर्वा
सुरास्तान् सर्वासुरादेत्याः तां दृष्ट्वैव कुरु दृष्ट्वैव
तस्मात् भस्मीकरोति किं न करोति किं भस्मी करोति किं
तु सामर्थ्यतः करोत्येव तथापि हे देवि त्वं अरिषु सु रा
णां रिपुषु शस्त्रं आयुधं प्रहिणोषि प्रयुङ्क्षे इति वतु ॥ अ
त्र तथापि प्रायो भवेत् हि निश्चयेन ॥ रिपवोपि शा
त्रवोपि संग्रामे शस्त्रहताः शस्त्रहताः हतप्र

१६

१६

तैस्सदा चित्ता कृपया हृदयापरदेवता सदा न्याकास्कन
कापि ॥ अस्मादितो भयं हर्तुं मातिदातु मनुत्तमा ॥ देवी
त्वं दुःखदुःखकारिणी सर्वोपकारिणी ॥ दुःखेन यं तु
शक्यतः स्यात् दुर्गा ॥ सुदुःखे दुःखिकरणे चेति दुः ॥ बल
वत्सु कृतस्थानी वनिभे रे ॥ स्वस्थैः स्मृता ॥ स्वर्ग
स्थैर्देवैः स्मृता भवती वशुभां मतिं ददासीत्यर्थः ॥ दारि
द्रादुर्गतौ दरिद्रा इति दुर्गशब्दलिनिः स्त्रीभवती निर्धनीभ
वसि चनीभवतीति दरिद्रः दरिद्रस्य भावः कर्म चदा
रिद्र्यं दारिद्र्यतः समुपस्थिते दुःखदारिद्र्यदुः
खदारिद्र्यदुःखाद्र्यदारिद्र्यदुःखभयं दारिद्र्यदुः
खभयं हरसि तच्छिल्लादारिद्र्यदुःखभयहारिणी त
स्याः संबुद्धिः हे दारिद्र्यदुःखभयहारिणि ॥ सर्वेषु
भक्तेषु अभक्तेषु उदासीनेषु रात्रुषु च उपकारा
णां करणे विधाने तस्मै यद्येषा देवी सर्वोपकारकरणाय

तथाऽग्रेण शूलाग्रकांतिनिवहेन च असुराणां दृशः दृष्ट
यः विजयं विनाशं आगताः नाशमनुभूतिमयत् तदेतदन्य
देवास्तिकारणं किं अंशुमदिंदुखंडयोगिअनन
सुधांशुखंडयुक्तं तवनखं विलोक्यतां इति हेतुगा
भितिं विशेषणं ॥ असुराणां यद्यपि असुराः रणे देव्याः
अंशुमदिंदुखंडयोगिअमृतांशुखंडयुक्तेन अनेन
नखेन विलोकयेयुः ॥ तर्हि अग्नेः खद्योतप्रभानिकरविस्फु
रणेः तथाऽग्रेण शूलाग्रकांतिनिवहेन च विलयागत
दृशः विनाशागतदृष्टयः संपद्येरन्निति भावः ॥ अ
त्रिक्रियातिपातिर्घटते यथा हि देवि संग्रामे यद्यसुरा
स्तवामृतांशुमयेंदुखंडयोगिअनेन व्यलोकयिष्यन्
तर्हि अग्नेः खद्योतप्रभानिकरविस्फुरणेः तथाऽग्रेण
शूलाग्रकांतिनिवहेन च विलीनदृशः संपद्यत
नचतदेतत् संपद्यते तस्मात् अंशुमदिंदुखंडयोगि

अनेन व्यलोकयिष्यन् तस्मादसुराः विलीनदृशो न संपद्य
यमतदेतत् खंडं प्रातस्तोसौ निकस्तोमः तस्य निस्फुरणं
निसंचरणानि तैः शूलस्याग्रे प्राचिन्नाणि तेषां कांतयः
प्रभाः तासां निवहः समूहः तेन ॥ अंशवः किरणाः त
द्वान्दुरमृतमयूखः तस्य खंडः शकलः तेन योगः संबं
धो मेलनं तद्वत् ॥ अंशुमदिंदुखंडयोगि ॥ अंशुमदिंदुखंडेन
योक्तुमर्हो योग्यं अनेन अंशुमदिंदुखंडयोग्यानन मिति
समासः सर्वत्रोदीक्ष्यः ॥ २० ॥ गदुर्वृत्तवृत्तशमनं तवदेवि
शीलं रूपं तथेतदविचिंत्यमतुल्यमन्यैः ॥ वीर्यं च हंतृ हृत
देवपराक्रमाणां वैरिष्वपि प्रकटितैव दया त्वयेत्थं ॥ २१ ॥
हे देवि तव शीलं सद्वृत्तं कर्तृ दुर्वृत्तवृत्तशमनं दुष्टवर्तनं ये
षां ते दुर्वृत्ताः तेषां दुष्टचरित्राणां पुंसां वृत्तस्य शमनं शा
मयितृ निवारकं वर्तते यद्वा दुष्टेन वृत्तेन वृत्तं निष्पन्नं
फलं दुर्वृत्तं तद्दुष्टफलं तस्य फलक्षणं तस्य शमनं शम

यित्वा अपनेतुं तवशीलं ॥ तथा हे देवि तव रूप सौभाग्य
सौंदर्य आयुतं रूपं अचिंत्यं मनसापि चिंतयितुं न शक्यं
अचिंत्यं सत् ॥ अन्येन नोहरे रतुं अस्य हरौ असा
धारणं समानं वर्तते तथा हे देवि तव वीर्यं हत देवपराक्र
माणां देवानां हृद्घातकं वर्तते ॥ तथा हे देवि इह प्राग्
भाणि सा यथा ह्यस्या रूपा वेरि ह्यपि आहि
ते ह्यपि प्रकटितेव ॥ प्रकाशितेव ॥ चरित्रं चरित्रं चात्र
घ्रतीत दृष्ट निस्तुले शीलं स्वभावे सद्वृते ॥ रूपं गुणे स्वभा
वे च ॥ अचिंत्यं स्मर्तुमशक्यं ॥ वीर्यं बलं प्रभावश्च वीर्ये
हत ॥ हतः देवानां पराक्रमो यैस्तेषां असुराणां ॥ २१ ॥
कथमपि भवतु ते स्वपराक्रमस्य पराक्रमस्य पराक्रमस्य भयकार्यति
शयिकुत्र ॥ यद्दृष्टा रूपसमरनिहुरे ता च दृष्टा त्वयैव
दयिवरदे भुवनत्रयेपि ॥ २२ ॥ हे देवि हे वरदे
भुवनत्रयेपि ते तव रूपस्य पराक्रमस्य केन सह उप
मा भवतु न केनापि ॥ उपमेव नास्ति निरुपमा ॥

यश्चिताश्च शमितपापफलाः संतः लोकान् वांछितान्
स्वर्गादीन् प्रयांति ॥ तीरस्थ हे देवि तव ते ह्यहि ते ह्य
पि साध्वी मतिर्भवति ॥ यत्र ह्यपि किल साध्वी मति
रनुग्रहं कुर्वति किं पुनः साधुषु स्वर्गधर्मनि
तेषु साध्वी तव मतिर्भवतीति किं ब्रूमः इति भावः ॥
भवतीशब्द प्रयोगे प्रकरोतीति प्रथमः पुरुषः भवतं
त्वस्य विधेयत्वादेव त्वेपि विरोधो वेदाः प्रमाणमिति व
तु ग्रहणाहि ॥ हिनस्तीत्यादिषु ॥ हिनुमीनाइति
ण लोकस्तु भुवनोजने ॥ यस्त्रिणहता साध्वी ॥
वोलोगुणवचनात्तु जीपु ॥ १९ ॥ ॥ स्वकप्रभानि
कर विस्फुरणे स्तथो ग्रैः शूलाग्रकांति निवहेन दृ
शोसुराणां ॥ यन्नागता विलयमंशुमदिंदुखंड
योग्यानखं तव विलोकयतां तदेतत् ॥ २० ॥ ॥ हे
देवि रणे तव उग्रैः स्वकप्रभानिकर विस्फुरणैः

त्रैड पालने ॥ ननु निर्दोदशा आह्रिजकोऽन्यतरस्य मिति
वा निशानित्वं ॥ हे देवि त्वया समरमूर्द्धनि युद्धभूमौ रि
पुगणा हता तेषि रिपुगणाः दिवं स्वर्गं नीताः प्रा
पिताः हे देवि त्वया अस्माकं देवानां उन्मदसुरारिभि
र्वभयमपि अपास्तं ॥ अपक्षिप्तं दूरीकृतं ॥ हे देवि सर्व
जननी नमस्तेभ्यो हिताः भवतु भवतु ॥ त्रयो लोका स्त्रै
लोक्यं चातुर्वर्ण्यादि तत्स्वार्थेष्यञ् ॥ अखिलं त्रैलोक्य
मिति पौनरुक्त्यशंकया नाविधेयं अखिलं यस्मिन्नि
ति क्रियाविशेषणं द्रष्टव्यं ॥ संभवेऽपि चोरचस्या दू
शेषणमर्थवत् ॥ रिपूणां नाशनेन समरमूर्द्धनि समर
स्य मूर्द्धनि मूर्द्धन्युद्धभूमौ ॥ तत्र उच्छितमुद
यः सुराणां मरिभ्यो देवेभ्यो वंसभवं नमस्तेन
मः स्वस्तीति चतुर्थी ॥ ॥ शूलेन पाहि नो देवि
पाहि खड्गेन चांबिके ॥ घंटास्वनेन नः पाहि चाप

ज्यानिस्वनेन च ॥ ॥ हे देवि हे अंबिके त्वं शूलेन
आयुधेन शत्रुभ्यो नोऽस्मान् देवान् पाहि रक्ष ॥ पार
क्षणे ॥ सर्वत्र ॥ अस्त्रीशूलं सायुधं ॥ हे देवि अंबि
के त्वं खड्गेन च नः शत्रुतः पाहि हे देवि अंबिके त्वं घं
टास्वनेन घंटायाः स्वनेन नः शत्रुतः पाहि तथा च पाहि
हे देवि अंबिके त्वं चापज्यानिःस्वनेन चापस्य ज्यानिः
स्वनेन चापारोपिता हि
ज्या वेजिनितनिस्वनेन नोऽस्मान् पाहि शत्रुतः पाप
नश्चेति शेषः ॥ ॥ प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च चंडि
के रक्ष दक्षिणे ॥ प्राक्प्रतीच्यौ नालशूलस्य उत्तरस्यां तथे
श्वरी ॥ ॥ हे ईश्वरी ईश्वरस्य पत्नी यद्वा हे ईश्वरि
जगद्व्यापिनि ॥ अशोतेशस्तु कर्मणि वरट चोपधायां
हे चंडिके हे देवि त्वं आग्नेयः शूलस्याग्रुद्धस्य आग्ने
यीं न परितोषितश्च अकारणपरिवर्तनेन देवान् आ
ग्नेयीं दिशं रक्ष ॥ शत्रुतः हे ईश्वरि हे चंडिके त्वं प्र
तीच्यां दिशि पश्चिमायां नैर्ऋत्यां आलशूलस्य

भ्रामणेन अस्मान् रक्षत्वत्रुतः तथा ईश्वरि चंडिके त्वं आ
मश्लस्य भ्रामणेन दक्षिणदिग्भागे अथवा व्यादक्षि
णस्यां दिशि आमशूलस्य भ्रामणेन अस्मान् रक्षत्वत्रु
तः ॥ तथा हे ईश्वरि हे चंडिके त्वं आमशूलस्य भ्रामणेन उ
त्तरस्यां दिशि अस्मान् रक्षत्वत्रुतः ॥ भ्रामणेन भ्रमण
स्य दक्षिणं प्रदक्षिणीकरणं परितो भ्रामो उळीकरणं ॥ अ
थवा अनस्थानमात्रं चळनमात्रं वा शूलसमवेतं भि
यास्यात् ॥ अतश्च प्रदक्षिणा छुति परिभ्रमणं विवक्षित
मिति सूचयितुं प्राच्यां प्रतीच्यां दक्षिणे उत्तरस्यां मि
सुक्तं ॥ चकारात् द्विदिक्ग्रहणं ॥ २५ ॥ ॥ सौम्यानि या
नि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरंति ते ॥ यानि चात्यंतघोराणि
ते रक्षास्मांस्तथा भुवं ॥ २६ ॥ ॥ हे देवि त्रैलोक्ये त्रि
भुवनेषु ते तव यानि सौम्यानि सुंदराणि प्रसन्नानि
रूपाणि विचरंति प्रसरंति विहरंति यानि चात्यंतघो
राणि भयंकराणि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरंति ते रक्ष

तपराक्रमस्य ॥ न न्वतुलोपमाप्यमिति निषेधात् तुलतीमाव
स्यात् ॥ सविवक्षायां तु तीयास्तव ॥ सूत्रे तु ष्ठ्यर्थं सह
भावविवक्षार्थं च ॥ हे देवि हे वरदे रूपं वरत्रुभयंकारि शत्रू
णां भयासादनशीलं ॥ ततो न्येषां तु भीतिहरं भीतिमह
नीहारि तवे वास्ति न तु कस्यापि चित् ॥ हे देवि हे वरदे त्व
दीये चित्ते हृपाचसमरनिष्ठुरता च त्वयैव दृष्टा कुत्रापि
न दृष्टा न कुत्रापि विदितमाव ॥ भवा चित्तलोहं ॥ दृष्टा
इति निष्ठा हृष्टा इति क्वेतोऽपपाठः ॥ हृपासमरनिष्ठुर
तेति च प्रथमा न तु द्वितीयासमरनिष्ठुरयोर्भावः ॥ त्वं त्रै
लोक्यं गुणं न चतस्य पुनर्भावः ॥ २२ ॥ ॥ त्रैलोक्यमेतत्
खलु शत्रुनाशनेन नातं त्वया समरमूर्द्धनि तेपि हत्वा ॥
नीतास्त्रिवीस्सुरगणा भयमप्यपास्तमस्माकमुन्मद
सुरारिभवं नमस्ते ॥ २३ ॥ ॥ हे देवि त्वया एतत् त्रैलोक्यं
शत्रुनाशनेन अरिबलं यथा भवति तथा ॥ त्रातं ॥ रक्षितं ॥

स्तस्थितानि॥ससमंततस्तु परितः सर्वतो विष्वग्भिस्पृष्टं॥ खड्ग
शूलगदाचक्रखड्गमुद्गरं॥ सेनाग्रवाहकत्वं॥ तत्प्रधा
न्येषां तानि तथोक्तानि धनुरादीनि॥ २८॥ ॥ऋषिरुवा
च॥ सुमेधाः सुरथं राजानं वाक्यमूचिवान्॥ ॥एवं संस्तु
तास्तु रैर्दिव्यैः कुसुमैर्नंदनोद्भवैः॥ अर्चिता जगतां धा
त्री तथा गंधानुलेपनैः॥२९॥ ॥दत्वा तु कामपि सा जगतां
धात्री तथौषधत्रीदेवासुरैः स्तुता तत्तः दिव्यैर्दिव्यैः नं
दनोद्भवैः नंदनस्थैः तद्वनं ततः उद्भवैः कुसुमैः
तथा दिव्यैः गंधानुलेपनैश्च अर्चिता हर्षिता अर्चि
ता गंधानुलेपनानि॥ गंधाः कुसुमादयः॥ कु
कुंकुमागरुकस्तूरीकर्पूरचंदनं तथा॥ महासुगंधि कु
कुं नामास्याध्यक्षकर्दमः॥ अनुलेपनमंगरागः॥ २९॥ ॥भक्त्या समस्तैस्त्रिदशैर्दिव्यैर्धूपैस्तु धूपिता॥
प्राह प्रसादसुमुखी समस्तान्प्रणतान्सुरान्॥३०॥
समस्तैरखिलैस्त्रिदशैर्देवैः दिव्यैः तथा दिव्यैः

धूपैः गंधाढ्यैः धूपवर्गैः धूपिता सुपूजिता देवी प्रसा
दसुमुखी प्रसादेन प्रसन्नत्वेन सुमुखी स्मितानना प्रण
तान्समस्तान्सुरान्इंद्रादीन्देवान्वाक्यं प्राह उ
वाच॥ उपसर्गप्रतिरूपकः प्रशब्दोऽव्ययारव्यः॥ आ
हेति निपातस्तिङीघटाच॥ नरवत्सुरवत्संज्ञायामिति
ङीयोर्निषेधस्तु संज्ञायामेव॥ देव्युवाच॥ ॥देवीभि
रदत्तानि वाक्यमुक्तवती॥३०॥ व्रियतां त्रिदशाः सर्वे यद
स्मत्तोऽभिवांछितं॥ ददाम्यहमतीव प्रीतास्तवैरखिलैः सुर
जिता॥३१॥ ॥हे सर्वे त्रिदशाः युष्माकं तैरखिलैः प्रसु
जिता अहं प्रीताऽस्मि॥ युष्माभिः सर्वैः मत्तः मत्सकाशात्
यद्यद्भिवांछितं अभिलाषितं वर्तते तद्वरं व्रियतां
प्रार्थ्यतां अहं ददामि॥ दास्यामि॥ अहं प्रीता प्रीता इ
ति पाठद्वयं अत्र आद्ये पाठे योक्तः॥ द्वितीये तु प्रीता
ददामीति व्याख्येयं॥ प्रसुजिता सुरजितेति पाठ
द्वयं सत्यं॥ यत्तमत्तो वांछितमिति पाठः सत्यः॥

यदस्मत्तोऽभिवांछितमिति पाठे अस्मत्त इति अस्मादित्यर्थः॥ त
त् अस्मत्देवीभ्यः प्रियता॥ अहं देवी दद्यामिति वचनं चातुर्य
कीटकुस्मात् बहुत्वे नोपक्रम्यते नोपसंहारश्च चोक्तं
प्रियं कुर्वन्मतो शुद्धे मेक्षमयतीत्यर्थः॥ ३१॥ ॥ कर्तव्यमप
रं यच्च दुष्करं तन्निबोधत॥ ३२॥ ॥ किंच हे देवाः अपरं यु
ष्माभिः कर्तव्यं सत् दुष्करं दुःसाध्यं यत् तत् मदर्थे मयि नि
बोधत ज्ञाप्यतां तदप्यपरं महिषासुरवधापेक्षया द्वितीं
यं कार्यं साधयामीति भावः॥ ३२॥ ॥ इत्याकर्ण्य च तद्देव्याः
प्रहृष्टास्त्रिदिवौकसः॥ ३३॥ ॥ इति इत्थं देव्या वचः आकर्ण्य
आकर्ण्य श्रुत्वा ते सर्वे दिवौकसः इंद्रादयः सुराः प्रहृष्टुः
प्रतिवाक्यमुक्तवंतः दिवि ओकः निवासो येषां ते दिवौक
सः॥ ३३॥ ॥ देवाः वाक्यं
देवीमूचिरे॥ ३३॥ ॥ भगवत्याहतं सर्वं नाकिंचिदव
शिष्यते॥ यदयं निहतः शत्रुरस्माकं महिषासुरः॥
३४॥ ॥ यदयमस्मात् हे देवि त्वया भगवत्या अस्माकं देवा

२२

२२

रूपैरुपलक्षिता त्वं तैस्तैः करणैर्वोऽस्मान् देवान् रक्ष॥ तथा
तैरेवाद्भुतैः रूपैः भुवं रक्ष॥ तथा च कारात्॥ तैरेव द्विवि
धैः रूपैः पातालं लोकं च रक्ष॥ सौम्यं तु सुंदरं सोमदे
वतेसोमाधिसोम्यं॥ सुंदरं रूपं यस्याः॥ अनुग्रहणा
तिवा देवीतेषां सौम्यं जगन्मयी॥ नानुग्रहणात्तिवा न
देवितेषां घोरं जगन्मयी॥ ३६॥ ॥ खड्गशूलगदादी
नि यानि चास्त्राणि ते विके॥ करपल्लवसंगीनि तैरस्मान्
रक्ष सर्वतः॥ ३७॥ ॥ हे अंबिके हे देवि यानि ते तव कर
पल्लवसंगीनि खड्गशूलगदादीनि दिव्यान्यस्त्राणि संति
तैश्च त्वं सर्वतः समंततः अस्मान् त्वदभ्यशरणान् देवा
न् रक्ष दुःखात् पापतः शत्रुतश्च पालय॥ हस्तिशुंडाश्रु
बाबाहुबलीहस्तः करः प्रमाणं॥ कश्चहस्तः पाणिः प
रशुरस्यः शस्त्रपाणिः॥ अंबुजकुशाखवाः करपल्लवाः
तैः संगः तद्वंति करपल्लवसंयुक्तानि॥ करपल्लवइ
व करपल्लवः तेन संगः तद्वंति करपल्लवसंगीनि हे

बहुत्वमिति मत्तेन पदस्य थासलीमुट् ॥ अस्मान् सिति दान
मति प्रहाभावात् तं प्रदानलाभावात् ॥ संबंधेषष्ठ्येव ॥
मातापित्रोश्च पुत्राणां नाम्नां क्रियापुदीयते ॥ रजस्वां
पुत्रं ददतेस्वामिभृत्यस्य नेतनमिति च तु ॥ पक्षे तरेच
घादिच ॥ ४ ॥ ॥ यश्च मर्त्यस्तवे रेभिस्तोष्यत्यस्म
ज्जनने ॥ तस्य वित्तर्द्विविभवे धनरादिसंपदां ॥ ५ ॥
देवाः द्वितीयं वरं प्रार्थयंते हे अग्ने के देवा अस्मत्
जनने हे प्रसन्नवदने वयं अस्माभिः प्रसन्नाः प्रणतास्ते वि
तासुतीवरदासि ॥ अतः यश्च मर्त्यः एभिः स्तुतिभिः दुहयेरस्मा
कि देवैः कृतैः स्तवैः स्तोष्यति स्तौति इत्यः पठि
ष्यति तस्य मर्त्यस्य मनुष्यस्य वित्तर्द्विविभवैः स
धनदारादिसंपदां दुहयेस्मद्दुहयेभवेथाः सर्वदा
वित्तस्य अर्थस्य कर्द्दैः स्मद्दुहयेभवैः कर्द्दैः सह
धनस्य गो महिष्यश्वादेः दारानां पत्नीनां आदिशब्दा
त्सेवकादीनां संपदां क्षेत्रारामधान्यपुत्रमित्रादि

संपत्तीनां च दुहयेच ॥ प्रार्थनेजिउ ॥ व्यत्ययो बहुलमिति
आत्मनेपदं वैदिकं वेदलुक् मं देवा स्तवनमिति देवि
स्तवनस्य स्थिते प्रयुक्तमाभिः यद्वा वित्तधनमिति
पर्ययो ॥ तथा च पुनः वाराहः अश्वादिकं धनशब्देन विवक्षितं
वित्तद्वयश्च विभवश्च तैरश्वयो णिचते ॥ सह धनं गवादिदा
रादिपत्यादि तेषां संपदः तासां ॥ २६ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥
सुमेधाः सुमेधाः सुरथो राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥ ॥ इति
प्रसादितादेवैर्जगतो यो यथेप्सितं ॥ तथा सुरथकाष्ठाकाल्ली
वक्तवान्हितानुपा ॥ ३ ७ ॥ ॥ हे नृप हे सुरथ इति प्रायुक्त
पणितादेवैः जगतो यो यथेप्सितं संरक्षणक्षणयोजनायत
थाभिलषितं भवेत् स्वार्थेन विषये देवकार्यार्थे च विषये
प्रा॰ सादितः प्रसन्नीकृतः प्रसादसुमुखीकृतः प्र
सन्नीकृतः काष्ठाकाल्लीकाष्ठाः सर्वमंगलाः काल्लीरुद्र
पत्नीकुर्मधारयः देवि तथास्तु देव वांछितवस्तु सिध्य

विकृता अंतर्हिता बभूवुः अंतर्हिता नमगात्॥ अदृश्या बभूव
॥२३॥ ॥इत्येतत्कथितं भूप संक्षेपात्सायभापुरा। देवि
देवशरीरेभ्यो जगत्त्रयहितैषिणी॥२४॥ ॥हे भूप हे सु
रथ जगत्त्रयहितैषिणी सा देवी देवशरीरेभ्यः यथा पूर्वं तेजो
रूपा संभूता तामहिषासुरवधाय प्रादुर्भूता इत्येतत्सर्वं ति
तुभ्यं सुधीयकथितं मया सुमेधसा मुनिना॥ तथा युक्तं
अलुप्तं तत्र तत्तेजः सर्वदेवशरीरजं॥ एकस्थं तदभून्ना
री व्याप्तलोकत्रयं विषा॥ पुनश्च गौरी देहात्सा समुद्भू
ता यथाभवत्॥ वधाय दुष्टदैत्यानां तथा शुंभनिशुं
भयोः॥ रक्षणाय च लोकानां देवानामुपकारिणी॥
तच्छृणुष्व मया ख्यातं यथावत्सुखदायिनि॥ ॥
इदं कथयमेकाग्रं भूप मे कान्वयं द्वयं॥ शृणुष्व
इति पदद्वयं॥ हे स्वकीयाभीष्टहेतुभूप हे सुरथ
सा प्रसिद्धा देवानामुपकारिणी देवी पुनश्च

नो शत्रुरयं महिषासुरो नामनिहतः प्रसह्य हतः अतस्त्वया भ
गवत्या सर्वमस्माकं देवानां प्रयोजनं हृतमेव नाकिंचिद
वशिष्यते॥ न कश्चिदपि कार्यशेषोऽवशिष्यते न कश्चि
दपि शत्रुशेषोऽवशिष्टः॥२५॥ ॥यदि चापि वरो देय
स्त्वया अस्माकं नहेश्वरि॥ संस्मृता संस्मृता त्वं नो हिंसेथाः
परमापदः॥२६॥ ॥हे महेश्वरि महानीश्वरस्तस्त्री यद्वा
महती ईश्वरी॥ अस्मोतराभ्युक्तकर्मणि॥ वरे द्वापधायाः
हे देवि यदि पक्षात्ते त्वया भगवत्या अस्माकं त्वं दद्याः
जीवितं देवतानां त्वं देहि जननीकानां वरश्चेद्देयो नुम
तः स्यात्तर्हि अयं वरः प्रार्थ्यते अस्माभिः कोसौ हे देवि त्वे
परमापत्सु अस्माभिस्त्वं स्मरणीयः देवैः संस्मृता संस्मृ
ता सती वारंवारं ध्याता सती नोऽस्माकं परमापदः॥ परमाः आ
पदः यद्वा परमाः असंख्याः॥ आपदः येस्ते परमापदः
रा अव स्तान् महासंख्याकान् हिंसीः हिंस्याः हिंसिहिं
सायां रंधादिः प्रापणेऽडः॥ परस्मैपदं स्थानं व्यत्यय

वृत्तिभिरन्वितायाँ शांतनवांचंडिकामाहात्म्यटीका
यांशकारिस्फुटविध्युपलक्षितश्चतुर्थोध्याय
यः ॥४॥ ॥ श्रीजैगदेवार्पणमस्तु ॥ ॥

शुंभतिभाषते हि भस्ति शुंभः दंश्यादिः निरुक्तौ निशुं
भः। तालव्यादिपाठे शुंभः शुंभरोगाद्यर्थ तुरादिः शु
भ्यतिशोभतेरणेषु शुंभः॥१॥ तावेव सूर्यतां तद
धिकारं तथेंदवं। कौबेरं यमवारुणं च चक्रातेव
रुणस्य च॥२॥ तावेव शुंभनिशुंभावेव काम
रूपतां सूर्यतां सूर्यरूपतां सूर्यभावं च क्रातेधि
ष्ठातेतां सूर्याधिकारं इंदुं च सूर्यभावमिव इंदवं
इंदुसंबंधिनमधिकारं आधिपत्यं तावेव वासुरौ च
क्राते। तथा तावेव कौबेरं कुबेरसंबंधिनमधिका
रं कुबेरपदं च चक्राते। अथ च तावेव याम्यं यम
देवताकमधिकारं यमपदं च क्राते तथा तावेव
शुंभनिशुंभौ वरुणस्य अधिकारं च क्राते॥ या
म्यमिति दसादिवर्णहस्त्रक्षरपदाण्यत्र सत्र
प्रादिष्यतीयेषथयु। ग्रामो ग्रीतिगान्यमिति स्पाः॥

सर्वेंदुकुबेरयमवरुणाधिकारान् तावेव वासुरौ द्वा व
प्यगृह्णीतिभावः॥२॥ तावेव पवनर्द्धिं च क्र
तुर्वह्निकर्म च॥३॥ तावेव वासुरौ पवनस्य वायोः ऋद्धिं
अधिकृतिं ऐश्वर्यं च चक्रतुः॥ तथा तावेव वासुरौ वह्नेः क
र्म च अग्नियापरं च क्रतुः॥ अन्येषां चाग्रहीष्टां तावधिका
रान् दिवौकसां॥४॥ तावेव वासुरौ अन्येषां च दिवौकसां देवा
नामधिकारान् अग्रहीष्टां। इदमर्द्धकाप्येवं दृश्यते॥४॥
ततो देवा विधूताभ्रष्टराज्याः पराजिताः॥५॥ तत स्ताभ्या
मसुराभ्यां सकोशातः पराजिताः प्राप्तपराभवाः अतएव
भ्रष्टराज्याः भ्रष्टाधिकाराः देवा विधूताः स्वर्गान्दूरीकृताः
आसन्। ताभ्यामसुराभ्यां विनिधूताः समुषिता स्वकार
निभावः॥५॥ हृताधिकारा स्त्रिदशा स्ताभ्यां सर्वे निरा
कृताः। महासुराभ्यां तां देवीं संस्मरंत्यपराजितां॥६॥
ताभ्यां शुंभनिशुंभाभ्यां महासुराभ्यां सर्वे हृताधिकाराः अ

पहृतराज्याः निराकृताः निरस्ताः सर्वे निदेशाः देवाः तां प्रसि
द्धां अपराजितां कैरप्यपराजितां अपराजितां अपरैरजितां
अपरैरनभिभूतां देवीं स्मरंति स्म। स्मातीत्यव्ययः स्मृतवंतः
संस्मरंतीति पाठे स्मेत्यध्याहृत्य लट्। स्मरंति भूते लट् प्र
योगो ज्ञेयः। प्रत्यादिष्टो निरस्तः स्योक्त्या ख्यातो निरा
कृतः अपराजिता नामदेवीतान्यां निराकृताः देवाः कां
बुद्धिमुपेत्य कं देशं गताइत्यत आह ॥६॥ ॥ तया अस्माकं
वरोदत्तो यथा यत्सुस्मृता खिलाः ॥ भवतां नाशयिष्या
मि तत्क्षणात्परमापदः ॥७॥ ॥ इति कृत्वा मतिं देवाहि
मवंतं नगेश्वरं ॥ जग्मुस्तत्र ततो देवी विष्णुमायां प्रतुष्टु
वुः ॥८॥ ॥ यथा प्रागुक्तप्रकारेण अयत्सु परमापत्सु स्मृ
तासतीत्तत्क्षणा देवभवतां देवानां अखिलाः परमा
पदः नाशयिष्यामि इतितया अस्माकं देवानां वरोदत्तो स्मि
तिमतिं मनसि कृत्वा चेतसि निधाय देवाः हिमवंतं नगेश्वरं

२

२

श्रीमन्निजेशाद्यसरनुसरवस्तनवेनमः ॥ ऋषिरुवाच ॥
ऋषिसुमेधाः सुरथं राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥
रा शुंभनिशुंभाभ्यामसुराभ्यां शचीपतेः ॥ त्रैलो
क्ययज्ञभागाश्च हृता मदबलाश्रयात् ॥ १ ॥
हे राजन् पूर्वस्मिन् शुंभनिशुंभाभ्यामसुराभ्यां द्वाभ्यां
कर्तृभ्यां मदबलाश्रयात् मदेन बलेन सहितं बलं सा
मर्थ्यं मदबलं तस्याश्रयः स्वाश्रयणं तस्मात् हृताः
मदबलान्वितत्वात् शचीपतेः इंद्रस्य इंद्रत्वात् त्रैलो
क्यं हृतं तस्य हृतं यज्ञभागाश्च
हृताः यज्ञनिर्वाहणद्वारा यज्ञभागा अपि इंद्र
स्य विहृताः तयोर्लोकास्त्रैलोक्य यज्ञभागानां भा
गानां राशयः हर्षगर्वमुदः क्षेत्रे यज्ञदानेन कीर्ति
ताः ॥ स्वौजसामर्थ्यसैन्येषु बलं नाक्रमशीलिणः ॥
शुभाचरणे हिंसायां चेत्यादिः परस्मैपदी ॥ दं सा

प्रकृतिः पार्वती साक्षात् प्रत्ययस्तु महेश्वरः। अर्द्धना
रीश्वरः शब्दः कामधुग्वः प्रसीदत्विति॥ तस्यै नमः नद
कायै नमः। भद्रा सर्वमंगला भद्ररूपे स्वर्थः॥१०॥
नियताः प्रणता स्मैतां॥११॥ ॥ तां प्रसिद्धामस्मद्रक्षा
अंबिका नियताः जितेंद्रियाः प्रणताः नम्रीभवामः
स्मशब्दः पूरणे व्ययं। नियति प्रणतास्मनांइ निपाठम
क्ति प्रकृतभावानां पुंसां नियत्यै दिष्ट्यै च नमः भाग्यरूपा
यै नमस्स्वर्थः। दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिः विधि
धिः॥ रौद्रायै नमो नित्यायै गौर्यै धात्र्यै नमो नमः॥११॥
रुद्रस्येदं रौद्रं रूपमुग्रमस्त्यस्यां रौद्रा रौद्रायै नमः॥
रौद्रशब्दाः आदिवाद्यच्। नित्यायै कालत्र
यावस्थितायै नमः। उरी उद्यमो रुक्षादिरनुदात्तेइगुरने
गौरपंचाद्यच्। इगुपधत्वात् कोवा। गुरुः गौरवएव वा गौ
रः प्रज्ञादिभ्यश्चेति स्वार्थेण् ज्ञाणिति स्त्रियां ङीप्। य

द्वावर्णवाचित्वेन रूढत्वात् षद्गौरादिभ्यश्चेति निपातना
त्साधुत्वे ङीप्। गौर्यै पार्वत्यै नमः। गौरी गौरवर्णा गौर
वर्णयोगात्। यद्वा गुडः व्यक्तशब्दे अनउणादौ रिंद्रादि
सूत्रेणारनिवद्धो निपातितायां गवते गौरः गौरो रुणे सि
ते पीते च। धात्र्यै धरण्यै नमो रूक धात्र्यै उपमात्रे च नमः।
धात्रे स्यादुपमातियि क्षितिरप्यामुलक्यपि॥११॥
ज्योत्स्नायै चंद्ररूपिण्यै सुखायै सततं नमः॥१२॥
ज्योतिः शास्त्रविशेषेस्या ज्योतिरक्षरतेजसोः।
ज्योतिर्नाभास्करे क्लीबं नग्निखद्योतदृष्टिषु। ज्यो
तिरस्य स्याज्योत्स्नातस्यै ज्योत्स्नायै सततं नमः।
चंदि आह्लादने। चंदति चंद्रः रूपरूपक्रियायां रूप
रूपदर्शने च चुरादि। चंद्रं रूपयति तच्छीला चंद्ररू
पिणी तस्यै चंद्ररूपिण्यै सततं नमः॥ चंद्रस्य रूपं क
रोति चंद्ररूपिणीति च व्युत्पत्तिः। सुखं खं तद्क्रियां

यां सुखनंदुखनंचतक्रिया॥ सुखयतीति सुखाय
चाय च। सुखायै सुखकारिण्यै सततं नमोस्तु॥१२॥
॥कल्याण्यै प्रणतां वृद्ध्यै सिद्ध्यै कूर्म्यै नमो नमः
॥१३॥ ॥कलासु साधुः कल्याणी शुभा तन्निकावाणी
कल्यमिति कल्पनिरुक्तं वा अणतिकथयति क
ल्याणी तस्यै कल्याण्यै नमः। अणाशब्दार्थः कर्म
ण्यण्। किंच जगद्भिः प्रवृद्ध्यै सिद्ध्यै च प्रणतां वंदितां
जगज्जननीं तां देवीं प्रति नमः। नतिं कूर्मः। कूर्म्यै
इति पाठे कूर्म्यै कर्मजातिशक्त्यै भूभारोद्धरणसमर्थ
कर्मशक्त्यै नमः। कौर्म्यै इति पाठे पि कर्मसंबंधिन्यै
शक्त्यै नमः॥१३॥ ॥नैऋत्यै भूभृतां लक्ष्म्यै शर्वा
ण्यै नमो नमः॥१४॥ ॥निःक्रांता ऋतेः सन्मार्गान्नि
र्ऋतिः अलक्ष्मीः अन्यायोपार्जिता लक्ष्मीः अलक्ष्मीः

नगाधिराजं जग्मुः प्रययुः। ततस्तत्र विष्णुमायां देवीं प्रतु
ष्टुवुः। प्रहर्षेण भक्तिपूर्वकं स्तुतवंतः। विष्णुमाया महा
माया इति पर्यायौ। अथवा वेवेष्टि विष्णुः मानं माया विष्णु
र्मायो मानं परिमाणं यस्याः सा तथोक्ता सर्वव्यापि के
त्यर्थः प्रतुष्टुवुरिति प्रः आरंभे। स्तोतुमारब्धवंत इ
त्यर्थः॥ देवा ऊचुः। स्तुत्यर्थयोग्या निवाक्या न्यूचरे॥८॥
नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः॥९॥ दिव्यति वि
जिगीषते देवी तस्यै देव्यै सततं नमोस्तु॥ महान् देवो म
हादेवः तस्य स्त्री महादेवी महती वा देवी महादेवी तस्यै
महादेव्यै सततं नमः शिवायै मंगलहेतवे भवान्यै सत
तं नमः पुंयोगे तु शिवस्य स्त्री शिवा॥९॥ ॥नमः प्रकृत्यै
भद्रायै॥१०॥ प्रकृतिर्जगत्कारणं सत्त्वरजस्तमसां सा
म्यावस्था॥ यद्वा जगमंत्रापेक्षया मूलमंत्रमात्रा त्रि
कादेवता प्रकृतिः। यद्वा प्रकृष्टया सूर्वा प्रकृतिः। यदाहुः।

हे सर्वकारिणि देवि तुभ्यं दुर्गायै सततं नमः॥ दुःखेन गम्यते दुर्गा। यद्वा दुःखेन गच्छत्यस्यां दुर्गा। सुदुरारधिकरणे इति वक्तव्यात्। गमेर्डः। तथा हि सर्वकारिणि देवि तुभ्यं दुर्गपारायै सततं नमः। दुर्गं पारं यस्याः सा दुर्गपारा। अस्य सिंधोः सा दुर्गपारा। यद्वा पारनीरकर्म समाप्तौ। पारयति पारा दुर्गाणां कार्याणां पारा दुर्गपारा। यद्वापि पर्त्तिपारा। दृपालन पूरणयोः। दुर्गाणां पारा दुर्गपारा। यद्वा दुर्गाः पाराः पारायंतो गुणाः यस्याः सा दुर्गपारा नाम देवी। हे सर्वकारिणि हे देवि तुभ्यं सारायै संसारसारायै घनायै श्रेष्ठायै सततं नमोस्तु॥ हे सर्वकारिणि हे देवि तुभ्यं ख्यात्यै विख्यातिरूपायै सततं नमः हे सर्वकारिणि हे देवि तुभ्यं धूम्रायै धूम्रवर्णायै सततं नमः॥ सर्वं करोतीति सर्वकारिणी तत्र संबुद्धिः हे सर्वकारिणि। सर्वकारिण्यै इति पाठे सर्वकारिण्यै दुर्गायै देव्यै सततं नम इत्यनुसंधेयं॥१५॥ ॥ अतिसौम्यातिरौद्रायै नमस्तस्यै नमो नमः॥१६॥ ॥ सामान्यगुणे॥ सौम्यं सोमदेवताकं सुंदरं च मनोहरं रूपं अस्यर्थे सौम्यं यस्याः सा अतिसौम्या। रुद्रदेवताकं रुद्रसंबंधि वा रूपं रौद्रं यस्याः सा अतिरौद्रा। ततश्च। भजतां भजनां च यथाक्रमादि सौम्या चासावतिरौद्रा चेति कर्मधारयः॥ तस्यै अतिसौम्यातिरौद्रायै वा सौम्यरूपायै त्रिशक्त्यात्मिकायै देव्यै नमो नमः इति त्रयोपि नमस्त्रयं। सोमस्य भावः सौम्यं भा

वेष्यत्र॥ रुद्रस्य भावः रौद्रं। इवादिवाभावेछः॥
अतिक्रांतं सौम्यं यस्याः सा अतिसौम्या। अतिक्रां
तं रौद्रं यस्याः सा अतिरौद्रा ततः कर्मधारये स
इस्य्य तितस्यै नमः नुसंधयं॥१६॥ ॥ नमो जगत्प्रतिष्ठा
यै देव्यै तस्यै नमो नमः॥१७॥ ॥ जगतो प्राणभू
तो प्रतिष्ठा अस्यदं अधारशक्तिस्थानं मूलाधा
रसंज्ञं तत्प्रतिष्ठ उच्यते॥ आस्यदं प्रतिष्ठायामित्या
स्यदशब्दपर्यायः॥ प्रतिष्ठाशब्दः॥ दिवु क्रिडादौ
दिव्यति देवीतस्यै। क्रीडाविजिगीषाद्यर्थ क्रियाका
रिण्यै देव्यै नमः॥ करणं इतिः प्रयत्नः सर्गस्थि
ति प्रलयहारविषयः प्रयत्नो यत्र विवक्षितः॥
तस्यै इतस्यै इतरूपायै प्रयत्नरूपायै नमः नम
स्कारा त्रिचादिहनास्ति। कर्त्र्यै इतिपाठस्तु

स्याहलक्ष्मी स्तु निर्ऋतिः निर्ऋतिरियमाहृतिर्नैर्ऋ
तीतस्यै नैर्ऋत्यै अलक्ष्मीरूपायै ते तुभ्यं। शर्वाण्यै शं
भुपत्न्यै नमो नमः यद्वा निर्ऋता ऋतिः सत्यतोय
न सा निर्ऋतिः नैर्ऋते दिग्वालस्यै यं नैर्ऋतीतस्यै
नैर्ऋत्यै नैर्ऋत्यपार्जितलक्ष्मीरूपायै ते तुभ्यं
शर्वाण्यै शंभुपत्न्यै नमो नमः। अथवा भुवं बिभ्रति
भूभृतः आदिमंडुकादि कूर्मादि नागादि कुलपर्वता
दि मनुप्रभृतिराजानः तेषां भूभृतां लक्ष्म्यै ल
क्ष्मीरूपायै ते तुभ्यं शर्वाण्यै शंभुपत्न्यै नमो नमः।
शर्वस्य स्त्री शर्वाणी इंद्रवरुणभवशर्वरुद्रपशुपतिभीमउग्रमहादे
वेत्यादिना पुंयोगे ङीधा
तुकौ॥१८॥ ॥ दुर्गायै दुर्गपारायै सारायै सर्वकारि
णि॥ ख्यात्यै तथैव कृष्णायै धूम्रायै सततं नमः॥१९॥

नचौनरुक्त्यं दोषावहं यदुक्तं। प्रकर्षहर्षकोपेषु स्व
प्रदैन्यभयेषुच॥ क्रुद्धस्याभासानुवादेषु पौनरु
क्त्यं नदुष्यति। सर्वाणि दधिव्यादीनि भूतानि एषा
मारं१२ कवेन संतितानि सर्वभूतानि देहानि इ
ति प्रथमा देवी विष्णुमाया॥१८॥ या देवी सर्वभूते
षु चेतनेत्यभिधीयते॥ नमस्तस्यै०॥१९॥ ॥
अभिधीयते कथ्यते। चुरादावात्मनेपदी चित
संचेतने संवेदने वा चेतन चेतनानुचेयं बुद्धि
रवेति कथं पौनरुक्त्यं। सत्यं। यद्यपि वैषिका
दौ दर्शने चेतना बुद्धिरेवत्थापि सांख्ये बुद्धिध
र्मे श्रित वृत्ति विशेष विज्ञं भितशक्ति चेतनेत्या
श्रयणादपौनरुक्त्यं। अन्ये तु चेतना चिल वृत्ति

विशेषशक्तिः संज्ञानं वा। बुद्धिस्तु स्वप्रकाशनज्ञान
स्वभावेत्याहुः॥ अन्येतु निर्विकल्पज्ञानं चेतना बु
द्धिः सविकल्पज्ञानमित्य
स्तितयोर्भिदेत्याहुः॥ इति द्वितीया देवी चेतना॥१९॥
॥ या देवी सर्वभूतेषु बुद्धिरूपेण संस्थिता॥ नम
स्तस्यै॥२०॥ ॥ बुद्धिरित्येवरूपेण संस्थितास
म्यगवस्थिता। यदन्यधुः। संस्थाराधे स्थितो भू
तो॥ इति तृतीया देवी बुद्धिः॥२०॥ ॥ या देवी सर्व
भूतेषु निद्रारूपेण संस्थिता॥ नमस्तस्यै०॥२१॥
॥ निद्रा तिरूपंतेन। द्राकुसायां। नियतं द्रास्य
स्यां निद्रा संन्निवेशः भूक्ताभादिपरिपाकादिहे
तुर्निरिन्द्रियप्रवेशो मलकोशो मनसोवस्थानं नि
द्रा सर्वेन्द्रियव्यापार विरतप्राणनं सुखं निद्रस्य

सप्तशती

न्ये इति चतुर्थी देवी निशा ॥२२५॥ ॥ या देवी सर्वभूतेषु क्षुधारूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै ॥२२६॥ क्षुधू बुभुक्षायां । संपदादित्वात् भावे स्त्रियां क्विप् ॥ क्षुधा प्राणिपदिकं कुमिष्टक्षुत् ॥ अशनाया बुभुक्षा या क्षुत्तया क्षुधा । रूपेण तिष्ठ यक्पदं ॥ यद्वा वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः । हलन्तादपि टापेच्छा यथा वाचानिशा दिशा ॥ तत अक्षुधेति रूपं स्वरूपं तेन क्षुधारूपेण क्षुधां विना प्राणिनां शरीरस्थितां सुखं नास्ति इति पंचमी देवी क्षुधा ॥२२७॥ ॥ या देवी सर्वभूतेषु छायारूपेण संस्थिता ॥ नमस्तस्यै ॥२२८॥ ॥ छायाप्रतिबिंबरूपा सर्वभूतेषु तिष्ठति । नष्टछायो मध्याह्न इत्यंत्र तु आतपाभावो विवक्षितः ॥ छाया सूर्यप्रियाकांतिः प्रतिबिंबम

तत्वात् जगदिति कर्म विवक्षितं । जगत्कारणशीलायै देव्यै नमइत्यर्थः ॥१७॥ ॥ या देवी सर्वभूतेषु विष्णुमायेति शब्दिता ॥ नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ॥१८॥ ॥ या देवी वाङ्मात्मिका सर्वभूतेषु कालत्रयात्मिका सर्वेषु भूतेषु भूतात्मिका अनात्मन्यात्मबुद्धिं जनयंती । आत्मनि वानात्मबुद्धिं जनयंती सती ममतीवशात् वेदान् लोकान् प्रसूयमानासर्वजननी महामाया भगवती विष्णुमायेति शब्दिता कथिता । तस्यै त्रिरूपायै सात्त्विक्यै राजस्यै तामस्यै च प्रत्येकं कायवाङ्मनोभिः एकस्यै चैकदा देव्यै भक्तिश्रद्धातिशयद्योतनाय नमः शब्दो नमस्यै नच सहाम्रेडितः ॥ आम्रेडितं द्विस्त्रिरुक्तं ॥ चापल्ये द्विवचनं संभ्रमेण प्रवृत्तिश्चापलं । इत्यंहि

मारंभकत्वेन संनिता निर्भूतानि देहानि तेन
जितषा पिपासा यो तत्षि ञ्चे। सिरसि ञ्चः किंचनः
तृष्णा। उपभोगनिमित्तको भिलाषः। तृष्णा भिल
षणं भोगेतृष्णा वनपिशाचिका॥ तृष्णे स्पृहा पि
पासे हे तृट्पिपासा विकास्मृतः॥ तर्षणं तृष्णा स्पृहा
निरूढलक्षणं चात्। इत्यष्टमी देवी तृष्णा॥२५॥
या देवी सर्वभूतेषु क्षांतिरूपेण संस्थिता॥ नमस्त
स्यै॥२६॥ ॥ क्षन् प्रहसने षि वात् स्त्रियां क्षा
मा। बाहुलकात् भुक्तिनिक्षांतिः अनुनासिक
स्य किं कलोः। कितिदीर्घः। क्षांतिः क्षमति तिक्षा
चमर्षः सहनार्थकाः क्षांतिस्तृष्णाविरोधिनी तृ
ष्णा परिपंथिनी परप्रयुक्तापकारं प्रत्यपेक्षाप्र
तिकूलवेदनाप्रत्यपेक्षा च। इति नवमी देवी क्षां

तिः॥२६॥ ॥ या देवी सर्वभूतेषु जातिरूपेण संस्थिता॥ न
मस्तस्यै॥२७॥ ॥ निरेकानुगतप्रत्ययहेतुरनेक
समवायिनी जातिः। तथा मनुष्येषु मनुष्यत्वं गोषु गो
त्वं जातिः समान्य जन्मनोः जायतेतया भिन्नेष्वभि
न्नाभिधानप्रत्ययो जातिः इति दशमी देवी जातिः॥२७॥
॥ या देवी सर्वभूतेषु लज्जारूपेण संस्थिता॥ न
मस्तस्यै॥२८॥ ॥ ॐ उस् जी व्रीडे। स्त्रियां गुरो
श्चहलः इत्यः प्रत्ययः। हलां जशदः श्चुत्वं। स्त्रिया
मजाघतष्टाप्। कर्तव्याकरणनिमित्तं अकार्यक
रननिमित्तमन्यतः स्वतो वा जनितं लज्जनं संको
चनं मनुष्यादि चितेषु लज्जेत्युच्यते॥ इत्येकाद
शी देवी लज्जा॥२८॥ ॥ या देवी सर्वभूतेषु शांति
रूपेण संस्थिता॥ नमस्तस्यै॥२९॥ शम् उपशमे।
स्त्रियां क्तिन् शांतिर्वा दीर्घः॥ शमयस्तु शमं शां

ति: कामक्रोधाद्यभावः। शांतिर्विक्षेपे द्वियनिवृत्ति
शांतिरिस्येन विषयव्यावृत्तात्मताशांतिरिस्यपरे। इ
ति द्वादशी देवी शांतिः॥२९॥ ॥ या देवी सर्वभूतेषु श्र
द्धारूपेण संस्थिता॥ नमस्तस्यै॥३०॥ ॥ डुधाञ्
धारणपोषणयोः। सकर्मकस्योपसंख्यानमिस्युप
सर्गे संज्ञायां श्रोपसर्गे इति स्त्रियामङ्। श्रद्धा
नं श्रद्धा श्रद्धासंप्रसवः स्पृहासस्यं तपोभक्त्यति
शयः। श्रद्धयापरयोपेत इति वत्। शास्त्रोक्ते यो विप
रीते बुद्धिः श्रद्धेत्यन्ये। आदरेणानुसरणं भक्तिः
श्रद्धा सास्तिक्यबुद्धिरिस्यपरे इति त्रयोदशी देवी श्र
द्धा॥३०॥ ॥ या देवी सर्वभूतेषु कांतिरूपेण संस्थि
ता॥ नमस्तस्यै॥३१॥ कामुकांतौ। कामेर्णिङ्। अ
धादयः अई धातुके वा स्त्रियां क्तिन्। अनुनासिकस्य

१०

नातपः॥ प्रतिबिंबे यथा सेकांतिश्छायाऽऽदर्शः। छ
न्तिश्छिन्नत्वे संतापं छाया। इति षष्ठी देवी छाया॥३२॥
॥ या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता॥ न
मस्तस्यै॥३३॥ ॥ शक्लृ शक्तौ। शक्नोति शक्तिः
सामर्थ्यं वस्तुगतः स्वभावसिद्धो धर्मः शक्तिरि
ति रूपंते न शक्तिः प्रतिवस्तु प्रतिनियतार्थक्रि
याकारित्वं वस्तुधर्म इस्येके। वस्तुस्वरूपमेव
शक्तिः ननु वस्तुनोऽन्यो धर्मः शक्तिरिस्यन्ये भ्यु
पजग्मुः॥ इह तु सर्ववस्तुष्वि साधाराधेयभावा
नुवादाच्छक्तिः॥ वस्तुधर्म इस्येष पक्षोऽभ्युपगतः॥
इति सप्तमी देवी शक्तिः॥३३॥ ॥ या देवी सर्वभू
तेषु तृष्णारूपेण संस्थिता॥ नमस्तस्यै॥३४॥
॥ सर्वाणि भूतानि पृथिव्यादीनि। येषां देहाना

१०

संस्थिता॥नमस्तस्यै॥२४॥ ॥वृत्तिर्वर्त्तने स्त्रियां क्ति
न्॥वर्त्तनं वृत्तिः यद्वावर्त्ततेनया वृत्तिः भ्राजीवोजीवि
काजीवार्त्ता वृत्तिर्वर्त्तन जीवने॥वृत्तिर्जीविनोपायः॥यु
क्तेक्ष्मादावृत्तभूते प्राप्यतीतसमे त्रिषु॥भूत क्षौ
द्रे ग्रहे युक्ते पृथिव्यादध्वते पिच॥त्रिषु प्राप्तावती
तेच प्राणिष्वपि समे पिच॥सर्वभूताः प्राणिनः सर्व
भूताः तेषु। इति सत्यदृशी देवी वृत्तिः॥२५॥ ॥या
देवी सर्वभूतेषु स्मृतिरूपेण संस्थिता॥नमस्तस्यै
॥२५॥ ॥या चिंता स्मृतिराध्यानं॥अनुभूतभा
वनाख्य संस्कारहेतुकोज्ञान विशेषः स्मृतिः इत्यष्टा
दशी देवी स्मृतिः॥२५॥ यादेवी सर्वभूतेषु दयारूपेण
संस्थिता॥नमस्तस्यै॥२६॥ ॥दयरक्षणे॥षि
ड्भ्यादिभ्योऽदयंतेन॥दयाकृपानुकंपास्यात्परदु

दुःखप्रहरणेछापरदुःखसमभागं वादया॥इत्येकोन
विंशी देवी दया॥२६॥ ॥यादेवी सर्वभूतेषु नीति
रूपेण संस्थिता॥नमस्तस्यै॥२७॥ ॥नीतिर्नयः
इति विंशती देवी नीतिः॥नीतिप्रश्निसाइतिकेचित्॥
२७॥ ॥यादेवी सर्वभूतेषु तुष्टिरूपेण संस्थिता॥
नमस्तस्यै॥२८॥ ॥तुषू प्रीतौ॥तुष्टिः प्रीतिरानंदः
विषयोपभोगमवाप्यतदभिलाषादुपरमस्तुष्टि
रित्यपरे॥अन्येतुतुष्टिर्विषयोपभोगंप्राप्य पुन
स्तदभिलाषाद्यत्तदवाप्यावामंपरं सुखमित्याहुः॥
इत्येकविंशी देवी तुष्टिः॥२८॥ ॥यादेवी सर्वभू
तेषु पुष्टिरूपेण संस्थिता॥नमस्तस्यै॥२९॥ ॥पु
षू पुष्टौ॥पुष्टिरवयवोपचयः॥पुष्टिरवयवोपनिर्मिति
इतिअपरे॥इतिद्वाविंशी देवी पुष्टिः॥२९॥ ॥यादे

दी सर्वभूतेषु मातृरूपेण संस्थिता॥नमस्तस्यै॥१९॥
॥ सर्वेषु भूतेषु जनयितव्येषु जनयितुं योग्येषु वि
षयेषु या देवी मातृरूपेण कारणरूपेण प्रकृतिरूपे
ण सम्यगवतिष्ठते॥ नमस्तस्यै मात्यं मास्यस्यां गर्भ
इति माता॥ जनयित्री प्रसू माता। यद्वा मानपूजायां।
मान्यते पूज्यते माता। उणादौ तृदादि सूत्रेण निपात्य
ते। यद्वा। अथो मातृनाम्नः। आद्याः शक्तयो वाग्भ
विनाभूत सृष्टिरेव न दृश्यते॥ ब्राह्मी माहेश्वरी चैं
द्री वाराही वैष्णवी तथा॥ कौमारी च मुंडा च काल
संकर्षणी तथा॥ इति त्रयोविंशी देवी माता॥१९॥
॥ या देवी सर्वभूतेषु भ्रांतिरूपेण संस्थिता॥
नमस्तस्यै॥२०॥ भ्रांतिर्मिथ्या मतिर्भ्रमः अतत
स्मिन् तदिति ज्ञानं भ्रांतिः तद्रूपेण। इति चतुर्विंशी
देवी भ्रांतिः॥ तदिति विष्णुमायादि भूत भूतयोर्व्यास

क्लिकलोः क्लिदीर्घः॥ श्रोणा। कांतिर्द्युतिश्छविः। कमनं कांतिः
काम्यते वा कांतिः। कांतिः शुभेच्छया स्त्रियां॥ अन्यत्तु कां
तिर्ज्योतिः स्वरूपे ज्वलने स्याद्गुः॥ इति चतुर्दशी देवी
कांतिः॥२७॥ ॥ या देवी सर्वभूतेषु लक्ष्मीरूपेण सं
स्थिता॥ नमस्तस्यै॥२८॥ ॥ सर्वाणि भूतानि श
निरूपाणि तेनुलक्षं दर्शनांकनयोः चुरादिः॥ लक्षेर्नु
ट्ट इति ईः तस्य मुडागमः। ने ड्वशीति करणे रनिटि
ति लोपः॥ लक्ष्मीः पद्माविष्णुपत्नी काय शोभा च की
र्तिता॥ इति पंचदशी देवी लक्ष्मीः॥२८॥ ॥ या
देवी सर्वभूतेषु धृतिरूपेण संस्थिता॥ नमस्तस्यै॥२९
॥ ॥ धृञ् धारणे श्वादिः स्त्रियां क्तिन्। धृतिः
स्याद्धारणे धैर्ये सौख्यसंतोषयोरपि॥ इति षोडशी
देवी धृतिः॥२९॥ ॥ या देवी सर्वभूतेषु धृतिरूपेण

इतिरूकप्रत्ययः॥ चेतना चितिः संज्ञानरूपेणया
देवी एतत्सर्वं अखिलं जगत् व्याप्य स्थिता अवि
चलिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥
पुनः पुनर्नतेरनेककर्तृकत्वाद्भक्तेकस्तोत्रकत्वाच्च
नपौनरुक्त्यमार्थं शाब्दं वाक्यं कर्तव्यं॥८२॥ ॥
स्तुतासुरैः पूर्वमभीष्टसंश्रयात्तथा सुरेंद्रेशदिने
शसेविता॥ करोतु सानः शुभहेतुरीश्वरी शुभानि
भद्राण्यपहंतु चापदः॥८३॥ ॥पूर्वं पूराकल्पे
सुरैः स्तुतानथाभीष्टसंश्रयात् अभीष्टस्य व
स्तुनः संश्रयात् सुरेंद्रेशदिनेशसेविता सुरेंद्रः
शक्रः ईशः शंकरः दिनेशः सूर्यः तैः सेविता आ
हिता अतएव भद्रमणि भद्राणि अस्तु भद्रमिति
कथयंती अतएव शुभहेतुः सा ईश्वरी ईश्वरस्य प

त्नीनः अस्माकं देवानां शुभानि मंगलानि करोतु
किंचनः अस्माकं आपदः विरोधिजनितदुःखा
नि चाभिहंतु विहंतु। सुरेंद्रेण दिनेषु सेविता इति
पाठे। सुरेंद्रेणशक्रेण दिनेषु प्रसह्य अभीष्टसंश्र
याद्धेतोः सेविते सत्यर्थः शुभानि भद्राणि इति छेदे
यानि नः शुभानि जगद्धितानि कर्माणि प्रार्थनीया
नि तानि भद्राणि अनुकूलानि अबाधानि अवि
घ्नानि करोत्वित्यर्थः॥ ईश्वरीति अभीष्टेराशुक
र्मणि वरेद्वा चोपधायाः स्यपि च्युप्स्यतरमनु
सधेयं। अभीष्टसंश्रयेति पाठे अभिष्टः वांछि
तः संश्रीयमाणः संश्रयो यस्या सकाशात् भव
ति सा अभीष्टसंश्रया देवी॥८३॥ ॥या सां
प्रतं चोद्धतदैत्यतापितैरस्माभिरीशा च सुरैर्न

नमस्यते॥ याचस्मृता तत्क्षणमेव हंति नः सर्वापदो भ
क्तिविनम्रमूर्त्तिभिः॥४७॥ ॥ सुरैः स्तुता सादेवी
नः शुभहेतुरिस्तु कं साकौ स्याह। यादेवी सांप्रतं
इत्थं नीउद्धतदैत्यतापितैः उद्धतैर्निर्मर्यादैर्बला
ढ्यैर्दैत्यैः शुंभनिशुंभाद्यैस्तापिताः संतापिताः
वयं सुराः तैरस्माभिः सुरैः ईशा स्वामिनी नमस्य
ते॥ सेव्यते। याचदेवी भक्तिविनम्रमूर्त्तिभिः स्मृ
ता च स्मृतैव सती तत्क्षणमेव स्मृतिकाल एव नोस्मा
कं सुराणां सर्वापदो हंति। सर्वाः आपदः ताः यद्वा
सर्वाः आपदो यतः स्युः ते सर्वापदः शत्रवः तान्
सांप्रतं अव्ययं। इष्टेईशा पचाद्यच्। इगुपधत्वात्की
कः कोवा। भक्त्या विनम्राः मूर्तयः कायाः येषां ते
तथोक्ताः तैर्नमस्यते इति नमो वरिवश्चित्रङः क्य

र्वभूतेषु वर्त्तमाना भ्रांयंता भ्रचतुर्विंशति प्रदर्शिनाः
॥४८॥ ॥ इंद्रियाणामधिष्ठात्री भूतानामखिलेषु या
भूतेषु सततं व्याप्त्यै देव्यै तस्यै नमो नमः॥४९॥ ॥ या
देवी भूतानां पृथिव्यादिनां पंचानां अधिष्ठात्री आधा
रशक्तिः स्वामिनी ईश्वरी व्यापिनी वा च देवी अपरेषु
खिलेषु भूतेषु विशिष्टेषु प्राणिषु वर्त्तमानानां भूतानां
प्राणिनां इंद्रियाणां मनोनेत्रत्वक्स्रवनघ्राणचक्षु
कर्णानां च अधिष्ठात्री आधारशक्तिः स्वामिनी
ईश्वरी व्यापिनी प्रवर्त्तयंती तस्यै व्याप्त्यै व्याप्तिरूप
यै सततं नमो नमः॥ एतेषु सर्वगतत्वमुक्तं देव्याः
॥४९॥ ॥ चितिरूपेण या कृत्स्नमेतद्व्याप्य स्थिता जग
त्॥ नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः॥५०॥
॥ चिभ्रचयने च यनं चितिः अविकारः क्रूररूप
तातद्रूपेण। यद्वा चिति संज्ञाने स्त्रियामिकुद्धादित्व

भूता

सुराः अत्र हिमवति पर्वते भवद्भिः कास्तूयते। इति।
शोभने भ्रुवौ यस्याः सा सुभ्रूः इह भवद्भिः का देव
ता स्तूयते नाम इति देवान् पृष्टवती पार्वती। ततस्ता
पार्वतीं प्रति। न तावद् देवैरेवोत्तरं दातुं सुचितं किंतु
ततः प्रागेव किल तस्याः पार्वत्याः शरीरात् स्वकायात्
विनिर्गत्य शिवानामा या देवी पार्वतीं प्रति प्रतिवा
क्यमब्रवीत् इयं हि सा भवतेऽत्र सा शिवा इति वच
नात्॥ अत्र विष्णुमहेश्वरादि सर्वदेवतेजोमयी
शिवानामा या शक्तिरवसेया। एतद् देवा दर्शयति॥४५॥

॥शरीरकोशात् तस्याः समुद्भूता ब्रवीत् शिवा।
स्तोत्रं ममैतत् क्रियते शुंभदैत्यनिराकृतैः॥४६॥
देवैः समस्तैः समरे निशुंभेन पराजितैः॥४७॥ ॥
अस्याः पार्वत्याः शरीरकोशात् शरीरं कोश इव

शरीरकोशः कोशो स्त्री कुड्मले खड्गे पिधाने शौंडि
क्ययोः॥ ततः शरीरकोशात् तत्रार्थे निधिवेन सर्व
जगन्निधिवेन च पार्वती शरीरकोशेनोपमीयते।
परमानंदनिधिरूपत्वेन तत्कोशः ततउद्भूता शिवादे
वी पार्वतीं प्रति अब्रवीत् किमब्रवीत्। दाह॥ समरे
निशुंभेन पराजितैरभिभूतैः शुंभदैत्यनिराकृतैः
शुंभेन प्रत्यादिष्टैः समस्तैर्देवैः मम शिवायाः सर्व
देवतेजोमय्याः एतत् स्तोत्रं क्रियते विधीयते इत्यब्रवी
त्॥४७॥ ॥शरीरकोशाद्यत्तस्याः पार्वत्या निस्त
ता बिका॥ कौशिकीति समस्तेषु ततो लोकेषु गीयते
॥४८॥ ॥यद्यस्मात् तस्याः पार्वत्याः शरीरकोशा
त् शरीरात् अंबिका निस्ता निर्गता निर्वृत्ता ततः
कारणात् सा समस्तेषु लोकेषु कौशिकीति गीयते

कथ्यते। पार्वत्याः शरीरकोशतः निःसृता सती शिवा कौ
शिकीति प्रख्यायते। कौशेन दिव्यति कोशतो निर्गमनात्
कौशिकीति न दिव्यतीति टक्॥ यद्वा कोशाद्या निर्गता
सा कौशेन निवृत्तेवेति निवृषेस्त्युनादिय इति ठक्॥४८॥ ॥तस्यां विनिर्गतायां तु हरिच्छा भूत्सापि
पार्वती॥ कालिकेति समाख्याता हिमाचलकृताश्र
या॥४९॥ ॥सा भवानी पार्वत्यपि स्यात् शरीर
कोशात् तस्यां सर्वदेवतेजोमय्यां कौशिक्यां वि
निर्गतायां सत्यां हरिच्छा भूत्॥ कृष्णवर्णा सम
जनिष्ट ततश्च सा पार्वती कालिकेति समाख्याता हि
माचलकृताश्रया हिमाद्रौ हरतनिलया भूत्॥ कृष्ण
वर्णा धात्कालशब्दात् तद्वासि वर्त्तमाना हरतायां ज्ञा
नपदसूत्रेण ङीप् संज्ञायां कन्। कणइति ह्रस्वः।

१६

१६

च्नमः सः पूजायां भावकर्मणोः सार्वधातुके च भू
यस्य हलः क्ङिति च लोपः ऋषिरुवाच।
ऋषिः सुमेधाः सुरथमुवाच॥४९॥ ॥एवं स्तु
वाभि युक्तानां देवानां तत्र पार्वती॥ स्नातुमभ्या
य यौ तोये जान्हव्या नृपनंदन॥५०॥ ॥हे नृपनं
दन हे सुरथ एवं इत्थं देव्या स्तवाभियुक्तानां स्तुति
परायणानां स्तुतिप्रवणचित्तानां च देवानां अग्रतः
तत्र हिमाद्रौ पार्वती गौरी देवी जान्हव्याः गंगायाः
तोये पाथसि स्नातुं जलक्रीडां कर्त्तुं अभ्याययौ देवा
नामग्रतो व्यागमत् सा देवानामग्रतः किं चकार
ह॥५०॥ ॥साब्रवीत्तान् सुरान् सुभ्रूर्नवभिः स्तू
यते मखैः॥५१॥ ॥सुभ्रूः पार्वती तान् देवान् स्तुत्य
भियुक्तान् सुरान् अब्रवीत् पृच्छवती किमिति॥ हे

रा॥ काप्यास्ते स्त्री महाराजन्भासयंती हिमाचलं॥ ५॥
॥ सा रूपवती का लिकादेवी ताभ्यां चंडमुंडाभ्यां
शुंभाय महासुराय आख्याता च शुंभसमक्षमु
क्ता किमिति॥ हे महाराज हे शुंभ दैत्येश्वर समधिग
तसर्वैश्वर्य सावधानो भवा अतीव सुमनोहरा स्त्री
काप्यास्ते किं कुर्वती। हिमाचलं हिमाद्रिं भासयंती
स्वयं यथा श्यामा निशा रात्रिः शशांकं चंद्रं शुभ्रशोभा
ढ्यं हिमाद्रिं भासो जिर्भासयंती आस्ते आख्याता। अ
तीव सत्र वाक्ये वेव सिकं संधिकार्यं शुंभार्थं तिक्रि
याग्रहणं कर्त्तव्यमिति संप्रदानत्वं। पत्नेशतरतिव
त्। वलवत्सुष्ठु किमुतस्वस्यतीव च निर्भरे॥ अतीं
वेति छेदः। सुष्ठमनोहर दि सुमनोहरा। हरतेरनुघ
मने च। यथाऽकामः वसुधनं येषां ते ऽवसवः काम

धनाः कामुकाः तेषां मनः इव सुमनः तत् हरती ति इव सुम
नोहरा अस्यर्थ इव सुमनोहरा। इत्यं विकाप्रत्ययनिष्प
न्नावर्थः॥ तस्याः पातिव्रत्य अंगप्रसंगात् इष्टोर्थस्त्वे
षः शोभनं मनो यस्य सः सुमनाः शंभुः तं हरत्यंगी
हरत्वा सुमनोहरा अतितरां सुमनोहरा अतीव सु
मनोहरा। यद्वा पेर्लवे शोषणे। इ कामं वायति शोष
यति इवः शिवः। यद्वा इ कामं वा नि गच्छति इवः शिवः
अतो नुपसर्गेकः इवस्य सुमनोहरा इव सुमनोहरा।
अस्यधिकं इव सुमनोहरा अतीव सुमनोहरा। यद्वा
इश्च कामः ईश्च लक्ष्मीः वसवश्चाष्टौ प्रसिद्धाः। ध्रुवा
दयः इवसवः अतिक्रांतः इवसून्। अतीवसुः शंभुः
अतीवसोः शंभोः मनोहरा अतिवसुमनोहरा। ध्रु
वो ध्वरश्च सामश्च स्यापश्चैवा निलोनलः॥ प्र

स्वप्नप्रभासश्रवसवोष्टवादयः ॥५०॥ ॥
नैवताहक्चिद्रूपं दृश्यं केनचिदुत्तमं ॥ ज्ञायतां काप्यसौ देवी गृह्य
तां चासुरेश्वर ॥५१॥ ॥ हे असुरेश्वर शुंभ क्वचिदपि भुव
नेकेनचिदपि पुंसा ताहक् ताहशी उत्तमं अतिसुंदररूपं वा
आकारः नैव दृश्यं नैव वा लक्ष्यं किं हे शुंभ आसीत् कापि दे
वस्त्रीयद्वा कापि यतां निषेकाराज्ञी इति त्वया ज्ञायतां
अवगम्यतां अथ त्वया सा गृह्यतां उपादीयतां च इति अं
बिकां प्रति अनिष्टोक्तयः इष्टस्य पः हे असुरेश्वर हे शु
भता दृश्यं उत्तमं चिद्रूपं ज्ञानरूपं क्वापि केनचिदपि न दृ
श्यं न क्वापि न केनापि लक्ष्यादसौ देवी क्वापि परदेवता
इति ज्ञायतां अस्मिन् क्वापि कस्मिन् अवेक्षारतीतिनेवृत्ता
यतां अपि वस्तु देवी गृह्यतां चात्र संरक्षणार्थमात्री
यतामिति हितोपदेशः शुंभं प्रति लाटस्य न ॥५१॥
स्त्रीरत्नमतिचारुगीघोतयंतिदिशस्त्विषा ॥ सान्

कालिकाहैमवतीस्वरी ॥ इहमहामायादेवकार्यार्थं विष्णु
योगनिद्राभूत् ॥ ततः सर्वदेवतेजोमयी शिवाभूत् ॥
ततः पार्वत्यभूत् ॥ ततः कौशिक्यभूत् ॥ देवस्तुतिभंगीक
र्तुं ततः कालिकाभूत् शिवांबिकानामेत्याह ॥ ४९ ॥
॥ ततो बिकां परं रूपं बिभ्राणां सुमनोहरं ॥ ददर्श
चंडो मुंडश्च तौ शुंभनिशुंभयोः ॥५०॥ ॥ ततो नं
तरं यद्वा ततस्तत्र हिमवति गिरौ ॥ आद्यादिलात्तसिः
शुंभनिशुंभयोः भृत्यौ सेवकौ चंडमुंडश्च परमवित
तां मनोहरं रूपं बिभ्राणां दधानां अंबिकां कालिका
ख्यां पार्वतीं ददर्श अद्राक्षीत् ॥ सुमनोहरामिति पाठे
परं रूपं बिभर्त्तीति सुमनोहरां देवीं ददर्शेत्यर्थः ॥
चंडिकोपे ॥ चंडते चंडः मुंडिखंडने मुंडनि खंडयति मुं
डः ॥५०॥ ताभ्यां शुंभाय चाख्याता अतीव सुमनोह

यानि रत्नानि मणयो गजाश्वादीनि वै प्रभो। त्रैलोक्ये तु
समस्तानि सांप्रतं तानि तेगृहे॥ ९३॥ हे प्रभो हे त्रैलोक्ये
श्वर हे शुभ महादेव यानि तु यान्येव त्रैलोक्ये गजाश्वादीनि
तत्तज्जातिप्रधानानि उत्कृष्टानि रत्नानि तथा दीप्यमा
नानि पद्मरागादयो मणयश्च रत्नानि तानि समस्तानि
सर्वाणि सांप्रतं अधुना ते तव गृहे वर्त्तन्ते वै प्रसिद्धमेव
तत्। तदस्माभिः प्रायेण वेषान्वयः हे प्रभो हे शुभ तद्
तवचनात् समानयितुं यतेयाश्चेत्तहि यानि त्रैलोक्ये
गजाश्वादिनि रत्नानि वै प्रसिद्धानि मणयश्च रत्नानि
तानि समस्तानि ते गृहे। सांप्रतं तु सांप्रतमधुनैव वर्त्त
ते तेनादरानीत्वा कारयेतुं न स्युः किंतु त्रैलोक्ये भवतानि
यथा स्थानस्युरिति शुभं प्रति हितापदेशः गजाश्वादिरा
स्थविवक्षितरत्नजातानि नामितानि निर्दिष्टुमाह॥ ९४॥
ऐरावतः समानीतो गजरत्नं पुरंदरात्॥ ९५॥

॥१९१॥

॥१९१॥

गजरत्नमिति पाठः उत्तरत्र रत्नप्रधान्यसूचनार्थः॥
गजरत्नमिति पाठे रत्नानीति वीवक्षमाणरत्नोपसंग्रह
वशात् सर्वरत्नोपक्रमाप्यवगन्तव्यः यः पुरंदरात्
ऐरावतो नाम गजः समानीतः तत् गजरत्नं तव गृहे वर्त्त
ते निर्दिश्यमानप्रतिनिर्दिश्यमानयोरेकत्वमापादय
ति सर्वनामानि पर्यायेण लिंगभाञ्जि भवंति एतेभ्या
श्चयनयाइरात दानेरावान् सुरादः सुरासमुद्र
इव तत्र जातः ऐरावतः पुराप्यराणां दारयतीति पु
रंदरः गजइति रत्नं गजरत्नं॥ ९६॥ पारिजाततरु
र्नाम॥ ९७॥ हे प्रभो जय जयः पुरंदरात् पारिजाततरुः
आयि॥ ९७॥ हे प्रभो जय जयः पुरंदरात् पारिजाततरुः
समानितः तत्तरुरत्नं ते गृहे वर्त्तते। पारिणः पारिवतोत्थ
जातः पारिजातः पारिजातारव्यः तरुः पारिजाततरुः॥
॥ ९७॥ तथोच्चैःश्रवा हयः ९८॥ हे प्रभो तथा पुरंदरा
द्देवयः उच्चैःश्रवाः हयः समानितः तद्धयरत्नं ते गृहे

वर्त्तते उच्चैः श्रवसीयस्य सउच्चैः श्रवाः ॥५८॥ ॥
विमानं हंससंयुक्तमेतत्तिष्ठति तद्गृहे ॥ रत्नभूतमिदं
नीतं यदासीद्धनसाद्भुतं ॥५९॥ हे प्रभो यत्तव धनसः
ब्राह्मणोपि स्वकुरूपेण अद्भुतं आश्चर्यकारि विमानमा
सीत्तत्तद्धंससंयुक्तं रत्नभूतं रत्नत्वं प्राप्तं विमानं
यानरत्नं देवयानं इहानीतं सत्तत्तद्गृहे तिष्ठति
॥२०॥ यि वित्तं संपत्तिर्वर्त्तते तस्मिन्देवाः विमानं देवयानं वि
मानस्त्री ॥५९॥ निधिरेष महापद्मः समानीतो धने ॥२०॥
श्वरालये ॥६०॥ हे प्रभो धनेश्वरालये कुबेरालये एष
महापद्मो नाम निधिः समानितः तत्तद्गृहे निधि
रत्नं तद्गृहे वर्त्तते महाश्चासौ पद्मश्च महापद्मः ॥
यद्वा महाले पद्माः निधिभेदाः यस्मिन्नेवंरूपं
घटते महापद्मः ॥६०॥ किं जल्पितैरुदितैर्वाचिमा
त्रमम्लानपंकजां ॥६१॥ हे प्रभो तुभ्यं आश्चः

तिष्ठति देवेंद्रताभवान्द्रष्टुमर्हति ॥६२॥ ॥ देवेंद्र
हे शुभ चिषादीन्यादिशः दिशापि कुमः द्योतयंती अंगाग्रं
द्योतयंती अती चार्वंगी जयंत चारुमनोहरं अंगं यस्याः
सा तथोक्ता स्त्री नाम रत्नं रत्नं हि मनोहरं चेनो हंसा
उच्छ्वासा पुनस्तैः शोभितं तत्तत्तवान्द्रष्टुमर्हति इत्य
यमेवं कांतयातं कलस्यात् अयं निश्चयो न्वयः इत्यस्य
पः हे देवेंद्र हे शुभसान्नं स्त्री रत्नं सान्नं नमति चार्वंगी
सान्नं नाचिषादिशो द्योतयंतीति चिः कितयातं कलस्यात्
तांभवान्द्रष्टुमर्हति नार्हति यस्तादाषब्द्यापद्रयेन्नद्य
सन्नदेवातस्मात्तो द्रष्टुं भवान्नायतनामिति शुभं प्रति
ताटस्थ्यन हि वोपदेशः तस्मात्तो द्रष्टुं भवान्नायत
नामिति रमते स्मिन्नरत्नं रत्नमिति प्रख्यामणीवेव
नकेवलं जातो जातोयं दुःखं व्यतद्रत्नमभिधीयते ॥६३॥

कांसाकांचनस्रावीच कांचनवर्षीवकांचनवर्षीकल्प
वृक्षः यद्वाकांचनकांतिमिवकांतिंस्रवतिवर्षतीतिकां
चनस्रावीयद्वाकांचनस्यवकांतिंस्रवतिकांचनस्रावि
कंचिदीप्तिबंधनयोः कंचनदीप्तिः प्रभाकंचनमस्वकां
चनप्रभ्यपासपिहेमतइतिदीर्घः पुरुषवतः कांच
नंदीप्तिछविंस्रवतिवर्षतितच्छीलंकांचनस्राविस्रवस्य
स्राविमुख्यमितिवृद्धिसंमतमतः ॥ कांचनेनामवे
दिकनिर्वृतःक्षणोकुमेःस्रवतीतिकांचनस्रावी
तिव्याख्यानंकुरांकावलंबनं ॥ अथद्वितीयोन्वयः ॥
हेप्रभोभयतवाकुणवकुणसंबोधिछत्रतत्छत्रस्त्री
तवकांचनस्राविगेहेतिष्ठति ॥ कांचनस्राविइतिसप्त
म्येकवचनं ॥ लंगाहेइयस्यविशेषणं ॥ स्थुगतौ हेतुम
तिचेतिणिग्रहणलाक्षिप्राण्यलोपाविपघ्नः गुणवृ
द्धिदीर्घ्यःपर्वविप्रतिषेधेनेतिघ्नकरध्यावादेशोणि

लोपःक्विपश्चलोपःततःप्रयायलोपेप्रयायलक्षणमिति
वृद्धिःआवादेशस्तुसर्वाश्रयत्वात्प्रयायलक्षणेनन
भवतिगवेहिलंगोहितमियदेवेत ॥ वर्णाश्रयविधौ
प्रयायलक्षणंनेष्यतेपुंसि ॥ कांचनानांस्त्रीकांचनास्त्रीः
कांचनानांप्रापयितानपुंसकेतुहस्वश्चनपुंसकेप्रा
तिपदिकस्यापचइग्भेस्यादेशकांचनस्रक्त्रपुंशब्द
रूपंकलीयादिषुभाषितपुंस्कलवद्भावनवस्यतिङ्गह
स्वस्यतुम्बनभवति ॥ अवादेशः ॥ कांचनस्रावीपक्षेकां
चनस्रुणिगेहे ॥ ६२ ॥ तथायस्यंदनवरोयःपुरासीस्
जापतेः ॥ ६३ ॥ ॥ हेप्रभोअयंस्यंदनवरःअयमि
तिकानुयःपुराकल्पप्रजापतेब्रह्मणःआसीत् ॥
तदिंनामरथस्तंतथाप्रयत्नेनत्वयासमानीतंसमा
इतमितिकवाक्यशेषःस्यंदनेषुवरःश्रेष्ठःस्यंदनवरः

यातेचक्रिणियुद्धार्थंरातांगःस्यंदनोरथः॥६७॥
म्यायकीर्तिदानाम्नशक्तिरीशेनयाहृता॥६८॥हे
ईशस्वामिन्म्यारतक्रस्यसंहारकालस्यवाशक्तिः
उत्कीर्तिदानामप्रसिद्धासेनयाहृतारहिता॥म्रतस
ज्यायुस्त्यक्तो॥म्रकस्त्रीपुंसयोरतेम्रियतेस्मिन्नुपस्थि
ता॥तेप्राणिनइतिम्रकः॥प्राणिनामायुषोतयाप्राणाक
र्षणकारिणी॥शक्तिःसोत्कीर्तिरोत्कीर्तिलिंगकायनि
र्गतिःउत्क्रमणमुत्कीर्तिःतांददातिदा॥कस्तस्मा
थयोःशक्तिर्दत्तायाम्रषावपि॥६९॥पाशःसलि
लराजस्यभ्रातुस्तवपरिग्रहः॥निशुंभस्याब्धिजा
ताश्चसप्तसारत्नजातयः॥६९॥परिजनेविषय
सलिलराजस्यजलपतेःवरुणस्यपाशःजयघं
वर्तते॥पत्निपरिजनादानम्रत्नरागापःपरिग्रहाः॥

समुद्रःकिंजल्किनीकिंजल्काःकेसराःतद्वतीअवि
शीर्णकेसरा॥अवबेनगतधर्मकेसरत्वमाशापिपक्व
जारत्नवादवयवावयुव्यनेदोपचारात्प्राप्तवती
कर्णस्थितकुंडलेनकुंडलेवदत्तइतिनलेकिंजल्किनी
कर्णस्थितनदीआस्थानपंकजांअविशुष्टकमलांस
जंददौ॥स्वरत्नेददोपकजेरत्नवाउपचारतःकि
चिज्जलतिजटीभवतिकिंजल्कः॥६१॥छत्रंते
नाकर्णगेहकांचनस्रावितिष्ठति॥६२॥हेप्रभोयत
नाकर्णवरुणसंबंधिकांचनस्रावितिष्ठतिछत्रंतछत्ररत्नंतत
वगृहेतिष्ठतिनान्यत्रकांचनंसुवर्णस्रवतीतिवर्षती
तिकांचनस्रावीतिव्याख्यानमलक्षभिवादपक्षणी
यंप्रक्षावाद्भिःयस्यगृहेमहापादयानिअधःसंति
तस्यछत्रस्रावितस्वर्णनिष्क्रियात्कस्तर्हिविग्रहःका
याकांचनस्वर्णस्रवतिवर्षतीतिकांचनस्रावीयद्वा

त्नानिसमस्तान्याहृतानिते॥स्त्रीरत्नमेषाकल्याणी
त्वयाकस्मान्नगृह्यते॥६७॥एवमुक्तरीत्याऐराव
तःसमानीतइत्यारभ्या।हेदैत्येंद्रयद्वाहेदैत्यहे
शुंभ॥त्नानिइंद्रादीनांदेवानांऐरावतादीनि
रत्नानिसमस्तानितेतुभ्यंआहृतानि।उपमेढो
कितानिउपाहारीकृतानिएषाकल्याणीअंबि
कास्त्रीरत्नंवर्तते।तत्स्त्रीरत्नंत्वया।शुंभेनकस्मा
त्कारणात्नगृह्यते॥अग्रहणेनकिंचित्कार
णमस्ति।तस्मात्त्वयागृह्यतामित्यर्थः॥अयं
त्वंबिकांप्रत्यनिष्टार्थः॥अयंत्विष्टार्थः।तत्स्थो
चित्समाधिना॥हेदैत्येंद्रशुंभयद्यप्येवमुक्तरी
त्याऐरावतादिनिसमस्तानिरत्नानितेतुभ्यं ॥२३॥

शुंभायआहृतानिदेवैःउपहारीकृतानिअथाये
षास्त्रीरत्नंअंबिकातेनवशुंभस्यकल्याणीनशुं
भकारिणीन।कस्मादेषाशुंभस्यशुंभकारिणी
न।पुनःऐषाभगवतीत्वंअन्यंयातीतिवया।अ
तोनुपसर्गोकः।अन्यगामिनीतिरह्यते।ज्ञाय
तेत्वशब्दोन्यवचीसर्वादिषुपठ्यते।त्वंअन्यं
महेश्वरंयातिवया।यतःएषाअन्यथान्यपत्नी।
महेश्वरपत्नीदैत्योपसंहारकारिणी।अतःशुं
भस्यशुभकारिणीन।तस्मात्तच्चिंतंत्यजेति
हितोपदेशोयं॥६७॥ऋषिरुवाच।सुमेधाः
सुरथमूचे॥निशम्येतिवचःशुंभःसतदाचं
डमुंडयोः॥प्रेषयामाससुग्रीवंदूतंदेव्याम

हासुरः॥६८॥ममहासुरः शुंभः तदा चंडमुंडयोः
इति प्रागुपन्यस्तं वचः निशम्य श्रुत्वा सुग्रीवं नाम
दूतं संदेशं हरं देव्या देवीमुद्दिश्य प्रेषयामास प्रस्था
पयामास॥ शम्यति नि पूर्वः श्रवणार्थः इषगतौ
प्र पूर्वः आहुपः॥ देव्या इति कर्म पिल्प्य कल्पोपेषु
चमी॥ महासुर इति शुंभस्य विशेषणं॥ दूतस्य तु किं
महत्त्वेन॥ दूयते नेन यथोक्तवादिनापरितोष्यते पर
इति दूतः॥६९॥ शुंभ उवाच॥ इति चेति च वक्तव्यास्ता
गत्वा वचनान्मम॥ यथा चाप्येति संप्रीत्या तथा कार्यं
तयालघु॥६९॥ हे सुग्रीव हे दूत तया तत्र गत्वा स्त्री
मम शुंभस्य वचनात् इति च इदं च इदं च स्वाम्नाभेदे
न चोपायेन वक्तव्या कथनीया॥ अपि च॥ यथा चे

॥२४॥

पाशो बंधनरज्जुयोः किं च हे प्रभो हे शुंभ तव भ्रातुर्नि
शुंभस्य गृहे अब्धीजाता रत्नाकरसमुद्भूताः समस्ताः
सकलाः रत्नजातयश्चतुर्दश रत्नप्रकाराः तिष्ठंति॥
जातिः सामान्ये जन्मनोः मुक्ताफलविद्रुमहरिन्मा
णिनक्तपद्मरागाद्या रत्नजातयः रत्नेरत्नमिति प्र
ख्यामणिष्वनन्केवलं॥ जातौ जातौ यदेतेषु तदुक्तं
प्रतिधीयते॥६५॥ वन्हिभ्यापि ददौ तुभ्यमग्निशौचे
सुवाससी॥६६॥ हे प्रभो शुंभ तुभ्यं वन्हिभ्यापि वैश्वान
रेपि देवः अग्निशौचे नाम वाससी च वसन्ने ददौ द
त्तवान्॥ अग्नौ निक्षेपतः शौचं निर्मलीकरणं यया
स्ते अग्निशौचे च वाससी कल्पवृक्षोपि कल्पितं स्व
र्णमयमग्निदेवताकमग्निनिक्षेपायनेपश्यामि के
वासो युग्ममग्निशौचमाहुः॥६६॥ एवं देवैः प्र

वक्तव्यासा॥वक्तव्यप्रतिक्षेपा॥असनमासः वक्तव्यो
वचनीयः असः प्रतिक्षेपो न्यक्कारोयया सोवक्त
व्यासा॥पुनः कथंभूताअंबिका॥ममममेयस्सत
ममशब्दोत्रमायावचनः निर्ममोयोगी॥समम
संसारीतिवत्॥मायारूपाबिकेत्यर्थः॥पुनः कथं
भूताअंबिका॥संप्रीयाप्रीङ्प्रीतादिदिः प्रीतिः
प्रीस्त्रियांसंपदादिवत्॥भावेक्विप्॥समीचीना
प्रीः प्रीतिर्यषांतेसंप्रीयाविबुधाः॥इयंतेवश्यंप्रा
प्यंतेतपाबिकपासकैरियासंप्रीया॥आदंतेरूपं॥७०॥
॥ऋषिरुवाच॥सुमेधाःसुरथस्तच्च॥सतत्रगत्वा
यत्रास्तेशैलोदात्रातिशोभने॥तांचदेवींततःप्राह
श्लक्ष्णंमधुरयागिरा॥७२॥सःसुरथोनामहृतः

॥२५॥

॥२५॥

यत्रयस्मिन्नतिशोभनेअतिमनोहरेशैलोदात्रोप
र्वतप्रदेशोऽसौदेवीआस्तेतिष्ठतितत्रतस्मिन्
पर्वतप्रदेशेविषयेगत्वाततस्तदनंतरं तां देवीं अं
बिकांश्लक्ष्णंसमुचितसंगतं॥सुकुमारंयथास्या
त्तथामधुराक्षरयाक्षरपदयागिरावाचा
प्राहच॥श्लक्ष्णादितसंदर्भाभिप्रायगर्भसंदर्भमेव
कथंभूतं॥प्राहेतिप्रशस्तउपसर्गप्रतिरूपकोनि
पातः॥आहेतिनिङ्तंप्रतिरूपकमव्ययंकालसा
मान्यवचनं॥श्लक्ष्णमितिश्लिषआलिंगने॥श्लि
षेरलोपश्छायाइतिकसकुत्वषत्वे॥७१॥हृतराज्य
देवीदेहेश्वरःसंजातःक्षेत्रेऽत्रपरमेश्वरः॥हृतोहंत्रि
पितस्तेनस्वस्मात्कारान्निहागतः॥७२॥॥हेदेवीसा

यथानाथव॥ अस्ति खलु दैत्येश्वरो महासुरः शुंभो
नाम त्रैलोक्ये परमेश्वरः॥ त्रैलोक्ये परमउत्कृष्ट
ईश्वरः स्वामी तेन शुंभेन त्वत्सकाशं प्रति प्रेषितः प्र
हितः दूतः संदेशहरो हि निहागतः

ईश्वर इति जाति प्रधान्य सूचनार्थं त्रैलोक्य
ग्रहणं॥ देव्याः प्ररोचनाय त्रैलोक्यपरमेश्वर इत्येकप
दपक्षे त्रैलोक्ये इंक्रामं पाति त्रैलोक्येपः सचासौ परमेश्व
रश्च लक्ष्मीवानित्यर्थः॥ अनेन देवीप्रति दूतत्वेषणप्र
योजनं सूचितं। दूतग्रहणं निग्रहपरिहाराय। दू
तोक्तं सदसद्वापि श्रुत्वा कार्यं हिताहितं। दूतो न नि
ग्रहीतव्य इति नीतिविदो विदुः॥ आदौ देवीं इत्युक्त्वा
देव्या एव जयः सूच्यते। यतः दिव्यति विजिगीषते देवी
हे देवि तेन शुंभेन दूतः प्रेषितः त्वत् देवीतः सशुंभः॥

तथैव सा तं प्रीयाहर्षेण लघु क्षिप्रं अविलंबं अभ्येति अ
भिमुख्येन आगच्छति तथा कार्यं। त्वया तथा विधेयं। अ
यं त्वं विकाया अनिष्टार्थः इव स्वयं अत्रापरेण मंत्र
नदबुद्धिसमाधिना ख्यायतेर्थः॥ हे सुग्रीव हे दूत तत्र
गत्वा त्वया लघु क्षिप्रं तथा कार्यं शुंभाभिप्रायादन्यत्व
न कर्तव्यं। तत्कथं। यथा अंबिका शुंभे निशुंभे च विष
ये अभ्येति यो दूत आगच्छति। कथं भूता अंबिका।
अवचनात्। अविद्यमानं वचनं यस्मात्तच्च
यं ते अवचनाः असुराः तान् अत्ति उपसंहरती
ति अवचनात् असुरसंहारकारिणीत्यर्थः॥ पुनः
कथं भूता अंबिका। इति गच्छति विनश्यति तत्र
स्मिन् इति शुंभे च विषये इति निशुंभे च विषये॥

संवरणे॥संवरणमाच्छादनं॥क्विप्॥अविच्छुव्यय
तिसंवणोति॥छादयतिव्याप्नोतीयविद्याचेने
तिअविर्मायाविच्छुमायातयाअयोमायया
देव्याआहताआज्ञायस्यशुंभस्यसःअव्या
हताशोनविद्यते॥निर्निश्चयनिषेधयोःनि
र्जिताःअजिताःअखिलाःदेवारयोदेवाःये
नसतथोक्तोनिष्प्रतियपिदेवीपारिषदो
क्तौदौशोव्यतुर्दविषं॥७३॥ममत्रैलोक्य
मखिलं॥७४॥शुंभआहद॥पटकमात्रद
॥धेपटोदग्धइयवयंवैकदेशोअवयवीसम
दायोवर्तते॥कचिदवयवावयविनोरभेदोप
चारास्त्रयोगपुलद्वात्रैलोक्यंममस्वंवर्तते॥

॥२७॥

॥२७॥

इयुक्तेकिंत्रैलोक्यमेकदेशावयवाविवक्षितमिह
तिकस्यचिच्छंकास्यादतस्तामपनेतुमखिलमिति
अखिलमियवोक्तेएकेकोपिलोकोऽखिलोभवति
अखंडवृत्तिवा॥भुवनस्यसतस्त्रैलोक्यमियुक्तं
इहममेतिविभक्तिप्रतिरूपकमव्ययंमायावाचि
निर्ममोयोगीतिवत्ममममायायाःदेव्यास्त्रैलोक्य
मखिलंस्ववर्तते॥तत्॥कुतःशुंभस्येयपिदेवीपा
रिषदोक्तिलेशोनुसंधेयः॥७५॥ममदेववशा
नुगाः॥७६॥देवाःममशुंभस्यवशानुगाःवशाः
कातिरिछा॥मदिछानुसारिणोदेवाःवर्तंतेइत्यर्थः
ममेतिमायावाच्यव्ययंनिर्ममोयोगीतिवत्मम
मायायाःदेव्याःवशानुगाःवशावर्तिनोदेवाःवर्त
ते॥नतुशुंभस्येयपिदेवीपारिषदोक्तिलेशोनु

संधेयः ॥७६॥ यज्ञभागान् हंसवन्नुपाश्नामि पृथ
क् पृथक् ॥७६॥ तत्तद्देवताद्देशेन पृथक् पृथक्
विहितान् तांस्तान् सर्वान् यज्ञभागान् जोहुतिं
पान् यज्ञभागान् अहमेव शुंभः पृथक् पृथक् इं
द्रादितत्तद्देवताकारकायच्च तमुपाश्रियउपाश्ना
मि उपभुंजे अस्मद्भोजनं आदिः अहमिति विप
क्ति प्रतिरूपकमव्ययं अनिद्यावाचि अविद्या
वावास्मिंस्तद्बुद्धिः साच्येयं बुद्धिर्देयेवभग
वतीयज्ञभागान् उपाश्नामि इति कुतः शुंभस्य
यज्ञभागभोगइत्यपि देवीपारिषदोक्तिलेशानुस
धेयः ॥७६॥ त्रैलोक्यवररत्नानि मम वश्यान्य
शेषतः ॥ तथैव गजरत्नं च हृतं देवेंद्रवाहनं ॥७७॥

॥१२८॥

॥१२८॥

सकाशात्प्राप्तः स्यात् न तु जयाभियपि देवीपारि
षदोक्तिलेशानुसंधेयः ॥७२॥ ॥ अव्याहतास्तः
सर्वासु यः सदा देवयोनिषु ॥ निर्जिताखिलदेवा
रिः स यदाह शृणुष्व तत् ॥७३॥ हे देवियः सदा स
र्वासु देवयोनिषु विषयेषु अव्याहताः अप्रति
हतशासनः निर्जितखिलदेवारिः निर्जिताश्चाखि
लाः देवारयः असुरशत्रवो देवा
येन सोथोक्तः शुंभः निशुंभः यत् आह अवोच
त् वचनं शृणुष्व आकर्णय व्ययं बहुलमिया
स्मिन्पदं ॥ अन्यथा शृण्विति स्यात् आहेति का
लसामान्ये तिङ तत्र तिरूपकमव्ययं ॥ व्ये २

तर

कायानाचिनिर्ममो योगीतिवत्॥ततश्चममतायाया॰
देव्याः त्रैलोक्यजशोषतोरत्नानिवश्यानशंगतानि
ननुशुंभस्यतथैवगजरत्नं चमयाहृतं देव्यात्रैलो
क्येवछापितं ननुशुंभेनहृतं तुं नस्याहोपुरिधि
कामात्रमाह॥इयंपिदेवीपारिषदोक्तिलेशोनुसं
धेयः॥आहोपुरिधिकादथ्यधिस्यात्संनोनमा
स्यनि॥७७॥क्षीरोदमथनोद्भूतमश्वरत्नंममाम
रैः॥उच्चैःश्रवससंज्ञंचप्रणिपत्यसमर्पितं॥७८॥
क्षीराण्युदकानियस्मिंसक्षीरोदःक्षीराब्धिः उ
त्तरपदेउदकस्योदकंसंज्ञायामियत्रसंज्ञायामु
त्तरपदस्योदकस्य क्षस्योदादेशोवक्तव्यः॥क्षी
रोदस्यमथनंविलोडनंततउद्भूतंउच्चैःश्रवस

॥२९॥ ॥२९॥

संज्ञं॥श्रुगतौ॥श्रुश्रवणे॥उच्चैःश्रृणोति॥गच्छत्यक
र्णयतिउच्चैःश्रवःपचाद्यच्॥सहसंज्ञयाचेत
नयासावर्ततेससंज्ञःसहस्यसःसंज्ञायांवोपस
र्जनस्येतिसहस्यसःततःकर्मधारयःउच्चैःश्रव
श्चासौससंज्ञश्चउच्चैःश्रवससंज्ञःअश्वविशे
षणत्वेपुल्लिंगःअश्वरत्नविशेषणत्वेतुनपुंसक
लिंगउच्चैःश्रवससंज्ञंअथनाप्रशस्तेश्रवसीय
स्यसश्रवसःमत्वर्थेअर्शआदित्वादच्॥जवे
नमानेनचउत्कृष्टत्वादुच्चैरिष्यतेउच्चैः
एवासौश्रवसश्चउच्चैःश्रवसःउच्चैःश्रवसइ
तिसंज्ञायस्यसउच्चैःश्रवससंज्ञःअश्वरत्नवि
शेषणत्वेतुउच्चैःश्रवससंज्ञंअश्वरत्नंसमाद्रितैः

अमरैः॥ प्रणिपत्यपादपद्मे निपत्य समर्पितं शुभस्यापितं
उपढौकितं उपायनीकृतं॥ उपायनमुपग्राह्यमुपहा
रस्तथोपदा॥ अत्रापि माया वाचि मम मेयं मायया
या॥ भगवत्याः अमरैः भक्तिनम्रैः उच्चैः श्रवससंज्ञे
अश्वरत्नं प्रणिपत्य समर्पितं तत्त्रैलोक्ये गतं तस्या
यत्र क्वापि स्थं॥ अयं तु शुभो न्यदीयं ममेदमिति
मुधा मिथ्या मन्यते इति देवीपारिषदोक्तिः॥ अनुसंधे
यः॥ ७८॥ यानि चान्यानि देवेषु गंधर्वेषु उरगेषु चामर
त्नरत्नानि रत्नानि तानि मय्येव शोभने॥ ७९॥
देवीदेवेषु वा गंधर्वेषु देवगायकेषु वा उरगेषु नागे
षु वा यानि चान्यानि रत्नरत्नानि रत्नं च मुद्रा रत्नं
प्राप्तानि रत्नानि शरिरस्थानि जिमनोहराणि स्त्रीरूपा
णि संति तानि सर्वाणि मय्येव शुभे विषये व

त्रिष्वपि लोकेषु वराणि श्रेष्ठान्युत्कृष्टानि रत्नानि
स्त्रीरत्नानि उर्वशीप्रमुख्यानि अशेषतः॥ सामस्त्ये
न मम शुभस्य वश्यानि विधेयानि अधीनानि वशं
तानि अभवन्॥ वशं कांतिमिच्छां गतानीत्यर्थः॥ वशं
गत इति यस्मात्यः तथैव तद्वदेव बभूव न तत एव॥ राज
रत्नं देवेंद्रवाहनं च मयाशुभेन हृतं गृहीतं॥ वाहन
महितादि तिणत्वं मात्रं भवति आहितत्वस्य विवक्षि
तत्वात्॥ अत्र हि देवेंद्रस्य वाहनमिति तस्य स्वस्वा
मिभावसंबंधमात्रं विवक्षितं न वाहितत्वं यद्वा
नेआरोपितं उत्तोलितं॥ तदाहितमुच्यते॥ इक्षुवा
हनमिति यत्र इक्षवो वाहने आरोपिता इति छत्रा
गसंभवति॥ मम इति विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं॥

त्रिलोकेमन्यामहेवयं॥सा त्वमस्मानुपागच्छयतो
रत्नभुजोवयं॥८॥ हे देवी त्रैलोक्यस्मिन्भूलोके हिमा
चलवासिनी त्वं स्त्रीरत्नभूता स्त्रीरत्नेता स्त्री जा
यकरूपता प्राप्तवंती वयं शुंभनामानो मन्यामहे
जानीमहे सा एवं विधा स्त्रीरत्नभूता त्वं अस्मा
नुपागच्छ शुंभनाम्नो रत्नभुजः प्राप्नुहि कुतः इह
यतो रत्नभुजो वयं राजानः यतस्त्वं च स्त्रीरत्नं
वयं च। राजानो रत्नभुजः अतः सा त्वं स्त्रीरत्न
भूता त्वमस्मानुपागच्छ प्राप्नुहि। यदुक्तं। स्त्रं
राष्ट्रमन्यते। रक्षयन्यदीयं क्षिणोति च॥ वर्द्धतो
पायवाम्नियरत्नहारी च पार्थिवः॥ देवीष्टार्थ
स्त्वेषः उपागच्छ यत्र ठ उपागच्छति छेदः। तत्र उ

॥ ३९॥

॥ ३९॥

संबुद्धौ रूपोक्तौ च शिवचाचि त्वमव्ययं पानेपि षति
रक्षायां पातिपायति शोषणे पेवानेशोषणे क्रि
पायति शत्रुं शोषयति पाः उरिवरूढ इव पाः उपा
हे देवि कालाग्निरूढ इव पायंती शत्रून् शोषयंती
सति अस्मानिति शुंभादीन् त्वामाकारयमाणान्
शत्रून् शोषयितुं गच्छ याहीति देवि पारिषदादि
ते शोप्यनुसंधेयः यद्वा अस्तु क्षपणे दिवादिः
क्षिपः अस्यति नक्षिपति अभिक्षिपति न्यक्करो
ति अस्य सत्यस्य चेति उपधादीर्घस्य धातोरिति
प्रतिषेधान्न भवति॥ पेवे शोषणे च्वादिः पायति शोष
यंति संतापयंति लोकानीति पाः तेषां शुंभादीनां देवा
नां अः आसिका अधिक्षेपिका न्यक्करिका इति पाः
पा अपाः उ इति संबुद्धौ अव्ययं। — हे देवी त्वं अस्मा

नुपागच्छेति शुंभादिरत्नभुजिभिर्दैत्यैराकारितासिसा
त्वेपासतीः स्वगच्छ पाय तः जगति शोषयतः संतापय
तः तान् शुंभादीन् दैत्यान् आसतां अधिक्षिपंती
न्यस्यंती सती गच्छ याहि कुतस्त्याह यतस्तेरत्नभु
जः भुजकौटिल्ये। तुदादिः क्रिया। भुजंती कौटिल्ये
नवर्त्तते भुजः रत्नेषु तेषु तेषु रत्नेषु वस्तुषु विष
येषु भुजः कौटिल्येन अन्यायेन वर्त्तमानाः रत्नभु ॥३२॥
जः अतस्तेषां शुंभादीनां कुटिलानां दैत्यानां न्यस्ता
रक्षायां गमनं युक्तमुपचयामंडिति। देवीपारिषदा
क्तिलेशाभिप्रायो वसेयः ॥८०॥ मा वाममानुजं वा
पि निशुंभमुक्तविक्रमं। भजत्वं चंचलापांगि रत्न
भूतासि वेयतः ॥८१॥ चंचलं स्यात्तरलं चंचल
चंचलश्चलः। चंचलो नेत्रांतनिरीक्षणेन त

॥३२॥

त्ति॥ आः सत्विशो अनेगर्वसर्वस्वो सावि छमभ
वादी शुंभः शो। नवीयं देव्येव ततमयी नातमिदम
त्वमिदमाचक्षं॥ यानि देवेषु गंधर्वेषु उरगेषु वा॥
रत्नभूतानि रत्नतां प्राप्तानि भूतानि॥ भूतानि स
यानि तथानि संतितानि मय्येव देव्यां वर्त्तंते॥ ना
न्यत्र। अथवा इतो न्यानि चयानि रत्नभूतानि
पृथिव्यादीनि संतिमानि च रत्नभूतानि प्राणभू
तिस्त्रीरत्नानि पुरुषरत्नानि चतानि सर्वाणि वि
श्वरूपत्वेन विश्वमातृत्वेन च मय्येव देव्यामेव
वर्त्तंते न शुंभे मायिनि शुंभे इति। देवीसखीज
नोक्तिलेशोप्यनुसंधेयः॥ युक्तं स्मादावतेभ
तं प्राप्यतीव समे त्रिषु॥७९॥ स्त्रीरत्नभूतां सांदे

सर्वोपाधिव्यभिचारार्थस्तेन धात्वंतरादपि डो भव
ति कारकांतरेष्वपपदेषु तिन चनात्र। पिष्टसंपूर्ण
तइत्यस्माद्डाइ पूर्वांचं चलोपपदात् डः टिलोपः।
चंचलान्यायादेषु भ्रमयान् दुष्टान् देशान् भ्रास
मंतादभिव्याप्य पिनष्टि संचूर्णयति हिनस्तीति
चंचलापंभंगगात्रं यस्याः सा चंचलापांगी। अं
गगात्रकंठेन्यश्चोपसंख्याता दाडीप। तस्य बु
द्धेहि चंचलापांगि हे दुष्टदेशोपसंचूर्णनिसन्ने
द्धगात्रे एवं विधा चंसुंभेनाकारितासि किमिति
मां वा शुंभं भजअनुजं वापि निशुंभं भजेति आ
हूतासि। यतश्च चंचलत्वं तासि वै अनुनीयसे
च प्रार्थ्यसि चातः चेमां वेति शुंभं आगच्छ याहि
अनुजं वापि इति शुंभानुजं निशुंभं आगच्छ
याहि। अमइ यतदमाता विय ताभ्यां दर्शितरूपं

॥ ३३ ॥

॥ ३३ ॥

तच्च। मां वा अमभाजनुजं इति पदच्छेदाकरणतः किंचि
त्। मः शिवे मारमार्गाचमानिषेधे व्ययमतं। मंति
शिवे शुंभं अस्तिगच्छति राभं मा न ते शंभुना सहदी
प्यते वा इति विमृश्याकस्य गतिदीप्तादानेषु सस्तः
पूर्ववदपि शब्दविहितो डः डिति टेरस्य शब्दस्य लो
पः। स्त्रियां टापू माइति रूपं ततश्च ताहशी चाभ
वी। चंचलापांगी दुष्टदेशसंहारसज्जांगी सती च
उरुविपुलं यथा स्यात्तथा शुंभनिशुंभादिषु देवे
षु हतव्येषु विषयेषु विक्रमं भजसि यसि मा श्रये
पराक्रमं दर्शयति देवीपादादिलेखाभिप्रायो वसेयः।
यदा चंचलापांगि रत्नभूतासि वा देयतः इति छेदः ए
र काउच्यते विमुरेकारः स्यात् मरेश्वरः। ममप्रतिमाया
वा व्ययं। जीवन्मुक्तो हि निर्ममइति। यतो प्रयत्नेय

तनंतत्॥ स्त्रियांभावेसंपदादिला॥ द्वाक्षिप॥ ऐमहेश्व
रस्यैवकालाग्निरुद्रस्यैवयतनंयतनंतायतंकालाग्निरु
द्रयतनंप्राप्यर्थकमीतिल्यबलोपेपंचमी॥ एतत्प्र
कालाग्निरुद्रस्यैवयतंयंत्रंप्राप्यहेमहेमायेहेदेवी
चंचलापांगिरलभतासिवासती परामृष्टं
शुंभमनुजंवापिइतिपरामृष्टंशुंभानुजंनिशुं
भं॥ चहतुंउरुमहांतंविक्रमंपादविक्षेपंपराक्रम
शौर्यंचभजउपाश्रयेतिदेवीपारिषदाक्तिलेश्वा
भिप्रायोनुसंधेयः॥ चंचलानतरलान्न्यायादप
त्रेषान्देयान्नुअपकर्तुंहिंसितुंअगतिप्राप्नोति
तच्छीलश्चंचलापांगीभंगिगयर्थः॥ रलतांप्राप्त
वान्रलभतःरलभतश्चासावसिश्चेतिरलभतासिः
तंचंद्रहासखड्गंरत्नेरिपून्वागच्छतिचंचलापांगी

रत्नेअपांगौनेत्रांतौयस्याःसाचंचलापांगीतस्यं
बुद्धेहेचंचलापांगिहेवरारोहेत्वंयतःरत्नभूता
सिसौंदर्येणोत्कृष्टतांप्राप्तवत्यसिततःवैअनुनि
यसेनरत्नमानिष्यतिमृग्यतेहितदिति॥ न्यायतः
प्रार्थ्यसिततश्चमांशुंभंवाभज॥ आश्रयरत्नभा
कंचास्यवपार्थिवत्वतःउरुविक्रमंउरुःविपुलः
महान्विक्रमःशौर्यलक्षणोयस्यसतथोक्तःतंम
हान्विक्रमःशौर्यलक्षणोयस्यसतथोक्तःतंम
भजनुजंकनिष्ठंभ्रातरंनिशुंभंवापिभज॥ संश्र
यात्वंहिरत्नंरत्नभाजश्चराजानएववयंचराजा
नःतस्मात्वमस्मानेवभज॥ नान्यानितिशुंभानु
कूलोभिप्रायोयं॥ वैस्यासंबोधनेपादपूरणेऽनु
नयेपिच॥ देव्यनुकूलेस्वषःमानिति॥ सप्तम्या
जनेउःअन्येषपिदृश्यतेइसत्रसूत्रेअपिशब्दः॥

रिग्रहः इति शुंभानुकूलोऽर्थः॥ देव्यनुकूलोऽर्थस्तु
देवीसरवीजनेनाविः क्रियते यथा॥ हे देवी त्वं परमा
पर्वोत्कृष्टा। यद्वा परमाऽत्युत्कृष्टा माल्लक्ष्मीस्त्वमेव
ति। अतुलमैश्वर्यं प्राप्यसे। प्राप्यसीति सत्यं सत्यं
तेवैस्वतसिद्धिमिति निश्चितमेव ति
मइति क्रिप्। यमस्माद्धनपरिग्रहः मात्मुख्यः परि
वारः परिजनः तं प्राप्स्यसे परमैश्वर्यं प्राप्स्यसे एवं
दृपि सिद्धमेव तत्॥ मस्परिग्रहादिति कर्मणि स्यब
लोपपंचमि॥ हे देवि त्वं एतद्ध्यासमालोच्यमस्परि
ग्रहतां व्रज॥ एतद्ध्यासमालोच्यमाद्यस्य परि
ग्रहः माद्यस्य परिजनोऽस्तिममदद्या इति एतद्ध्या
समालोच्य निर्दार्यमस्परिग्रहतां व्रजमत्सा
मत्परिग्रहो मात्मुख्यः परिजनो यस्याः सामर्थ्य॥

॥ ३५॥

परिग्रहतस्याः भावः मत्परिग्रहतां व्रजसंप्राप्नुहि॥
यः खल्विमां श्रिय आगामिनीमसंतिरस्यादोचुध्यासमालोच्य
पश्चान्ममपरिग्रहतां माद्यस्य परिग्रहतां व्रजतीति॥ ते सरव
खल्वुचित्रगुप्तांप्राप्नोति॥ तद्द्विव्यमपि देवी प्रथमतः आ
सनोमत्॥ माद्यन्यपरिग्रहोऽस्तीति ध्यासमालोच्य॥
पश्चान्ममपरिग्रहतां माद्यस्परिग्रहतां व्रजतीति देवीपा
रिषदो चिलेशामिप्रायो वसेयः खलो गुणवचन
स्यपुंवद्भावो वरुच्यः॥ ८२॥ ऋषिरुवाच॥ सुमेधाः
सुरथं वाक्यमूचे॥ इत्युक्त्वासातदा देवी गंभिरांतः
स्मिताजगौ॥ दुर्गा भगवती भद्राय ये देवं धार्यते जगत्॥ ८३॥
तदासं देशं अनणसमये इत्येवं शुंभेन दूतद्वारा उक्ता
कथितासा देवी गंभिराऽगाभामिप्रायादेयान्दहं

॥ ३५॥

सरवसरा

तु कामा॥ अतएव अंतःस्मित॥ शुंभो दुरात्मा सोमां पति
देवतामिच्छामाहेति सोऽयं सम्यंतः स्तंभितदासांतं
तुमन्तः सति दूतं वाचमुचितामवक्ष्यन्॥ सा देवी कि
दृशी दुर्गा दुरधिगमा दुरवगाहा भगवती समग्रैश्वर्य
धर्मयशः श्रीवैराग्यमोक्षाभगवती क्षेमकृपा। यया इ
दं जगत् धार्यते। सा इदृक्लक्षणा देवी दूतं प्रतिजगो
॥ ३६॥ उक्तवती अर्थः॥ गो शब्दे अंतर्गणिः॥ अयं भवः॥ इ ॥ ३६॥
ति दूते न व्यभिचारीभावेनोक्तापि देवी असानसाता
दृशीमाह॥ पतिव्रता चात दूतवचनपरासती
शुंभादिभिः सह रतुं कामनां रते। किंतु अतदा काला
तरे शुंभादीन् हंतुं कामावानू दिति॥ ८१॥ देव्युवाच॥
देवी दूतं वाचमुचितां जगो। किं जगा विसाह॥

रलमस्तीति वा। वागतिगंधनयोः॥ अतो नुपसर्गेक॥ ८४॥
परमैश्वर्यमतुलं प्राप्यसे मत्परिग्रहात्॥ एतदुक्तं भवति
मालोक्य मत्परिग्रहतो व्रज॥ ८५॥ शुंभो वक्ति हे देवी
त्वं मत्परिग्रहात् महाशुंभस्य परिग्रहात् पालीत्वे
नस्वीकारात् अतुलं अनुपमं परं श्रेष्ठं ऐश्वर्यं ईश्वरत्वं
परमेषु श्रेष्ठेषु स्वामितां च प्राप्यसे प्राप्यसि गमि
प्यसि व्यत्ययेनात्मनेपदं। यद्वा मया शुंभेन त्वं परमे
श्वर्यं प्राप्यसे प्रापयेतः॥ कर्मणि लुट् इत्यासः॥ हे
देवी एतत् सर्वं प्रागुक्तं शुंभाभिप्रायगर्भं संदर्भं
ध्यात्मनासमालोच्य विचार्य मत्परिग्रहतां मम शुं
भस्य परिग्रहतां पत्नित्वं व्रज पत्नीभावं प्राप्नुहि या
हि॥ परिग्रहः परिजने पत्न्यां स्वीकारमत्रयोः॥
यदा तु॥ पत्नीपरिजनादन्यत्र रागपाः प

शुंभो निशुंभश्चापि तादृशाविति॥ हियत॥ एतत्संयत
तः शुंभः त्रैलोक्यस्य अधेर्मानसंपीडायाः पतिः
उत्पादकत्वेन स्वामी। यतश्च स तादृश एव निशुं
भोपि। शुंभवदेव निशुंभोपि त्रैलोक्यस्याधिपतिः॥
अधेर्मानसपीडायाः उत्पादकत्वेन पतिर्भवति।
पुंस्याधिर्मानसी व्यथा। त्रैलोक्यस्य च अधिपति
रियं देव्येव तिदेवी पारिशादोक्तिलेशाभिप्रायेतः
सास्त्रासतावसेया॥८२॥ किं न त्रयस्त्रतिज्ञातं मि
थ्यात्र क्रियते कथं॥ श्रूयतामल्पबुद्धित्वात्प्रति
ज्ञायाकृता पुरा॥८३॥ त्रैलोक्याधिपतिः शुंभ
इति पूर्ववाक्यापेक्षया किं चेति॥ किं वितर्के परि
प्रश्नेक्षेपे निंदाप्रकारयोः॥ किमव्ययं वितर्के तु

॥३७॥ ॥३७॥

स्याद्देवधारणे॥ शुंभस्त्रैलोक्याधिपतिः सत्यं कि
तु अत्र अस्मिन् शुंभे पसावाश्रयितव्ये विषये क
स्मिन्मम देव्याः विचारोस्ति। पृथक् प्रति तमम
देव्या यत्प्राक् प्रतिज्ञातं तत्कथं मिथ्या क्रियते। मया
देव्या अल्पबुद्धित्वात् स्त्रीत्वात् अल्पमतित्वात् आज्ञा
लोक्यपुरा बाल्यकाले या प्रतिज्ञा कृता सा सेया दूते
न श्रूयता। पुरा त्वा हमपनीयमयेति केचित् पठंति तत्र
यतेन स्त्रीकालाबगतेः अन्यथा मये यथा तार्थस्यात्
अतस्सा तयगमने अल्पबुद्धित्वं अतति सांतसेन गच्छ
ति सदा प्रोतीति अल्पबुद्धिः वा किंपि रूपं। तस्य बुद्धौ
अल्पबुद्धित्वात् ह्रस्वत्वं भिषणहेदूतत्वयाकं शुंभो वा
निशुंभो वा नेति। तत्र मया देव्या या प्रतिज्ञा मर्त्तरि वि

षयेकृतासाश्रूयतां। आकर्ण्यतांसाचेत्घटेत्घटेतमे
भर्त्ता। अन्यथामन्मयाप्रतिज्ञातंतन्मिथ्याभूतंकथंक्रि
यते॥इतिदेवीपारिवादोक्तिलेशाभिप्रायोप्यवसेयः॥अं
गीकृतपरित्यागात्अनंगीकृतसंश्रयात्मानिनोनिरयं
यांतियावदाभूतसंप्लवं। कासोप्रतिज्ञा॥८३॥योमांज
यतीसंग्रामेयोमेदर्पंव्यपोहति॥योमेप्रतिबलोलोकेसमे
भर्त्तभविष्यति॥८४॥संग्रामेयुधिमांदेवीयःजयति
अभिभवतिन्यक्करोतिअपनयति। दृपंमोहहर्षणयोः
मोहंहंजिजिअभिभवेजिजयेइत्यवचेकर्मकः॥यो
मेदेव्याःदर्पंगर्वंव्यपोहतिदवयतिदूरिकरोतिअपनयति
दृपमोहहर्षणयोःमोहणंगर्वः गर्वोभिमानोहंका
रः॥दर्पोऽहंकारकस्तूर्योः॥ऊहवितर्के॥अस्मनेपदी

॥३८॥

॥३८॥

ससमुक्तंत्वयानात्रमिथ्याकिंचित्त्वयोदितं॥त्रैलोक्या
धिपतिःशुंभोनिशुंभश्चापितादृशः॥८२॥हेदूतत्वया
अत्रशुंभेनिशुंभेचविषयेसमुक्तं॥हेदूतअत्रत्व
यामिथ्यापदंकिंचिन्नोदितंनोक्तं। तथाहि॥शुंभस्त्रै
लोक्याधिपतिर्भवतिनिशुंभोपिचतादृशः त्रैलो
क्याधिपतित्वेनतादृशएवशुंभसदृशएवमिथ्या
शब्दोयं॥इदंहिस्वीकृतंवचःअतीतिजिवतिअतः
पराभवे। अयेनशुंभावहेनविधिनाअतःअया
तः तस्मंबुद्धेहेअयात हेदूत त्वया अस्यांपतिव्र
तायांदेव्यांविषयेयत्असंभाविनकिंचित्मिथ्यो
दितंअवसमुक्तंशुंभंवानिशुंभंवाभजेति। तच्चुस
समुक्तं। सत्येनमुक्तं। ऋतेनहीनत्रैलोक्याधिपतिः

सर्वगे विषये दर्पं हर्षं गर्वं व्यपोहति अपनयति यः
लोके मे देव्याः अप्रतिबलः अप्रतिपक्षः अनुकूलः
समहेश्वरो मे मत्तमिधारकः पोषकः स्यान्नान्यत्र
नि देव्याः परमो मि प्रायो यदेवीपारिषदैः सहदयैक
हितः ॥८४॥ तदागच्छतु शुंभो त्र निशुंभो वा महासु
र: माजिला किं चीरेण त्र पाणिं गृह्णातु मे लघु ॥८५॥
मतस्मात्प्रतिज्ञाकरणात्कारणात् अत्र मज्जये
साधयितव्ये विषये महासुरः महान् असुरः शुं
भो आगच्छतु आयातु। महासुरः महान् असुरः।
शुंभो वा आगच्छतु। करोतु संग्रामं मया सार्द्धं माटवी
जिला विजिय लघु क्षिप्रं अविलंबं यथा स्यात्तथा मे
पाणिं गृह्णातु पाणिग्रहणं करोतु। तयोरन्यतरः।

अत्र मत्प्रतिज्ञापरिपालने विषये चिरेण कालेन किं
साध्यं किं विलंबितेन कालेन हतस्य संग्रामे माजि
ला क्षिप्रं पाणिग्रहणं विधेयं अत्र किं विलंबेन का
लक्षेपेण। अदानस्य अदानस्य कर्त्तव्यस्य च कर्मणः।
क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिबति तत्फलं। मत्पाणि
मतु आयुस्तत्फलं दक्षति सः इति देव्याः प्रतिज्ञा
शयः तत्तस्मात्प्रतिज्ञातः कारणात् शुंभो वा आ
गच्छतु निशुंभो वा आगच्छतु। अत्र अस्मिन् शुंभ
निशुंभागमने किं स्यात्। तदनाहत्य जित्वा जेतात्रि
लोक्यविजयी महान् असुरः महासुरः महादेवः।
महेश्वरः माटवीं गृह्णातु। अत्र अस्मिन् मद्ग्रह
णप्रस्तुते किं चिरेण मम देव्याः पाणिं गृह्णातु। म
हादेवः अपि तु लघु क्षिप्रमेव पाणिपीडनं करोत्विति

देव्याः परमाभिप्रायं देवीसख्यः स्वस्वचेतः सु उहंते जिला
इति। जिहे अभिभवे अन्यान्यापि दृश्यंते इति क्विनिपि
ह्रस्वस्य पिति कृति तुगागमः नांतः चिरेण ज्योतिकाले
न। अव्ययं चानव्ययं चेदं॥ दूत उवाच॥८५॥ ॥
अवलिप्तासि मैवं त्वं देवीत्यूहिमसागतः॥ त्रैलोक्य
कृत्पुमांस्तिष्ठेदग्रे शुंभनिशुंभयोः॥८६॥ लिपउ
पदेहे। उपदेहे उपचयः अवसर्वस्तु लिपिगर्व
वर्त्तते। मतंगशापादवलेपमस्त्यादिति वत्। यदस्य
चुः गर्वो मिमानोहंकारो मानश्चित्तसमुन्नतिः। द
र्पो नलेपोहंता च मत्समः कास्ति गर्वणो यत्वाम्य
चुः दर्पो मदो वलेपो मानो गर्वो मनो दहंकारः॥ हे
देवी त्वं अवलिप्तासि अहं युद्धे वलवती मया सा

॥४०॥

उपसर्गादिस्यक्त्योर्वचनमिति वापरस्मैपदं। यः मेदे
व्याः प्रतिबलो लोके अधिबलः समबलः स्यात् प्रतिब
लः विपक्षः प्रतियोगी वास्यास्मै देव्याः भर्त्तानि विष्य
ति इति प्रतिज्ञा स्वरूपं लोके जयंती अभिभवित्री रा
क्षि रियमेवनेनां कोपि जेतुं अभिभवितुं न शक्नोति।
लोकदर्पात्मागवलाहंकारकृपा शक्ति रियमेवने
नां कोपि दर्पकृत्पत्वादहंकारकृपबलात् प्रच्यावयितुं न
क्नोति। लोके बलस्वरूपा शक्ति रियमेवनेनां कोपि ब
लस्वरूपत्वात् प्रच्यावयितुं न क्नोति। यमभिप्रायेण
प्रतिज्ञातं मिच्छं देव्याः यः संग्रामे संग्रामतुल्ये संसा
रयामे संसारचक्रे मां लक्ष्मीसंपदं जयति परमवैरा
ग्ययोगादभिभवति। यः यमः अलक्ष्मीकेदुर्मतेदे

अनुलेपणेकर्मण्यपि टिड्डाण्डस्त्रेणडीपिरूपं।
तत्संबुद्धौ हे अबलिप्तासि हे महाहत मर्दिनि हे देवि
यतस्त्वं मा लक्ष्मीः अतः ममाग्रतः सखीजनस्य पु
रतः एव वृहि। योमांजयति संग्रामे इत्यादिकं वृहि
कुतइत्याह त्रैलोक्ये त्रैलोक्यत्रयमध्ये अग्रे पुरोभावि
निसंग्रामे शुंभनिशुंभयोर्मध्ये कः पुमान् त्वया स
मं योद्धुं तिष्ठेत् अपितु न कोपि यद्वा तवाग्रे शुंभनि ॥४९॥
शुंभयोः संबंधीकः पुमान् योद्धुकामस्तिष्ठेत् न को
पि इति देव्याः सखीजनस्याभिप्रायोप्यनुसंधेयः ॥८६॥
अन्येषामपि देवानां सर्वदेवानवेयुधि। तिष्ठति संमु
खे देवि किं पुनः स्त्री त्वमेकिका ॥८७॥ वै देवि हे भव्ये अ
न्येषामपि शुंभनिशुंभव्यतिरिक्तानां देवानां च

त्रलोक्यनप्रतिनां युधि सर्वे देवा योद्धुकामाः।
संमुखा न तिष्ठंति॥ किं पुनस्त्वमेकिका स्त्री अबला
त्वमेकाकिनी स्त्री देवानां पुरतः योद्धुं न क्षमेति किं
पुनर्वक्तव्यमिति शुंभादिदेवानुकूलोभिप्रायः॥
वै हे देवी अन्येषामपि देवानां संमुखाः युधि सर्वे
देवाः न तिष्ठंति चेत् ते न तिष्ठंतु॥ त्वं पुनः त्वं स्त्री स
पि समस्तशास्त्राधिदेवतारूपा अपि केवलैकाकिन्ये
व असहाया सूरा॥ योद्धुं अन्येषां देवानां संमुखी किं
न तिष्ठति॥ अपितु योद्धुं संमुखी तिष्ठत्येव ते देवी
सखीजनाभिप्रायोप्यवसेयः॥ वै स्यात् संबोधने पा
दपूरणे नुनयपि च॥ एकाकिन्येकएककः प्रत्ययस्त
न्नकान्पूर्नस्यात् इदाप्यसुपः॥८७॥ इंद्राद्याः सक

लादेवास्तस्थुर्येषां नसंयुगे॥ शुंभादिनां कथं तेषां स्त्री
प्रयास्यसि सन्मुखं॥ ८७॥ हे देवी येषां शुंभादीनां दे
यानां संयुगे संग्रामे इंद्राद्याः सकलाः देवाः न तस्थुः
योद्धुं न स्थितवंतः तेषां शुंभादीनां देयानां सन्मुखं
अभिमुखं त्वं स्त्री अबला योद्धुं कथं प्रयास्यसि ग
मिष्यसि॥ विवाहनिमित्तप्रतिज्ञाप्रतिपालनाय॥
॥४२॥ शुंभादिभिर्देयैः समं स्त्रियः तत् युद्धं न घटते॥ अ॥४२॥
पि तु युद्धमंतरेण वशुंभेन हृता त्वं तत्र॥ व्रजे
ति शुंभानुकूलोयमभिप्रायः देव्याः सखीज
नानां त्वभिप्रायोन्य एव वायं॥ हे देवी त्वं इंद्राद्याः
आशा उपवेशने कर्त्तरि क्विप्॥ आस्ते आसांतं
इंद्रादीषु आसीनां इंद्राद्याः इंद्रादिभिर्देवै

र्योद्धुं कोपि न शक्ष्यति॥ युद्धे मत्समः कोपि नास्तीति गर्वि
तासि मैवं भूः एवं गर्विता मा भूः हे देवी त्वं मम मा यतः
एवं यदेनोचः॥ मां जयति संग्रामे इति॥ यच्चानोचः त
दागच्छ तु शुंभो त्र निशुंभो नाम महासुरः॥ मां जित्वा किंचि
देणात्र पाणिं ग्रहीतुमेलच्चिति प्रतिज्ञाव्याजेन खलु
त्वं केवलमहं निकामवोचो मैवं वोचो मैवं ब्रूहि॥ कुल
इयाहं त्रैलोक्ये त्रिषु लोकेषु शुंभनिशुंभयोरग्रेयो
ह्युकामः कः पुमांस्तिष्ठेत्॥ न कोपि तयोरग्रे योद्धुका
मो त्रैलोक्ये पि स्थातुं नरो क्रोति पुमानपि॥ अबला
त्वं योस्यसे इति का कथा॥ इति शुंभानुकूलोभिप्रा
यः अवलिप्तानुगर्वान्वितान् सदपनिदेयान् अस्य
ति अधिक्षिपति अमास्यूतीति अवलिप्तासि॥

युगेसंमुखंयोद्धुं विजेतुं कथंन प्रयास्यसि॥ आपि तु योद्धुं
यास्येस्येव। इति देवी। सखीजनाभिप्रायः। यद्वा तस्य
शाइषा। इति छेदः इषगतिहिंसादर्शनेषु। आदिरा
त्मनेपदी॥ कर्त्तरि क्विप्। ईषंते हिंसंति इषः हिंसकाः
तेषां इषां हिंसकारीणां शुंभादीनां दैत्यानां संयुगेसं
ग्रामे ईड्याः सकलादेवाः न तस्थुः न स्थितवंतः ते
॥४३॥ खलु गौरवोमे वतस्थुः हे देवी यावत्त्वमपि सर्वशक्ति ॥४०॥
रूपावती णासि सा भगवती त्वं तेषामीषां हिंसकानां
शुंभादीनां दैत्यानां संयुगेसंमुखं यथास्यात्तथा
कथं न प्रयास्यसि योद्धुं अपितु प्रयास्यस्येवेति
देवीसखीजनानामभिप्रायः॥८७॥ सा त्वं गच्छम
येवोक्तापार्श्वं शुंभनिशुंभयोः॥ केशाकर्षणनिर्धू
तगौरवामागमिष्यसि॥८८॥ हे देवी सा त्वं प्रागुक्तप्रति

ज्ञाप्रतिपालनपटीयसि चिंता दुर्मनाक्षमयादृतेन
स्कंधितेन सती। यत्तगौरवोऽभिर्वाछिनामयोद्धृते
नोपरिष्टे वसतीप्रतिज्ञा नेगमयं परिहृत्य ज्ञानपत्रपोस
ती शुंभनिशुंभयोः॥ पार्श्वं गच्छयाति। अतस्त्वमिक्षम
उपदेशमाश्रयंती केशाकर्षणनिर्धूतगौरवासती मा
गमिष्यसि॥ माइयडि इत्ययं॥ निषेधार्थकं॥ अन्य
थामाडिलुड स्यात् केशानां शिरोकहाणां आकर्षण
न निर्धूतं कंपितं अपास्तं अपनीतं गौरवं गुरुत्वं यस्या
मान्यतयस्याः सा तथोक्ता इत्थं भूतासती मागमिष्य
सि॥ अन्यथा त्वमदुपदेशपदाद्दुःखी सती प्रतिज्ञा
पालयितुं संग्रामं कर्तुं कामापि तमलभमानाव्यत्रे
वासिनाकेशापाशापकर्षणापाकृतबहुमान्यतासती॥
बलादाकृष्यमाणा शुंभनिशुंभयोः पार्श्वं गमिष्यसि॥

इति शुंभानुकूलोऽर्थः॥ देवीसखी विवक्षितोऽर्थस्त्वन्यथा॥ टिकापं॰५
था॥ हे देवी सावधानतया दूतेन मुक्ता अतएव संजा
तक्रोधा सती मया सख्या सह शुंभनिशुंभयोः पार्श्वं
गच्छ॥ गच्छेः ततः तयोः केशाकर्षणनिधूतगौरवात्मनोः
शुंभनिशुंभयोः॥ केशानां मूर्द्धजानां आकर्षणे
॥४७॥ ननिर्धूतं निरस्तं नाशितं अपनीतं गौरवं गुरुत्वं दे
येश्वरत्वं यया देव्या सा केशाकर्षणनिधूतगौरवा॥
तृतीयार्थे न्यपदार्थे बहुव्रीहिः एवंविधा त्वं पुनर्य ॥४८॥
पी अमा सखीजनस्य समीपं आगमिष्यसि इयं
देवीसखीजनाभिप्रायः॥ अमा सह समीपं चायं क्त
हिनविधूतं समुच्छितं॥ धूतमुत्सृष्टे॥ केशाकर्षणनि
धूतगौरवादागमिष्यसि॥ इति पाठे॥ हे देवी सावधा
यातक्रोधं वाच्छता दूतेन वोक्ता उपदिष्टा सती शुं

भ्यतिरिति तेषां सीनासि॥ हे देवी त्वं सकलाभिः
सह वर्त्तमानासि॥ हे देवी त्वं देवाः सन्तं॥ दिवु क्रीडाविजि
गीषादौ॥ सर्वधातुभ्यो मुन् दिव्यंति देवाः असंत
स्येकपदादीर्घः देवाः विजिगीषमाणासि॥ पुनः कथं
भूता त्वं येषां शुंभादीनां संयुगे इंद्राद्याः सकलाः दे
वाः तस्थुः तेषां देवानां स्त्रीप्रयासि स्त्रीः प्रयसेति
तज्जविनाशजनितदुःखाः कुर्वंति यस्त्रयते॥ नि
कर्मण्यच्॥ ङीप्॥ एवंविधासि ईदृशी त्वं तेषां संयुगे
संमुखं कथं नयास्यसि इति देवीसखीजनाभिप्रायः॥
संभवयेत् वाक्यं चेत् वाक्यभेदस्तु नेष्यते॥ अर्थांतर
विवक्षायां वाक्यभेदो न दुष्यति॥ यद्वा हे देवी इंद्राद्याः
सकलाः देवाः एषां शुंभादीनां संगरे संमुखं न तस्थुः यु
द्धायस्थातुं न शेकुः एतावतातेषामेषां शुंभादीनां सं

सप्तशति॰

टिकापं॰

मयक्रोधहीनेन शाकर्षणमर्द्धजाकर्षणंयया सा शाक
र्षणनिर्धूता॥ आहितांग्याहितात अग्याहित इति व
निष्ठातस्य परनिपातः निर्धूतशत्रुः शाकर्षणा सती
असंसक्तशत्रुः शाकर्षणा सती अगौरवात्न आगमि
ष्यसि अपमानान्नागमिष्यसि किंतु गौरवादेव सम्मान
देवनिजस्थानं पुनरप्यागमिष्यसीति देवी सखीजनाभि
प्रायः॥ शाकर्षणनिर्धूता गौरवादागमिष्यसीति
पाठेतु॥ हे देवी सा चं मयात्र गौरवकारिणा दूतेनोक्ता
सती शुंभानिशुंभयोः पार्श्वं गच्छ याहि॥ हे देवी मद्वच
नान्न गच्छेत्तर्हि शाकर्षणा निर्धूता शाकर्षणा
र्षणेन निर्धूता आसंयक्रोधहीनावद्धासती अगौर
वादपमाना दागमिष्यन्न तु सन्मानादिति शुंभानुक्त
मर्थः देव्यनुकूलमर्थस्तु षः॥ हे देवी दुरात्मन शुंभ दूते

न शुंभं भजेक्रोधासती त्वं सक्रोधासती मया सर्वीवर्णेण सह
शुंभनिशुंभयोः॥ पार्श्वं गच्छ याहि तत्र व्यतयोः शुंभनिशुं
भयोः॥ शाकर्षणा निर्धूता निर्धूतशाकर्षणा
दूतं अयक्रोधहितशाकर्षणा शत्रुमर्द्धजाकर्षणंय
या सा शाकर्षणा निर्धूता सर्ववदग्याहित इति वनि
छातस्य परनिपातः॥ निर्धूतशाकर्षणा सती गौर
वात्संमाननात्॥ आगमिष्यसि॥ पुनस्त्वस्थानमा
या स्यसीति देवी सर्वीवर्गा मिष्यर्थः॥ शाकर्षण
निर्धूता गौरवादागमिष्यसीति पाठेतु हे देवी सातया
विधप्रति सातं प्रति शांपरित्यज्य मया दूतेनोक्ता
आदूता सती शुंभनिशुंभयोः पार्श्वं गच्छ याहि॥ अथ
न गच्छेत्तर्हि शाकर्षणा निर्धूता निर्धूतशाका
र्षणा सती अतिगौरवाद्वा अगौरवादेव अपमाद

वज्रागमिष्यसि धूतकेशि यस्त्वं उषितमिति यावत्
निर्निषेधेन धूतं निर्धूतं देवैरनुज्ञितं अयस्त्वं गृहितकेशा
नामर्थं जानामाकर्षणं यस्याः केशाकर्षणं निर्धूतानिर्धू
तकेशाकर्षणे तियावत्॥ अस्माहितवत्निष्ठातस्यपरश्च
योगो विकल्पितः देवैः गृहीतकेशासतीशुंभपार्श्वं आग
मिष्यसीति शुंभानुकूलोर्थः॥ वास्याद्विकल्पोपसर्गयोरवा
र्थेपिसमुच्चयो देव्यनुकूलोर्थस्त्वन्यएव यथाहे देवीसा
पतिदेवतास्वंतेन दुरात्मना दूतेन शुंभं नेजे एकत्रासक्तो
ध्यासतीमयासखीवर्गेण सह शुंभनिशुंभयोः पार्श्वगि
छयो हितस्य केशाकर्षणं निर्धूतागौरवाद्वाइयेकंप
दं कृत्वा॥ अथ विष्णुः इंद्रमहेश्वरः केशाः ब्रह्मवि
ष्णुमहेश्वराः तेषामाकर्षणं ध्याने नवशीकरणं हृदय
स्थापनं केशाकर्षणं धूतं यस्त्वं उषितं निर्निषेधेति दू

भनिशुंभयोः पार्श्वं समीपभागं याहि। पार्श्वे इति पाठे द्वि
तीयाविभक्तिः। हे देवीमद्वचनान्नगच्छेत्तर्हि गौरवात्
बहुमानात्नागमिष्यसि किंतु केशाकर्षणं निर्धूता
सतीतयोः शुंभनिशुंभयोः पार्श्वं जगाम्यसि निर्नि
श्चयनिषेधयोः निर्धूता अयस्त्वा केशाकर्षणे
निर्धूता अयस्त्वा गृहिता बंदीकृता सतीं अपमाना
दागमिष्यसि गौरवात्तु नागमिष्यसि इति शुंभानु
कूलोर्थः॥ देव्यनुकूलोर्थस्त्वेषः हे देवी संकेतज्ञ
तिज्ञासात्वंतेन दुरात्मना शुंभदूतेन ते शुंभं भज
इति उक्तासती अतः सक्रोधामयोक्तसखीजनेन
सह शुंभनिशुंभयोः पार्श्वं हननाय गच्छ याहि। ततश्च
तयोः शुंभनिशुंभयोः केशाकर्षणं निर्धूतानि दूत

तत्र सक्तं अनुशितं केशाकर्षणं येः ऋषिभिस्तेन निर्धूतकेशाकर्ष
णा ऋषयः केशाकर्षणनिर्धूता एव विदग्धा हितवस्तुनि छांतस्य
परप्रयोगः अयस्तु केशाकर्षणाऽनुशितब्रह्मविष्णुमहेश्वराक
र्षणाः ऋषयः तेषां केशाकर्षणनिर्धूतानां आसमंतादभिव्याप्य
वर्त्तमानं गौरवं संमान्यत्वं तदादंति नाशयंति ये देयाः ते केशा
कर्षणनिर्धूतगौरवादयो देयाः वैभवशोषणे तान् केशाकर्षण
निर्धूतागौरवादौ देयान्वायति शोषयतीति रसीकरोति केशाक
र्षणनिर्धूतागौरवाद्यः आतो नुपसर्गेकः एवंविधासती आग
च्छसि अनुशितब्रह्मविष्णुमहेश्वराणामृषीणामासमंताद
भिव्याप्तगौरवादौ देयाः अदभक्षणे क्विप् तान् देयान्वायंती
सती आयास्यसि स्वच्छनमिति सखीजनाभिप्रायः अथ द
तं प्रति देव्याः वाक्यं यत्तदाह ॥८०॥ एवमेतद्बलिश्रेष्ठ नैव
मन्यातिवीर्यवान् किं करोमि प्रतिज्ञा मे यदनालोचिता पुरा ॥८१॥

दुत्तरयायदुक्तंशुंभोबलीअतिवीर्यवान्निशुंभश्चबलीएत
त्एवंअन्यथानअहंतु किंकरोमियद्यस्मान्मेसाप्रतिज्ञाइदृ
क्अस्तिप्रागेवमयाऽनालोचिताविचारितानानुसंभावित
प्रतिज्ञायनिर्वोढव्यमनिषिभिःप्रतिज्ञायोप्यसंभाव्यनिर्वो
ढव्यंकथंनुतैःनिर्वोढव्यंप्रतिज्ञातंतत्कृतंवाप्यतत्कृतंप्र
तिज्ञातंपरियत्नैःप्रणयत्तिर्वरेन्द्रणां।स्वोल्यसामर्थ्यसे
न्येषुबलंनाकारसीरिणाःवीर्यबलंप्रभावश्चवीर्यक्र
मरितश्चवीर्यमियमिधीयते।इवेत्यमर्थयोरेवंयस्तद्बल
स्ततोहेतोयद्यस्मात्कारणात्मयापुराअनालोचिता
प्यविचारितापिमदेव्याःप्रतिज्ञोइदृश्यभूतअतश्चाहंकि
करोमियुद्धादन्यत्किंकरोमिकिलयुद्धमिवकिंचित्करोमि
किंचबलीशुंभोनिशुंभश्चातिवीर्यवानितिदूतेनतयोर्ग
उक्तस्तमस्वर्वमपिखर्वंकरोमि।एवमेतत्इदमित्थमे

सत्यं गच्छ मयोक्तं यदेतत्सर्वमादृतः ॥ तथा च
क्ष्यासुरेंद्राय मत्प्रयुक्तं करोतु यत् ॥९०॥

सत्यशक्ति

टिकापत्र

वेति देव्याः परमोभिप्रायः सत्यमिति ॥८९॥ देवी
दूतं प्रयाहि ॥ सत्यं यथा संदेशवादि त्वं गच्छ निज
स्थानं याहि हे दूत मया देव्या यदेतदुक्तं प्रति
ज्ञावचनं तदेव सर्वं आदृतः अकलितवान् ॥
सन् असुरेंद्राय शुंभाय वाच्यं ब्रूहि कथं
यस एव शुंभः यत् उक्तं उचितं तत् करोतु यदे
तत्सर्वमादृतः इति पाठे हे दूत सत्यं गच्छ मयाय
देतदुक्तं तदेव अविकलं आदृत आख्यासुरे
द्राया — चक्षि ॥ ओलोटिरूपं ॥ सत्यं यत् उक्तं
उचितं तत् करोतु ॥९०॥ इति श्रीमत्यां पंचमो
ध्यायः ॥५॥ श्रीमार्कंडेयपुराणे सावर्णिके म

मंतरदेवीमाहात्मे दूतसंवादोनाम पंचमोध्या
य ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥ ६२ ॥

॥ ४८ ॥

॥ ४८ ॥

तस्य मुखात् इदं वाक्यं ॥ यद्वा तस्याः देव्याः वाक्यं प्रीत
कूलं आकर्ण्य श्रुत्वा ततो सौ सक्रोधः सन् देव्या
नामधिपं धूम्रलोचनं नाम महासुरं प्राह ॥ प्र
कथयामास ॥ प्र इति उपसर्गः प्रीतिरूपकमाह ति
नविउ-तस्य तिरूपकमव्ययं ॥ हे धूम्रलोचन त्वं देवी
नायां तिलवास्तेहयो दुमिच्छति ॥ तां जेतुं उद्यु
ङ्क्ष्व ॥ इति दूतवः श्रुत्वा देव्या नयनाय शुंभो धूम्र
लोचनं प्रस्थापयामास ॥ २ ॥ ॥ हे धूम्रलोच
न शुंभ त्वं स्वसैन्यपरिवारितः ॥ तामानय बला
द्दुष्टां केशाकर्षणविह्वलां ॥ ३ ॥ ॥ केशनामाकर्
षणेन विह्वलां विवशां तां नितंबिनीमाशु क्षि
प्रं बलात् आनय प्रापय मां शुंभमिति शेषः ॥

१ १

णीञ् प्रापणे ॥ हि कर्मेकः ॥ इदं शुंभस्याचरणं सम्यक्
शंकारहितमस्वतमिदमनीतिकमालोच्य शुंभहित
कारिनीतिविरुद्धं दोषाय कश्चित् धूम्रलोचनं
प्रस्थापयामुं युद्धमुद्दिश्य प्रेरयति ॥ कथं ॥ तामान
य बलाद्दुष्टोभिसत्रतत्रेणश्चेतो धानतीति विदधीत
स्टष्टोपदांतरस्टष्टिरिव वर्तितां ॥ आनय इति पदच्छे
दः क्रियते ॥ तथा हि त्रेनेकार्थं सिद्धदाचरणं तत्रमा
कुः तत्र अ इति निषेधे व्ययं ॥ अमानो ना प्रतिषेधस्य
वाच्यादिति वचनात् ॥ अतश्चाहे धूम्रलोचन त्वं
स्वसैन्यपरिवारितः सन् तां देवीं आशु क्षिप्रं बलाद्
बलमाश्रित्य न लाकारणं आनय ॥ कीदृशीं ॥ ह
वहृतंत्रेण ॥ अमनबलां दुष्टां इत्येकं पदं ॥ अविच
मानयोनीतिर्वेषां ते अनयाः पुरुषाः शुंभादयः

सप्तशती

अनयनाभिमानिबलानि अनयानिबलानि॥ अन
यानि च तानि बलानि च॥ अनयबलानि अनयब
लानि तैः॥ सततं रक्षंति सजंति अनयब
लात् अतसार तस्य गमनं विकृतेषु अनयबलात्
अयनसंबंधिबलं भाक्षु पुरुषेषु विशेषेषु दुष्टा वि
तस्य क्रूरतां अनयबलाद् दुष्टां देवीं एवं अनयबलाद्
दुष्टाभिषेकं पदं॥ पुनः कृद्यतां॥ केशाकर्षण
विकल्पं॥ कस्मिन्नेव॥ अस्मिन्विष्णुः ईशः शंभुः
ईश्वरः॥ केशस्तेषां समूहः केशाः महामाया के
शाः सकाशात् जगदुत्पत्तिस्थितिलयान् कारि
णीं तत्र वस्तुषु चित्तं आकर्षणं केशाकर्षणं
ब्रह्मा विष्णुमहेश्वराः कानि तत्र विज्ञेयं विशेषण
कल्पयति चलयति विजानते चेष्टते नाकेशाकृ

श्रीगणाधिपतये नमः॥ ऋषिरुवाच॥ ॥ सुमे
धाः सुरथं प्राह॥ ॥ इत्याकर्ण्य च चोदाहृतः स
हृतो मर्षहरितैः॥ समाचष्ट समागम्य देवरा
जोयविस्तरात्॥१॥ ॥ इति प्राग्दुर्गादेव्या वचः
आकर्ण्य निशम्य श्रुत्वा॥ अमर्षहरितः अम
र्षेण क्रोधेन हरितः हर्षः सहृतः समागम्य
देवीं कैलासात् सकाशात् आगम्य देवराजा
यशुंभाय विस्तरात् शब्दप्रपंचात् समाच
ष्ट॥ अकथयत्॥ चेष्टितं चरितं॥१॥
तस्य हृतस्य तद्वाक्यमाकर्ण्य सुरराट् ततः॥
सक्रोधः प्राह दैत्यानामधिपं धूम्रलोचनं॥
२॥ ॥ असुराणां राट् देवराजः शुंभः तस्य हृ

मणीवालनेपदं॥यक्षः कुबेरादिः गंधर्वस्तुंबरुप्रभृतिः पक्षां
तरे चेत्यादि च॥अयं हि कुंभोनीतिरहितोयदृच्छया दिक्षु
ते॥फूत्क्रियमानयेति॥तत्रीतितस्मरोमाह स्वोक्तं॥दे
धूम्रलोचनतस्मरिताणदः तस्याः देव्याः सकाशात्
त्राणं संरक्षणं येषां ते तस्मरिताणाः स्तद्भक्तास्तदेक
शरणाः देवादयः॥दोष्ठवरंवउने॥तस्मरिताणानृत
दुःशरणान्देवादीन्॥घातिरवं उ यतिहनस्तिहतो
तितस्मरिताणदः तद्भक्तहंसीपरशत्रुः यः कश्चित्
परोमानुषोमयोवाअमरोदेवोवा॥यक्षः कुबेरादि
वीगंधर्वस्तुंबरुप्रभृतिवाचकारात्॥देसोवाअन्य
स्तद्देवीराक्षसोवालंकानिवासी॥नागोवाकाद्रवे
यः॥विद्याधरोवाजीमूतवाहनादिः किन्नरावा
अश्वाद्यमुखः भूतोवाबालग्रहादिः उत्तिष्ठते

हिंसीतुमुद्युंक्ष्वघटनेसदेवैवहंतव्यएवनस्थापनीय
इति॥तस्मात्तान्नानयध्वंनयसीचेत्तंतामापद
मिवानयसिदेवकुलध्वंसिनीति॥नीतिविदमाह
किंसमाधिनादेवीस्तुत्यैरिति॥५॥ ॥ऋषिरुवाच॥
तेनास्तसस्ततःशीघ्रंसदेशोधूम्रलोचनः॥वृतःष
ष्ट्यासहस्राणामसुराणांद्रुतंययौ॥६॥ ॥ततःते
नहुंभेनशीघ्रंगच्छतामानयप्रासतः आदिष्टः नियो
जितः अनुज्ञातः सधूम्रलोचनः देशः षष्ट्यासुगु
णितानां षष्टिवर्षसंख्याकगुणितानां सहस्राणां
संख्याकानामसुराणां संघेन वृतः॥द्रुतं क्षिप्रं
ययौ॥सहस्राणामसुराणां षष्ट्यावृतः असुरष
ष्टिः सहस्रवृतोवाजगाम॥षष्ट्यागुणितानि
यानिअसुराणांसहस्राणितैर्वृतः द्रुतंययौ॥

अस्य शप्तं संबंधीनि यानि सहस्राणि तेषां संबंधीनि
यानि शिष्टानि तत्कृतो दुःखयो ॥ आशेभ इति शप्तमा
रणतोषणनिरसनेषु मिच्चेति चुरादिः ॥ कर्मणि
हः वादीतस्त्रेशप्त इति निपातनात् वा इटः प्र
तिषेधो वा तु कोपधान्तस्य ताच्छीलिकयोजने चु
रादेरेव ॥ अतो निशा सा मा सा पि तद्वेव ॥ ६ ॥
सदृष्ट्वा तां ततो देवीं तुहिनाचलसंस्थितां ॥ जगा
दोच्चैः प्रयाहीति मूलं शुंभनिशुंभयोः ॥ ७ ॥
ततः शुंभेन निर्दिष्टानंतरं शुंभनिर्दिष्टतः सधूम्रलोच
नः दृष्ट्वा तुहिनाचलसंस्थितां हिमाचलस्थां तां
देवीं दृष्ट्वा वीक्ष्य इति उच्चैर्जगाद ॥ अमुच्चेत्यवाच ॥
किमिति हेर्वीच्चे ॥ शुंभनिशुंभयोर्मूलं प्रति वं
समीपं प्रयाहि गच्छेति ॥ मूलमाचे शिफायां स्या

षेणविकलं तां देवीं ॥ दृष्ट्वा चलन ॥ पचाद्यच् ॥ बला
विष्टमहेश्वरेणां स्वशक्तितः स्वमायातद्वत्रकां
रीकरणेन प्रोच्य मामादिनशक्तिनानयेति दे
वीष्टार्थप्रतिपत्तिपरमाख्यानतादेव कुशलध्वंसो
नभविष्यतीति नीतिविदमाह्यापि प्रायः ॥ ३ ॥
तत्परित्राणदः कश्चिद्यदि चोन्निहतैः परः ॥ सहैत
योर्मृतो वापि यक्षो गंधर्व एव वा ॥ ४ ॥ ॥ इदं मूलान
तत्परित्राणदः तत्परित्राणं तस्यादेयार्थं तद्दातित
स्याः परित्राणदानक्षमः तत्परित्राणदः अतो नुप
सर्गेकः ॥ यः कश्चिदरो मर्त्यो वापि अमरो देवो वापि य
क्षो गंधर्वो वापि परः शत्रुः अपरः नरजिष्णुः अयः
चकारात् ॥ नाम्नादिवीपक्षत्वेन उक्तिः ॥ उद्युक्ते
यदि सहैतयोरेव ॥ नस्तत्परित्राणदः उदोनूर्ध्वक

राधेइति वचनात्॥ धात्वर्थादपि कारकांतेरपि चेडोप
पदविहितस्यापीति टिलोपः॥ स्त्रियां टाप्॥ अवतिरक्ष
णपदुः॥ ऊः उ वो॥ उवः॥ शुंभनिशुंभयोश्चासौ उ
मापदुः॥ ऊः उ वो॥ उवः॥ शुंभनिशुंभयोश्चासौ उ
मा विग्रहे कर्मधारये आदुणे च शुंभनिशुंभयोर्व्यद्वा
ति विग्रहे कर्मधारये आदुणे च शुंभनिशुंभयोर्व्यद्वा
शुंभनिशुंभमर्दिनी॥ पुनः कीदृशी त्वं देवी॥ इति परि
छेदः॥ अवरक्षणे क्विप्॥ ऊरत्वे स्त्रियामिनवासुपथाया
श्चेति नकारस्य अकारस्य च उ आदेशाद्ये सवर्णदीर्घत्वे
ऊः॥ रक्षिका इति देवीइष्टार्थो देवी सरबीजनेन वर्णितः॥
संस्थितां सम्यग्वस्थितां॥ संस्थाधारे स्थितो मृतो
ऽ॥ ॥ न चेत्प्रीताभवतीमहार्हणमुपैष्यति॥ ततो
मलयसोपः केशाकर्षणविह्वलः॥ ८॥ ॥ हे देवि अ
यस्मिन्नहनि भवती प्रीतास्नेहेन स्वरूपया महार्हणं
समुपस्त्रलोचनस्य भर्तारं पोषकं स्वामिनं शुंभं नोपे
ष्यति नोगमिष्यति — — — — — तात — — — —

नैव बलात् अलाकारेण केशाकर्षणविह्वलां केशानां
माकर्षणादश्चंचलत्वात्॥ विह्वलां विवशां विह्वलां वि
हस्तां व्याकुलां भवंतीं॥ देवीं महार्हणं समुपस्त्रलोचनस्य
भर्तारं स्वामिनं शुंभं न यामि न प्रापयामि॥ वर्तमान
सामीप्ये भविष्यति लट्॥ उपेष्यतीति॥ भव शब्दो
ऽप्रथमपुरुषएकवचनं प्रयुक्तः इति शुंभानु
कूलोऽर्थः देव्यनुकूलोऽर्थस्त्वयं॥ हे देवि अवभवती
मृतमांसरबीजनेन आत्मवर्गं प्राप्य कर्मणि स्यबोपे
पंचमी॥ अबलात् अबलाकारेण स्वतएव प्रीता
हर्षेण भर्तारं शिवं न नोपेष्यति चेत्॥ द्वौ प्रतिषेधौ
प्रकृतमर्थं गमयेतः॥ ततः एषाहं सरबीजनः त्वां
केशाकर्षणविह्वलां यामि प्राप्नोमि भजामि
कश्च अलाअश्च विह्वः कश्च अश्च कोतयोः
अलणो विह्वश्च ईशः स्वामी शिवः केशः त

स्यशिवस्यकेशस्यशिवस्यआकर्षणंआकानेतस्मि
न्विषयेविकल्पं॥ ७ जीतत्वादानुकूलांतांत्वांयामि॥
भजामि॥ इतिदेव्यभीष्टार्थंदेवीसखीजनेनप्रस्तुतः
अथप्रकारांतरेणभा ७ पेष्यतीमत्र ७ पायेष्यतिइ
तिछेदः॥ नचेस्त्रीलाइसेकंपदं॥ ३॥ संबुद्धौरुषा
कोचशिववाचितमुच्यं॥ धूम्रलोचनआह॥ उ
ति॥ हेदेविअद्यभवतीमत्भर्तारंमत्स्वामिनंशुं
भंएष्यतिप्राप्स्यति॥ किंविशिष्टंसतीभवतीएष्यति
पापारक्षणे॥ पांतिरक्षंतिनिवारयंतिपाः कर्तरि
क्विपिजसिरूपं॥ अजगतिक्षेपणयोः॥ यःरक्षकान्
शुंभस्यपरिवारान्अजतिक्षिपतिमारयतिसधः
रातिहरिष्यतिकरोतीति॥ यादेवी॥ सप्तम्यांजनेडः
अन्येष्वपिदृश्यतइसत्रअनिराद्धः॥ सर्वोपाधिवा
क्षिजागर्यइतिवचनात्॥ धात्वंतरादप्यिकारवा

त्रेनिकुंजेतिकोपिच॥ इतिशुंभानुकूलोर्थः॥ देव्यनुकू
लोर्थस्वेषः॥ हेदेवीत्वंमत्वंप्रतिष्ठायांभवाहिःमूलनं
सलःभावेघञ्॥ तमत्वंप्रतिष्ठांप्रभुतांयांहिप्राप्नुहि॥
इतिसदेवीसखीजनः तुहिनाचलसंस्थितां तांदृष्ट्वोउच्चै
र्जगादउक्तवान्॥ कीदृशीत्वंदेविशुंभानिशुंभयोः॥ शुं
भाहिंसनयोः॥ ण्यादिपरस्मैपदं॥ शुंभतिरणेक्षासत
हिनस्तिचेतिशुंभोदेहः पश्चाद्घञ्॥ नितरांशुंभनं
हिंसनंनिशुंभःभावेघञ्॥ शुंभस्यदेहस्यनिशुंभ
हिंसनंशुंभानिशुंभः शुंभदेहरूपंहिंसनं॥ तस्मिन्
शुंभनिशुंभविषयेशुंभहिंसनेविषयेयतमाना॥ शुं
भानिशुंभया॥ शुंभस्यहिंसनेविषयेयतमानेसर्वः॥
यतिप्रयत्नेचादिरात्मनेपदं॥ सप्तम्यांजनेडः॥ अन्ये
ष्वपिदृश्यतइसत्रअनिराद्धः॥ सर्वोपाधिव्यपिचा

मानविघमानविबुधप्रीतीनदेयान्॥ उज्झति उत्सृजति॥
परिवर्तयति हिनस्तीति हुर्वत्॥ उप्रेक्षये उहभंस्या
पितिरेलोपः॥ सचउज्झरेवा स्त्रियां ङीतानुटाप्॥ इ
कोयणचि॥ हलङ्यादिलोपः॥ नचेस्त्रीत्वादेवीदेयान्
विबुधद्वेषिणः उज्झतिस्वर्थः॥ यतइदृशी॥ भवतीदे
वीयुक्तंप्रतितत्रक्षत्रुसेनिकविद्राविकाचविबुधद्विषि
विहंत्रीवसतीएष्यति॥ ततः क्रोधात्प्रज्वलन्
नाहधूम्रलोचनः योद्धुमानाः सन्भवतीदेवीब
लात्बलंसैन्यंप्राप्य॥ ल्यब्लोपेपंचमी॥ नयामिन
गच्छामि॥ मद्भार्तारंचनयामिनगच्छमीस्वर्थः॥
कीदृशीसवती॥ एवकेशाकर्षणविकलंइयेकूप
दं॥ ईषद्गतीहिंसादर्शनेचुश्चादिसलनपदिआ
ङ्पूर्वेभ्यसमूलात्इयंतहिंसंलक्षुषाः॥ चपाद्यम्॥
एवकेशाकर्षणविकलांतांहिसकेशाकर्षणवि
सेज्ञाचेष्टामिसैयंदेवीष्टार्थः॥ ८॥

देवुनाच॥ धूम्रलोचनंप्रति॥ देवेश्वरेणप्रहितोबलवा
न्बलसंवृतः॥ बलान्नयसिमामेवततःकिंतेकरो
म्यहं॥ ९॥ ॥ हेधूम्रलोचनत्वंबलवान्सामर्थ्ययुक्तः
वीर्यापेतःबलसंवृतः बलेनसैन्येन संवृतोवेष्टितः सं
गतः अथचदेवेश्वरेणप्रहितोशुंभेनप्रहितः प्रस्थापि
तः बलवान्बलकारेण एवंकेशाकर्षणविकलां
मूर्द्धजाग्रहणविवशांमामबलांनयसि॥ ततोहंते
नाकुंकरोमि॥ त्वांप्रतिकिमप्यहंस्त्रियात्॥ युद्धादिकं
करोमिनक्षमास्मीतिशुंभानुकूलार्थोयंदेव्यनुमतोर्थस्त्वयः॥
हेधूम्रलोचन॥ त्वंबलवान्त्वंबलसंवृतश्चेति॥ दे
वेश्वरेणशुंभेनप्रहितः प्रस्थापितोसि॥ ततोमांनयसि
एवंचसतीमामुत्पृष्टामि॥ बलसहितबलादहंब
लादमांदेवी॥ तेधूम्रलोचनस्यसंबंधिवक्तृ
त्वंनयसि॥ किंत्वापयसि॥ नयतेर्द्विकर्मत्वादुप
ममनयतीतिवत्॥ प्रधानप्रधानेचेतिकर्मद्वयंवक्तव्यं॥

तत्र बलादहं देवी प्रधानं कर्मे द्वितीयं किं स्यात्॥ तद्ब्रूहि॥
अथ हे प्रह्लत वा प्रसन्नात्॥ बलादमां देवीं शुंभं
चानयसि॥ तर्हि बलादहमिति ब्रूत तद्बलं तस्या मम्यं
मस्यामि तं हरिष्यामि॥ अथ बलादमां देवीं शुंभसंबं
धिबलं सैन्यं नयसि॥ तर्हि बलादहं तत्तो वास्यामि
संहरिष्यामि॥ अथ बलादमां देवीं रामवासानेन
यसि॥ तर्हि रामेण बलवते धूम्रलोचनेऽस्यामि
संहरिष्यामि॥ अथ बलादमां देवीं तत्संबंधिबलं
सैन्यं नयसि॥ तर्हि सुतरां तदेवास्यामि संहरिष्या
मि॥ ततस्ते किं करोमि॥ किमस्ति ते॥ यद्करोम्यहं
हे धूम्रलोचन समक्षं ते यत्किंचिदस्ति॥ तद्ब्रूहि
तदपि विनष्टं॥ करोमीति क्रोधावेशो बोद्ध्यः॥
प्रायः॥ ९॥ ॥ ऋषिरुवाच॥ सुमेधाः सुरथं प्रह्ल
तं वाचमब्रवीत्॥ ॥ इत्यादिः सोऽप्यथावत्तामसुराधि
पं लोचनः॥ कुरोरेव तमस्मसाच कारणिकात्

तत्रापि चंडो भवति॥ द्विषभस्यापीति अजुशब्दस्य टेर्लोपः॥
स्त्रियामजाद्यष्टाप्॥ कृतड्यादिलोपे सति पाक इति रूपं॥
या शुंभरक्षकक्षेपिका॥ शुंभरक्षकसैनिकविद्राविका
देवी॥ एवंविधास्ती शुंभं हंतुं एष्यतीत्यर्थः॥ पुनः किं
विशिष्टास्ती भवती॥ शुंभं हंतुं पश्यति न चेत्प्रीता॥ अ
कारांतमेव तत्र चितिसंज्ञाने॥ चेतं ति केचन॥ तान्ने
प्रयुंजनेऽपि हेतुमति वेति णिच्॥ ततः क्विप्॥ णेर्निषि
द्धस्य चलोपः प्रायश्चलक्षणेन गुणः॥ चेतः देव
ब्राह्मणादयः तेषु चेत्॥ बाधयितृषु वैदिकधर्मप्रवर्त्ती
यितृषु देवब्राह्मणादिषु विद्वत्सु प्रीतिस्नेहः चेत्प्रीतिः
नश्चेत्तन्न स्यादेव॥ निबंधार्थं पिपाठः॥ न विद्यमा
ना चेत्प्रीतिर्येषां देवानां न चेत्प्रीयात्तयो देवा
न लोपो न जएवास्ति॥ न तु शब्दस्यापि नुबंधक
स्या॥ उज्झउत्सर्गे न चेत्प्रीतान्न अविद्य

क्रोधाविष्टं असुराणां महासैन्यं कर्त्ती तीक्ष्णैः सायकैः
शरैः तथा शक्तिपरश्वधैः शक्तिसहितैः परशुभिरा
युधैः कुठारैः अंबिकां देवीं ववर्ष ॥ शरसंपातेन शक्ति
संपातेन परशुपातेन च देवीं संछादयामास असु
रसेनेत्यर्थः ॥ शक्तिपरश्वधैरिति ॥ मध्यपदलोपी
समासः ॥ द्वंद्वेतु सेनांगत्वादेकवद्भावः स्यात् ॥ परशु
श्च परश्वधः ॥ इह असुरमहासैन्यकर्त्री अंबिका मायु
धैर्ववर्ष ॥ संछादयामास ॥ ततो नंतरं सिंहरूव असु
रसेनया सह युयुधे नांबिकेति ॥ कस्यचिदाशंका
स्यात् ॥ किं अंबिका असुरशरसंपाततो मृता न जी
वतीति ॥ यद्यप्युत्तरत्रासा समानीय तांल्लघ्वीति
तदमृतोपरश्यते ॥ तथापि सा महासुरशरसं
पाततः संमूर्छिता सती पुनस्तथाप्यकुंठमशमाः
नहन्यथा युद्ध्यते वा कैनेति ॥ वीरधर्मस्यापकर्षः

स्यात् ॥ अतः सापि युयुधे ॥ तद्यथा ॥ तत्रैव श्लोके अंबि
कायाम् इति पदच्छेदः ॥ अंबिका कर्त्री ॥ महासैन्यं कर्म
प्रश्नं गीकृतो रोषं आम् ॥ स्मृतो वा वधारणे ॥ अथ ध
मलोचनः संग्रामे देव्या लक्ष्मीकृत इति ॥ आम् इति
प्रत्यासम्मृशाह्वं क्रोधाविष्टं असुराणां महासैन्यं
कर्म अंबिका पि तथा तद्वत् तत्कृतं सती तथा तद्वद्व
तीक्ष्णैरेव सायकैः शक्तिपरश्वधैश्च शक्तिभिः सहितैः
कुठारैश्च ववर्ष ॥ असुरसेनां छादयामास ॥ यद्वा ॥
अभिसंवधारणे ॥ अतथा कुर्वन्नसुराणां महासैन्यं
कर्म ॥ अंबिकाआम् ॥ अंबिकैव देव्यैव तीक्ष्णैः सा
यकैः तथा शक्तिपरश्वधैश्च ववर्ष ॥ ननु असुरम
हासैन्यं अंबिकामिति ॥ अंबिकाया अवधीरकर्म
प्यकर्षः ॥ ११ ॥ ॥ ततो धुतसटः कोपात्कृत्वा नादं
सुभैरवं ॥ पपातासुरसेनायां संहत्य च महाहवं ॥ १२ ॥ ॥ ततः कोपात्धुतसटः कंपितस्कंध

केसरः ससिंहो देव्या वाहनं वाहनीभूतो देव्याः सिंहः सु
भैरवं अतिभयंकरं नादं सिंहनादं कंठे गर्जनं कृत्वा अ
सुरसेनायां हि सिंहो पपात ॥ उलुप निपपात ॥ स्व
वाहनमिति पाठे ॥ अनन्यसाधारणं वाहनं देव्या एव
सिंहो वाहनं नान्यस्य सहेति पाठे स च सिंहो सिंहः भै
रवं त्रासकारी रवः यस्य लिंगः ॥ वाहनमाहिता दिति
निर्देशाद्वाहनशब्दो नपुंसकलिंगः ॥ असुरसेनायां
निपपात सिंहः किमुकार्षीदित्याह ॥१२॥ ॥
कांश्चित्करप्रहारेण देवी नाशयतेतरान् ॥ अक्रम्य
चरणेनान्यान्तथान्यानमहासुरान् ॥१३॥ कश्चित्
पाठः ॥ स महासुरान् इति वा ॥ ससिंहः पंचास्यः
करप्रहारेण कांश्चिद्देव्यान्जघान ॥ जिहीसः सिंहः
स्वयं पंचास्यः एकं अस्यं च अस्यवत् घातकृत्वा
करद्वयं चरणद्वयं वास्य चतुष्टयं ॥ पंचास्यानि
युद्धस्याधनानि यस्य स पंचास्यः अक्रम्य चाधा
रणान्यान्मि सलिपाठे ॥ अधरेण चरणेनैकान्

त ॥१०॥ ॥ इत्येवं देव्या उक्तः स धूम्रलोचनः असुरः
तां देवीं अभ्यधावत् वेगेन अभ्याद्रवत् ॥ स्वगतौ ॥ स
र्वधातवो गतौ धावादेशो वक्तव्यः ॥ स ह्यधावग
तिशब्दः ॥ उभयपदी ॥ ततोऽनंतरं सांबिका देवी धूम्र
लोचनं क्रोधानलज्वालागर्भेण हुंकारेण भस्मचकार
॥ हुं वितर्के परिप्रश्ने निश्चयाभर्त्सनेभये ॥ क्रोधेदुः
खप्रकारेपि मंत्रभेदेपि चाव्ययं ॥ क्वचित्तु भस्मसा
त्चकारेति पाठः ॥ विभाषा साति कार्त्स्न्ये नभस्मसा
त्चकार ॥ धूम्रलोचनशरीरं कृत्स्नमपि भस्मीच
कारेत्यर्थः ॥ अंतर्वत्निभस्मपाश्रितेन पदाघातेन लोपव
त्पादांतयतिलोपश्चेन च ॥ तासां वाश्रिता ॥ हुंकृत
स्य कारणं हुंकारः हुंकृतिरित्यर्थः ॥१०॥ ॥ अ
थ क्रुद्धं महासैन्यमसुराणां तथांबिका ॥ ववर्षसा
यकैस्तीक्ष्णैस्तथाशक्तिपरश्वधैः ॥११॥ ॥
अथ धूम्रलोचने भस्मीकृते ॥ तथा क्रुद्धं अति

सरी॥ तथा तलप्रहारेण सिरांसि छिन्नवान् पृथक्॥१३॥
केसरी सिंहः केषांचित् देत्यानां कोष्ठान् जठरध्यंत
रप्रदेशान् नखैः नखैः पाटयामास विदारयां
चकार॥ पाटयामासार्थ शुरादिः॥ धात्वनेकार्थत्वेन
प्रयोगतो विदारणार्थः॥ आसाकल्पे तु चित्रन्॥ पुंसि
कोष्ठं तु जठरं कुक्षौ लोत्रगृहं तथा॥ कोष्ठानि केस
रीति॥ तु पाठे स्त्रियां न छांदसं न पुंसकत्वं॥ अहा
कोष्ठान् जठरान् इत्यस्य केसरीति छेदः॥ इत्थं कामः इत्था
कामेन चरति॥ इत्थं कामचारी केसरी अजिवारि
तप्रसरः केसरीत्यर्थः॥ मध्यमपदलोपी समासः॥
तथा तलप्रहारेण हस्तस्य तलाघातेन च पेटेन च पे
टया च पेटघातेन केषांचिद् देत्यानां शरीरेभ्यः शि
रांसि मस्तकानि पृथक् पृथक् छिन्नवान्
करनखपंजरेण शिरांसि छिन्नानि विपातयां

मासेत्यर्थः॥ पाणौ च पेट प्रतले प्रहस्ताविस्फुलांगुलौ
केचिदाहुः॥ तलाभ्यां प्रतलाभ्यां हस्ताभ्यां प्रवर्त्तितेन
प्रहारेण शिरांसि पृथक् कृतवानिति युक्तमेतत्
यदभ्यधुः॥ द्वौ सिंहतो सिंहतलौ प्रतलौ वामदक्षि
णौ द्वौ प्रतलौ॥ अस्तलौ सिंहतो वामदक्षिणेन मिलि
तौ सिंहतलौ सिंहतलाख्यौ कथ्यते॥ सिंहौ मिलिता
भ्यां च पेटाभ्यां हतिः॥१३॥ ॥ विछिन्नबाहुशिरसः
कृतास्तेन तथापरे॥ पपौ च रुधिरं कोष्ठादन्येषां धुत
केसरः॥१४॥ ॥ तथा शौर्यमाजनेन सिंहेन अपर
परे राक्षसाः महासुराः विछिन्नबाहुशिरसः कृताः
बाहवश्च शिरांसि च मस्तकानि बाहुशिरः प्राण्यं
गत्वादेकवद्भावः॥ विछिन्नबाहुशिरसो येषां ते विछि
न्नबाहुशिरसः कृताः तथा शौर्यमाजी धुतकेसरः
सकेसरी सिंहः अन्येषां महासुराणां कोष्ठात् अंतजे

ठरा रुज्जठरास्यंतरदेशगत॥ कोष्ठं अंतर्जठरं विदार्य क
र्मण्य क्षोपेपंचमी॥ रुधिरं पपौ॥ पापान॥ एतेन सिंह
स्यतीव वीरपानोचितः सूचिता॥ वीरपानं तु यस्मान्
वृत्तेभारिनिवारणे॥ पुंसि कोष्ठांतर्जठरं कुक्षिलोंतर्ग
हं तथा॥२८॥ ॥क्षणेन तद्बलं सर्वं क्षयं नीतं महासु
रैः॥ तेन केसरिणा देव्या वाहनेनातिकोपिना॥१५॥
तेन केसरिणा सिंहेन देव्याः वाहनेन अतिकोपिना अ
तएव क्षणेनैव तत्प्रसिद्धं बलं सैन्यं॥ यद्वा तस्य धूम्र
लोचनस्य बलं सैन्यं क्षयं नाशं नीतं प्रापितं॥ निर्व्या
पारस्थितौ कालविशेषा सवयोः क्षणः॥ निलयाप
चयौ क्षयौ॥ आसमंतयोः क्षतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्म
वर्म च॥ अतितरां कोपिना॥१५॥ ॥ततो लब्धसंज्ञ
देव्या विहतं धूम्रलोचनं॥ ज्ञेयं चक्षपितं तूर्णं देवी
केसरिणा ततः॥१६॥ चुकोप दैत्याधिपतिः शुंभप्र
स्फुरिताधरः॥ आज्ञापयामास च तौ चंडमुंडौ महासुरौ॥१७॥

नाक्रम्यान्यान् महासुरान् जघाने सेवार्थः॥ अन्य
था अधरेण वोष्ठेन महासुराणां आक्रमणं न संभव
ती॥ अथ देवीप्रभावात् संभवेत्॥ अथ प्रास्यन चा
पराणां गणनेऽर्थः॥ अन्यथा अधरेण वोष्ठेन म
हासुराणां आक्रमणं न संभवति॥ अथ देवीप्रभावा
त् संभवेत्॥ अथ प्रास्येन चापराणां जघाने सास्य
ग्रहणे नैवाधरस्यापि युद्धसाधनत्वेन ग्रहणं स्य
सिद्धात्पुनरधरेणेति कथनाच्चायुक्तिरुक्तिमतां॥
यद्वा॥ अधरेण वोष्ठेन स्फुरितेन प्रकटितः कोपो
धरः रूपं वर्ण्यते॥ अधरेण कोपेन आक्रम्य॥ यद्वा
अधस्तादपि चाधरः शरस्याधस्तादधोभागेन
उरोदेशमाक्रम्य यद्वा॥ अविधमानाधराधरः
यत्र माधरः आकाशदेशः तेन अंतरिक्षेणाक्रम्य
निरुध्य कैश्चित्पाटयामास नखैः कोष्ठान्बहू स

संबंधिनीसेनासेन्यं क्षुधीघ्रंआसंक्षेपं न्यूनी
रनिनाशं नियतांयोज्यतामिति॥ सर्वानगोत्रो
यं देव्यनकूलोधोधिगंतव्यः॥१८॥ ॥केशेष्वा
कृष्यबध्वागायदिवः संशयोयुधि॥ तदाशेषा
युधैः सर्वैरसुरैर्विनिहन्यतां॥१९॥ ॥हेचं
डमुंडबलानियुष्माभिः सादेवीकेशेषुमूर्धजे
षुआकृष्यअधिसाबध्वागार॥ ज्ञुभिः सा
समानीयतां॥ केशाकर्षणेबंधनेचनावः
युष्माकंयादृपक्षांतरेसंशयःस्यात्॥ तदायु
धिसंग्रामेअशेषायुधैःसाधनैः तथुक्तैर्व
सर्वैरसुरैः युष्माभिः सादेवीविनिहन्यतां
विधित॥ निजसामर्थ्यात्कर्तव्या॥ यद्वाविशे
षेणनिहंतव्या॥ निघ्नाआपन्नाकर्तव्या

इहश्रवणकोपनाजापनक्रियात्रयोपेक्षेकर्तृकत्वे
औकर्मकत्वस्येकाभ्यांज्ञेयः॥ देव्यातंधूम्रलोचनं
प्रसिद्धमसुरंनिहतंप्रसिद्धं श्रुत्वा॥ ततः देवीके
सरिणादेव्याः सिंहेनतस्य धूम्रलोचनस्यक
सुसर्वंबलंसैन्यंक्षपितं॥ प्रीतंनाशितंचश्रुत्वा
आकर्ण्यदेवाधिपतिः शुंभः कोपतः प्रस्फु
रिताधरः संरंभकंपितोष्ठः सन्सचुकोप॥ चु
क्रोधअथतोप्रसिद्धौ॥ आरुष्टदेवीकोचंडमुं
डौमहाबलसुरौ कर्मकरतो॥ आज्ञापयामासचनि
जाग्रहौ॥ निजुयुजेक्षपितमितिक्षपप्रेरणे॥ चुरादि
अदंतः प्रीतं॥ दूरिकृतंनाशितमितियावत्॥ क्ष
पितमितिपाठः॥ क्षयः संजातोस्येतितारकादिवत्
वत्॥ आज्ञापयामास॥ ज्ञानियोजनेचुरादिः॥ स्वा

सप्तशती

धेनिच॥७॥ ॥हे चंड हे मुंड बलैर्बहुभिः परिवारितौ॥
गच्छतं तत्र गत्वा तु सा समानीयतां लघु॥१८॥
हे चंड मुंड युवां बहुबलैः सैन्यैः परिवारितौ परिवेष्टि
तौ तत्र गच्छतं कुत्र यत्र सा देवी वर्तते गत्वा च गत्वा
तु गत्वैव क्षिप्रं लघु यथा सा देवी समानीयतां यथा वश
मिति॥ शेषः॥ गच्छतमिति गमिर्लोण्मध्यमपु
रुषस्य द्विवचनमप्यपास्तं॥ लोटो लङ्वदिति रागात्॥
गच्छतेति पादे तु चंडमुंडतद्बलेषु निवक्षितेषु बहुव
चनस्य पूर्ववदतिदेशात्॥ यास्यतु॥ हे चंड मुंड युवां
बहुबलपरिवारितौ सुरव्याघ्रौ बहुनिबलानि चते
सर्वैर्यदभिलिखायं तत्र सा देवी व्यवलत्र गच्छतं
तां सा तु लघु शीघ्रं सा समानीयतां॥ साहसमिहि
तं कर्म साभिति द्वितीयमनभिहितं॥ अजाग्रामंनी

यलामिति वदनुसंधेयं॥ प्रधानं कर्मोभिहितं तां
प्रधानं गच्छेति वर्गाक्षेपया बहुवचनं॥ अतएव वा
ग्रेवक्ष्यति॥ बहुवचनं॥ यादवः संरायो युधीति॥ शु
भानुकूलो यमर्थः॥ देव्यनकूलो भर्त्सयेषः॥ तथा
हि॥ गच्छतं तत्र गत्वा तु॥ सा॥ आसं॥ आनीयतां॥
लघु॥ इति पदच्छेदः॥ असुपेक्षणे भावेघम्॥ आस
नमासः क्षेपोऽघः कारोन्वकोरः॥ आसन्नस्याल्प
पीडाः॥ ततश्चंडमुंडयोर्गमनं दृष्ट्वा सरवी
वगी देवीमाचष्ट॥ हे देवि चंडमुंडौ कोपेन तत्र गच्छ
कुत्र येत्र चंडो मुंडश्च बहुभिर्बलैः सैन्यैः परि
वारितौस्तः गत्वा तु पुनः तं चंडमुंडं च आकृष्य
च॥ हे चंडमुंडयोर्गच्छेति स्वेच्छातिमा
कारय॥ किं चतुपुनः त्वमादेयासा चंडमुंड

इति पदच्छेदः॥ कश्च ब्रह्मा अश्च विष्णुः इशश्च रुद्रः
केशाः केशाइव इषवः बाणाः यस्याः सा केशेषुः
तया केशेषुया देव्या आलुप्य बध्वा देव्यात्॥ अवर
क्षकान् अयदिवः अयेन लब्ध्वा द्योर्येषां ते अयदिवो
देवाः तान् अयदिवः संहताः अभरणीकृताः रा
वयः चक्रमंडूकाक्षाः सर्पाः यस्यासा संरायुः का
लिकादेवी तत्संबुद्धौ हे संरायो तस्यायुधस्य सं
बंधिन्यः अशाः दिशः तदाशाः तदाशासु युक्ता
शासुप्रयुक्ता तिईषाः लांगलदंडाएवायुधानि
येषां ते तदाशेषायुधाः देवाः तैः॥ अस्य विग्रहांतरं
ये वक्ष्यंते इति तत्र तद्विवक्षिते विग्रहाः अत्रा
न्वयः॥ सखीभिः देवी आर्थ्यते॥ हे संरायो हे संर
हे तस्य हे संहत चक्रमंडूकाक्षसर्पाभरणे
हे कालिके देवी त्वं अयदिवः अयेन लब्ध्वा द्यो
स्वर्गान् देवान् अवरक्ष हे देवी केशेषुया ततीयां

तमेतत्॥ ब्रह्मविष्णुसहस्रबाणया त्वया देव्या पारे
न देवान् आलुप्य अधिलाभ्वा च युधि युद्धे तदा
शेषायुधैः पुरोदकप्रयुक्तैरायुधैः सर्वैरसुरैः सह
सचंडमुंडश्च दैत्ये विनिहन्यतां हिंस्यतां इति देव्य
भिप्रायो द्वितीयः॥ इषुवर्णाः केशेषुया देव्या अवर
क्षकान् अयदिवः देवान् हे संरायो हे संहत सर्पाभरणे
तदाशेषायुधैः तेषां विधि विषये आसमंतात् आ
शाप्रभुवानाः ईषाः लांगलदंडाः आयुधानि येषां
ते तदाशेषायुधाः देवाः तैः सह विनिहन्यतां
चंडमुंडश्चेत्यर्थः देव्या अधिगिनहंतव्या इत्यव
गम्यते यथा पुत्रेण सह विनाशुंके इत्यत्र पुत्रोपि
शुंकरस्यापि गम्यते॥ ७९॥ ॥ तस्याहतायां दुष्टा
यां सिंहे चाभिनिपातिते॥ शीघ्रमागम्यतां बद्धा
गृहीत्वा तामथांबिकां॥ ८०॥ ॥ हे चंडमुंडबला

निचयुष्माभिः सर्वैः देवैः दुष्टायां देव्यां दक्षिणपार्श्व त
स्यां देव्यां हतायां ततः हतायां सत्यां परासुकृतायां
वा तदीये सिंहे च मांसोन्यखादिते नि विनिवि नि
पतिते भुवि पतिते सति परासुकृते वा शीघ्रमा
गम्यतां निजस्थानं प्राप्यतां। अथ सा जीवंती अ
नेन शक्या चेत् तर्हि तां संविक्रां गृहीत्वा बध्वा शी
घ्रमागम्यतां तद्दर्शने ममाभिलाषोस्ति सा शिप्रा
यगतस्यां हतायां इति कोपेन ज्वलिता मनाअ
ति कोपिना पुंसा प्रबलरागोर्ध्वमेव तेषां दृष्ट
मिष्यते। अथवा क्रोधज्वलितेन व्याकुलेन च
तस्मात्तस्यां हतायां समागम्यतामिति तावदुक्तं
ततः पुनरप्युक्तं॥ बध्वानुजीवतिमेव तां संवि
क्रां शीघ्रं गृहीत्वायुष्माभिरागम्यतां इत्युक्तं
ननु च संविक्रा शब्दो मांसवाचीति शुंभः कथं

नारावत्तिनी कर्तव्या इति शुंभस्य कुलोर्थः॥
देव्यनुकूलोर्थस्तेषः॥ देवीस्वदर्शनादिक्षेत्र॥ हे मदी
यागणाः युष्माभिः स चंडो मुंडश्च केशेषु मूर्द्ध
जेषु आकृष्य अधित्वा बध्वा वा विनिहन्यतां॥ हे
मदीयाः गुणाः यदि वः युष्माकं केशाकर्षणे वं
धने च वा संशयः स्यात् तदा युधि संग्रामे अशो
षायुधैः सर्वैर्युष्माभिः स चंडो मुंडश्च विनि
हन्यतां॥ किं विशिष्टैः युष्माभिः असुरैः॥
असून् देहप्राणान् शांतिगृह्णंति असुराः आ
तोनुपसर्गकः॥ ते देहप्राणहारिणः॥ इत्यदे
व्यभिप्रायार्थः॥ अन्यथा देव्याः पराभववचः श्र
वणादपकर्षः शंकितस्यात्॥ अथवा॥ केशेषा
कृष्य बध्वा॥ अथ अथ यदि वः॥ संशयो युधि
तदा शोषायुधैः सर्वैः असुरैः विनिहन्यतां॥

स्वबुद्धौ ॥ हे आर्ति ते हे देवी ॥ अंबिकेति अंबिका
शब्देन देवी हनविवक्षिता काहिता हि अविरविल। वे
अरम्भसनः इस्तः कर्त्तिष्णु छिनोर कारा
रोइ सेव ॥ अंबते शत्रुणा गच्छेति अंबिका पर
राजा विवक्षिता इति विवक्षित पदविग्रहः ॥
अत्राद्दिव्यनुकूलो न्वयः ॥ उच्यते हे सुहे च अ
न्यत्र च आर्तिते ॥ हे जग द्रक्षणा सजात सतत ग
मने हे देवी तस्यां दुष्टानां देवद्वेषिणां देवसेना
यां हतायां गतायां उपस्थितायां सत्यां ॥ अथान
तरं विशेषेण नितरां पायय सा शत्रून शोषय
सा त्वया देव्या अंबिका शत्रुगच्छेषु छिन्नविकं पा
राजं गाह्यातां देवसेनां बध्वा शीघ्रमा ग
च्छतामिति सखीभिर्देवी निगदितेति देव्यपि
प्राथ सिद्धः ॥ २० ॥ ॥ इति श्रीशंतनुचक्रवर्ति

विरचितायां चंडिकामहात्म्यटीकायां धूम्र
लोचनवधविध्युपलक्षितायां षष्ठोध्याय
॥ ६ ॥ ॥ श्रीजगदंबार्पणमस्तु ॥

अथादंबिकामिति तामेवाभिगंतुकामः॥ अत्राहु
शुंभादन्येषां भ्रातॄणां विकोवेति तस्यां च इमुं प्रहा
रं रमणाभिलाषो न कर्त्तव्यः॥ इयं हि युष्माकि
कमं वेवेति सूचयितुं अंबिकामिति॥ भ्रातृ
गमनं हि पश्चुपक्षांतरेषु स्वतएव गर्हितं इति
शुंभानुकूलोर्थः॥ देव्यनुकूलोर्थस्त्वेवं॥ तस्यां
हतायां दुष्टायां॥ सिंहेचगा विनिपा॥ आतिते॥
शीघ्रं॥ आगम्यतां॥ बध्वा॥ गृहीत्वा॥ अथो
अंबिकां॥ इतिपदच्छेदः॥ हतायामिति हतेर्ज
ग्रथो कर्त्तरि क्तः॥ विनिपा इतिपाशोषणे क
र्त्तरि क्विप्॥ विशोषणे निरंतरं पाययतिशत्रू
न् शोषयतीति विनिपूतया विनिपादेवो
आतितइति अतसातत्यगमने॥ अतनं अतः
भावे घञ्॥ आतः संजातोस्यां आतितात

दृष्ट्वा तु देवी प्रहसेव काली प्रोवाच सिंहं व्यवस्थितं ॥ सिंह
स्योपरि शैलेन्द्रशृंगे महति कांचने ॥२॥ ॥ ततः
आगतास्तेचंडादयो देव्याः महति उच्चे कांचने कांच
नमये सौवर्णे शैलेन्द्रशृंगे हि माहिशिखरे स्थित
स्य सिंहस्य उपरि व्यवस्थितां विरोपेण अवस्थि
तां सिंहमारूढां तां ईषद्धसो हासो यस्याः सा
ईषद्धासा तां देवीं ददृशुः ॥ अदृक्षुः ॥ क्वचिद्दीप्तत्वं
घनयोः भावल्पट् ॥ कंचनस्य पीतदीधितिरूपस्ये
दमधिकरणत्वेन कांचनशृंगे ॥ तस्मिन्निति द्युप्रा
धलेरूपं ॥ अस्तिशब्दो हि माहिः तस्य यत्सौवर्णं शृं
गं ॥ तद्वत्पीतवर्णं ॥ तस्योपरि स्थितो यः सिंहः
सोयदत्र शुक्लः तस्योपरि भ्राजमाना यादेवी
सा कौशिकादेव्यपि कालिमेति विविधवर्ण
संनिधानात् कौशिकी देवी वर्णितः शत्रुणां तु

दृष्ट्वा तु देवीं प्रहसेव काली प्रोवाच सिंहं व्यवस्थितां ॥ सिंह
स्योपरि शैलेन्द्रशृंगे महति कांचने ॥२॥ ॥ ततः
आगतास्तेचंडादयो देव्याः महति उच्चे कांचने कांच
नमये सौवर्णे शैलेन्द्रशृंगे हि माहिशिखरे स्थित
स्य सिंहस्य उपरि व्यवस्थितां विरोपेण अवस्थि
तां सिंहमारूढां तां ईषद्धसो हासो यस्याः सा
ईषद्धासा तां देवीं ददृशुः ॥ अदृक्षुः ॥ क्वचिद्दीप्तत्वं
घनयोः भावल्पट् ॥ कंचनस्य पीतदीधितिरूपस्ये
दमधिकरणत्वेन कांचनशृंगे ॥ तस्मिन्निति द्युप्रा
धलेरूपं ॥ अस्तिशब्दो हि माहिः तस्य यत्सौवर्णं शृं
गं ॥ तद्वत्पीतवर्णं ॥ तस्योपरि स्थितो यः सिंहः
सोयदत्र शुक्लः तस्योपरि भ्राजमाना यादेवी
सा कौशिकादेव्यपि कालिमेति विविधवर्ण
संनिधानात् कौशिकी देवी वर्णितः शत्रुणां तु

निशुंभवधोदर्शनाद्विवर्णमुखता स्वभावतः ॥ देवीं वि
प्रहसामदृक्षुरिति यत्तेन यथा प्राग्धम्रलोचन
स्तद्दर्शनस्य फलं सेन्यः प्रायस्तथा सोपि च
ऊर्दिरथाप्यतीति देव्यट्टहसो प्रासोहासोपि
तः ॥२॥ ॥ ते दृष्ट्वा तां समादातुं मुद्यमं चक्रु
श्चताः ॥ आकृष्टचापासिधरास्तथान्येतत्समी
पगाः ॥३॥ ॥ ततः उद्यताः उद्युक्तास्तेचंडादयो
महासुराः तां देवीं दृष्ट्वा समादातुं मुद्यमं चक्रुः
हंतुं वातत्समीपगाः ततश्चंडमुंडयोः समीपं व
र्तिनः आकृष्टचापासिधराः संतः तां समा
दातुं मुद्यमं चक्रुः ॥ हंतुं वातत्समीपगाः आसन्न
तस्याः देव्याः समीपमागमन् ॥ आकृष्टचा
स्फारजिताचापास्तेचंडादयो असीनां खड्गानां धाराः

धारकाः असिधारास्त्रेतिहुंकृ॥ अस्फालिताः आ
स्फालिताः॥३॥ ॥ ततः कोपं चकारो
रौ विकाता नरीन्प्रति॥ कोपेन चास्या वदनं म
षीवर्णमभूत्तदा॥४॥ ॥ ततो देवानुपसंह
र्तुं अंबिकादेवीतानागतान् अरीन्प्रति उ
दितं कोपं चकार॥ तदा कोपेन अस्याः
देव्याः वदनं मुखं मषीवर्णः कृष्णः यस्य तत्
मषीवर्णं कृष्णवर्णमभूत्॥ यतः कोपाद्विकृ
तमुखं कालवर्णमभूत्॥ ततः तस्याः कालीनाम
देवीनरविनाशार्थं देवीसमुत्पन्ना
काचिदिति॥६॥ ॥ भ्रुकुटीकुटिलात्तस्या
स्तुलाटफलकादृतं॥ काली करालवदना वि
निष्क्रान्तासिपाशिनी॥५॥ ॥ रात्रुकुप्यं
यास्तस्याः अंबिकायाः देव्याः भ्रुकुटीकुटिलात्

श्रीगणेशायनमः॥ ऋषिरुवाच॥ सुमेधाः सुर
थं वाचमूचे॥ ॥ आज्ञप्तास्ते ततो देव्या शुंभ
उपुरोगमाः॥ चतुरंगबलोपेता ययुरभ्युद्यता
युधाः॥१॥ ॥ ततो धूम्रलोचनवधानंतरं शुंभे
न आज्ञप्ताः आज्ञापिताः आदिष्टाः नियुक्ताश्चे
ति शुंभपुरोगमाः चंडमुंडपुरःसराः दैत्याः चतु
रंगबलोपेताः हस्त्यश्वरथपदातिसमेताः अ
भ्युद्यतायुधाः सन्नद्धबद्धोन्मुखायुधाः सं
तः ययुः जग्मुः आज्ञप्ता इति वादितस्त्रेणानि
परानितः पुरोगमः पुरोगामी पुरोगतः पुरो
गमौ चंडमुंडपुरोगमौ येषां ते तथोक्ताः हस्त्य
श्वरथपदातिसेनांगं स्यात्चतुष्टयं चत्वारि अं
गानि॥ तत्र तच्चतुरंगबलं सैन्यं तेन उपेताः
संगताः ययुरिति यातएव नायाताइति भावः॥१॥

विभर्ति धरा विविधानि चाणि यस्यतत् विचित्रे ॥ रव
द्वा या: अंगं रव द्वांगा वा चित्रं च तत् ॥ रव द्वांगं च विचित्र
रव द्वांगं ॥ तस्य धरा विचित्र रव द्वांग धरा ॥ प्रेतनरख
द्वांग धरेति चाक्ष्य ॥ नराणां प्रेतानां विश्वं माला न
रमाला विभूषणं यस्या: सा नरमाला विभूषणा ॥
नरमुंडमाला विभूषणा ॥ मध्यमपदलोपी समास: ॥
द्विधा ग ता आपो यस्मिन् तत् द्विपं तस्य निवासत्वे
नहीपि व्याघ्र: तस्य चर्म परिधानं वासो यस्या: सा
द्वीपिचर्मपरिधाना ॥ ग्र्येषामपि दृश्यत इति दीर्घ: ॥
शुष्कमांसं शरीरं यस्या: सा शुष्कमांसातिमांसातिचर्ममात्रशरीरा ॥ अतएव अतितरां भीरव अतिभीरव
अतिभयंकररूपा ॥ अति क्रांता भीरवा तु भयंकरा तु
पुरुषा तु इति च भीरवा इति च पाठ: ॥ ६ ॥ ॥ अतिवि
स्तारवदनाजिह्वाललनभीषणा ॥ निमग्नारक्तनय
नानादापूरितदिङ्मुखा ॥ ७ ॥ ॥ पुन: कीदृशी

काली अति क्रांतं विस्तारं अतिविस्तारं ॥ अतिक्रांतविस्तारवदनं यस्या: सा अतिविस्तारवदना ॥
ललद्दग्रा यां चुराद्दिराकुस्मीय ॥ आसनी पदी भिश्चा
वेल्लु दिळाळनें ॥ चळनें लणि ग्रण्य ह्यपदेशेयें ॥ जिह्वाया:
ललनें आनळेंच ॥ लेढुमिळालेहेप्सानेन भीषणा भया
नकाजिह्वा ललन भीषणा ॥ निमग्ने नितरां मंतळीनें आ
रक्ते आरक्तमंतालोहितें नयने यस्या: सा निमग्नारक्तन
यना ॥ नादेन सिंहनादेन कंठगर्जनेन आसंतात् पूरि
तानि दिशां देशानां मुखानि द्वाराणि अंतराळा
नि यस्या: सा नादापूरितदिङ्मुखा स्वांगा ॥ उपसर्जना
दसंगे पाय धाहाडी पू ॥ वाटोमु ॥ दिक्कुहर पदाडी ब्या
वाटारते नडी ओए वादेशा नडी ओदेशा मुक्ते टावेव ॥ व
ह्नि ह आगादि दिक्कुहरे ह्वा भा वा तडी आ मुक्ते टाव
व ॥ ७ ॥ ॥ सावेगे नाक्षिपतिताघातयंती महासुरान्
सैन्यं तत्रसुरारीणामभक्षयत तद्बळं ॥ ८ ॥ अंबि

टा

कालरात्रिर्महाकाली ॥ देवीवेगेन जवेन अभिपतिता अभिप्राप्ता महासुरान् घातयंती महासुरान् प्रति घातं कुर्वंती ताडयंती तत्रसे न्यसुराणां देवद्विषां सुराणां भयं तेजो बलं ॥ से यं कर्म अभक्षयत् अस्वादयत ॥ भक्षभक्षणे ॥ चुरादिणिच्प्रत्ययान्तेपदं ॥ घातयंतीति घातयन्ती ॥ ते असुरा इति शेषः ॥ महासुरान् प्रति घातं कुर्वंती ताडयंती इत्यर्थः ॥ अन्यथा घातः प्रयुक्ते घातयंती एकैकं घातमा महासुरा इति ॥ प्रयुक्तवतीत्यर्थः स्यात् ॥ यद्वा कृतिर्गत्यर्थः धूतः गतः पलायमानान् पलायध्वमिति प्रयुंजन्ती घातयंती इत्युच्यते ॥ यथा गच्छतः पुरुषान् प्रयच्छति प्रयुंजानागमयंती इत्युच्यते ॥ यद्वा महासुरान् घातयंती घातयन्ती इत्यर्थः ॥ स्वस्य विष्टप्रयोगतो णिच्निवृत्तेः प्रेषणाद्धातोः प्राकृतेर्थे णिजिष्यते ॥ धात्वर्थानुप्रवेशेपि बुध्यारूपाणि चोदनेति वचनात् ॥

२ त

भ्रुवोः कुटी इव भ्रुकुटी ॥ इकोऽस्वोऽयो गालवस्येति ॥ गंभीरपदीकं ह्रस्वत्वं वा अचल्य ॥ भ्रुकुट्यादीनां तेन उभयविकल्पे त्रैरूप्यं भ्रुकुटी कुटी भ्रुकुट्यां भ्रुभंगात् ॥ कुटिलं भ्रुवं तस्याः कुटिलं कुटिलात् ॥ भ्रुकुटी कुटिलात् ॥ ललाटफलकात् ललाटफलकमिव विशालत्वेन ललाटफलकं तस्मात् सकाशात् ॥ द्रुतं शीघ्रं ॥ कराळवदनाभयंकरं कराळं दंतुरं तुंगं वदनं वक्त्रं यस्याः सा तथोक्ता दंष्ट्राकराळवक्त्रा ॥ असिः खड्गः पाशश्चायुधं आकर्षणसाधनं ॥ तद्वती असीपाशिनी पाशपाणिः सती काळी नाम शक्तिः कापि अपरा देवी विनिष्क्रांता निरगात् ॥ ५ ॥ ॥ विचित्रखट्वांगधरा नरमालाविभूषणा ॥ द्वीपिचर्मपरीधाना शुष्कमांसातिभैरवा ॥ ६ ॥ ॥ ईदृशी काळी धरति

नेश्चर्वयंती अतिभैरवं ॥९०॥ किं कुर्वंती सा काली तथैव गजानि
वयोधयोद्धारं अश्वारोहं ॥ जाने कवचनं योधान् अश्वयोधान्
तुरगैः सह अश्वैः सह वक्त्रे निक्षिप्य दशनैः दंतैः साधनैः अतिभैरवं अतिभयंकरं भक्षयंती चर्वयंती ॥ चर्व आदनो चादिः ॥ चर्वयंती अतिभैरवो भक्षकः योधान्
तुरगैः सहतान् भक्षयंती चर्वयंती भक्षमाता काली योधान्
तुरगांश्च चर्वंती अतिभैरवं भक्षं चर्वंती प्रयुंजाना चर्वयंती
भक्ष्यते ॥ गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थेति सूत्रेण अण्ण
ता वस्थायां कर्ता सण्यंते कर्म भवति ॥ तथैव रथं सारथिना
सह ॥ अत्रापि जाने कवचनं ॥ रथान् सारथिभिः सह वक्त्रे
निक्षिप्य दशनैः साधनैः अतिभैरवं अतिभयंकरं भक्षयंती
चर्वयंती चर्वंती चर्वंती प्रयुंजाना भुंक्ष्येति प्रेरयंती चर्वयं
ती भक्ष्यते ॥ अत्र योधाः तुरगाः रथाः सारथयश्च च
र्व्याः भक्ष्याः चर्वकातिभैरवो भक्षकः पात्रवक्त्रे परिवेष्टि
का काली सेव चर्वयंती माता पुत्रमिति समाधिः ॥ अथो

रोहाः अत्र योधाः सारथिः यता ॥ चर्वयंतीति वा पश्चमनो नि
यंतुम् ॥ चर्वयतिइति पाठे पिठि द्विजये काळेभ्य यो बहु
ळमितिलुङ् ॥ हस्त्यश्वरथविध्वंसनानंतरं पदातिसैन्यं
विध्वंसयितुमाह ॥ ॥ एकं जग्राह केशेषु ॥ ॥ सा काली एकमसुरं ताडयित्वा केशेषु केशेन जग्राह ॥ ॥ ग्रीवायां
मथचापरं ॥ ॥ अथ सा काली अपरं दानवं ग्रीवायां ताडयामास ॥ ॥ पादेनाक्रम्य चैवान्यं ॥ ॥ अथ सा काली अन्यं दा
नवं पादेनैवाक्रम्य अपोथयत् ॥ हिंसितवती ॥ यद्यपि युद्ध
पुथ हिंसार्थे भावार्थे पोथयेति सुप्रिधानात् ॥ पुथ वदो
पुथ व्यक्तायां वाचि अर्थ इति द्वयत्वेनेवाधिपाठात् ॥ अनेकार्थत्वेन पुथ
हिंसार्थ इत्यपि ज्ञेयः ॥ अथवा अपोथयदिति पाठः ॥ पुट
संश्लेषणे चुरादिः चूर्णी चकार ॥ यद्वा अपुदयदिति पाठः
पुद हिंसायां चुरादिः ॥ ॥ उरसान्यमपोथयत् ॥ ॥ अथ सा काली अन्यं दानवं उरसा अक्रम्य अपोथयत्
हिंसितवती अपुदयदित्यर्थः ॥ ॥ तेमुक्तानि च शस्त्रा

णि महास्त्राणि तथासुरैः॥ मुख्येन जयाहरुषादत्तानैमथि
ताव्यपि॥३॥ ॥सा काली देवी तैश्चंडमुंडादिभिरसुरैः
मुक्तानि प्रयुक्तानि खड्गादीनि हस्तस्थानि तथा महास्त्रा
णि च महांति बाणादीनि आग्नेयवायवीयादिभिर्मोक्षणी
यानि क्षेप्यानि मुख्येन जग्राह॥ गृहीतवती॥ अपि च
तानि तानि शस्त्राणि महास्त्राणि तथा सुरान्मुख्येन ग
ृहीत्वा दत्तानैः साधनैः तया काल्यादेवा मथिताव्य
पि॥ मथविलोडने॥ व्यालोडितानि चूर्णितानि
निशस्त्रमस्त्रायुधमिति॥ आयुधत्वेनाग्नेयादीनां
तद्व्यापारकारणत्वयोगत्वेनभेदस्यैव॥ तयोरिति॥
देवीशक्तिर्विचित्रानंतलिंगरूपा योगमर्थः॥३॥
बलीनां तद्बलं सर्वमसुराणां दुरात्मनां॥ ममदोषाश्च
यच्चान्यान्यपि शत्रूंश्च जघान॥ सा काली
देवी दुरात्मानां दुष्टचारिणां बलीनां बलवतां
असुराणां चंडादीनां तत्सिद्धं सर्वं चतुर्विधं हस्त

वेगः प्रवाहजवयोः॥ ९॥ ॥पार्ष्णिग्राहांकुशग्राहयोध
घंटासमन्वितान्॥ समादायैकहस्तेन मुखे चिक्षेप
वारणान्॥ १॥ ॥पुमान् पार्ष्णिरथस्तयोर्मुल्कयोरधः प
श्चाद्भागः पार्ष्णिरहोपमरनूतं पार्ष्णिं पार्ष्णिवभिव पार्ष्णिग्र
हं॥ अवष्टंभं॥ पार्ष्णिग्रहः पार्ष्णिग्राहस्तु पृष्ठतः
गजानां तु पार्ष्णिग्रहः॥ अंकुशकः पृष्ठभागः॥ अंकुशे
स्त्रीस्थणीः स्त्रियां॥ अंकुशान् गृह्णंतीति अंकुशग्र
हाः कर्मण्यण्॥ युध्यंते सेप्रहरंतीति योधाः॥ पचाद्यच्॥
योधाः घंटाः गजानां पार्श्वलंबिन्यः॥ अंकुशस्य वा
रिणो लंकाशब्दस्य तत्समन्वितान् वारयंतीति वारणाः
गजाः॥ वारिता॥ तान्॥ एकहस्तेन समादाय सं
क्षिप्य गृहीत्वा मुखे वक्त्रे चिक्षेप॥ सा काली देवीति संबंधः॥
पार्ष्णिग्रहादिभिर्घंटाभिः सहितान् गजान् खादन्नथो
तथैव योधान् मुखे रथसारथिना सह॥ निक्षिप्य वक्त्रे दंश

द्वौ गभिस्तयः ॥ दंता नामग्राः भागाः दंताग्राः दंतेषु वा
अग्राः तैरभिहताः ॥२५॥ क्षणेन तन्महासैन्यमसुरा
णां निपातितं ॥ दृष्ट्वा चाभिदुद्राव तां कालीमतिभीषणां ॥२६॥
काल्यादयः क्षणेन क्षणमात्रेण कालेन ॥ यद्वा क्षणे
नरणोत्सवेन तत्सैन्यं सिंहस्य च रथं पदातिं क्ष
णं चतुर्विधं महत् बहुलं चंडादीनां असुराणां सैन्य
बलं निपातितं रणमहो दृष्ट्वा अवलोक्य प्रचेतविक्र
मश्चंडोदेशः तामतिभीषणां अतिभयंकरां पवित्र
मं कालीं देवीं अभिदुद्राव अभिमुख्येनोपद्रोतुमाद्र
वत् ॥ क्षणेन तद्बलं सर्वमसुराणामिति पाठे दिस
एवार्थः ॥ अतिभीषणामिति पाठे तु क्रियाविशेषण
मेतत् ॥ दृग लोपिटि ॥ अभिदुद्राव अतिभीषयत अ
तिभीषणा वंद्यादिलात् ॥ सु० ॥ चंडस्तामभिदुद्र
वन्नित्यादि द्वयमाह ॥२७॥ शरवर्षं महाघो
रमभीमाक्षी महासुरः ॥ छादयामास च रुस्तां

तां

मुंडक्षिप्तैः सहस्रशः ॥२७॥ शराणां वर्षाणि संपातां
तैः महातीक्ष्णानि बलानि घोराणि बलानि तैः भीमभ
यंकरे अक्षणी यस्याः तां ॥ बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वां
गात् षच् समासांतः महान् असुरः छादयामास च रुस्तां
मुंडानि मस्तकानि क्षिप्तानि आपतितानि रणे तैः
मस्तकानि मुंडक्षिप्तानि क्षिप्तमुंडानि क्षिप्तमस्तकानि
वाहितानि मारयिष्यति छिंत्स्यक्षिप्तैः परिपातैः
सहस्रेण सहस्रशः संख्ये कवचनाशनीक्षामांरासु
कुर्वन्निनेति चक्रे च अथैकविधानं क्षयादीनां च
दिभवत इति वक्ष्यः ॥ अथान्वयः ॥ महासुरश्चंडः म
हाभीमैः अतिभयंकरैः घोरैः शरवर्षैः बाणसंघातै
भीमाक्षीं भयंकरदृष्टिं तां कालीं देवीं बलमर्दिनीं देवीं
छादयामास ॥ आवृतां चकार ॥ किंच स एव महासु
रश्चंडः सहस्रशः सहस्रेण च चक्रैश्च आसुरैः
तां कालीं छादयामास ॥ कथंभूतैश्चक्रैः मुंडक्षिप्तैः

सा

मै

मुंडानि क्षिप्तानि रणे तत्र मुंडानि मस्तकानि क्षिप्तानि
अपनीतानि शत्रूणां यैस्तानि मुंडक्षिप्तानि क्षिप्तमुंडा
निअपनीतमस्तकानि तैः नाकृतोऽयादिस्थिति निष्ठो त
स्य क्षिप्तपदस्य परनिपातः॥ अपरे लाहुः॥ चंडशरव
र्षैः तां काळीं छादयामास॥ मुंडैश्च मुंडक्षिप्तैः प्रति
तश्च कैः आयुधैः तां काळीं छादयामासेति॥ तच्चुत्त
रत्र॥ अथ मुंडास्यधारेति॥ आधान्येन पृथग्मुंड
स्य चुत्तरत्रैव विरोस्यते तस्मात् चंडएव शरवर्षैः कैश्च
कोटिभिश्च तां छादयामासेति युक्तं वक्तुं तत्र मुंडक्षिप्तैः
इति विसर्गे मुंडशब्दे पदरूपतां॥ किंतु विसर्गएव छ
तसमासः पठनीयो मुंडक्षिप्तैरिति तत्र चंडएव शरवर्षैः
तां च कैः छादयामास॥ काळीं॥ किंभूतैः तैश्च कैः मुंडक्षि
प्तैः क्षिप्तमस्तकैः॥१७॥ तानि च कार्ष्णनेकानि विशा
लानि तत्मुखं॥ अभुजेथा कृविंबानि सुमहानि घनो
रं॥१८॥ तानि चंडेन देवेन प्रयुक्तानि कैश्च कानि

स्वरथपदाती लक्षणं बलं सैन्यं मम मेदः॥ मदक्षोदः॥ मर्द
दिलिट्॥ चुक्षोदपिषेव॥ चूर्णं च कार॥ अन्यान् दे
हान् अपचयं च॥ स्यादतु॥ यथा अन्यान् देहान् अता
डयच्च॥ अतीलडत्॥ तद आघातचुरादिः॥ तत्र
असिना निहताः केचित् केचित् खड्गताडिताः
जग्मुर्विनाशं संक्रुद्धा तथा क्षिप्ता तथा परे॥५॥
तथा काळ्यां देव्यां केचित् असुराः असिना मेढ्रा
दिना निहतास्ताडिताः संतः विनाशं जग्मुः॥ तथा के
चित् असुराः तथा काळ्यां देव्यां क्षिप्ताः संतो वि
नाशं जग्मुः॥ असुरा कस्तु विचन खड्गाद्याः अंग
अंघ्रिः तेन ताडिताः खड्गेन पतभूमिष्ठा सन्नगनसी
द्धा लब्धदा देवताः तद्दत्तेनांगमाद्युधमप्रतिहत
शक्तिकर्मसाधकं॥ अन्ये लाहुः॥ खड्गासुरशरी
रपंजरः खड्गाख्यमंगं खड्गमिति॥ अन्ये तु
प्रेतनरशिरःकीकसपंजरः केकाळः खड्

वानिसंभवेयुः॥अभूतं चोपम्यं द्रष्टव्यं॥त्रैलोक्य
कृत्स्नयोः चक्रं राष्ट्रे रथांगे च सैन्ये शास्त्रे च
कीर्तितं॥घनोमेघे ऋतौ गुणे चक्रं भ्रमति निरंतरं
॥१८॥ ॥ततो जहासातिरुषा धीमं भैरवनादिनी॥
कालीकराळवक्त्रांतदुर्दर्शदंष्ट्रा नोज्ज्वला॥१९॥ ॥
ततो रणे सर्वोल्लासतः कालीदेवी अतिरुषा कु
धा धीमं भयंकरं यथास्यात्तथा जहास॥हसितव
ती॥हस हसने॥की दृशी काली॥भैरवं भय
करं॥यथास्यात्तथा॥नदती भैरवनादिनी॥यद्वा
भैरवः कालाग्निरुद्रः तद्वन्नादो रणे गर्जितं भै
रवनादिनी यद्वा धीमं यथास्यात्तथा भैरवं नदंनां
दयति नादोपेतं करोति स्वानवपरुषवल्लीभोगे
सर्वतः॥हतशृंगं नादं कृतवती भैरवनादिनी॥
पुनः की दृशी काली कराळवक्त्रा कराळं भय
ङ्करं रूपं दंष्ट्रं तुरं तुगमद्भुतं॥कराळं वक्त्रं यस्याः
सा तथोक्ता॥यद्वा तस्याः ईमे कपदे॥कालीपदं

विहाय॥कराळे वक्त्रे यस्याः अंतरे तत्र दुर्दर्शाः दुःखे
न दृश्यमानाः दृष्टुमशक्याः ये दंष्ट्राः दंताः दं
ष्ट्राः तैरुज्ज्वलाः कराळवक्त्रांतदुर्दर्शदंष्ट्रा नोज्ज्वलाः
हासः शुभ्रः तेन काली दृक्छापि सती उज्ज्वला भू
दिति वर्णो लुप्तो ज्ञेयः॥१९॥ ॥उत्थाय च महासिंहे
देवी चंडमधावत॥गृहीत्वा चास्य केशेषु शिरस्ते
नासिनाच्छिनत्॥२०॥ ॥सा काली देवी विजृंभि
षुः सती महासिंहं तं खड्गं उत्थाय उत्थाप्य स
ज्जीकृत्य ऊर्ध्वीकृत्य॥अंतर्भावितण्यर्थो वा तिष्ठति॥
यद्वा उत्थाय उद्धृत्य ऊर्ध्वीकृत्य उद्धृत्य तिष्ठति॥
क्वचित्संयोगतो गतिवचनः॥अकर्मकः॥यद्वा उत्था
पितपाठः॥तद्यगतो णिच्॥महासिंहं तं यमानं प्रयु
ज्य ऊर्ध्वं कृत्वा चंडमधावत॥धावु गतिशुद्ध्योः॥धा
वः सुदितेत्वा दासुनेपदे॥चंडं दैत्यमुपक्रोशुमा
रोहत॥ततः किमकृतत्सेत्याह॥गृहीत्वेत्यादि॥

अस्य चंडस्य असुरस्य केशेषु मूर्द्धजेषु गृहीत्वा आकृष्य
ते न प्रसिद्धेन असिना शिरो मस्तकं अच्छिनत्
अच्छिदत् ॥ कलेवरात् पातयत् ॥ अच्छिद्रं द्वेधीकर
णे ॥ उथाय महासिंहं देवी इति पाठे महासिंहं केस
रिणं उथाय असुरस्य देवी चंडमधावतेति संबंधः ॥
अथवा महासिंहं देवी इति छेदः ॥ कृष्णो तु संव्य
यं ॥ रूल उन्मादने चुरादिः देवी महासिंहं महांतं
रवं उथाय उत्तोल्य उथाल्य इति कृष्णा चंडं
मधावत ॥ अतएव ते नाशिनी आछिन्नदिक्त्वयो
घटते ॥ उथाय असुरं उत्तोल्य उथाप्य इत्याद्य
र्थाश्रयणे शिष्टप्रयोगतो धात्वने कार्थे चया घ
टते ॥ यद्वा उथाय च महासिंहं देवी चंडमधा
वतेति क्वचित् पाठः ॥ महासिंहं सकाशात् उथा
य असुरं देवी चंडमधावतेति अन्वयः ॥ यद्वा
उथाय च महासिंहं देवी चंडमधावतेति पाठः ॥
सुपि स्थः कः उ च स्तिष्ठति ॥ उथा अयं गतौ

अस्य संख्यातानि च क्रूराणि कृतेषु तन्मुखं तस्याः
कालाः देव्याः मुखं कर्मवशमानानि ॥ प्रवेश
नशीलानि बभुः ॥ आदिशतो ॥ शुभ्रभिरिदापि
कान्तीव ॥ अर्कबिंबानि वा ॥ यथा सुबहुन्यनेकानि
अर्कस्य बिंबानि मंडलानि घनोदरं घनस्य छ
द्मस्य मेघस्य उदरं जठरं अभ्यंतरं प्रविशमाना
नि प्रवेशनस्वभावानि भांति शोभंते यथा मान्य
पि च क्रूराणि तानि विषयस्य मुनेपदविधो नि
पसर्गस्याश्रयणादिह नशगनच ॥ कस्तर्हि ॥ ता
नि वयो वचनशक्तिभुवा नत्र प्रसर्यः नाद
शात् लटः नलोकाव्ययादोषहीप्रतिषेधवि
धौ लृन्निति लटः शतृ इति तृशब्दमात्रस्य त
स्य नकारेण प्रसादस्याश्रवणात् ॥ नशंतयोगे
हृद्योगषष्ठी वाच्या द्वितीया ॥ विशप्रवेशने
सकर्मकः ॥ उपदानविशुः शब्दो लस्य कृ
कोशलेश्वरे इति वत् ॥ उसादो बहुन्यर्द्वि

अथ मुंडोऽभ्यधावत्तां दृष्ट्वा चंडं निपातितं ॥ तमप्यपातयद्भूमौ
खड्गाभिहतं रुषा ॥२२॥ ॥ अथ मुंडो महासुरः तया कौ
शिकीदेव्या निपातितं चंडं दृष्ट्वा तां कालीं अभ्य
धावत् ॥ उपद्रुतुमारब्धवान् ॥ स्वगतौ ॥ अत्र विगितायां
गतौ धेरवादेश इष्यते ॥ यद्वा धालुगतिशब्दयोः स्वरितेत्
॥ लङ् अथ सा कालीदेवी रुष्टा क्रुधा तमपि मुंडासुरं म
हाखड्गाभिहतं खड्गताडितं परासुभूमौ अपातयत् ॥ पातयामास ॥ खड्गेन रक्तकालः प्रेतेन रक्तीरा
स्थिपंजरः तेन ताडितः परासुः हतः तं ॥ मुंडकेत्रि
मुंडितं ॥ दानवे पुंसि मुंडः स्यात् मस्तके चैयारदः ॥
मुंडितेत्रिषु लिंगेषु मुंडं मुंडस्त्रयोरिति ॥ अपातयत् ॥
पातयतेर्लङ् ॥२३॥ ॥ हतशेषं ततः सैन्यं दृष्ट्वा चंडं नि
पातितं ॥ मुंडं च सुमहावीर्यं दिशो भेजे भयातुरं ॥२३॥
देव्याहतेभ्यः शेषमवशिष्टं सैन्यं दृष्ट्वा चंडं स्वल्पं कृत्वा
सुमहावीर्यं सुष्ठु महद्वीर्यं प्रभावो यस्य सः तं चंडं च सु

महावीर्यं मुंडं च युद्धे देव्या निपातितं दृष्ट्वा भयातुरं सत् त
तः युद्धभूमितः सकाशात् अभग्नाः दिशो भेजे ॥ त
तो युद्धभूमितो पस्थ्य दिशं तेनाश्रियत् ॥ भयेनातु
रं विकलं कथितं भयातुरं ॥२३॥ ॥ शिरश्चंडस्य काली
च गृहीत्वा मुंडमेव च ॥ प्राह प्रचंडाट्टहासमिश्रमभ्येत्य
चंडिकां ॥२४॥ ॥ काली भैरवी कालवक्त्रा टोपिता देवी
चंडस्य असुरस्य शिरश्च तथा मुंडस्य असुरस्य इदं मुंडं
शिरश्च तयोर्मस्तकद्वयं गृहीत्वा आदाय प्रचंडाट्टहास
मिश्रं प्रचंडः प्रगल्भः अट्टः अतिशयः हासः प्रचं
डाट्टहासः तेन मिश्रं मिश्रितं प्रगल्भादिकहास
गर्भयिथास्यात्तथा अभ्येत्य अतिक्रम्य गत्वेत्यर्थः चंडि
कामंबिकां प्राह उवाच ॥ प्राह सव
यं कोऽवसामान्य द्योति ॥ यथा स्त्रियः किमुत
कार्यं विधाय स्वनिकाये सहासमाप्तापं तत्र वक्तो
कृत्वा तथा सहासमुवाच ॥ अथवा यो लोपरदेव
ता त्रिभुवनजननीभुवनेश्वरी आगच्छ अभ्यगत्वा

शुंभाय गृहाणेदं वक्त्रं तां तां विमोचं उमुंडो पुनर्ज
ग्रभागतो तावाल्लोक्य जननीं तिसो प्रास्यो हास्यो
सेयुक्तं वचो विस्तरेण ॥२४॥ ॥ काल्युवाच ॥ ॥ मया तवात्र
हतौ चंडमुंडौ महापशू ॥ युद्धयज्ञे स्वयं शुंभं नि
शुंभं च हनिष्यसि ॥२५॥ ॥ हे चंडिके तव महापशुद्वौ
चंडमुंडौ अत्र युद्धयज्ञे युद्धं यज्ञ इव युद्धयज्ञः तस्मि
न् विषये मया काल्या उपहृतौ समर्पितौ उपहारी
कृतौ तस्मात् अतश्च युद्धयज्ञो यस्याः सा युद्धयज्ञा देवी
देवकार्यकारिणी हे युद्धयज्ञे दिवि हे देवकारिणि त्वं स्व
यमेव शुंभं च द्वौ महापशू देवगणप्रियै हनिष्यसि
यद्वा युद्धयज्ञे विषये हनिष्यसि यथा देवगणप्रीति
यज्ञे शस्त्रास्त्रयुक्ते महापशुर्नरमेधो हन्यते नरः
तथा तावन्मया रुचिजे च चंडमुंडौ नाम महापशु
द्वौ हतौ ॥ अतः परं शुंभं निशुंभं च महापशुरूपमेव

आदुः पूर्वे कोलयः ॥ आ स उत्पादयित्वा आद्यदेवी उग्रा
उग्रिनी सती महासिंहं च आप्य आगत्य प्राप्य चंडम
धावतेति अन्वयः ॥ अत्रैव वंपाठे ॥ अर्थो नरे यथादे
वीहं इति रूपा उग्रा उग्रिता सती महासिंहं च महारव
हं च आप्य आगत्य प्राप्य चंडमधावतेति रूपतया ह्य
न्वयस्तु पूर्ववत् ॥२०॥ ॥ छिन्ने शिरसि देवेंद्रश्च
क्रे नादं सुभैरवं ॥ तेन नादेन महता त्रासितं भुवनत्रयं ॥
२१॥ ॥ देवेंद्रः चंडमहासुरः तस्यैव शिरसि देव्या
छिन्ने सति शिरःछेदसमयएव पटुवत् सुभैरवं
सुष्ठु भयंकरं नादं सिंहनादं मुखेन ध्वानं चक्रे कृतं
वान् ॥ तेन महता नादेन शब्देन भुवनत्रयं त्रासितं
त्रसुउद्वेगे णिच् कर्मणि क्तः ॥ उद्वेगं प्रापितं ॥ यद्वा
त्रसनं त्रासः तदस्य संजातं कारकादिभ्य इतच् ॥ कृ
मसो चंडः छिन्नरसा ॥ अपि माघ्यिवात् ॥ पुनरेवि
ताय कृतं अन्यथा कथमयं नादः स्यात् तेन नादेन
भयं कृत्वा त्रासितं संजातत्रासमभवद्भुवनत्रयं ॥२१॥ ॥

चंडमुंडादेव्येव कथ्यते ॥ ततश्च पृषोदरादित्वाच्चंडमुंड
शब्दाने चामुंडा साध्यति ॥ यच्चस्य करे स्तितत्तस्या स्तीति
तद्वत्सुभवतिदंडीतिवत् ॥ यं करेण योगृह्णाति स तस्या
स्तीति मत्वर्थे च संभवात्तद्वान् संभवंति तद्वारणात् ॥
स रदङ्गीतिवत् ॥ प्रकृतेपि चंडमुंडौ कर्योगृह्णाति सा
चंडमुंडवतीकाली तिमत्वर्थे आरीआदित्वादचि स्त्रियां
टापि चंडशब्दस्य पृषोदरादित्वाभावे चंडमुंडे चामुं
डेति चंडिकाभिः प्रत्यः ॥ यद्यपि चंडमुंडयोः शिरश्छिन्न
कालाग्रहीत्वा आनीते ॥ ननु तावेव चंडमुंडौ देवौ त
थापि कापि ग्रामैकदेशो दग्धे ग्रामो दग्ध इति वत्चं
डमुंडैकदेशयोः शिरश्छेदो चंडमुंडौ समुदायोत्थः प्र
युक्तोपि प्रयोगतः ॥ कश्चित्ख्यातेन च प्रभाश्चः
समाख्यातस्तत्स्वरश्च समीरितः ॥ इति प्रसिद्धानात्
चौत्तस्करान् मुंडयति खंडयति च मुंडा चामुंडेव
चामुंडा इत्यनयोमपि दृश्यत इति पुरुषद्वीपे योगिति ॥

तत्र ॥ यस्माच्चंडं च मुंडं च गृहीत्वा त्वमुपागता ॥ चामुंडेति ततो
लोके ख्याता देवी भविष्यसीति चंडिकाभिप्रायतश्चामुंडे
ति प्रकृतार्थहादीदप्रकृतार्थनिह्नानामुणविप्रणीति
रूढशब्दार्थे निग्रहाकोपप्रसंगश्च ॥ ७ ॥ ॥ इति श्री
महाराजाधिराजश्रीप्रतापसिंहाभिधश्रीमद्दुर्गाप्रसाद
श्रीरामनुश्चक्रवर्तिविरचितायां सप्तशत्यां चंडिका
हास्यटीकायां चंडमुंडवधविध्युपलक्षितः सप्तमो
ध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीमज्जगदंबार्पणमस्तु ॥ श्रीरामे
गजद्वि ॥ १२ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥

हंतुमर्हसीतिभावः॥२५॥ ॥ऋषिरुवाच॥ ॥सुमेधा
सुरथंवाचमूचे॥ ॥तामागतांततोदृष्ट्वाचंडमुंडौम
हासुरौ॥उवाचकालींकल्याणीललितंचंडिकावचः॥
२६॥ ॥ततोनंतरंकल्याणींकल्यांशुभांवाचंब्रुवंति
कथयंतींचंडिकांभगवतीं तौमहासुरौचंडमुंडौकालमा
गतौदृष्ट्वाकालींदेवींललितंईप्सितंमनोहरंव
चःउवाचउचितंउक्तवती॥२६॥ ॥यस्माच्चंडंचमुंडंच
गृहीत्वात्वमुपागता॥चामुंडेतिततोलोकेख्यातादे
वीभविष्यसि॥२७॥ ॥चंडिकादेवीकालीमादी
स्यतः॥किमिति॥कालित्वंयस्मात्कारणात्चंडमुं
डंचगृहीत्वामामुपागतासितःकारणात्लोकेभु
वनेचामुंडेतिख्यातादेवीभविष्यसि॥लोकेचामुंड
तिनाम्नाकीर्तितादेवीभविष्यसि॥लपस्यस्यः
इतिललितंवचःचंडिकाकालिकाहस्ताभ्यांचं
डमुंडौदृष्ट्वाकालामाह्यहासोयतः॥महद्यशःकेसुत

देवानां सैन्यानि तिभावः॥ देवानां महतां यानि सर्वाणि हस्त्यश्वरथपदातिलक्षणानि सैन्यानि तेषामुद्योगः उद्यमः तेन उद्योगं सर्वसैन्यानामिति सेनाप्रहेदेवानामतिप्राधान्यख्यापनार्थं॥ यद्वा॥ सर्वाणि सैन्यानि येषां ते सर्वसैन्याः रुरुविदुद्रुतयो देवाः ते प्रमुद्योगः तमादिदेश॥ प्रभूतं प्रचुरं राज्यमदश्चैव कुर्वंबहु॥ क्षयो नाशः संजातो येषां तानि क्षयितानि तेषु हतेषु कृतेषु॥ यद्वा क्षयितेषु॥ क्षेप प्रेरणे॥ चुरादिः॥ त्रासितेषु द्रावितेषु प्राणेभ्यो दूरं हृतेषु नाशितेषु तिवत्॥ कोपपराधीनं अधिनं चेतो यस्य स तथोक्तः कोपपराधीनचित्त इति यावत्॥ यद्वा कोपपराधीनं शयितं अधीनमापन्नं चेतो यस्य स तथोक्तः असुरेश्वर इति असुराणामीश्वरः शुंभः॥ यद्वा असून् प्राणान् राति गृह्णाति असुरः मृत्युः ईश्वरो यस्य सः असुरेश्वरः मृत्युपरमंत्रः आसन्नमृत्युः शुंभो देवीं प्रति देवानामुद्योगमा

दिदेश आज्ञापयामास इति भावः॥ पूरणे॥ २॥ ॥अथ सर्वबलैर्देवाः षडशीतिरुदायुधाः॥ कोटीनां चतुराशीतिं निर्यातुं स्वबलैर्वृताः॥ ३॥ ॥शुंभः पुनाधिरेषतः आदिदेश॥ किमिति॥ अथ अस्मिन् अहनि इदानीं वामदाज्ञया षडशीतिर्देवाः प्रधानभूता उदायुधाः उद्यतशस्त्राः सज्जीकृतायुधाः संतः सर्वबलैर्वृताः सर्वैः सैन्यैश्चतुरंगलक्षणैः सज्जितैः हस्त्यश्वरथपदातादिभिः सेनाभिः वृताः वेष्टिताः संतः निर्यातुं देव्या सह योद्धुं निर्गंतुं॥ षडधिकाऽशीतिः शकपार्थिवसमासः॥ विंशत्याद्यासदेकस्मिन् संख्या संख्येयसंक्षयोः॥ कोटिः कंबूनां बहूनां देवानां चतुराशीतिवृंदसदाः सर्वबलैर्वृताः संतः निर्यातुं देव्या सह निर्गंतुं॥ चतुर्भिरधिकाऽशीतिः चतुराशीतिः छंदोवदेकवचनं॥ यदि चतुराशीतिः इति विसर्गः पाठ तदा चतस्रः असीतयः कंबूयोयस्य सः समाहारः इति विग्रहः समासः तद्धितार्थः

दमासमहोरसमासः॥ यद्वा॥ ततस्त्र्यशीतेश्चक्रे
नोपक्षयः समाहृतः इति विष्टयसमारंभः कर्तव्यः
नोचतुराशीतिः॥ कृतेस्वेव कर्तव्ये नेष्टसत्त्वनिर्यो
तुनिरेतु॥ इति एकवचनत्वेन योज्यं॥ एकत्रोचितस्य
यथा वृक्षाः फलितलताभासा वि कुसुमलताच फलती
ति एकवचनसंगतिः॥ चतुराशीतिपाठे॥ अस्माकं तद्यत्र
सूत्रे आदित्ययोगविभागतः शिष्टप्रयोगतः प्रागेकाद
शेभ्यो छंदसीति सूत्रकारव्यवहारलिंगात्॥ योग
विभागादिष्टसिद्धिरिति चेत्तन्न रेफात्॥ अतएव पृष्ठो
दशरात्रा इत्यन्येषामपि दृश्यत इति वोत्राशीतिश
ब्दाकारस्य वा दीर्घत्वं द्रष्टव्यं नैतत्सर्वत्र कर्तव्यमिति
ततस्त्र्यशीतिमइसत्रदशरात्रिकादिकासंख्या
संख्येयेचेव चात्र बुध्यः॥ ॥ कोटिवीर्योऽपि
राक्षसुराणां कुलानि वै॥ रातं कुलानि निर्ध्वस्ता
निर्दहेत्तु समाहिया॥ ६॥ ॥ शुभः पुनर्विशेषतः

श्रीकृष्णेशायनमः॥ ॥ ऋषिरुवाच॥ ॥ सुमेधाः सुरथं
वाचमूचे॥ ॥ चंडे चाभिहते दैत्ये मुंडे च विनिपातिते॥
बहुलेषु च सैन्येषु क्षपितेषु सुरेश्वर॥ १॥ ततः को
पपराधीनचेताः शुंभः प्रतापवान्॥ उद्योगं सर्वसै
न्यानां देशानामादिदेश ह॥ २॥ ॥ अस्य श्लोकस्य
क्रमस्यैकक्रियत्वादेककर्तृत्वादेकान्वयतावसंख्या
कालादेर्व्यारणात्तु वे चंडे दैत्ये निहते सति तथैव मुं
डे चैदैत्ये विनिपातिते सति तथैव च सैन्येषु च बहुलेषु
बाहुल्यवत्सु क्षपितेषु सत्सु संजातभयेषु हतते
षु सत्सु॥ अतो नंतरं कोपपराधीनचेताः कोपपर
वशश्चेतः प्रतापवान् अकुंठितप्रतापतेजस्कश्च परवा
नसुरेश्वरः शुंभः देशानां सर्वसैन्यानां उद्योगं दत्वा
चोद्योगं प्रस्थियानां सर्वासुकतामादिदेश॥ देवीप्र
तिसेनाभिरक्षियानेयूयमभिषेणयत तस्यादिक्षन्
देवीप्रस्थिषेणाभितुं उद्योगं कुरुत्याज्ञापयामास॥

दाः काळकनामानः देवाः कालंयमरूपमात्मानं राजुभ्यः
कायतिकथयतिकाळकः काळकस्यापत्यानि पुमांसः
काळकाः शिवादित्वादण्॥ अथवा काळं मेघं कायतिकथ
यतिकाळकः तस्येमे काळकाः काळकुलोत्पन्नाः दे
वाश्चमभाज्ञयाचरिताः नित्यासंभ्रमे॥ संभ्रमसहि
ताः वेगिनः संजातत्वरा सत्वरा संतः देव्यासंयुक्ताय
योद्धुं सज्जाः सायुधाः संतः निर्यातुं तथा तद्वत्॥ दौहृदाः अ
सुराः दुष्टहृदयं यस्य सदुहृदयः सुहृद्दा मित्रं गोत्रिति नि
पातितत्वात्॥ तस्यापत्यानि पुमांसः दौहृदाः दौहृदाख्याः असु
राः ते युद्धाय सज्जाः संतो मभाज्ञया चरमाणाः त्वरिताः
निर्यातुं॥ तथा मौर्याख्याः असुराः सुरस्यापत्यानि
गोत्राणि गर्गादित्वात्यञ्॥ अयञ्चेति लुक्॥ कुलोत्प
न्नाः॥ बाहुलकात्॥ छंदोवत्पुंसां निर्भवति॥ यद्वा मुर
स्य देवस्यभावः मौर्यं तद्वंतः मौर्याः आर्यादित्वात्ष्यञ्
यद्वा मुरस्यभावः मौरी॥ ष्यञ्षित्वात्ङीप्॥ मौरीमह

तिमौर्याः॥ इंद्रादिभ्योयः ते पि युद्धाय सज्जाः त्वरिताः मद
ज्ञयादेव्यासंयोद्धुं निर्यातुं॥ तथा काळकेयाः काळकायाः
अपत्यानि पुमांसः काळकेयाः काळकेयनामको असु
राः स्त्रीभ्योढक्॥ काळकवंशजातादेवाः उभ्यादिभ्य
श्चसिद्धक्॥ काळकेयाः ते पि महाज्ञयात्वरिताः युद्धाय स
ज्जाः संतो निर्यांतु॥ इति शुंभआदिदेवाः॥ ॥ इत्याज्ञाप्य
सुरपतिः शुंभो भैरवशासनः॥ निर्जगाम महासैन्य
सहस्रैर्बहुभिर्वृतः॥ ६॥ ॥ इत्येवमसुरानाज्ञाप्य भै
रवशासनः भैरवं भयं करं शासनं आज्ञा यस्य सः
तथोक्तः यद्वा॥ भैरवात्मृतो सकारगतशासनं यस्य
शुंभस्य आसन्नमरणो सतथोक्तः असुरपतिः
शुंभः बहुभिरणेकैः दैत्यैः वृतः सन् निर्जगाम॥ देव्या
सह योद्धुं निर्ययौ निरगात् किंभूतैः बहुभिः महासैन्य
सहस्रैः सैन्यानां सहस्राणि सैन्यसहस्राणि महांति
सैन्यसहस्राणि तेषु बहुषु परिमितेषु संख्यातानि म

हासैन्यसहस्राणि तैर्बहुभिरनेकैरसंख्यातैः दानवसैन्यैः
वृतो देव्यासमं योद्धुं निर्जगाम शुंभः ॥६॥ ॥आयांतं चंडि
कादृष्ट्वा तसैन्यमतिभीषणं ॥ ज्याः स्वनैः पूरयामास
धरणीगगनांतरं ॥७॥ ॥आयांतं शुंभं सैन्यायां समवे
तायां सैन्यास्ते सैनिकाश्च ते इति सैन्यः पुंसः सैन्यांस
मवेतः सैन्यः सेनायां वेति त्रयः ॥ अतिस्त्रीणे अपि त्रा
वृश्चार्थे तथा चः समन्वयः अतिभीषणमिति भयंकरं त
सैन्यं ॥ यद्वा ते सैन्याः सेनायां समवेताः संमिलिताः ह
स्त्यश्वरथपदातिसमूहः यस्य शुंभस्य तत्सैन्यः ॥ तेन आयां
तं शुंभं दृष्ट्वा चंडिकादेवी ज्याः स्वनैः धनुष्याकृता कृष्टमौ
र्वीटंकारध्वनिभिः धरणीगगनानंतरं द्यावापृथिव्यं
तराळं पूरयामास ॥ अथ द्वितीयान्वयः ॥ अतिभीषणं
अतितरां भीषणोत्पादकः तत्सैन्यं तस्य शुंभस्य सैन्यः
सेनायां समवेतानां मिलितः हस्त्यश्वरथपदातिसमूहः

आदिदेश ॥ किमिति ॥ वै असिहानि ॥ कोटिवीर्याणि कोटि
गणितवीर्याणि ॥ कोटिवीर्यनामधेयानि असुराणां पंचाश
त्कुलानि वृंदानि निर्गच्छंतु ॥ मम आज्ञया देव्यासमं योद्धुं
निर्यांतु ॥ कोटिसंख्यानि पंचाशदिति पाठे ॥ असुरा
णां कुलानि निर्यांतु ॥ कीर्तितानि पंचाशत् पुनश्चैकि
तानि कोटिसंख्यानि असुराणां कुलानि वै असिहानि
मम शुंभस्याज्ञया देव्यासमं योद्धुं निर्गच्छंतु इत्यर्थः ॥
किंच धूम्राणां धूम्रनाम्नां असुराणां शतं कुलानि शतं वृं
दानि निर्गच्छंतु ॥ मम आज्ञया देव्यासमं योद्धुं निर्यांतु ॥ धौम्रा
णामिति पाठे तु ॥ धूम्रस्यापत्यानि पुमांसः धौम्राः शिवा
दित्वादण् ॥ अतश्चोपवादः ॥ धौम्राणां असुराणां शतं
कुलानि योद्धुं निर्गच्छंत्विति अर्थः ॥ विधोवोट ॥ ४ ॥
कालकादौ हृदामौर्याः कालकेया स्तथासुराः ॥ क्षुद्रा
यसज्ज्ञानिर्यांतु अस्यात्र कितामभा ॥ ५ ॥ ॥ शुंभः
पुनरपि चोपतः आदिदेश ॥ किमिति ॥ काल्कादयः असु

एंगा

तीव्रसुतरां सुष्ठु महानादं महांतं नादं गर्जनं चक्रे तेयान्
चकार ॥ अंबिकादेव्यपि घंटास्वनेन घंटानादेन तं नादं
तस्य सिंहस्य नादं सिंहनादं अवर्द्धयत् ॥ अवर्द्धयत् ॥ वृधि
वृद्धौ ॥ हेतौ णिच् ॥ लङः अडागमः ॥ वर्द्धयां मास ॥ अंबिका
चोपश्लेष्यदिति पाठे तु अडागमश्छांदसो नास्ति अडागमाभा
वः ॥ अन्यथा उपाबृंहयदिति स्यात् ॥ ततः सिंहो महानादं
सर्वसिंहो महानादमिति च पाठद्वयं ॥ न न वस्तु किमुत सं
तीव्रचनिर्घोषः ॥ ८ ॥ ॥ धनुर्ज्या सिंहघंटा नानादाहूरितदिङ्मुखा ॥
तदिङ्मुखा ॥ निनादैर्भीषणैः काली जिग्ये विस्तारितानना ॥
९ ॥ ॥ धनुर्ज्या नादेन सिंहनादेन घंटानादेन च आहूरि
तदिङ्मुखाभासमुं तारहूरितानि दिशां मुखानि यस्या
सा तथोक्ता ॥ व्योम्नश्चोपसर्जनादसंयोगे पृथादिति प
दं ॥ पक्षे तु टाप् ॥ एवंविधा काली देवी तैस्त्रिभि
र्भीषणैः निनादैर्विस्तारितानना विवृतास्या विस्तारि
तमुखा सती जिग्ये जिजये ॥ जिष्टिर्अभिभवे व्यतयो

५

५

बहुलमिति कर्तरि लिटि ॥ को कोऽर्थेण वर्णितेयं द्वारा
ऽनाभिवभूवे ॥ यद्वा जिग्ये इति कर्मणि प्रयोगः ॥ तथाहि
धनुर्ज्या सिंहघंटा नानादाहूरितदिङ्मुखा विस्तारितान
ना च या काली देवी तया भीषणैः भयंकरैः निनादैः
स्वनैः असुरवर्गः शत्रुवर्गो जिग्ये अभिवभूवे ॥ कर्तरि
परस्मैपदी जयति ॥ कर्मणि तु भावे कर्मणोऽस्मास्मैपदं ॥
जेष्टे इति तु पाठे जाने आदुभौ च आत्मनेपदी काली भीष
णैर्निनादैर्विस्तारितानना जेष्टे सा न स्यामीति विवृत्ती
कृतकनालवदना जाता अजानिष्ट ॥ की दृशी काली ॥ ध
नुर्ज्या याः सिंहस्य घंटायाश्च नादैः आहूरितदिङ्मुखा
आसमंतात् हूरितदिगंतराळा ॥ अथवा जेष्टे इति ज्ञाआ
वबोधने कर्मणि लिङ आत्मनेपदं ॥ भीषणैर्निनादैः
या विस्तारितानना नादैः सैन्यानि सर्वाण्यपश्यन्नि प्र
यत्नसास्यामीति विवृत्तीकृतनालवक्त्रा दृश्यते
सा काली तिदेवैर्जेष्टे अनुसायिज्ञाता कीदृशी काली

धनुर्ज्या सिंहघंटानां नादादिनिस्वनाः ॥ अन्वयः ॥ स्व
रवीसमूहवर्त्तिनानाकाकानिकावासरवीतितसादृश्य
तः संशयानिश्चतैर्भिषोर्निनादैर्धिरोधश्चिन्हैर्विस्ता
रितानना देवा सैन्यानि सर्वाण्यप्यम्बुनि प्रसवस्रास्था
निनिविष्टतीकृतकराळवदनोसतीयावन्ते सा काळी
तिदेवैरक्षायिहितभावः ॥ ९ ॥ ॥ तन्निनादमुपश्रुत्य
दैत्यसैन्यैश्चतुर्दिशं ॥ देवी सिंहस्तथा काळी सरोषैः प
रिवारिता ॥ १० ॥ ॥ चतुर्दिशमिति तत्तद्दिशाकारो तं तन्नि
नादविशेषणं चेत् ॥ अथ चेत्सप्तिचारणक्रियाविशेषणं
स्यात्तदा दिशा शब्देन दानं तेन साधनीयं ॥ तत्स्त्री
दिशोधिकरणसंज्ञकाः यस्य तन्निनादस्य चतुर्दिक्
तं चतुर्दिशं चतुर्दिक्ष्वाप्ति तन्निनादं तासां धनुर्ज्या सिं
हघंटानां निनादं निःस्वनं ध्वनिं उपश्रुत्य कर्णे कृत्वा
तैर्दैत्यसैन्यैः देवी च आद्याशक्तिर्भगवती अंबिका सिं
हश्च केसरी वा हनीभूतः काळी च अंबिकायाः तत्ता

तत्सैन्यः ततः सैन्यं आयातं दृष्ट्वा चंडिका देवी ज्या स्वनैः ध
नुष्टंकारैः पिता हृष्टा नो दीर्जनितनिस्वनैः धरणी गगनं
तरं पूरयामास ॥ अथ तृतीयोन्वयः ॥ क्षीणप्राणं भयंकरं शुंभं
आयातं दृष्ट्वा भीषणं भयंकरं तत्सैन्यमपि तस्य शुंभस्य
सैन्यमपि आयात ॥ आगच्छत् ॥ दृष्ट्वा चंडिका देवी ज्या स्व
नैः धरणी गगनं तरं पूरयामास ॥ आयातं आगच्छंतं शुं
भं आयात आगच्छत् ॥ तत्सैन्यं शुंभसैन्यं नपुंसकलिंगं ॥
ज्यायाः स्वनाः तैः पूरं आप्यायने ॥ धरणी गगनं च ध
रणी गगने तयोरंतरं मध्यं पृथिव्याकाशमध्यं व्यापार
यामास ॥ आयातं राजुतं पदं ॥ आयातु मिति तु पाठेक
तीरिक्तः ॥ तं तद्दशुंभं तत्सैन्यं च ॥ ७ ॥ ८ ॥ ॥ स चास्तहोम
हानादमतीव दुस्तरं नृप ॥ घंटास्वनेन तं नादं मंबि
का चोपबृंहयत् ॥ ८ ॥ ॥ सुमेधाः ऋषिः सुरथं राजा
नं बोधयति ॥ हे नृप दुस्तरं यथा नो भवेत् ॥ ततः
धनुर्ज्या निःस्वनादिनं तैः स चासिंहः सिंहश्च अं

रसिंहानां देवश्रेष्ठानां प्रभावयभूसैन्यानि वज्रे स्थितपवभूति
वीर्यबलान्विताः शक्तयः सामर्थ्यलक्षणा देवतास्तासां च
मेरायुधानि विष्णोस्तथा इंद्रस्य च पंचापि पंचानां शरीरेभ्यो
निः क्रम्य विनिर्गतं तद्रूपैः ब्रह्मादिरूपैः सदा कोटि
तादृशरूपैश्चंडिका ययुः प्रविष्टवत्यः ब्रह्मा च हंसयुक्तः
ईशश्चवृषभः परेश्वरः गुहश्च कुमारः विष्णुश्च नारायणः
इंद्रश्च वज्री एतेषां तनुभ्यो विनिर्गतैः काए कालाद्देव
ता चंडिकां ययुः ॥ ब्रह्मणः शरीरात् ब्रह्माणी निर्गता ॥ महे
श्वरस्य शरीरात् माहेश्वरी ॥ कुमारस्य शरीरात् कौमारी ॥
विष्णोः शरीरात् वैष्णवी ॥ इंद्रस्य शरीरात् ऐंद्री एतास्ततस्त
स्तो निर्गतं तद्रूपैश्चंडिकां ययुः ॥ प्राप्तुमित्यर्थः ॥ पवः क्ष
याणां संसारसंतो वाप्तिजन्मासु ॥ अमराणां सैन्यानि
तेषामसुराणां सिंहानामतिपातेषु ॥ अमराः सिंहा इव श्रे
ष्ठाः अमरसिंहाः तेषां उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्यः
प्रयोगस्तस्य स्यात् ॥ अभ्यधुश्च ॥ वीर्यवीर्यकर्मबलं प्राण

७

७

सामर्थ्ये ॥ स्थौल्यसामर्थ्ये सैन्ये बलं ना काकुसीरिणोः ॥
बृहतीवर्धते चिजृंभते बला ॥ ईष्टे ईशः गृहते स्वं वृणोति
गुहः वेवेष्टि व्याप्नोति विष्णुः तत्र विष्णुः इंद्रः तिपरमै
श्वर्यराजते इंद्रः शक्तिशक्तिः किंशक्यते कर्तुं नया
वाशक्तिः किंनु ॥ चंडिका चंडते चंडिका तां ॥ आप्रपूर्णे लिङ्
तद्रूपैरिति यदुक्तं तदेव व्याख्यातुमाह ॥ यस्य देवस्य यद्
रूपं यथाभूषणवाहनं ॥ तद्देवहितं शक्तिरसुरान् योद्धुमा
ययौ ॥ १३ ॥ देवीदानवयुद्धं द्रष्टुमुपागतानां तेषां ब्रह्मादी
नां शरीरेभ्यो विनिः क्रम्यानुभावात् ॥ प्रकाश्यात् ॥ कायव्यूहन
मयक्तानुतयो ब्रह्मेशादयः शक्तयः तत्तद्देवसदृशरूपैः चं
डिकां वीष्टुताः चंडिकां युद्धायासाहयितुं ययुरिति प्रागुक्त
तानेनस्पष्टयति ॥ यस्य देवस्य ब्रह्मादेः यद्रूपं ब्रह्मादेः य
थाभूषणवाहनं ॥ यथालंकारयथावाहनं च यस्य देवस्य यद्
हनं तद्देवरूपं विभ्राणा दधानेव शरीरं विभ्रासं
धारयंती तद्देवं च वाहनमारूढवती तत्कल्पितस्तस्य स

स्कन्दस्य सप्तमातृकाः ब्रह्माण्यादिदेवताः तद्देवायुधानि विविधानि सती हि निश्चयेन असुरान् योद्धुं युधसंप्रहारं देवान् संप्रहर्तुं आययौ ॥ देवीसाहाय्यसंग्रामरंगस्थलं वा आजगाम ॥ १३ ॥ हंसयुक्तविमानस्था साक्षसूत्रकमंडलुः ॥ आया ब्राह्मणः शक्तिर्ब्राह्मणी साभिधीयते ॥ १४ ॥ हंसयुक्ते यो जितो यो विमानः तस्मिन् हंसयुक्तविमाने तिष्ठती हंसयुक्तविमानस्था ॥ अक्षाणां स्फटिकमणीनां सूत्रं जपमाला अक्षसूत्रं च कमंडलुः जलपात्रं सहचरत्वेन मानसा साक्षसूत्रकमंडलुः ॥ एवं विधा सा का नाम्नेत्याह ॥ एवं विशेषणाविशिष्टा ब्राह्मणः शक्तिः रसुरैः सह युद्धमायाता आजगाम सा ब्रह्मणः ब्रह्माणी सा भिधीयते ॥ ब्रह्मणस्त्री ब्रह्माणी सा भिधीयते ॥ ब्रह्मणस्त्री ब्रह्माणी अयानुगमाभावात् वेदागमप्रसिद्धं नामधेयं न कथ्यते ॥ अतएव निरूढितामपेक्षिल नियमिद्धनामिति नास्य दृष्टिः ॥ यद्वा देवस्तत्वं तपो ब्रह्म ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः ॥

टोडुवा तथा चण्डाः देवीसिंहकाल्यः तिस्रोपि शरैः शरसेपासैः शरक्रोडैः चतुर्दिशं यथा स्यात् तथा परिवारिताः परिवेष्टिताः कलिताः विद्धाः इत्यर्थः ॥ वृष्टिभाषुरिलोपमवाप्योरुपसर्गयोः ॥ कृत्वा तादृपि टापेवा यथा वाचानिरंगादिरंग ॥ इति दिरंगशब्दः टानेतोप्यस्ति चतुस्त्रोदिशः अभिक्रमणसंपृक्ताः यस्मिन् शरौघवारणे कर्मणि तत् चतुर्दिशं क्रिया विशेषणानां कर्मत्वेन रसकेकलं वक्त्रं ॥ ९० ॥ तस्मिन् अन्तरे रूपं विनाशयं सुरद्विषां ॥ सनायामरसिंहानां मानिवीर्यविलान्विताः ॥ ९१ ॥ ब्रह्मेशगुहविष्णूनां तथेन्द्रस्य च शक्तयः ॥ शरीरेभ्यो विनिष्क्रम्य तद्रूपैश्चण्डिकां ययुः ॥ ९२ ॥ श्लोकद्वयमिदमेकक्रियाकर्मकान्वयमवसेयं ॥ सुमेधासुरथं राजानं संबोधयति ॥ हे नृपतुरावधानो देवीमहिमानमाकर्णय ॥ एतस्मिन् अन्तरे एतस्मिन् देवीदानवसंग्रामे प्रस्तुते सति अन्तरे वा अवसरमध्ये वा सुरद्विषां देवानां विनाशाय आजग

यं माहेश्वरी देवता प्राप्ता असुरैः सह संयोद्धुं अभ्यजगाम ॥ शुक्रले
मुष्टिके अष्टे सुकृते वृषभो वृषः ॥ अस्त्रीहिके युगा युध्यं ॥
देवाद्वृतेवरः श्रेष्ठो न्यसुश्रूलम् ॥ नाकूप्रिये ॥ अवापकः
परिहार्यः कृकोवलयोश्चियां ॥ प्रासाकर्तरिकः ॥ लेखा
रेखाकलाप्रकृसोचिस्यात् ॥ अन्यथा लेखा राजिरिति अ
र्थः ॥ १५ ॥ ॥ कौमारी शक्तिहस्ता च मयूरवरवाहना ॥ यो
द्धुमायययौ देवान् नैकरूपिणी ॥ १६ ॥ ॥ शक्ति
रायुधं हस्ते यस्याः सा तथोक्ता शक्तिहस्ता प्रहरणार्थ
रूपः ॥ वरे निष्टा सम्भ्यो भवतीति वक्तव्यं ॥ मयूरेषु व
रः मयूरवरः वाहनं यस्याः सा मयूरवाहना ॥ वाहन
माहितादिति णत्वं नाशंकनीयं ॥ अहितत्वाभावात् ॥ नहि
मयूरवरः वाहनमाशंपि तोऽस्ति वाहनेयदाशंपितमुच्य
ते तदाशंपितमाहितमुच्यते ॥ मयूरो वरं यस्याः सा तथो
क्ता ॥ रूपरूपिकृ अंचुराहि ॥ उहकुमारी कारणरूपय
तिदर्शयति उहरूपिणीयं वा उहस्यरूपं उहरूपं तद

स्यास्तीति उहरूपिणी अतइनिः ऋणभ्योऽपू ॥ यद्वा उह
रूपेकरोत्यानीतदा चष्टे वा तथा कौ उहरूपयतीति निः
अंबिकामातरौ कौमारीकुमारस्त्रियं कौमारी शक्तिं देवता
देवान् उयोद्धुं जहतुं अभ्याययौ अभ्यजगाम ॥ चक्रा
चीतकौमारीवैष्णवीवाराहीमाहेश्वरीकौमारीतादेवतारक्तिहस्ता मयूरवा
हना उहरूपिणी च सती देवान् योद्धुं जहतुं अभ्याययौ वि
प्रन्वयः ॥ १६ ॥ ॥ तथैव वैष्णवीचक्रं गदाइ॰ रवसहस्ताभ्युपाययौ ॥ १७ ॥ ॥ गरुडस्यो
परि गरुडोपरि ॥ पूरणगुणसुहितादिना षष्ठीसमासप्राप्तिपक्षे
हृदेताव्ययस्यते नत्वुपरि इतिवत् षष्ठीसमासः ॥ संस्थि
तामभ्यगवस्थितां गरुडारूढे प्रथमं संस्थाधारस्थितौ
स्तुतौ ॥ शंखचक्रपांचजन्यः चक्रं असुरानिः गदा च को
मोदकी शाइ॰ चधनुः हस्तिदंतः शृंगं शृंगस्य हस्तिदं
तस्य शाइ॰ वैष्णवं धनुः अन्यादिषु तु चापि येशृंगं मा
हिषमुच्यते ॥ गवलं माहिषं शृंगं शाइ॰ चापादिषु मया ॥

रक्तश्चनंदकः एतैर्भासेनांगतेनएकबद्धावेननपंसकत्वं
तद्रांरपाद्यंहस्तेयस्याः सारांरवचक्रगदाङ्कुशरक्तहस्ता॥ १२
प्रहरणार्थेभ्यः परनिक्षासमत्वोभावतइतिवक्तव्यं॥ विष्णो
रियंवैष्णवीशक्तिदेवतानारायणी तथैवचतद्देवब्रह्मा
णादिशक्तिवदेवदेवस्यानुयोदु॥ युधसंप्रहः॥ संप्रह
ंअभ्युपायथोअभ्युपाजग्मगअथवातथैवतद्देवावि
ष्णुवदेवंवैष्णवीशक्तिरपिदानुप्रहंकुर्वंतीतथावः
वैष्णव्याःशक्तेरायुधानिपंचबाहवस्तुचारइतिवैष
म्यं॥ आकुरत्र॥ शंखशाङ्गेनैकस्मिन्बाहौ॥ अंगुलीस
हस्तत्रस्तस्यः शंखोवादनार्थः॥ शाङ्गेनुस्तुष्टोनिविष
मिप्रवैषम्यमिति॥ यद्वाशङ्खवादनार्थः॥ शंखोवाद
नोचिसाहुकुमुक्तावलंवीर्यवैषम्यं॥ शंखोनायुधं
तस्यवादनार्थत्वादितिकश्चिदाख्यलतत्र॥ शंखपा
णिश्चपाणेः सप्तम्यंतस्यपरनिपातलोपावप्रसंगा
त्॥ आस्तेचशंखवस्यवादनार्थत्वादिति संग्रामेच
नितत्रासाकुलशत्रुसाक्षायुधलोचिलमहाडंबिस्तरण॥ ७५॥

अणुशब्दे॥ अमअणतिकथयतिप्रपादयतिअलाणीकमे
ण्यणि॥ स्त्रियांङीप्॥ यद्वाआलणमणतिमदीयोयमि
त्यधिअलाणि॥ हंसोयतिविशेषेणप्राणंश्वेतछादपुनः
अंतपवहंसेर्यतिविशेषेयुक्तेविमानेविगतमानेपरंब्र
ह्मतत्रतिष्ठकृपनिषद्रूपेत्वादितिहंसयुक्तविमान
कक्ष्या अलीवाणीअलाणीवर्थकेशः॥ ॥माहेश्व
रीवृषारूढात्रिशूलवरधारिणी॥ महाहिवलयाप्रापा
चंद्ररेखाविभूषणा॥ ॥ वृषंवृषभंध्वजंचा
रूढाआरूढवतीत्रिशूलवरधारिणी॥ त्रीणिशूलानि
शूलाग्राणियस्यायुधस्यतत्त्रिशूलंत्रि
शूलवरंधरतिधारयतिबिभर्तिइतित्रिशूलवर
धारिणीमहांतः अहयोनागाः वलयाःयस्याःसा
महाहिवलयामहोरगहस्तस्त्रस्यवलयाचंद्र
स्यरेखारेखाकलाविभूषणंयस्याःसाचंद्र
रेखाविभूषणा॥ एवंलक्षणाशक्तिःमहेश्वरस्ये

रेणेंद्रः शत्रुः समवस्थोऽपदाकारिणा॥ तथैव साथेंद्रशक्तिः
इंद्रस्यथमेंद्रदेवता तथैव तद्देवब्रह्माण्यादिदेवदेवीदा
नवसंग्रामिदैत्यैः सहसंग्रामयितुं प्राप्ताऽभूव्याप्तौ कृत्वे
त्यर्थः॥ योद्धुमारब्धो यथा वा ऋतिअसादृश्यइति प्रतिषेधा
दव्ययीभावोनेतियथेतिपृथक्पदं॥ वज्रहस्ता वज्रावं
छ्रतहस्तापि॥ वज्रोस्त्रीहिरकेपवौ॥ हीरकोरत्नभेदः इंद्रस्य
स्त्रीइंद्राणीशक्तिस्तेंद्री॥ तादृशं॥ ब्रह्माणी माहेश्वरी कौमा
री वैष्णवी वाराही नारसिंही ऐंद्री चेति देवशक्तयः सप्तो क्ष
ता॥१९॥ ॥ततः परिवृतस्तासां गिरीशो देवशक्ति
भिः॥ हन्यतामसुराः शीघ्रं ममप्रीत्या हि चंडिका॥२०॥
ततोनंतरं ताभिः ब्रह्माण्यादिभिर्देवशक्तिभिः परिवृतः
परिवेष्टितः ईशानो महेशः चंडिकामाह॥ किमित्य
मम शंभोः प्रीत्यास्नेहेन कारणेन असुराः हन्यंतां शी
घ्रमिति॥ क्वचित्तु चंडिकेतिपाठः॥ तदापि वृत्तादेवगना
रीतिचस्त्रीलिंगत्वेन चंडिकाविशेषणं॥ एवं चेदेव

शक्तिसमन्वितत्वं॥ चंडिकायाश्चक्रे॥ ब्रह्मेशगुहविष्णुनां त
थेंद्रस्यचशक्तयः॥ शरीरेभ्योविनिष्क्रम्य तद्रूपैश्चंडिकां
ययुः॥ पुष्कलाख्यातत्रायमन्वयः॥ ततोनंतरं देवशक्तयागम
नादनंतरं ताभिर्ब्रह्माण्यादिभिर्देवशक्तिभिः परिवृता परिवेष्टि
ता ईशाना ईशानशक्तिसेपत्नीत्र प्रतिहतशासनाख्या
मिनीचंडिकादेवीभगवतीदेवशक्तीः प्राहेति॥ किमिति
देवशक्तयः भवतीभिः ममप्रीत्या ममचंडिकायाः प्रीत्यास्ने
हेनकारणेन शीघ्रं क्षिप्रं असुराः सर्वे हन्यतामिति॥ आहे
तिकालसामान्यशक्तिप्रतिरूपकं नपुंसकं॥ ईशानः ईशा
रैश्वर्येलटः शानच्॥ यद्वा लटश्चेत्यानशुस्त्रीयांतुटा
प्॥२१॥ ॥ततोदेवीशरीरात्तु विनिष्क्रांतातिभीषणा॥
चंडिकाशक्तिरत्युग्रा शिवाशतनिनादिनी॥२२॥
ततः असुराः हन्यतामिति चंडिकां प्रति ईशानशासना
नंतरं देवीशरीरात्तु चंडिकाशरीरात् अपि पुनश्चंडिका
शक्तिः विनिष्क्रांता अभूत्॥ निर्गता॥ विनिर्गता प्रा
दुर्बभूव॥ देव्याः चंडिकायाः शरीरात्तु चंडिकायाः

देव्याः शक्तिः कीदृशी शक्तिः चंडिकायाः अतिक्षीणा
असमर्थभयंकारिणी अतिपाशिनी लिङ्गचिसा ठः ॥ अस्य
उग्रः पाशो यस्याः पाशिनी अतिक्रूरपाशिनी ॥ पुनः
कीदृशी शक्तिः अक्रूरा अतिरौद्रा ॥ पुनः कीदृशी शक्तिः
शिवाशतनिनादिनी ॥ शिवानां शृगालानां शतेन ल
क्षेण निनादः ॥ शिवाशतनिनादः सोऽस्त्यस्याः शिवाश
तनिनादिनी शृगालशतसंनिनादिनी ॥ शिवा शब्दः
शृगालेषु स्त्रीलिंगः शिवा कुलटा शिवा क्रोष्टा भवेद्वा
मलकी शिवा ॥ शिवं रुद्रं शिवः शंभुः शिवा गौरी शि
वा भवेत् ॥ शिवा गौरी शृगालयोः ॥ अतः शिवेन पर
मेश्वरेणापि कथ्यते ॥ शक्तिः शक्तिमतो दीपचारात्
तस्याः विशेषणं शतनिनादिनी एतत् शतसं
ख्यानि नदितानि शतनिनादिनी ॥ शत
मिति कृत्वा दृष्टं ॥ सर्वतः शब्दायमानाः शब्दयं
तीत्यर्थः ॥ एतदुक्तं भवति ॥ अस्य देवस्य यद्रूपं

अस्ते वाराहमतुलं संख्यां बिभ्रती हरेः ॥ शक्तिः साप्याययौ तत्र
वाराहीं बिभ्रती तनुं ॥ १८ ॥ ॥ पुनर्वेच्छवशात्संतरां बिभ्र
वेराह ॥ हरेर्भगवतो विष्णोः अतुलबलपराक्रमाद्वा नुपमं ॥
वराहस्य इदं वाराहं संख्यां बिभ्रती सती भगवतीजज्ञे अजनिष्ट
प्रादुर्बभूव ॥ जनि प्रादुर्भावे ॥ अनुशातिकृतीति ॥ यद्वा ज्ञा
अवबोधने कर्मणि लिट् आत्मनेपदं ॥ ऋषिभिः शास्त्रेण जज्ञे
अज्ञायि अवगता ॥ सापि हरेः शक्तिः नारायणी देवता वा
राही वाराहस्य इयं वाराही तां वाराहीं तनुं शरीरं शक्तिं बिभ्र
ती धारयंती सती तत्र तस्मिन् देवीदानवसंग्रामे देवानां यो
द्धुं प्रहर्तुं आययौ आजगाम ॥ १८ ॥ ॥ नारसिंहीं नृसिंहस्य
बिभ्रती सदृशं वपुः ॥ प्राप्ता तत्र सटाक्षेपक्षिप्तनक्षत्रसं
हतिः ॥ १९ ॥ ॥ पुनर्नैच्छवशात्संतरां प्रापादसाह ॥ तत्र
देवीदानवसंग्रामे सटाक्षेपक्षिप्तनक्षत्रसंहतिः ॥ १९ ॥ ॥ व
ज्रहस्ता तथैवेंद्रगजराजोपरिस्थिता ॥ प्राप्ता सहस्रनयना यथा शक्रस्तथैव सा ॥ २० ॥ ॥ सहस्रं न
यनानि यस्याः सा तथोक्ता ॥ अत एव यथायं नप्रका

अजः भागो हेरविष्टो ऽवः ऽतृणयोरपि ॥ सा चंडिकाया
शक्तिदेवता धूम्रजटिलो नीलाननः शूलिनं कपालभृतं
मुसलं जयंतं इत्याह ॥ आचष्ट ॥ अब्रवीत् ॥ आहेति का
लमात्रे विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं ॥ किमाह ॥ हे भ
गवन् दूतत्वं गच्छ दिव्यायाः देव्याः दूतोऽस्मीति दूतभावं
भजशुंभनिशुंभयोः पार्श्वं च गच्छ याहि ॥ यः समुच्च
यार्थो विभक्तिक्रमश्च ॥ दूतत्वं गच्छ पार्श्वं च इति ॥ योऽज
नो तेऽलु ॥ धूम्रजटिलः इति छेदः ॥ दूतत्वं इति छेदः
सा चंडिकायाः शक्तिः अपराजिता नाम देवता जटि
लः इशानं जटाः संतीत्यस्य सः ॥ तलुदादिभ्यः इति लच्
आह किमिति ॥ असुरेषु क्रोधाग्निहुर्णत्वात् ॥ धूम्र
दृष्टलोहितः ॥ हे धूम्र हे धूमवर्ण हे भगवन् त्वं
दूतः ॥ लोपस्त्वमपुरुषे कवचनात्तमेतत् ॥ स्यात्त
देशहरो दूतः दूत इव नाचरति ॥ दूतली लोटस्तु ॥

सेहं पिच्च ॥ अतो हेतुकः ॥ दूतदूत इवाचर ॥ शुंभनिशुं
भयोः पार्श्वं गच्छ याहि ॥ सर्वं प्रादिपदिकोपः किंचि
वक्तव्यः ॥ यदि दूतवदाचर ॥ दूत इति उपमानादाचार
क्विबंतस्य नाम्नि अनुरूप्यार्थे दूतशब्दात् च प्रत्ययः
क्रियेत येन तेषां हे भगवन् इति च वैश्वर्यो वेतद्भिन्न
संबोधनं ॥ दूत त्वेति नीचत्वे प्रयुक्तमिति केचिद्वाचो
युक्तिः पटु सोचितीस्यात् ॥ धूम्रजटिलमिति त्रयेण
पदपक्षे धूम्रश्चासौ जटिलश्चेति विग्रहीतव्यं ॥ त
तो बहुव्रीहिः समासः ॥ धूम्राः जटाः यस्येति तु विग्रहे
कर्मधारयः ॥ मध्यमयोः इति प्रतिषेधादिलजाता
ऽहुः ॥ ही धूम्रः इत्येवस्यात् ॥ शुंभनिशुंभयोः पा
र्श्वं गच्छ याहि अवाणि इत्याहचंडिकायाः शक्तिः ॥ २३ ॥
ब्रूहि शुंभं निशुंभं च दानवावतिगर्वितौ ॥ ये चान्ये
दानवास्तत्र युद्धाय समुपस्थिताः ॥ २४ ॥ हे भ
गवन् हे रुद्र कुशुंभो निशुंभो वातिगर्वितौ अस्म

समः कोपि संग्रामशूरो नास्तीति संजाताहंकारौ शुंभं
निशुंभं च दानवौ हितं वक्ष्यमाणं ब्रूहि कथय ॥ उपदिशा ॥
अथ चयेच अन्ये दानवास्तत्र शुंभनिशुंभयोः पक्षे सं
ग्रामशूराः अन्यतमाः गर्विताः युद्धाय युद्धे कर्तुं सम्
परिस्थिताः संगताः स्युस्तानपि च हितं वक्ष्यमाणं उप
दिशा ॥ ब्रूहि ब्रूहि कमलक ॥ अकथितं चेत्र तु विगा
सीति ब्रह्मकमलेषु परिगणितत्वादस्य ॥ २० ॥ ॥ त्रै
लोक्यमिंद्रो लभतां देवाः संतु हविर्भुजः ॥ यूयं प्रया
तपातालं यदि जीवितुमिच्छथ ॥ २५ ॥ ॥ अनेन हि
तमाह ॥ चंडिकायाः शक्तिः हे शुंभादयो देत्याः यूयं
सर्वे यदि जीवितुं इच्छथ तर्हि पा
तालं रसातलं प्रयात प्रगच्छत ॥ ततश्च इंद्रः त्रैलो
क्यं लोकत्रयं लभतां प्राप्नोतु ॥ इंद्रस्यो देवाः सु
पर्वाणः हविर्भुजः यज्ञेषु हविः यथाभागं भुंजा
नाः संतु हाविः भुंजतां इति सर्वं हिता चंडिकायाः

आवाहनमहं वणं ॥ तद्देवहितं किं सुरादयो दुःखाय
यो इति वचनात् ॥ चंडिकायाः शक्तिः धिनिर्गता चंडिका
छात्रेव शिवेति नाम्ना प्रादुर्भूतेति ॥ यद्वा सएवार्थः
शिवाया लक्ष्मीनिनादाच्चंडिकायाः शक्तिरिति ॥ अथवा
शिवाशतेन सह निनदतीति शिवाशतनिनादिनी ॥
अन्यथोत्तरत्र तदागमलुप्तप्रसंगात् ॥ शिवा
तेन वः ॥ इति शिवागतं कुलं अर्थं स्यात् ॥ २२ ॥
सा चाहं धूम्रजटिलमीशानमपराजिता ॥ दूत
त्वं गच्छ भगवन् पार्श्वं शुंभनिशुंभयोः ॥ २३ ॥
अपराजिता परैः शत्रुभिः अजिता अनभिभूता य
द्वा अविद्यमानः परः उत्कृष्टः शत्रुर्वा यस्याः
सा अपराजयति स्म अजिता अथवा मलोकोक्त
षा ॥ यद्वा अजः पितामहः संजातो स्याः उ
जिता पितामहमाता विष्णुमाया इति यावत् ॥

दूतं युद्धमेव च ॥ कक्षि इच्छायां ॥ युद्धं कक्षति युद्धकक्षि
णः ॥ तृष्प्रीतौ दिवादिः ॥ तृप्यंतु लोटू ॥ पितरं तं तरसं
मासं ॥ २६ ॥ यतो नियुक्तो दूतेन तया देव्या शिवस्वयं ॥
शिवदूतीति लोकेऽस्मिन्ततः ख्यातिमागता ॥ २७ ॥
यतः कारणात् तया शक्त्या स्वयं देव्या शिवः शर्वः शंभुः
दूतेन दूतत्वेन दूतभावेन दूतकर्मणा वा नियुक्तः अप्रि
छ्रितः प्रेरितोऽभूत् ॥ ततस्मात् कारणात् तस्याश्चंडिकाया:
शक्तिः देवताऽस्मिन् महीलोके शिवदूती विख्या
तिकीर्तिप्रसिद्धिमागता आगमत् ॥ आगात् आग
वती ॥ कर्तरि क्तः ॥ सरव्युर्यः दूतवणिग्भ्यां चेति वक्तव्यं
दूतस्य भावः कर्म वेति यः दूतशब्दात् ष्यंतुन् ॥ येन स
मापितो यतः वणिग्या वणिग्जमिक्षुभ्यंतु ब्राह्मणा
दौ वणिक्शब्दस्य पाठात् सेत्स्यतीति ॥ दूतशब्दस्तु नदा
दौ नापि ब्राह्मणादौ पठितः ॥ यदभ्यर्थः ॥ दूतं तद्भावं
कर्मणीति कश्चित्वाह ॥ दूतं दौत्यमिक्षुभ्यो भवति
इति तत्र ॥ सरव्युर्यः ॥ दूतवणिग्भ्यां च यो भवति ॥

न केवलं सरव्युरेव यः ॥ अपितु दूतवणिग्भ्यां च यो भ
वतीति चकारेण यएव समुच्चीयते ॥ तेनुष्य अपि ॥
यदि ष्यस्यापि चेन्न समुच्चीयते तदा ब्राह्मणादौ वणि
क्शब्दपाठो निरर्थकः स्यात् चकारेणैव ष्यस्य ॥ सिद्ध
मेतत् ॥ दौत्येनेति तु क्वचित् पाठः ॥ दूतमेव दौत्यं प्रज्ञादि
त्वादण् शिवदूतीति दूतनिष्यादीर्घश्चेति कः ॥ दुदुउ
पपाद ॥ दूतनिष्यादीर्घश्चेति प्राणादिकः ॥ कथा त्वं
दूत्रा हरो दूतः दूयतेऽनेनेति यथोक्तवाहिनी हरइति दूतः
स्त्रियां गौरादेरा दूतिगणत्वात् ङीष् ॥ दूतीत्वं चारि
कस्य ॥ शिवेन दूती शिवदूती शिवेन संचार्यते संदेशं
प्रापयेति संचारयेति दूती ॥ यद्वा ॥ शिवं दूतं प्रेर्यं करो
ति शिवदूती ॥ कर्मण्यनिस्त्रियां ङीष् ॥ शिवे कर्मणि दू
तयतेर्ण्यंतात् ॥ शिवं दूतयति दूतं करोतीति तत् करोति
तद्वाचष्ट इति णिजंतात् कर्मण्यण् ॥ शिवो दूतो यस्या
सेति बहुव्रीहौ बहुस्वरात् आलणीति तद्धिते दूतीति ॥

दाचेन्नभवति॥शिवदूतीभिस्तस्याः॥२६॥ ॥तेपिभृत्वा व
चोदेव्याः रावरिव्यातेमहासुराःगजमषाहृदितेजग्मुर्यत्र
कात्यायनीस्थिता॥२७॥ ॥तेपिदेव्याःवचःश्रुत्वातेकुं
भादयोपिमहासुराःरावरिव्यातेशृणोतिहिनास्तिरावः
शिवःशंभुःतेनरव्यातंकथितदेव्याःशिवदूत्याःरावस्या
वचःसंदेशावाचंश्रुत्वाअमर्षोहृदिताःअमर्षेणक्रोधेन
अहृदिताःक्रोधाविष्टाःसंतःजग्मुःक्वयत्रकात्यायनीस्थि
ताराजेन्द्रदेवीसंदिष्टसामवादाद्दिताअमर्षहृदिताःशि
वाकिंवजनुरमितिमन्वानाःसंतस्तत्रययुःक्वयत्रस्था
नेकात्यायनीचंडिकावर्ततेस्म॥तत्रजग्मुःगवतोनामऋ
षिःतस्यगोत्रापत्यंस्त्रीकात्यायनी॥कात्यायनीगोत्रो
यस्यूलासर्वत्रलोहितादिकृतंनेत्यइतिस्त्रियांश्रुःक
स्यथनारदाःपिशाचिन्यः॥उमाकात्यायनीगौरी॥य
तःकात्यायनीस्थितेतिपाठेआप्यारेत्यात्सम्यथेतिस्थि
यत्रहेवाथे॥२७॥ ॥ततःप्रथमेवात्रत्रारदाकृष्टि

रास्तिदेवताअपराजिताशुंभादिभ्योहितमुचितमुपादिश
तु॥अग्निमुखदेवतादूरान्हूयमानंहोमद्रव्यंघृता
दिकंहविरायुः॥अन्येतुहूयतेहविःसंभाव्यमिहायुः॥
घृतमाज्यंहविःसर्पिर्हविष्यंचतदुच्यते॥इक्षुतलटो
मध्यमस्तः॥इक्षुगवीयमान्यःप्रीतिः॥२५॥ ॥व
लावलेपादथचेद्भवंतोयुद्धकांक्षिणः॥तदागच्छत
तृप्यंतुमच्छिवाःपिशितेनवः॥२६॥ ॥अथचेद्भवंतो
दानवाःबलावलेपाद्वलोबलगर्वात्कारणात्युद्ध
कांक्षिणःस्युःतदातर्हिमयासमंयोद्धुमागच्छत॥
यूयंतत्फलंवक्ष्यथ॥मच्छिवाश्चवःपिशितेनतृप्यंतु॥
ममशत्रूःपरिवारःशृगालाश्चवःयुष्माकंयुधि
रवंगितानांदेहानांपिशितेनमांसेनतृप्तिमाप्नुवंतु॥
वृकाश्चमयूराश्चशृगालाश्चसुताइवप्रियाःसर्वे
शिरःकीनांपेरवानांचतेतथा॥गर्वोभिमानोहंकारो
मानाश्चतत्समुन्नतिः॥दर्पोबलेपोहंतापिस्या

घ्नातं धनुर्मुष्टैः घ्नातं मोचीटकादेः पाशादि तैः धनुः तस्य मुष्टैः
प्रेरितैः महेषुभिः महद्भिः प्रयुक्तैः इषुभिः शरैः चिच्छेद
अच्छिदत्॥ रुरुधयामास॥ शूलं चक्रं परश्वधान् इति पाठे
चक्राण्यपि चिच्छेद॥ अस्त्री शूलं न गायुधं॥ कार्त्तस्वरमयं
योक्त्रं परशुश्च परश्वधः॥ लीलया क्रीडया घ्नातशरोन्निसं
योगयोः॥ घ्नाते कर्मणि॥ एत्रीरोपद्रुहुर्द्वयोः॥२९॥ ॥
तस्याग्रतस्तथा काली शूलघातविदारितान्॥ खट्वाङ्गपोथि
तांश्चादीन् कुर्वती व्यचरत्तदा॥३०॥ ॥ तदा देवी दानवसंग्रा
मकाले तस्याः देव्याः चंडिकायाः अग्रतः पुरस्तात् दृष्टिपथ
काली चंडमुंडमर्दिनी तथा तद्वत् चंडिकेव युध्यमाना अरीन्
सुरद्विषः शूलघातविदारितान् शूलेन दलिताः घाताः प्रहा
राः तैः विदारिताः दलिताः तान् शूलघातविदारितान्
खट्वाङ्गपोथितांश्च कुर्वती असुरारीन् कंकालपंजरमा
युधेन पोथितान् चूर्णितान् प्रहृतान् कुर्वती सती व्य
चरत् विचरति स्म विहरति स्म अभ्यनेनयाचंडिकालक्षा
टोपलक्षा काली नाम देवता तस्या क्रमो वर्णितः॥ स्यात् पुरः

पुरतोग्रतः॥ खट्वाङ्गं शरीरं कंकालः शरीरास्थिपंजरः पुंस
भाषायां॥ चुरादिः॥ धातवे नेऽर्थे वा हि हन्तुं हिंसार्थः॥ चुंथ
तानलुपाठे पुंथि हिंसासंक्लेशयोरिति भ्वादिः हिंसितं कुर्व
णिक्॥ यदभ्युधुः॥ पुथ्वे तु पुथाति हिंसार्थे भ्वादौ पोथयते
दिति॥३०॥ ॥ कमंडलुजलक्षेपहतवीर्यान् हतौजसः॥
अमणी चाकरोत् शत्रून् येन येन स्म धावति॥३१॥ ॥
अमं अणति वेदं कथयति अमणी आमनी शक्तिः देवीप
नवसंग्रामे येन येन पथा धावति स्म धावति स्म तत्र
तत्र पथि शत्रून् सुरद्विषः कमंडलुजलक्षेपाद् हतवीर्यान्
प्रोक्षणाद्धेतोः हतवीर्यान् वीर्यं यस्य प्रभावश्च हतौज
सश्च हतद्विविधबलान् करोति॥ व्यदधात्॥ ऊतवली॥ वो
जोद्भावलेपिस्यात् स्थौल्यसामर्थ्ये सत्यपि बलं नाक
रसीणोः॥ वेदस्तत्वं तपो ब्रह्म अमा विदुः प्रजापतिः
अमणं अणति कथयति कथं यति ब्रह्मा वीक्ष्ण एवण॥ अ
ण शब्दार्थः स्त्रीयां ङीप्॥ लट स्मे स्यात् तेधातु

शक्तिशूलयोस्त्यक्तितेषु। यद्वा सूंतो सर्वे वैतिता यां कृतेधा
वा देशो यस्य स्यः॥ शीतं॥ अनेन आलीमाशक्ति अक्षमुण्डी ना
मतस्य रा अनो वर्णितः॥ कमंडलुजलाक्षेपहतवीर्यान्
इत्येकपदलुपाठे तु अहतवीर्या अप्यहतोजसश्च अहत
वीर्यहतोजसः॥ कमंडलुजलाक्षेपेणाहतवीर्याहतो
जसः॥ तान् कमंडलुजलाक्षेपाहतवीर्यहतोजसः॥ अ
स्त्री कमंडलुः कुंडीमेव वाध्यावती यत्र व्यत्ययेन धावेतति
जहवन नमाश्रयते॥ तेऽनयेन अन्यायेन धात्व
तिस्नलोकानुपद्रवतिस्नतानुराक्रन्दे देवान् ब्रह्माणी
ब्रह्मशक्तिदेवता कमंडलुजलाक्षेपाहतवीर्यान् हतो
जसश्चाकरोत् हतवत्॥ २१॥ माहेश्वरी त्रिशूलेन
तथा चक्रेण वेगवत्॥ दैत्यान् जघान कौमारी तथा शा
क्त्यातिकोपना॥ २२॥ दैत्यान् अन्ये माहेश्वरस्येयं मा
हेश्वरी शक्तिदेवता त्रिशूलेन अतिकोपना सती दैत्यान्

दृष्टिभिः॥ ववर्षुरुद्धतामर्षास्तां देवीममरारयः॥ २३॥
ततो नंतरं अमरारयः सुरद्विषः उद्धतामर्षाः प्रवृद्धरो
षाः संतः प्रथममेव प्रथमारंभसमये॥ काळाचनोदितिद्वि
तीया॥ अग्रे दैत्याश्चंडिकायाः अग्रभागे उरसि शरान् वृष्टि
दृष्टिभिः शरसंपातैः शक्तिपातैः ऋष्टिपातैः खड्गपातैश्च
साधनैः तां देवीं चंडिकां ववर्षुः॥ वृषुः छान्दसो मासुः॥ वृ
षसेचने॥ असंयोगात् इट्पक्षे सर्वे विधयः छंदसि विक
ल्प्यंते॥ छंदोवत्सूत्राणि भवंति॥ छंदोवत्सूत्रं वाच॥ अ
न्यथा वारादिभिः वर्षुरित्येव गुणाभावः स्यात्॥ अमर्षः
क्रोधः कार्त्स्न्यसामर्थ्ययोः शक्तिः कार्त्स्न्येन राक्षमा
युधं ऋष्टिः खड्गयष्टयः सत तथा शरवर्षाणि॥ २४॥ सा
चतान् प्रहितान् बाणान् शूलशक्तिपरश्वधान्॥ विछे
द लीलयाधृत धनुषा निशितैः शरैः॥ २५॥ सा चंडिका
तत्प्रहितान् बाणान् ~~शूलशक्तिपरश्वधान्~~॥ असुरैः
प्रयुक्तान् शरान् शूलशक्तिपरश्वधान् परशून् कुठा
रान् अन्यान्यपि चायुधानि लीलया अनायासेन ना

दिः हेतुमति णिच् ॥ कर्मणि क्तः अन्यथा विदीर्णास्युः चुरा
दौ अस्ति ॥ यदभ्येषु ॥ दारितौ भिन्नौ भेदितौ ॥ अद्भ्यां विदा
रणं विदारो भेदः स संजातो येषां विदारिताः संजातभेदा
इत्यर्थः ॥ रुधिराणां मोघाः तेषां प्रवर्षाणि तद्वृतः
आघोटद्देभसांरये ॥ स्यादष्टौ लोकधात्रीशो यत्सरे व
र्षमस्त्रियां ॥ अथ प्रयुयुधे देवदेवो यदनु जैत्रादिदानवाः
इत्यभिधानात्प्रयुयुधुः सामान्येन ॥ तथापि हतामातृभेद
तोभेदेनाभ्यधायि दितेरपत्यानि पुमांसः देवाः दिवदी
त्यादिरुपकृत्तरपदाण्वः दनौरपत्यानि पुमांसो दानवाः
तस्यरथीमहामिहुण ॥ ॐ लुणः अवारेशः अत
एव समानार्थत्वे विवक्षणं दिरूपाणामिति समानार्थ
नांए कशेषो नहृतः ॥ ५७ ॥ लुंडप्रहारविध्व
स्तादंष्ट्राग्रक्षतवक्षसः ॥ वाराहरूपिणा प्रत्यक्षतं श्रुत्रु
णा विदारिताः ॥ ५८ ॥ वराहस्य भगवतो विष्णो
रियं वाराहमूर्तिः कायो यस्याः सा वाराहमूर्तिः

रुष्टिर्देवता तस्याः संबंधी तुंडं यस्य तुंडितोऽनेन ॥ तुंडहनेन
रवेऽयतानि तुंडितेन प्रहृतः प्रहारः अघातः तेन विध्व
स्ताः लुंडग्रेण पोत्रेण या प्रहारः तेन व्यस्तकुलाः असु
रास्तस्याः संबंधीन्यो ये दंष्ट्रे ऊर्ध्वतयोरग्रे भागे ता
भ्यां क्षतानि हिंसितानि वक्षांसि येषां तेन दंष्ट्राग्रक्षतवक्ष
सो दानवाः तस्याः एव चक्रेण वेगवायुना विदारिताः
विदीर्णगात्राश्च संतो देहाः रणक्षिति न्यपतन् ॥ निपतित
वंतः ॥ लङ् न्यपतन् इति पाठे छंदो यतः पुमांसः एव
न वाराह्याः शक्तेः संबंधिपराक्रमः ॥ ५९ ॥ नेरयं
विदारितांश्चान्यान्भक्षयंतीमहासुरान् ॥ नारसिंही
च चामुंडा नादापूर्णदिगंतरा ॥ ६० ॥ नादेन सिंह
नादेन कंठगर्जनेन आसमंतात् दिक्व्याप्य पूर्णानि ह
रितानि दिगंतानि तेनाप्यंतराणि यया सा नादापूर्ण
दिगंतरा नादापूरितदिग्यंतरा इति पाठे सुगमार्थः
वाक्यं तेति वा पूर्ण इति पूरितेति पाठ्यते ॥ नादेन आपूरि

तानि दिव्यानि अंतरिक्षे यथा सौतथोक्ता ॥ नृसिंहस्य भगवतो विष्णोरवतारस्य यं महावीरस्य शक्तिं नारसिंही देवता अजौ युद्धे चचार विचचार विजहार ॥ देवीदानवसंग्रामो हविव्यचारित ॥ किं कुर्वती नखैर्नखैर्नायुधैः विदारितान् भेदविस्फुटितगात्रान् अन्यान् अपरान् ॥ महासुरान् भक्षयंती खादयंती प्राणुक्तरक्तो हता देवा स्वान्यान् सुरान् व्यवहरंती सर्वः ॥ अथवा ॥ च ॥ अ ॥ अन्यान् ॥ इति छेदः ॥ अ इति प्रतिषेधार्थमव्ययं ॥ अन्या नितिअनेप्राणेण वः चोयन् ॥ अननीयाः अन्याः जीवयितुमर्हाः अअन्याः अन्याः अजीवनीयाः दुष्टसंहारेणीयाइत्यर्थः ॥ तान् महतः असुरान् भक्षयंती सिंहीरव नुमारयति खादयति च ॥ समिस्मात् समि युधः ॥ समेधभोरोरणेप्राप्तिः युद्धभूमौ याप्तिः अनेन नारसिंह्याः शत्रुः पराक्रमः कथितः ॥ ३६ ॥

जघान जिहिंस ॥ तथा अतिकोपना विस्फोटियं वैष्णवी शक्तिर्देवता चक्रेण दैत्यान् जघान ताडयामास ॥ तथा कुमारस्य यं कौमारी शक्तिर्देवता अतिकोपना अत्यग्रक्रोधा सती शक्त्या आयुधेन दैत्यान् जघान हिंसितवती ॥ एतेन वैष्णवीमाहेश्वरीकौमारीति त्रिणां शक्तीनां क्रमेण त्रिशूलचक्रशक्त्यायुधानां संग्रामे पराक्रमो वर्णितः ॥ अतिकोपना ॥ कुपकुधो ॥ कुधमंडार्थेभ्यश्चेति युन् ॥ ३३ ॥ ॥ ऐंद्री कुलिशपातेन शतशो दैत्यदानवाः ॥ पेतुर्विदारिताः पृथ्व्यां रुधिरौघप्रवर्षिणः ॥ ३७ ॥ ॥ इंद्रस्य यं ऐंद्री शक्तिर्देवता तस्याः ऐंद्र्याः शक्तेर्देवतायाः कुलिशं वज्रायुधं तस्य पातः अघातः तेन ऐंद्री कुलिशपातेन शतं शतं शतशः संख्येकवचनात् वीप्सायां शस्॥ दैत्यदानवा विदारिताः अतएव रुधिरौघप्रवर्षिणः सेतः पृथ्व्यां क्षौण्यां पेतुः पातिताः विदारिताः दारणे ॥ ३७ ॥

तकोपंअतएव विविधैर्बहुविधैरभ्युपायैः संग्रामसा
धनैरमोघैः महासुरान् मर्दयंतं चूर्णयंतं दृष्ट्वा देवा
रिसैनिकाः देवानामरयोदैत्याः सुरद्विषस्तेषां सै
निकाः सेनायां समवेताः ये सैन्याः ते सैनिकाश्च
तेनेशुः ॥ णश् अदर्शने ॥ आदर्शनमगुः ॥ पलाय्य
यथुरितयावत् ॥ ब्रह्माणी वैष्णवी रौद्री कौमारी शि
वदूतिका ॥ ऐंद्री चैनारसिंही च वाराही चाष्टमातरः ॥
एताः शक्त्यायुधा योद्धुं ताः ॥ आगमे खन्या मातरो
ष्टौ ॥ ब्राह्मीमाहेश्वरी चैंद्री वाराही वैष्णवी तथा ॥
कौमारी चर्ममुंडा च कालसंकर्षणी तिच ॥ ब्राह्मी
माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ॥ वाराही च
तथैंद्राणी चामुंडाः सप्तमातरः स्मृताः ॥ उक्तमेवा
ह ॥ ब्राह्मीमाहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ॥ वा
राही चैव माहेंद्री चामुंडा चाष्टमातरः ॥ क्व॰
पलायनपरान् दृष्ट्वा दैत्यान् मातृगणादितान् ॥ यो

२१ २१

युध्यायथौ दैत्यो रक्तबीजो महासुरः ॥ ३९ ॥ ॥ रक्त
बीजं यस्यासुरस्य स रक्तबीजः महासुरः दैत्यान् मातृ
गणार्दितान् ब्राह्मण्यादिमातृसमूहेन हिंसितान्
अतएव पलायनपरान् युद्धादपगमेतत्परान्
दृष्ट्वा वीक्ष्य क्रुद्धः क्रोधाविष्टः सन् रक्तरिक्तः ॥ दे
व्या सह योद्धुमभ्याययौ ॥ अभ्याङ् आ ॥ अभ्या दु
द्धौके ॥ रक्तबीजं करोति बीजयति रक्तबीजयति र
क्तबीजः कर्मण्यण् ॥ बहुव्रीहिस्तु रक्तः ॥ प्रागेव ॥ आद
ग्रहसायां कर्मणि क्तः ॥ ३९ ॥ ॥ रक्तबिंदुर्यदा भूमौ प
तस्य शरीरतः ॥ समुत्पतति मेदिन्यां तत्प्रमाणो म
हासुरः ॥ ४० ॥ ॥ अस्य रक्तबीजस्य महासुरस्य शरी
रात् रक्तबिंदुः रक्तः पतितः यदा भूमौ पतति भूरप
तितदा तत्प्रमाणः रक्तबीजस्य देहशरीरपरिमा
णकः ॥ महासुरः मेदिन्याः सकाशात् समुत्पतति
समुत्पद्यते ॥ समुद्भवति ॥ अतश्च स रक्तबिंदुर्वी

जो रक्तबिंदुश्चेति विख्यातो महासुरः॥ रक्तबिंदु
रिसेकं वचनमुपलक्षणं तेन यावंतस्तद्रक्तबिंदवः
पतंति तत्प्रमाणा यावंत एव तादृशा एव रक्तबीजाख्या देव
समा एव महासुराः मेदिनीतो भूमितः समुत्पद्यंते॥ मे
दिन्यामिति पाठे त्वधिकरणं विवक्षितं॥४७॥ युयुधे
स गदापाणिरिंद्रशक्त्या महासुरः॥ ततश्चैंद्रीस्ववज्रेण
रक्तबीजमताडयत्॥४८॥ महासुरो रक्तबीजः
गदापाणिः सन् इंद्रशक्त्या सह युयुधे संग्राममकरोत्॥ ततः ऐंद्री च इंद्रशक्तिरूपा देवता स्ववज्रेण निजायुधेन कुलिशेनैतं रक्तबीजं महासुरमताडयत्॥ ताडयामास॥ तदा अस्यातश्चुरादिः॥ युयुधे युध संग्राम
॥ दिवादिरनुदात्तेत् कर्तरीलिट्॥ गदापाणिः स
स्वसः इंद्रस्य यः शक्तिर्देवता ऐंद्री स्ववज्रेणेति स्व
पदसमानाधारणेनेति धनयोत॥ बंधुजीवप्रसूते

२२ २२

चंडाट्टहासैरसुराः शिवदूतीविदूषिताः॥ चेतुः पृथि
व्यां पतितास्तांश्चखादाथ सा तदा॥७॥ शिव
दूती चंडिकोत्पन्नाया शक्त्या चंडाट्टहासैः प्रचंडोद्दतो
हासैः भयंकरैः अभिदूषिताः प्रापितवैक्लव्याः प्रापि
तमूर्छाः असुराः पृथिव्यां रणाद्दूरतो पेतुः पतंति
स्म॥ अथ तदा पृथिव्यां पतितान् असुरान् च खादः॥
खादयामास॥ अनेनाशिवदूत्याः शक्तेः
परशक्तेः उक्तः॥ चंडिकाख्या शिवदूतीनामदेवताः अभिदूषि
ताः दुष्टवैक्लव्ये वैक्लव्ये निचिकमणिक्रः॥
पेतुः पलायतो क्षेतिदिदृ उस्येत्यपपाठ कोपो॥७॥
इति मातृगणं क्रुद्धं मर्दयंतं महासुरान्॥ दृष्ट्वा
पायेर्विधिनेशुर्देवारिसैनिकाः॥८॥ इति
प्राकृतप्रकारेण मातृगणं मातृणां आसंघा
दीनां गणः समूहः तं क्रुद्धं क्रोधावष्टं अविष्टं

रक्तबिंदुरिति सकर्मकता नोपपद्यते ॥ अथवा तृपणो स्तोन
किंचित्त्वेतीति वत्सकर्मकतापि घटते ॥ अथवा कुक्षिणा हृ
त आशुरोणितं कर्मसु श्रावजगाम प्राप्तवानित्यर्थः ॥ वि व
क्षायां सकर्मकतस्यैव ॥ अहतस्य रक्तबिंदोः शरीरतः शोणि
तं कर्तृसु श्रावे सत्ता कर्मकर्तृषु घटाप्तयः भवतीति वत्कर्मनि
रपेक्षस्यादर्शे यां सत्सु धामोपराक्रमो ॥ ४२ ॥ ॥ यावंतः प
तितास्तस्य शरीराद्रक्तबिंदवः ॥ तावंतः पुरुषा जाता स्तद्वी
र्यबलविक्रमाः ॥ ४३ ॥ ॥ तस्य रक्तबीजस्य शरीराद्रुधिरः
सकाशाद्यावंतो यस्मिन्नाणाः यावत्संख्याकाः रक्तबिंदवः २३
रुधिरपृथक्ताः पृथिव्यां पतिताः आपतन् तावंतस्तावत्प
रिमाणाएव तावत्संख्याकाएव पुरुषाः देशाः तद्वीर्यब
लविक्रमाः तस्यैव रक्तबीजस्यैव वीर्यं च बलं च वि
क्रमश्च येषां ते देशाः तथोक्ताः तस्य रक्तबीजस्य तु
ल्यवीर्याश्च तुल्यबलाश्च तुल्यविक्रमाश्च देशाः
समजनिषत इत्यर्थः ॥ यावंतश्च ते देशन्यः परिमाणा

मेवानुपू ॥ पातिताः सुविचित्राः वीर्यबलं प्रभावश्च ॥ वी
र्यं वीरकर्म च ॥ बलं प्राणसामर्थ्यं ॥ स्थैर्यं सामर्थ्यं सैन्येषु
बलं नाकाकसीरिणो ॥ विक्रमस्तु पराक्रांतौ शौर्ये चापि
प्रकीर्तिताः ॥ विक्रमस्तु मिश्रकिना ॥ ४३ ॥ ॥ ते चापि यु
युधुस्तत्र पुरुषा रक्तसंभवाः ॥ समं मातृभिरुग्रैश्च शस्त्र
पातातिभीषणैः ॥ ४४ ॥ ॥ तत्र तास्तत्र देवीदानवसंग्रामे
रक्तबीजासुरस्य रक्तसंभवाः रक्तजाये पुरुषाः देशाः
ते पि च ब्रह्माण्यादिभिर्मातृभिः समं सार्द्धं उग्रमातृदा
रणैः अतिशयेन यथास्यात्तथा शस्त्राणां पातैरतिभीषण
मतिभयंकरं च यथास्यात्तथा युयुधुः ॥ युधसंप्रहारे
अनुदात्तेत् ॥ इह लुप्तयकोर्व्यभिति परस्मैपदं ॥
युयुधिरे पुरुषा इति वन्यथास्यात् ॥ ४४ ॥ ॥ पुनश्च
वज्रपातेन क्षतमस्य शिरो यदा ॥ ववाह रक्तं पुरुषा
स्ततो जाताः सहस्रशः ॥ ४५ ॥ ॥ पुनश्च पुनरपि
ब्रह्मादेवतया कृतेन वज्रपातेन कुलिशाघा

पातेन अव्यरक्तबीजस्य महासुरस्य शिरोमस्तकं यदा क्षतं
आहतं दलितं भग्नमाहतं सदा ततः वज्रताडिताद्धिरसः स
काशाद्विगलितं रक्तं कर्तृ वाह प्रवहतिस्म ॥ प्रवाहिब
भूवेति यावत् ॥ ततश्च तस्माच्छरक्तप्रवाहादुत्थिता स
हस्रशः सहस्रशः सहस्रशः संख्येकवचनाच्छब्दोपस्थांशस
पुरुषाः दशाः जाताः समजनिषत सम्भूदपसत वाह
तिवहप्रापणे ॥ लिटि आत्मनेपदस्योपलक्षणमिति संप्रसा
रणं तु संज्ञापूर्वकोविधिरनित्य इति नेह भवतु ॥ बहिरसंप्र
सारणः प्रकृतंतरया धातुरयजादिरस्तीति परे ॥ वा यप्र
यत्न इत्यत्र नपदानि नित्यत्वाज्ज्ञापकमा
कु ॥ नवइत्यर्थ नवइति रक्तनिःस्रवणजनितध्वनिमा
हुरन्ये ॥ नवइत्येवशब्दमाहरक्तं कर्तृ इत्यर्थः ॥ उ वाहस
र्वं वरलिशब्दाः नुकरणं आहतं चेति भक्तिप्रति
रूपकं कोठसामान्यमवाच्यमव्ययं ॥ यतो निर्गमनस

२४

२४

नसेहक्षोरक्तबिंदवः ॥ रक्तबिंदुः क्षितिस्थ सन्नुजायते तस
मोसुरः ॥ ४६ ॥ कुलिशेनाहतस्याशु बहुसुस्राव शोणितं ॥
सम्भुतस्तु ततो योधास्तद्रूपास्तत्पराक्रमाः ॥ ४२ ॥
इंद्रराज्ञा ऐंद्रादेवतया कुलिशेनाहतस्य वज्रेण युधेन
ताडितस्य रक्तबीजस्य महासुरस्य शरीरतः बहुबहुलं शो
णितं कर्तृ आशु सुस्राव भूमौ प्राक्तं रपत ॥ पपात ॥ ततः शो
णितात्सकाशात् तस्यैव रक्तबीजस्यैव रूपमाकृतिर्येषां
ते तद्रूपाः तस्यैव रक्तबीजस्यैव पराक्रमो येषां ते तत्पराक्र
मश्च योधाः योद्धारः महासुराः सम्भुतस्तु सम्भुवि ताः
सम्भुवुः भूवुः ॥ एतावान् विशेषः ॥ रक्तबीजासुर रक्तासु
रयोः रक्तबीजरक्तात् उत्पन्ने ते महासुराः रक्तबीजरक्त
भासुररक्तात् नोत्पन्न इति अत उक्तं तद्रूपास्तत्पराक्र
माइति ॥ आशुक्षिप्रं सुस्राव ॥ स्रुग तो ॥ दत्तादः ॥ आशु
सम्भुतस्तु ॥ कुलिशेनाहत इति ॥ प्रथमात पाठे घटः
स्यात् तीत्यत ॥ अकर्मकत्वे न शोणितं सुस्राव रक्त

अथ चसा इंद्रस्य ये ऐंद्री शक्तिदेवता च तं समरे युद्धे सा वैष्णवी
शक्तिर्देवता च क्रेणाभिजघान ह ॥ उरसि हृदये च क्रेण च
दणताडयामास जघान ॥ ४६ ॥ ॥ वैष्णवी च भिन्नस्य रुधिरस्रा
वसंभवैः ॥ सहस्रशो जगद्व्याप्तं तत्प्रमाणैर्महासुरैः ॥ ४७ ॥ ॥
विष्णोरियं वैष्णवी तस्याः शक्तेर्देवतायाः चक्रेण भिन्नस्य वि
दारितस्य रक्तबीजस्य महासुरस्य रुधिरस्रावसंभवैः रक्तप्रवा
हसमुद्भवैः तत्प्रमाणैः रक्तबीजासुरशरीरपरिमितैः सहस्रं
सहस्रं सहस्रशः ॥ यद्वा सहस्रेण सहस्रशः संख्यैकवचनाच्च
वीप्सायां शस्॥ महासुरैः रक्तबीजरक्तप्रवाहजैः जगत्सु
वनं व्याप्तं व्याकीर्णं अस्त्रस्य च्छेदः रक्तबीजे त्रैलोक्यं व्याप्तमिति
भावः ॥ ४७ ॥ ॥ ताडयाजघानकौमारी वाराही च तथापरा
॥ माहेश्वरी त्रिशूलेन रक्तबीजं महासुरं ॥ ४८ ॥ ॥ कुमार
स्य ये कौमारी शक्तिर्देवता च तया आयुधेन रक्तबीजं महा
सुरं जघान जिघांस ॥ तथा वाराहस्य भगवतः इयं वा
राही शक्तिर्देवता जघान खड्गेन तं रक्तबीजं महासुरं ज
घान ताडयामास ॥ वाराहाः देव्याः वदनमेव वराहानुका
रीनेतुकरचरणादिकं भिन्नं तत्रयं तेन वाराहा देव्याः

संग्रामे रक्तग्रहणं न संभवतीति नाशंकनीयं ॥ तथा माहेश्वरी
महेश्वरस्य ये शक्तिर्देवता च त्रिशूलेनायुधेन तं रक्तबीजं म
हासुरं जघान अतीतेऽत्र ॥ क्वचित्तु पाठः ॥ ४९ ॥ ॥ ताडयामा
सहृदये न च शाल तथापि सा ॥ ४९ ॥ ॥ इति दृश्यते ॥ यद्य
पि हृदये साताडयामास तं तथापि सा रक्तबीजः संग्रामान्न
च चाल न पलायितेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ॥ स चापि गदया देवैः स
र्वाएवाहनतः पृथक् ॥ मातृकोपसमाविष्टो रक्तबीजो महा
सुरः ॥ ५० ॥ ॥ स चापि रक्तबीजो महासुरः देवैः कोपसमा
विष्टः क्रोधानलव्याप्तः सन् गदया आयुधेन सर्वाएव
अरिवलाएव मातृः ब्राह्मीमाहेश्वरीः पृथक् पृथक् प्रहृत्य
हनत् ॥ अताडयत् ॥ देवैः महासुरः इत्यत्र कुतो न पौनरुक्त्यं स्या
त् पुमान्यतो देवो विविक्तः स्यान्मर्त्यतो महांश्चासावसुरश्चे
ति महासुर इति सामर्थ्यप्रदर्शनात् पौनरुक्त्यं ॥ यद्वा देवैः
पदं देवः अस्त्रं गृह्णाति असुरः अतो नोपसर्गः ॥
महांश्चासावसुरश्चेति महासुरः नः शिवश्चेद्वा नाश्चस्यात्
क्रमात् ॥ अतो नोपसर्गः ॥ आहनमादिति ॥ न
हिंसागतेः लुङ् स्तु ॥ आदिप्रभृतिः ॥ शकलेकुसंज्ञा

दर्वीकोऽपि धिरनिसरतिचेमाहः॥ युद्धाहनतीति हनः पचाद्यच्॥ हन
इवाचरतीति अहनत्सर्वशोनपदिकेन्यङ्कृष्यावश्यः॥ संनाद्यं
तथा तूर्यानुयाहनशब्दात्तूतः स्तुपू॥ अङ्गागमः॥५०॥ ॥तस्य
हतस्य बहुधा शक्तिभूच्छाद्दिनर्भुवि॥ पपात यो वेरक्रोधस्तेना
सन्नशातशोसुराः॥५१॥ ॥शक्तिभूच्छाद्दिनायुधैः बहुधा व
हुभिः प्रकारैः आहतस्य ताडितस्य रक्तबीजस्य वेगासृग्भ्यो र
क्तोष्णः वेगवद्रुधिरं प्रवाहः क्षुविपपात॥ अत्रांशासन्नरक्तो
घनशातशः शतंशातंशातशः असुराः आसन्नुशातद्रक्तपक्षक्षणे
शतशः सहस्रशो लक्षशः कोटिसश्चापि बहुशः संख्याकाः अ
सुराः रक्तबीजासुरास्तद्रक्तपरिमाणकार्यपराक्रमाः आसन्नु
त्पन्नाः एकवचनात्रवीप्सायां शसः॥ शक्तानां देवीनां शूलादि
नायुधानि इत्युपलक्षणं व्याख्येयं॥ ब्रह्माण्याः आयुधं शत्रु
घातकः येस्याश्चक्रं माहेश्वर्याः शूलं कौमार्याः शक्तिः वैष्ण्याः
कुलिशं वाराह्याः खड्गं चक्रं च॥ नारसिंह्याश्चक्रं सुरवनरेश्वरं पं
जरश्च शिवदूत्याः शूलं पिनाकाख्यं धनुश्चक्रालाः शूलं च
क्रं च॥५२॥ ॥तश्चासुरास्तत्क्षणभूतैरसुरैः सकलं जगद्व्या

२६

२५

मथ रक्तबीजतः प्रथमतः वधइत्येवंरूपं शब्दमाह॥ अतो वधाहइति
शब्दानुकरणं द्रष्टव्यं॥ तेन अनुकार्यानुकरणयोर्भेदस्याविव
क्षितत्वादसमर्थत्वेन विप्रपरमाहतिवद्विभक्त्युपलक्षणभावः॥
अन्यथा नहनमाहतिस्यात्॥ केचित्तु कृतसंप्रसारणमुयाहे
त्यपेक्षुः॥ वयं तु नः॥ संप्रसारणमत्र कर्तव्यं कृतेतस्मि
न्संप्रसारणाद्यत्रपूर्वरूपत्वे निते प्राप्तिवाच्छंदसीत्यनु
वृत्तेर्वस्वरूपसाभावपक्षे नित्रोवरणो यस्यमाना विनिर्वत्त
पुनः प्रसंगे विसादिकोपणविनियणादेशाएव श्रूयन्ते छंदा
वसुराणानिभवंतीति तदिष्टं पाठव्याख्या स्वधातुनाहस्य
तिस्वरिणकचित्प्रयोगइवभगवानुस्नानवस्त्रापयेत्यपि
॥५५॥ ॥वैष्णवीसमरेचैनं चक्रेणाभिजघानह॥ गदयाता
डयामासैरावतमसुरेश्वरं॥५६॥ समरसंग्रामे वैष्णवी
विष्णोरियं वैष्णवीशक्तिः देवतान्तरमेनं रक्तबीजं दैत्य
असुरेश्वरं गदयाआयुधेनताडयामासजघान॥ यद्वा एषा
ऐरावतमिवैकपदं॥ आकृष्टं द्वारा रूपामेनं रक्तबीजं दैत्यं
चक्रेण वैष्णवेनायुधेनजघानजिघांसया॥ प्रसिद्धमेतत्

सप्त॰ पेतासतीतान् प्राह॥ माध्यूयं सुरगणः विवीदभवते सब्रवीत्॥
अधुनैव वः शत्रुं हिनस्यामीत्याश्वासयंतीसा॥ मा वि
षीदइति देवानुक्तवतीत्यर्थः॥ प्राहेति विशाक्तिमतिरूपकम
व्यंग्यं॥ कालसामान्येवर्तते॥ अथदेवानिहमाश्वास्यध्यं
कादेवीकालीमाह॥ रे चामुंडे हे काली त्वदीयं वदनं
विस्तीर्णंकुरु विरचय॥ इतिकाजिमादिक्षत्
इयंकिंनेकमंछ्या साहोवाचेरूपेनरूपंदृश्यं॥ ७
यद्वा॥ अंप्रा॥ आहसत्॥ त्वरा॥ इतिपदच्छेदः॥ प्राहरणे॥
अदादिः॥ अंविचुंप्राप्तेश्वर्येणहरयतीतिअंप्रा॥ आसन्न
पसर्गेकः॥ विदंमायाचंडिकादेवी तान्विषण्णान्देवा
न्दृष्ट्वावीक्ष्य॥ हुरापित्वरासंभ्रमे॥ त्वरेतेत्वरापचाद्यच्
त्वरमाणासतीप्राहसत्॥ एतावतेवरत्वबीजरक्तजजंतु
दर्शनेनैवएतेमीताआसन्निति देवान्हसत्॥ हसहसने॥
लडीस्तं ततश्चकाल्यमुवाच॥ हे चामुंडे हे काली त्वदीयं

२७

वदनंविस्तीर्णंकुर्वतिक्षयंयामासुर्वीकाप्रा
हसत्॥ त्वराईतिच्छेदसएवार्थः॥ त्वरेतेत्वरादेवी॥ अतएव
प्राहसत् तद्दर्शपाठे॥ तदादेवानांसमोदयंकालेसएवार्थो
वसिष्टःग्रंथ प्राप्राहसत्वरेसकेपदं॥ तान्विषण्णान्सुरा
न्दृष्ट्वा चंडिकाप्राहसत्वरा युद्धस्य हेनिस्त्यामंकुर्वंस
त्वरा॥ त्वरयासहवर्तमानासतीकालीमुवाच॥ किमिति
हे चामुंडे हे काली त्वदीयं वदनंवक्त्रं देहान्तरं विस्तीर्णंविशा
लंकुरु विरचयेति॥ प्राहेति प्रश्नवीप्सेतिद्वे तत्प्रतिरूपक
मव्ययंकालसामान्ये॥ अंहसस्करणमेव निप्राहयुद्धस्य हे
नीसत्वरासंभ्रमाप्राहसत्वरा॥ वक्ष्यतेदेवीपुराणे॥
प्रश्नेप्राहकाम्यतेतिनेदिकाप्राह॥ ५३॥ मच्छस्त्रपा
तस्तेतान्रक्तबिंदुरुहासुरान्॥ रक्तबीजाभविष्यंत्व
वक्त्रेणानेनवेगिना॥ ५४॥ हे चामुंडे हे काली त्वं अ
तीवविस्तीर्णंकुर्वतीवेगयुक्तेनत्वदीयेनवक्त्रेण
असुरान्रक्तबीजान्महादेवातस्कारगहनमचंडिका
वाःदेव्याःशस्त्राणितेषांपाताःपतनानितेभ्यःसंभूताः

समुत्पन्नाः ताश्च शस्त्रपातसंभवरक्तानां बिंदवः एव ताः
तान् रक्तबिंदून् प्रतिपद्य। न केवलं गृहीत्वा च केवलं स्वीकुर्व
इत्यर्थः॥ रक्तबीजादिसा प्रादुर्भूतं॥
अवतद्रक्तबिंदवः क्षितिं न प्राप्नुवंतीं न स्पृशंति तावद्
वांतरिक्षे तान् रक्तबिंदून् प्रतीच्छन्ति न गृह्णंति स
चार्थः॥ अन्ये च रक्तबीजे रक्तबिंदवः क्षितिं प्राप्नुवंतः
संतः पुनस्तत्प्रमाणास्तत्समाः महासुरा उपजनयं
चुरित्यभावः॥ ॥ भक्षयंती चरंती तदुसैन्यं महासु २८
रान्॥५५॥ ॥ हे चामुंडे काली त्वं तदुत्पन्नान् तस्माद्रक्त
बीजादुत्पन्नान् समुद्भूतान् महासुरान् भक्षयंती खा
दयंती संतीरणे संग्रामे चर विहर क्रीडेत्यर्थः॥ ततः किं करिष्य
तीत्याह॥५५॥ ॥ एवमेव भक्षयंती सती क्षीणरक्तो भविष्यति॥५६॥
एवमेव नान्यकारणं एवं देवः रक्तबीजः॥ क्षीणरक्तः सन्
न क्षयं नाशं पराक्रमं भविष्यति प्राप्स्यति॥ रक्तबी
जरक्तजाः महासुराः किं करिष्यंतीत्याह॥५६॥ ॥ भक्ष्य

तमासीत्ततो देवा भयमाजग्मुरुत्तमं॥५२॥ ॥ असुरस्य रक्तबीजा
ख्यस्य देहस्य यद्रक्तं पृथिव्यां तस्माद्भूमिष्ठात् सकाशा
त् संभूतैस्तत्पुत्रैरनिर्दिष्टनामधेयैरसुरैः रक्तबीजसदृशैः
धातुकैः समस्तं सकलं जगत् त्रैलोक्यं व्याप्तमाकीर्णमासीत्
ततो देवाः उत्तमं भयमाजग्मुः॥ आययुः॥ अतीव भये तदा
सीत्॥ अहो खल्वयं सौरभं तिकर्मणि वेताळोदयः॥ यद्भगवद्भक्तार्थो
देहसंक्षयार्थः संग्रामः प्रारब्धः भगवान् स तावन्नाशयतु॥ प्र
कृतरक्तबीजरक्तजैर्दैत्यैः ततस्तत्स्वरूपलक्षणाः कोटिशोऽसं
ख्यातैश्च तैरशेषं जगदाकीर्णं व्याप्तुकैः तेहं ते तादृशदेवाः सा
धवस्तमा पुरुषितमाप्नुवंतीत्यभावः॥ पटे कदेवोदग्धपटा इ
इति वज्रगदकदेवोपि जगदेवेति सा कथं न जगद्व्याप्नु
वंतीत्यूचयंतु सकलग्रहणं॥ सकलं किं सेवाकं किं तदित्ति
सा कोशस्यात्ततः उभयसंपुटं॥५७॥ ॥ तान्विषण्णान्
सुरान् दृष्ट्वा चंडिका प्राह सत्वरा॥ उवाच काली चामुंडे
वस्तीर्णं वदनं कुरु॥५८॥ ॥ चंडिका देवी सुरान् विष
ण्णान् खिन्नान् दृष्ट्वा वीक्ष्य सत्वरा संभ्रमा

गदयातत्रचंडिकां॥ न चास्यावेदनां चक्रे गदापातोऽपि काम
पि॥५९॥ ॥तत्र रणे देव्या भृकुटिप्रयुक्ते सति ततो नंतरं अ
सौ रक्तबीजो महासुरः गदया चंडिकां देवीं आजघान॥
अथ गदाघातानंतरं असौ गदापातः अस्याः देव्याः अल्पि
कामपि स्वल्पामपि वेदनां दुःखं देव्यां न चक्रे न वचका
र॥ देव्याः परमानंदत्वात् तद्दुःखं तत्रैव कृत इति भा
वः॥ आजघ्ने हनन इत्यस्य नपुंसकर्मकादेव भवति न नु
सकर्मकात्॥ अन्यथा आजघ्नेऽतिस्यात्॥ देवनापीडन २९
बाधाव्यथनं दुःखनं व्यथा॥५९॥ ॥तस्याहतस्य देहा
द्बहु सुस्राव शोणितं॥ यतस्ततः स्ववक्त्रेण चामुंडा सं
प्रयच्छति॥६०॥ ॥चंडिकया देव्या शस्त्रेराहतस्य र
क्तबीजस्य महासुरस्य देहाद्रक्तं सकाशात् यतो यतः
यच्च यच्च बहु शोणितं रुधिरं सुस्राव निरगात् ततः
ततः तच्च तच्च शोणितं स्वमुखेन चामुंडा काली वि
स्तीर्णाहृतेन निजमुखेन संप्रतीच्छति स्म जग्रहे॥

पपा इति भावः॥ यतस्ततः इति आद्यादित्वात् सिः यथायोगं॥
तदा हतास्त्रकाशगतं यतो यतो यद्दारात् सुस्राव शोणितं
निरगात् तत्तत्ततो द्वारात् सकाशात् स्ववक्त्रेण प्रतीच्छ
ति स्म चामुंडेत्यर्थः॥ तद्वक्त्रेणेति पाठे॥ तेन विस्तारितेन
वक्त्रेणेत्यर्थः॥ यतस्ततः इत्यस्य पूर्वतः केचिद्व्याचख्यु
ः॥ ततस्तत इत्येव क्वचित् पाठः॥६१॥ ॥मुखे समुद्गता ये
स्यारक्तपातान्महासुरः॥ तांश्चखादाथ चामुंडा पपौ तस्य
च शोणितं॥६२॥ ॥अस्याः काल्याः चामुंडायाः मुखे
न रक्तपातात् रक्तबीजरुधिरपतनात् समुद्गताः समुत्प
न्नाः ये महासुराः तान् चामुंडा काली चखाद॥ खादयति॥
भक्षयति स्म॥ अथ तस्य रक्तबीजस्य शोणितं पपौ
पीतवती॥६२॥ ॥देवी भृकुटिनवक्त्रेण बाणैरसिभिरि
ष्टिभिः॥ जघान रक्तबीजं तं चामुंडा पीतशोणितं॥६३॥
देवी चंडिका सा गदया तं रक्तबीजं क्वचिद्वज्रेणेति पाठः॥
कुलिशेन बाणैः असिभिः खड्गैः ऋष्टिभिः खड्गप्रभेदैः

तेरक्तबीजे महासुरे जघान जिहिंस ॥ कीदृशी ॥ चामुंडया काली
आपीतं शोणितं रुधिरं यस्य सः तं चामुंडापीतशोणितं ॥ तनु
बाणबाहुल्यं युक्तमेव स्यात् ॥ अस्ति बाहुल्यं किमर्थमुच्यते
असिकुंतप्रहाराउपचारा देवस्य इह चेले ॥ एवं शिष्टया
पि ॥ शिष्टप्रवाहबाहुल्या उपचारिताः असिक्षिष्टिक्षिरि इ
त्र असिक्षिसः सकोपछंदसचेन कृतरूपं ॥ यद्वा रोतीरेफलो
पे पूर्वस्य दीर्घणे इति दीर्घो भावछांदसः ॥ ऋष्टिक्षिरिति ऋ
दादिपाठे सलोपरेफलोपसमाधानं छांदसं द्रष्टव्यं ॥ यद्वा ३०
यष्टिक्षिरिति विवक्षायां छांदसं प्रहारणमुच्यं ॥ इष्टिक्षिरिष्टि
क्षिरिति अर्थः ॥ तथा च असिक्षिष्टिक्षिरिति सभिर्युक्तएव ॥ ६६ ॥
सपपातमहीपृष्ठे शस्त्रसंहतिताडितः ॥ निरक्तश्च महीपाल
रक्तबीजो महासुरः ॥ ५६ ॥ हे महीपाल हे सुरथ हे राजन् दे
व्याः शस्त्रसंहतिताडितः ॥ शस्त्रसमूहाहतो हस्ततादितः
यद्वा अधादित्वात् सि ॥ शस्त्रसंहत्याहतः यद्वा शस्त्रसंह
तिभिराहतः ॥ कर्मणि ल्यप्लोपे पंचमी ॥ चामुंडया देव्या

माणस्तथा चोग्रान चोत्पश्यंति चापरे ॥ ५७ ॥ हे चामुंडे
हे काली अपरे च ये रक्तबीजरक्तजाः महासुराः उग्राः अति
रौद्राः संतः तपुच्चयापीयमाणाः ग्रस्यमानाः संतः
~~[illegible]~~ अपुनर्नो त्पश्यंति नोत्पद्यंते ॥ पदगतो ॥ अनु
दात्तेत्यादास नेपदी चक्षिङ इति करणादनुदात्तत्वनिमि
त्तात्मनेपदस्यानित्यत्वमवसीयते इतिपरस्मैपदं भवति
अन्यथा नोत्पश्यंत इत्येव स्यात् ॥ ५७ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥
सुरथः सुरथं रूचिवान् ॥ ॥ इत्युक्त्वा तां ततो देवी शूल
नाभिजघान ते ॥ मुखेन काली जग्धौ रक्तबीजस्य शोणि
तं ॥ ५८ ॥ ॥ इत्युक्त्वा प्रकारेण चंडिका देवी जिगीषुः सती
तां काली चामुंडां इत्युक्त्वा इत्युक्त्वा विलिंडे काली आदिश्यते
रक्तबीजं महासुरं शूलेन एकाग्रलोहदंडेन नाभिशूलेन वा
अन्याभिमुखेन रक्तबीजं जघान ताडयामास ॥ काली चामु
खेन रक्तबीजस्य शोणितं रुधिरं जग्धौ ॥ अक्षरभिक्ष
मंतरिक्षं जग्राह अपिबत् ॥ ५८ ॥ ॥ ततो सावजघान

निःशेषपीतरुधिरत्वात् निरस्तश्वसन्नुरस्तबीजो महासुरः॥
मर्त्यमहीपृष्ठेष्वमेरुपरिभागे पपात प्रापतत्॥ शस्त्रसंघसमा
हत इति पाठे॥ स शब्दो भ्यर्थे जने ईः॥ अन्येष्वपि दृश्यत इति अ
पिशब्दः॥ सर्वोपाधिव्यभिचारार्थः॥ तेन धात्वंतरादपी
ड्यभवति॥ कर्कंतेरपि चेति वचनात्॥ शस्त्राणि संहति
समाहरति राशिकरोति॥ शस्त्रसंहतयुद्धेन शस्त्रसंते
नयुद्धेन समाहतः शस्त्रसंहारसमाहतमिति यावत्॥
शस्त्रसंघसमाहत इति पाठः॥ संगरस्यार्थे तुजंतुक्षिरस
क्षिप्तानात्॥ प्राण्यारब्धसमूहः संघः॥ यद्वा मेघसंघ
वदुपचारात्॥ संघ एव संघः शस्त्राणां संघः शस्त्रसंघः
शस्त्रसमूहः तेन समाहतः॥ शस्त्राणि जंतव इव चेष्ट
तेजंतुजचेष्टावत्तेन वेष्टितत्वात्॥ यद्वा शस्त्रसंहसमा
सत इति पाठः॥ एषोदरादित्वात्तिशब्दलोपः॥ छंदोनुस
र्वेलुप्तः कविना॥ ८७॥ ततस्ते हर्षमतुलमवापुस्त्रि
दशनृप॥ तेषां मातृगणो जातो ननर्त सुरदुंदुभिः॥ ६५॥

सुमेधः सुरथं राजानं संबोधयति ॥ हे नृप हे सुरथ हे राजन् इतश्चे
कथयां दत्तावधानो भव ॥ ततो रक्तबीजासुरवधानंतरं प्रा
ग्विषण्णाः त्रिदशा देवाः संप्रति अलब्धसंज्ञाः अपरिमितं
संतोषमानंदं अवापुः प्राप्तवंतः ॥ अथ च तेषां रक्तबीजा
दीनां देहानां असृग्ज्ञादोद्भूतः रुधिरपानमदोत्कटः अ
तएव मत्तः मदघूर्णितः मातृगणः मातृणां गणः ब्रह्मा
ण्यादिमातॄणां समूहः आनंदतो ननर्त नर्तितस्म ॥ एतेन
युद्धावसाने वीरपानं सूचितं ॥ वीरपानं तु यस्यानं वृत्तेभा
विनीवारणे ॥ रुधिरस्रग्लोहितरक्तक्षतजशोणितं ॥ अ
स्रक्पानकृतोमदः तेन उद्धतः ननर्त नर्तितगात्रविक्षेपे
परोक्षे लिट् ॥ ॥ श्रीमद्राजाधिराजश्रीतोमरान्वय
श्रीमद्गुरुणा मेजश्रीशांतनुश्चक्रवर्तिविरचितायां रांत
नव्यां श्रीचंडिकामहास्यटीकायां रक्तबीजवधविध्युपल
क्षितोष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ श्रीजगद्धार्पणमस्तु ॥

३९

३९॥

दुःक्रेणदुःसाध्येनसंतुष्यताऽत्रालया चतुर्भुजेनमिश्र
सेवितंऽवृतंरक्तबिजवधाश्रितं चतुर्भुजेनाश्रितसेवितं
संस्कृतमित्यर्थः॥ यद्वारक्तबीजवधोश्रितमित्याश्रितपा
ठेऽत्रलाऽत्रविष्णुः उकारस्तुमहेश्वरः तेषांसमाहारः
द्वंद्वैकवद्भावो॥ द्वयोःराधयोःसंधौसवर्णदीर्घः तत्ठना
सहाद्गुणः उ इति प्रातिपदिकं। हस्वोनपुंसके प्रातिपदिक
स्य॥ ठेनाश्रितंउश्रितंरक्तबीजवधेनअतिदुःक्रेण
अतिदुःसाध्येनालीलयादेव्याहतेनसंतुष्यताठेना
त्रलविष्णुमहेश्वरेणश्रितसेवितंआदृतंअहोनुख
ल्विदमसाध्यंयत्रियतिश्लाघितमितिरक्तबीजवधाश्रि
तमित्यनोसहाद्गुणेनसिद्धं॥ भयश्चेछाम्यहंश्रोतुंरक्त
बीजवधोनिपातितः॥ चकारशुंभोयत्कर्मनिशुंभश्चातिको पनः॥१॥

राजाह॥ हेसुमेधाः हेऋषेदेव्यारक्तबीजेमहारौद्रेनिपातितेनिहतेसति
तिकोपनःशुंभः अतिकोपनःनिशुंभश्चासुरः अत्यधिकंपुनःयत्क
र्मसंग्रामलक्षणंकार्यंचकार॥ कलवानसदहंसुरेशः भृयोधिकं
यथासस्यात्तथाश्रोतुमिच्छामि॥ पुनरहःपुनर्भूयिष्ठंस्करंभस्य
श्चभूरिचौ॥ ऋषिरुवाच॥ सुमेधाःसुरथमूचे॥ चकारकोप
मतुलंरक्तबीजेनिपातिते॥ शुंभासुरोनिशुंभश्चहतेष्वन्येषुचा
हवे॥ ३॥ हेराजन्शृणुअहंवेसंग्रामंदेव्यारक्तबीजेनिपातिते
सतिनिहतेसतितत्रान्येषुचदानवेषुदेव्याहतेषुसतुशुंभासु
रोनिशुंभश्चासुरः अतुलमनुपमंअसमंअमर्यादंकोपंको
धंचकारविदधौरचयतिकरोतिकृतेविधातिविधत्तेआ
दधातीत्यर्थः॥ अन्यामर्दःसमाघातसंग्रामाभ्यागमाहवाः
अलयंतत्रस्यद्वियाहवः॥ ३॥ हन्यमानंमहासैन्यंविलो
क्यामर्षमुद्वहन्॥ अभ्यधावन्निशुंभोथमुख्यंआसुरसेन या॥ ४॥

दिव्याहन्यमानं हतंमहासैन्यं विलोक्याथ अमर्षं क्रोधं उद्वह
न् उद्गिरन् क्रोधाविष्टः सन् उद्वहन्निति पाठे बिभ्राणः ॥ धा
रयन्सन् निशुंभः मुख्ययानिजया आसीयया असुरसे
नया आसुरीया सेनया सहाभ्यधावत् देवीमतिद्रोतुमा
रोकत । स्टगतोलङ् सर्वे गितायां गतौ धावादौ वेव रूप्य
यद्वा धातु गतिशब्द्योः सरितेतहन्यमानावर्त्तमानसामी
प्यवर्त्तमानवद्वेति लटः कर्मणि शानच् उद्वहन्निति पाठेय
अपि उद्वहनं पाणिपीडनं तथापि हि धात्वनेकार्थतया
धारणामर्थः ॥ अन्यथा सदृशीमुद्वहेत् कन्यामकरणामनु
पक्षतामिति च उद्वहनं पाणिपीडनं च स्यात् ॥ ४ ॥ तस्या
यतस्तथा एष्ठपार्श्वयोश्च महासुराः ॥ संदष्टोष्ठपुटाः क्रु
द्धाः हन्तुं देवीमुपाययुः ॥ ५ ॥ तस्य निशुंभस्यासुरस्याग्र
तः पुरस्तात् तथा तद्वत् एष्ठपार्श्वाङ्गे तथा पार्श्वयोः

॥ २ ॥

॥ २ ॥

X नाम प्रसुप्तमप्यद्भुतं तत्र ॥ ॥ विचित्रमिदमाख्यातं भगवन्भवतामम ॥ देव्याश्चरितमाहात्म्यं रक्तबीजवधाश्रितं २

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीत्रिपुरसुंदर्यैनमः ॥ राजोवाच ॥ सुमे
धसमृषिं वाचं प्रस्तुतामृचिवाक्यपः ॥ सुव्रतः सुरथो
श्रितं ॥ १ ॥ हे भगवन् हे सुमेधानाम ऋषे हे अमम । हे ममतारहि
त भवता त्वया सुमेधसा । ऋषिणा मम सुरथस्य श्रुतएव तः
रक्तबिजवधाश्रितं रक्तबीजवधविषयं विचित्रमद्भुतं इदं
दिव्याश्चंडिकायाः चरितस्य चरित्रस्य महात्म्यं महात्मता
आख्यातं कथितं रक्तबीजवधाश्रितं रक्तबीजवधेनाश्रि
तं वा यद्वा रक्तबीजवधेन स्म विष्णुना श्रितं आश्रितं
रक्तबीजवधाश्रितं । रक्तबीजवधेन दुःखेन संतुष्ट्वा
तायेन विष्णुना अहो इदमद्भुतमिति श्रितं सेवितं आश्रि
तं विष्णुश्रितं रक्तबीजवधाश्रितमिति भावः ॥ अकोपि
वासुदेवस्याहंकारस्तु पितामहः । रक्तबीजवधेन

अथ २

तुमातृभिः ॥६॥ स्वबलैर्वृतः स्वीयैरासीयैः सैन्यैर्वेष्टितः महा
वीर्यः महाप्रभावः शुंभोपि दैत्येश्वरः प्रथमतः मातृ
भिः सह ब्रह्माण्यादिभिर्मातृगणैः समं युद्धं प्रथमं लब्धा
यतुकोपात् क्रोधावेशात् चंडिकादेवीं निहंतुं आजगाम।
आययौ कोपावेशात् स शुंभो न जानाति चंडिका भगवती हं
तुं न शक्येति भावभावदर्शयितुं कोपादित्युक्तं। वीर्यबलं प्रभाव
बलं प्राणसामर्थ्यं। स्थैर्यसामर्थ्यं सैन्येषु बलं नाकाक
सीरिणः ॥ ६॥ ततो युद्धमतीवासीद्दिव्यं शुंभनिशुंभयोः ॥
शरवर्षमतीवोग्रं मेघयोरिव वर्षतोः ॥७॥ ततो नंतरं तयो
तीव उग्रं भयंकरं शराणां वर्षं शरवृष्टिं वर्षतोः शरान्मुं
चतोः शुंभनिशुंभयोः देव्या चंडिकया सह अतीव अति
तरां युद्धं युद्धं रणमास्तां तयोरिव वर्षतोः मेघयोरिव य

था मेघौ द्वौ पृथक् पृथक् वर्षतः वृष्टिधारातया अतीवोग्रं
शरवर्षं शरवृष्टीः वर्षतस्तयोः शुंभनिशुंभयोः देव्यास
ह। अतीव युद्धमपूर्वमित्यर्थः बलवत्सुष्ठु किमुत स्वयती
वेत्यनिर्भरं। तयो युद्धं तयोर्युद्धमिति च पाठद्वयं ॥७॥
चिच्छेदास्ताञ्छरान्ताभ्यां चंडिकास्वशरोत्करैः। ताड
यामास चांगेषु शस्त्रौघैरसुरेश्वरौ ॥८॥ ताभ्यां शुंभनि
शुंभाभ्यां आस्तान् क्षिप्तान् असुक्षेपणं कर्मणि क्तः। श
रान् बाणान्। चंडिका देवी स्वशरोत्करैः। स्वैः शराणा
रान् बाणान्। चंडिका देवी स्वशरोत्करैः। स्वैः शराणा
मुत्करैः पुंजैः यद्वा स्वेषामसीयानां शराणामुत्करैः पुं
जैः यद्वा स्वस्याः आत्मनः शराणामुत्करैः पुंजैः सर्व
नामानो वस्तिमात्रे पुंवद्भावः स्यान्निकायः पुंजराशि
तूत्करः कूटमस्त्रियां। छ विपक्षेऽत्कीर्यते उत्करः।
कर्मणि क्तः दारुणास्त्रौघैः चिच्छेद खंडयामास अथ च

सालावसुरेश्वरौशुंभनिशुंभौउभावपिकर्मभिस्तौजगौपुत
दीयेषुप्रयगंप्रतिलोमरूपंशस्त्रौघैबाणाद्यायुधव्यूहै
स्ताडयामासचेजघानच॥८॥निशुंभोनिशितंखड्गं च
र्मचादायसुप्रभं॥अताडयन्मूर्द्धिसीहंदेव्यावाहनमु
त्तमं॥९॥निशुंभःनिशितंतीक्ष्णंखड्गंमंडलायंसुप्र
भंप्रभामंडलभास्वरंचर्मचफलकंआदायमूर्द्धि
वादेव्याश्चंडिकायाःउत्तमंवाहनंमुख्यंवाहणंसीहं
वाहनीभूतंकेसरिणंमूर्द्धिमस्तकेआताडयत्हंतिस्म
तडआघातेचुरादिरयंताडुङ् निशितंक्षतंशोणितेन
जितमितियावत्फलकोस्त्रीफलंचर्मपरप्रहारनि
वारणसाधनंचर्ममयत्वाच्चर्मसुप्रभमितिखड्गस्य
विशेषणंचर्मश्चसभवेद्व्यभिचारेचस्यात्विशेषण
मर्थवत्॥८॥ताडितेवाहनेदेवीक्षुरप्रेणासिमुत्तमं॥

वामदक्षिणभोभागियोःवर्त्तमानाःमहासुराःसंदष्टौष्ठपुटा
रोषदष्टाधरोष्ठाःक्रुद्धाःसन्तःदेवीचंडिकांहंतुंताडयितुं
उपाययुःउपसमिपमायपुराजग्मुःउष्ठौरदयोःसमा
सिवर्णौताद्वाधरूपंवस्तुव्यउत्तरोष्ठापेक्षयाअधरोषत्र
करणात्ओष्ठधराविवक्षितःअन्यथाअभिधानेऽ
ष्ठशब्दःअधरपर्यायएवअधरशब्दोष्ठपर्यायएवय
दभ्यधुःओष्ठाधरौतुरदनच्छदौदशनवाससीइति
चाभ्यधुःओष्ठोदंतछदोधरःइतिचाभ्यधुःओष्ठ
मात्रेधरस्यत्राइतिपुटशब्दनपरस्परंसंतविधानंव
मात्रेधरस्यत्राइतिपुटशब्दनपरस्परंसंतविधानंव
स्तुव्यते॥ओष्ठःपुटइवओष्ठपुटःसंदष्टःओष्ठपुटा
यस्तेसंदष्टोष्ठपुटाःदेव्याःपुटसंश्लेषणेउघतेसंश्ले
ष्यतेपुटःक्रुद्धाइतिकर्त्तरिक्तः॥९॥आजगामनहावि
र्यःशुंभोपिस्वबलैर्वृतः॥निहंतुंचंडिकांकोपात्सचायुद्धं

चर्मणि खड्गेन छिन्ने द्विधाकृते सति सः निशुंभो सुरः देवीं प्रति शक्तिमायुधं विशेषं चिक्षेप प्रेरयामास प्रयुयुजे ॥११॥ तामप्यस्य द्विधा चक्रे चक्रेणाग्निमुखागतां ॥१२॥ देवी अग्निमुखागतां तामप्यस्य निशुंभस्य महासुरस्य शक्तिं चक्रेण द्विधा चक्रे चिच्छेद ॥ अग्निमुखमागतां कर्तरिकः अपि शब्दोऽप्यधिकं सूचयति खड्गं चर्म च चिच्छेदन केवलं तत्द्वयमेव देवी चिच्छेद अपि तु तदीयां शक्तिमपि चिच्छेद ॥१२॥ कोपाध्मातो निशुंभोऽथ शूलं जग्राह दानवः ॥ आयांतं मुष्टिघातेन देवी तं चाप्यचूर्णयत् ॥१३॥ आध्मानं तरकोपाध्मातः पूरितशरीरकोपः कोपाविष्टः यद्वा कोपाध्मातः कोपाग्नियुक्तः निशुंभो दानवः दनोर्दानवमातुरपत्यं पुमान् दानवः असुरः देवीं मुष्टिरयं शूलं आयुधं अस्त्रीशूलकमायुधं ज

॥ ५ ॥

॥ ५ ॥

ग्राह प्रयुयुजे इत्यर्थः अथ देवी अग्निमुखमायांतं तं चापि शूलं मुष्टिघातेन मुष्टेः प्रहारेण अचूर्णयत् सहाथ पाशास्त्रेण अवध्वंसने चूर्ण प्रतिपदिकात् णिच् । अवध्वंसितवतीत्यर्थः ॥ अथवा चूर्ण प्रेरणे संपेषणयोः चुरादिः अचूर्णयत् प्रेरयतिस्म । संविनष्टिस्मेति वार्थः आयांतमिति पुल्लिंगप्रयोगात् चापीत्ययमपि तत्र छंदःपुल्लिंगएव द्वितीयैकवचनात् ध्मात्रा द्वाग्निसंयोगतः कोपेन आध्मातः कोपाग्निदीपितः कर्मणि क्तः स्त्रीपुंसयोः स्मृतो मुष्टिः ॥१३॥ आदायाथ गदां सोऽपि चिक्षेप चंडिकां प्रति ॥ सापि देव्या त्रिशूलेन भिन्ना भस्मत्वमागता ॥१४॥ अथ सोऽपि निशुंभोऽपि गदां आदाय गृहीत्वा चंडिकां प्रति चिक्षेप प्रेरयामास । सापि गदा निशुंभेन प्रेरिता गदा देव्या कर्तृभूतया चंडिकया

त्रिशूलेनअग्निबीजरूपेणकरेणछिन्नाविदारितासतिभ
स्मत्वमागताभस्मतागताभस्मीबभूवेत्यर्थः॥ क्वचित्तु
आविध्याथगदासोपिइतिपाठःसोपिनिशुंभोपिचंडि
कांप्रतिगदांचिक्षेप॥ आविध्याथचआताडयच्च॥
इतिगदाव्याख्यातयंस्यात्॥ ततश्चयदिगदयाद
ग्रीविध्याथनिशुंभस्तर्हिदेवीप्रयुक्तत्रिशूलेनभस्मी
करणवर्णनंनिशुंभप्रयुक्तगदयाविफलव्यातदेव्या
उत्कर्षभिनात्॥ देवीविषयव्यथनंगदयाकृतमेवे
ति॥ त्रिशूलेनगदयाभस्मतान्नुमास्तत्र किंतयाकृ
तंस्यात्पाठश्चरलुंटतेवेशमनियामिकुजारणसंत
सापिवाकिंकृतंस्यादिति॥ क्वचित्तुआविध्याथगदा
सोपितिपाठः॥ आविध्येतिगदांभ्रामयित्वेत्यर्थः॥
इत्थंआविध्याथगदासोपिइतिपाठेगदामाविध्या

निशुंभस्याशुचिच्छेदचर्मचाप्यसिचंद्रकं॥१०॥ निशुंभेन
वाहनेताडितेसतिदेवीचंडिकाक्षुरप्रेणक्षुरप्रयाकारेण
पुरयतिमुखेनतुकरोतिक्षुरप्रोबाणविशेषः तेनक्षुरप्रे
तिमुखेनबाणेननिशुंभस्योत्तमंश्रेष्ठंअसिंखड्गंचि
च्छेदअविलंबेनअसिचंद्रकंचर्मफलकंचतेनेवक्षुरप्रेण
चिच्छेदप्रयत्नेनअसींचर्मंचविदारयामासेत्यर्थः॥
असेश्चंद्राःयस्मिन्ततअसिचंद्रकंलिपितासिकंचं
द्रकमित्यर्थः॥ यद्वाअसेःव्याप्तःचंद्राकर्पूरोयस्मि
न्विलेपोस्तितदसिचंद्रकंअस्युङ्व्याप्तोकृतरिक्तः
यद्वाअसेश्चंद्राश्चित्रितानुकायतिअसिचंद्रकंअस्य
सांचंद्राणांसमाहारोसिचंद्रकंतत्कायतेसलक्षणत्व
नलिखितंकथयसिसिचंद्रकंकर्पूरचंद्रसंज्ञकः॥१०॥
छिन्नेचर्मणिखड्गेनशक्तिंचिक्षेपसोसुरः॥११॥ देव्या

नेउपमितंव्याघ्रादिभिः॥सामान्यप्रयोगासमस्यते॥नि
शुंभो नरोपातितामूर्छांप्रापितोनतावन्मारितास्तीदा
नीमयेततोनिशुंभःसप्राप्यचेतनामात्तकार्मुकइ
तितद्जीवनश्रवनात्॥१५॥तस्मिन्निपतितेभ्रमो
निशुंभेभीमविक्रमे॥प्रोतिर्यतीवसंहृद्दः प्रययौहत
संबिकां॥१६॥तस्मिन्भीमविक्रमेघोरपराक्रमे भ
यंकरवीरकर्मणीनिशुंभेभ्रातरिभ्रमोनिपतितप्रथ
मभूर्ईनिमूर्छितसतिभ्रातानिशुंभः अतीवक्रुद्धःअ
तितरांक्रोधाविष्टः अतएवअंबिकांचंडिकांदेवी
हंतुंप्रययौ॥प्रजगामा अंबिकेयंपरदेवताहंतुंनश
क्यमेवधारयितुमराक्षतांसंरक्षयितुंअतीवसं
हृद्दइत्यर्थः॥तमागुणफलंखलुताहक्॥क्रोधेनंत
मसावृतः कःखलुकंपश्यतिविक्रमस्यातिशक्तिव

ताविक्रमोवीरकर्मणि॥विक्रमःपादविक्षेपे॥विक्रमो
वीरकर्मणि॥१४॥भ्रातरितिसंबंधिबाहुल्यात्भ्रातात्रशु
भएव॥प्रयाणस्यकर्त्तविसीयते॥१६॥सरथस्तथा
यश्चेष्टितपरमायुधैः॥भुजैरष्टाभिरतुलैर्व्याप्ताशा
षंबभौनभः॥१७॥तथातेनप्रकारेणतदातस्मिन्का
ले॥अयंचैःरथस्थःरथारूढःसःशुंभःमहासुरः॥
अतुलैश्चेष्टितपरमायुधैः अतुलैरनुपमैःअस्त्रैर्यु
तैर्बाहुभिः अशेषंकृत्स्नंनभोमंडलंव्याप्यआकारा
मंडलमाक्रम्यबभौशुंभमास्टदोर्भिः॥आतर्जनि
लः॥१७॥तमायांतंसमालोक्यदेवीशंखमवादयत्॥
ज्याशब्दंचैवधनुषःकृत्वातीवदुःसहं॥१८॥देवी
चंडिकातंशुंभंमहासुरंसंमुखमायांतमागच्छंतंवि
लोक्यशंखंआवादयत्॥ज्याघोषंरयामास॥किंच

अतीव अतितरां दुःसहं सोढुमशक्यं धनुषः ज्यायाः धनुरारोपितमौर्व्याः शब्दं कारं स्वनं च चकार॥ शंख स्वनं च आपूरयन् युद्धोत्साहं जनयति॥ मौर्वी ज्या शिंजिनी गुणः॥ आरोपितज्यं स्वनार्थं धनुर्ग्रहणं धनुः शब्दो घर्वादित्वात्॥ पुंनपुंसकलिंगः॥ धनुर्वंशविकृतिपि निर्गुणः किं करिष्यति दुःखं न सोढुं शक्यं दुःसहं तं सहसतीव चनिशेके॥१८॥ ररथामास ककुभो निजघंटास्वनेन च॥ सतत्सैन्यानां तेजोवधविधायिना॥१९॥ समस्तदेवसैन्यानां सकलसुरसैन्यानां तेजोवधः तेजोनाशः तं विधातिकरोति तेजोवधविधायिना॥ यद्वा तेजांसि च वधाश्च तेजोवधाः तान् करोति तेजोवधविधायिना॥ यद्वा तेजांसि च वधाश्च तेषां विधानं विधायः तेजोवध

चगदाभ्रामयामास सिसर्भः॥ अथैनं किंचित् दुष्यति विदुष्यमिष्यमाणार्थसिद्धेरिति चेन्मलमायुष्मतः नैव संरक्षाः शक्तिस्वभावादाविद्वोमणिरित्यादौ विध्यतिराडः स्वौ विनाऽनार्थस्य अप्रसिद्धेन तु जातु परिभ्रमणं वृत्तिरिष्टं विस्तरेण अकृतमनुसरामः॥१४॥ ततः परस्तु हस्तेन मायां तं देवपुंगवः॥ आहत्य देवीबाणौघैरपातयत भूतले॥१५॥ ततो गदायां तस्मिन्नायां तदनंतरं परशुहस्तं परश्वधपाणिं अभिमुखमायांतं तं देवपुंगवं दानवश्रेष्ठं निशुंभं देवी चंडिका बाणौघैः शरव्यूहैः आहत्य आघातं विधाय ताडयित्वा भूतले अपातयत्॥ अभ्रंशयामास स्युस्तरपदे देव्याः ऋषभकुंजराः॥ सिंहशार्दूलनागाद्याः॥ पुंसि अभ्रे व्यर्थवाचकाः॥ - - -

जिताः ईनानांगजानांमहांतोमदाः येस्तैः दूरिकृतमहाम
त्तेभमहामदप्रवाहैः सिंहगर्जनश्रवणादुद्विग्नेवाराजाः ख
लुनिर्मदास्युः महानादैः महद्भिः क ---स्यास्यपंच
स्यस्य नादैः कंठगर्जनैः सिंहनादैः गगनमाकाशदिशं
पूरयामास। तथैवतद्देवतैः महानादैः दशापिचादि
शः कुक्षिः पूरयामास संवर्द्धयामास। क्वचित्तु गगनथो
पदिशोदशेतिपाठः उपवाद्यः आधिक्ये पर्वकसंख्या ॥९॥
ज्याघंटानांनादापेक्षयासिंहनादोधिकः। यतोसौ ॥९॥
गगनंचगांक्षांचदशापिचदिशः। पूरयामास। अथ
चसिंहनादेनमहत्तरेणशंखज्याघंटानांनादास्तिरो
हिताइत्यप्युपवाद्यनस्त्यते॥२०॥ ततः कालीसमु
त्पत्यगगनंक्ष्मांतताडयत्। कराभ्यांतन्निनादेनाक्ष्य
नास्तेतिरोहिताः॥२१॥ ततः सिंहनादानंतरं काली

चामुंडागगनंआकाशंसमुत्पत्यसम्यक्। उत्पत्यदेव
पुनरागत्यक्ष्मांपृथिवीं कराभ्यांतताडयत्। कराभ्यांपा
णिभ्यांहतवतीयद्वाकाली चामुंडासमुत्पत्योड्डीय
गगनंक्ष्मांचद्यावापृथिव्यौद्वे अपिकराभ्यांहस्ताभ्यां
अताडयत्। ताडयतिस्म। ततस्तन्निनादेन द्यावा
पृथिव्याघातजनितध्वनिनाते प्राक्स्वनाः प्रागुक्ताः
शंखज्याघंटासिंहस्वनाः तिरोहिताः आच्छादिताः।
आसन्। अत्योध्वनिरधिकध्वनिनाहितिरोधी
यते। न्यक्क्रीयते। अभिभूयतदेवता शक्तिरीद
ग्यद्भुतकरीयतोद्यावापृथिव्यावपिकालीकराभ्या
मताडयत्। अकवलयत्। आहतवत्यासीत्। तिरो
तधोगियाख्यकर्मणिक्तः दधातेर्हि॥२१॥ अदृष्टता
समाशिवंशिवदूतीचकारहातेः शुद्धेसुरास्त्रसुःक्षुभः

कोपंपरमयौ॥२२॥ चंडिकाशरीरनिःसृतांबाचि
दिनाशिवदूतीदैत्यानामशिवंकर्णकटुयथास्यात्तथा
अट्टाट्टहासमट्टहासंचहसंप्रगाढहासंचकार॥ हाहा
हुंहुंवैततस्तेरट्टहासंजग्मुः॥ ते॥ ॥ ॥ ॥
ऋषिः॥ ऋस्ठ हिंसे॥ त्रासउद्वेगमापुः॥ एवंन्यासलोपौ॥ सुभस्क
परमधिकंकोपंययौप्राप॥ अट्ट अतिक्रमहिंसनयोः
अट्टनमट्टः॥ अतिक्रमउल्लंघन॥ शत्रून्॥ हुंघाता
सनमट्टाट्टहासः॥ यद्वाअट्टेनाट्टनअतिक्रमेणातिक्र
मणहासःनित्यवीप्सयोरिति॥ वीप्सायांद्विर्वचनंअ
तिशयेनव्याप्तोट्टः अट्टाट्टः॥ अतिशयेनातिक्रमः
तेनकृतोहासः अट्टाट्टहासः॥ कर्मधारयवदुत्तर
पदलिसुपोलोपः अट्टाट्टहासमितिपाठेअट्टाट्टहा
सोमहाहासः॥ शंखादिवत्सरूपवंतंयद्वा

विश्वासःनावेद्यत्रसोस्यस्यास्मिन्वासतमोकः॥ तेननिज
घंटास्वनेनआपूरयंघंटानादेनचक्रेनोदरापिदि
शःपूरयामासतंवद्धयामास॥ पूरिआध्यायनेदिवा
दिःअथायनवादिःतुमतिवेतिणिच॥ कासुप्रत्यय
दाचमंत्रेतिलिटि॥ स्वनेनचेतिचकारणशंखज्यानिघं
टास्वनेदिशःपूरयामासरेतदुक्तंस्वनत्रयंसमुत्री
यते॥ तेजःप्रभावेदीप्तौचबलेशक्तेपिसंस्मृतं॥ अधि
क्षेपावमानादिःप्रयुक्तस्यपरस्यायत॥ प्राणायस्य
सहनंतत्तेजःसमुदाहृतं॥१९॥ ततःसिंहोमहानादे
नाजितेभमहामदैः॥ पूरयामासभुवनंगांतथैवदि
शोदशा॥२०॥ ततःशंखादिनिस्वनानंतरंसिंहोदेव्याः
चेतसियुयुक्षुःसन्याजितेभमहामदैःयाजिताःव

देवीव्याजहरयाहारतिस्मतदातस्मिन्काले आकाश
संस्थितैर्देवैराकाशस्थैः जयजयेत्यभिहितं जयशा
त्रूनभिभवेत्यर्थः। अथ च आजियुद्धं आजयज
यः शत्रूनभिभवेत्यभिहितः अस्यर्थः युद्धे वोढ्ढ
व्यः दुरात्मा निशुंभेन दूतवचनजनितदीर्घद्वेषा
भिरं विकायाः सूचितः अन्यथा युद्धप्रतियोद्धरि
दुरात्मिरायोधनोचितं नावहेत्। अतएव देवैराजय
या जयेत्यभिहितं जया जि जि अभिभवे। जि जये चेल्लो
कोकर्षणनन्तस्य संस्थाधारस्थितौ मृतौ। तिष्ठ
तिष्ठ ति कोप॥ संस्त्रमो क्तो द्वादिकक्तिः जयेति स्वप
क्षस्थापनं परपक्षे प्रतिक्षेपनं च जयेत्यर्थः॥ २३॥
शुंभेनागत्यया शक्तिर्मुक्ता ज्वालातिभीषणा। आयां
तीवह्निकूटाभासा निरस्ता महोल्कया॥ २४॥

॥१११॥

॥१११॥

शुंभेनागत्य या शक्तिर्मुक्ता ज्वालातिभीषणा। ज्वालयाते
जसा अतिभीषणा। ज्वाले व अतिभीषणा वा अतितं
सा ध्वंसकारिणी या शक्तिरायुधविशेषः मुक्ता प्रेरि
ता सा वह्निकूटाभा आयांती सती चंडिकया कर्त्तृभू
तया महोल्कया साधनीभूतया करणभूतया शक्त्या
निरस्ता निवारिता भूता। व्यावर्त्तिता वह्निकूटाभा अ
ग्निपुंजकांतिः महोल्कया बृहत्सरागारकोष्ठज्वाल
या इत्यपि कश्चिद्वाख्यात। ज्वेल दीप्तौ ज्वलितिक्ष
सेत्यौणादिकः कर्त्तरि ज्वलति ज्वालः ज्वलिति ज्वालाच
वह्नेर्द्वयोः ज्वलिकिलावर्त्तीहितिः शिखास्त्रियां।
मायानिश्चलयंत्रेषुकेतरान्तरराशिषु। अयोधन
शिलष्टोसीरागेकूटमस्त्रियां। महति उल्का ज्वाला
यस्याः सा महोल्का महोल्का नाम शक्तिः चंडिकाया

शुंभेनागत्य या शक्तिर्मुक्ता ज्वालातिभीषणा। ज्वालयाते
जसा अतिभीषणा। ज्वाले व अतिभीषणा वा अतितं

आयुधं निरस्तः प्रहितो मुक्तः प्रेरितः क्षिप्तः ठसितः
विस्फोटवितो दूरिकृतो बाणादिमोक्षणे ॥२४॥
सिंहनादेन शुंभस्य व्याप्तं लोकत्रयांतरं ॥ निर्घात
निस्वनो घोरो जितवान्नवनीपते ॥२५॥ हे अवनी
पते हे सुरथ यद्यपि खलु शुंभस्य सिंहनादेन कठ
गर्जनेन लोकत्रयांतरं जगतामंतरालं भुवनत्र
॥१२॥ यमध्यं व्याप्तमाकीर्णमभूत् ॥ अथापि तस्य सैनि ॥१२॥
कायः घोरः भयंकरः निर्घातनिस्वनः समजनि
स जितवान् शुंभकृतसिंहनादमतिमहत्तम
पि तस्य सैनिकनिर्घातनिस्वनस्य एवं तस्याधिक्या
त्समचात्तमभिभूतवान् निर्घातः निर्घ्यानं निश्चि
तो ध्वंसापणमारणं निर्घातः तस्य निर्घातस्य निस्व
नः निर्घातनिस्वनः शब्दः यः स तु देवीप्रतिशु

हं ते हिंसंति अट्टाः हिंसकादेयाः तेषु अट्टहासः तस्य
हा अट्टेषु अतिक्रमस्तु उच्छेदितमर्यादेषु दैत्येषु हासः
अट्टाट्टहासः तं इत्यन्ये वाहुः । अट्टः शाकुटध्वनि
रिति तत्र प्रमाणसंघातस्य एव वाह । अट्टोति शायश्
लित ऋतं वीप्सातोन्यत्राट्टशब्दस्य कुत्रस्याति शा
यर्थतायां प्रयोगाभावात् । यच्चोक्तं तेनैव । अट्टः
शाकुटानि अर्थेष्विति तत्र पापासापीयः प्रामाण्यानु
पन्यासात् ॥२२॥ दशास्त्रं स्तिष्ठ तिष्ठेति व्याजहारांबि
कायदा ॥ तदा जयेयमिहितं देवेराकाशसंस्थिते ॥२३॥
हे शुंभ हे दुर्मन् । हे चेत्खलु दूतं प्रालिष्यपः तिष्ठ तिष्ठ
मा चयासि स्त्रीसंकलमध्यपरयं किमतो निष्फलालापेन
प्रथमतो चिता क्रियाकेवलमुत्तरं त्रेतियदा जविका

यधिक्रवान्तं जितवान्यः भरत्तिरोहितं चकारेत्यर्थः॥ अथवा शुंभस्य येन सीहनादेन लोकत्रयांतरं व्याप्तं
कवलितं स एव खलु सिंहनादः घोरः भयंकरः नि
र्घातः निस्वनः इवतस्य शुंभस्य पातयिता पातः।
अतएव तमसुरं जितवान् जिगाय अभिभूतवान्
पराजयान् प्रापितवान् यद्वा स एव सिंहनादः
सकलदानवनाशायास्पालो निर्घातनिस्वनः सं
पद्यमानः संभजितवान् जनितवान् प्रकाशघ
हर्षमिव घननादो यर्थः॥ महाध्वनिर्यावापृथि
वीव्यापिनिर्घनगगनतः पलतिघउत्पातो नर्थ
करः सनिर्घातः पृषोदरादिवात्साधुः॥ अथवा
यस्य शुंभस्य प्रथमतः प्रयाणाचितेन सीहना
देन लोकत्रयांतरं व्याप्तं कवलितं स शुंभः पश्चा
न्निर्घातनिस्वनः संपद्यमानः समभूत् निर्घातस्य वनि

र्घनगगनतः प्रश्रयज्योतिर्मंडलपातस्य दानवनाश
कारिणउत्पातरूपस्येव निःस्वनो यस्य सः निर्घातनि
स्वनः अनेन व्याप्तं पापेन कवलितं उरः प्रधानमंग
सइव उपलक्षितः सन् अजितवान् तं अभिभूतवान् इव
मिति शेषः यद्वा यन्सीहस्य देवीवाहनस्य नादन देवी
कंठरवकंठनादेन एव लोकत्रयांतरं व्याप्तं कवलितं
स एव जितवान् स न लोकेषु उरवान् स न शुंभस्य देवस्य
घोरः भयंकरः निर्घातनिस्वनो बभूव निर्घनगगन
तः पतन्महान्यो निर्घातः निर्घातनिस्वनो महोत्पातः
पापानां नाशमुदयकारीयाद्॥ २५॥ शुंभमुक्तानशा
रान्देवी शुंभस्तु सहितानशरान्॥ चिच्छेदस्वशरैरु
ग्रैः शतशोथ सहस्रशः॥ २६॥ अथ देवी उग्रैः शरैः स्व
शरैः आसीयैर्बाणैः शतशः शतं शतसहस्रशः सह

स्त्रंसहस्त्रंशुंभमुक्तान्उग्रान्शरान्चिछेदद्विधाचक्रा
रयशतशःसहस्त्रशइत्यव्ययं।शरान्स्वशरैरिति
चोभयविशेषणं यथायोगंद्रष्टव्यं।संख्येनवचना
भीप्सायामितिशस्॥ अथशुंभस्ययुगेःस्वशरैः
तसहितान्तयादेव्याप्रहितान्प्रेरितान्उग्रान्श
रान्शतशःशतंशतंसहस्त्रशःसहस्त्रंसहस्त्र
शरान्॥चिछेद॥द्विधाचकार॥खंडयामास॥
शतशःशतंशतंशरान्स्वशरैःशतशःशत
न शतेनसहस्त्रशःसहस्त्रंसहस्त्रंशरान्स्वशरै
सहस्त्रेणचिछेद॥इयंनेनदेव्याःशुंभस्यचसमं
युद्धमुक्तंशुंभेनमुक्तान्देव्याचमुक्तान्॥देवीशुं
भस्यशरान्स्वशरैःचिछेदचेतिसमत्वमन
योस्तावदियर्थः॥२९॥ततःसाचंडिकाक्रुद्धा

नसैनिकैःसमरमावेशातःकंठतःकथितस्त्रंनिर्ज
हिमारयसारगेतिशब्दःसस्वरस्सनिर्घातनिस्वनो
त्रविवक्षितः॥अतश्चसएवशुंभसिंहनादमधि
कमप्यधिकतइवाकितवान्निर्भवतिरोहितं
चकारेत्यर्थःअथवा।निश्चयेनघ्नंतिशत्रून्येभि
रितिनिर्घाताःखड्गाद्यायुधसमूहाःतेषांनिस्वनः॥
निर्घातनिस्वनःखड्गाद्यायुधसमूहानांपरस्प
रहेतिजनितोध्वनिःशुंभसिंहनादंलोकत्रयांत
राळंव्याप्तमपिलतोधिकतरचाप्तिजितवान्भ्य
भवतिरोहितंचकारेत्यर्थः॥अथवाअकस्मिक
एवगगनादघनादसायतज्योतिर्यतोययुः॥सनि
र्घातःसनिर्घोषःतस्ययस्यानिस्वनोघोरःसमुत्था
तःपातयिताशुंभस्यतस्यसिंहनादमधिकमप्य

स्तले आपातयदित्यर्थः ततस्तस्य पुनरुज्जीवनपूर्वकं युद्धायागमनं सोऽपि महर्षिः ॥२७॥ ततो निशुंभः संप्राप्य चेतनामात्तकार्मुकः ॥ आजघानशरैर्देवीं कालीं केसरिणं तथा ॥२८॥ ततः स्तलपतनादनंतरं शुंभे मूर्छितेसति निशुंभः प्राप्तमूर्छितः पश्चाच्चेतनां संप्राप्य आत्तकार्मुकः गृहीतशरासनः सन् शरैर्देवीं चंडिकां तथा तद्वत् कालीं चामुंडां तथा तद्वत् केसरिणं सिंहं आजघान ताडयामास ॥ आडेयमहन्नेत्यस्मिन्नेव विधावर्मिकाधिकारास्त्रमिकत्वेनात्मनेपदं वक्ष्यते यथा हस्तविषमलोचनस्य सोमीयेष्वत्वाजुनः स्वेवस आजघ्ने आस्त्रादितवानित्यर्थः ॥२९॥ पुनश्चतुर्बाहुनामयुतं दनुजेश्वरः ॥ चक्रायुतेन दितिजश्छादयामास चंडिकां ॥३०॥ रौद्रदितेर्जातो दितिजः असुरः दनोर्जाताः दनुजाः दनुजानामीश्वरः स्वामी दनुजेश्वरः स निशुंभो मायावी पुनश्च बाहुनां षोडशानां अयुतं दशसहस्रं लक्षं विधाय अयुतबाहुभ्यां चक्रायुतेन चक्राणामायुधानामयुतेन दशसहस्रसाधनीभूतेन चंडिकां देवीं छादयामास ॥ छदेस्वरणे चुरादिः संवृतां चकार ताडयामासेत्यर्थः रथांगायुधसैन्येषु चक्रं राष्ट्रसमूहयोः ॥ अमुंचच्चाशुगान् अस्यन्नजवायतान् निशुंभः सिंहनादे चकारामरारीकरे ॥३१॥ ततो भगवती क्रुद्धा दुर्गा दुर्गार्तिनाशिनी ॥ चिच्छेदतानि चक्राणि स्वशरैः सायकांश्च तान् ॥३०॥

२यि

ततोनंतरंदुर्गादुर्गार्तिनाशिनीदुस्तरार्तिनाशयंती
दुस्तरदुःखदाबभूवभगवतीदुर्गाचंडिकादेवीक्रुद्धा
क्रोधाविष्टासतीस्वशरैःस्वबाणैःतानिनिशुंभे
नप्रेरितानिचक्राणिचिच्छेदकिंचनिशुंभप्रहिता
सायकांश्चाशुगान्चिच्छेदखंडयामास।दुर्गा
॥१६॥ हनाशतिःआर्तिःपीडातांनाशयंतीदुःखेना ॥१६॥
शक्यस्यांदुर्गाआर्तिःपीडातांनाशयंती।सुदु
रोरधिकरणेवेतिगमेडः॥आर्तिःपीडाधनुश्चाद्यैः
शरैःखड्गैःसायकैःषोडशंतकर्मिलाःस्यातिअतंक
रोतिसायकः॥ ॥ततोनिशुंभोवेगेनगदामादाय
चंडिकां॥अभ्यधावतवेहंतुंदैत्यसैन्यसमावृतः॥ ३१

शूलेनाभिजघानतं॥सतदानिहतोभूमौमूर्छितोनि
पपातह॥२७॥साचंडिकादेवीततःशुंभेनसमरसाम्य
तःतदसहमानाअतएवक्रुद्धासतीतंशुंभंदैत्यंशूलेना
युधेनाभिजघान।आभिमुख्येनताडयामास।
सशुंभःतदातस्मिन्काले निहतःयद्वातदानिहतःत
यादेव्याचंडिकयाअनिहतःआसमंताभितोराह
तःअतएवमूर्छितःसन्भूमौरथोपरिनिपपातह
नितरामापतद्मूर्छासंजातास्यमूर्छितःइतिप्रसिद्धौ
सतदाअनिहतइतिकुछेदतदातस्मिन्काले देव्याधूतेन
निहतःसशुंभःअनिहतःननिहतःनमानितःनपरा
सूक्तःकिंतुहिसमूर्छितःसन्भूमौनिपपातस्यर्थः।
दहानोततःपरशुहस्तेनमिस्त्रस्तोकेप्राकनिष्ठुमंदेवी

धारेयस्यसचितधारः॥ अस्त्रीशूलंत्रिशाखायुध्यं॥ रुगादिदे
अङ्गेदोनास्यविहरणे आत्मनेपदेयेवाचित्वादात्मनेप
दं॥ ॥ शूलेहस्तेतमायांतंनिशुंभममरार्दन॥ हृदिविव्या
धशूलेनवेगाविद्धेनचंडिका॥ ३३॥ चंडिकादेवीअमरार्दन
अरिमर्दनं इतिवाणठः॥ अदहिंसायांचुरादिः॥ अदयतेदि
नास्तिअदृतः॥ नघादिक्षातव्यः॥ योरनोलिलोपश्चअय
भणाच्छदनाः॥ तंशूलहस्तंशूलंहस्तेस्तियस्यतंनिशुंभंआया
तंआगच्छंतंवीक्ष्यवेगाविद्धेनवेगनसंभ्रमेणास्त्रेनवधय
स्यात्तदर्थंआविद्धेनभ्रामितेनउपरिक्षिप्तेनगृहीतेनवास्त्र
ेनआयुधेनहृदिवक्षसिविव्याधनाडयामासव्यधताडा
ने॥ विधव्यासयोमयवासंप्रसारणं॥ आविध्यतिक्रोड्यति
अहिंसादिनासंप्रसारणं॥ हृदीतिप्रकरणेतनिशुंभस्य

तिगम्यते॥ क्रियाप्राप्तिसमाख्यातुमेकोत्रार्थः प्रदर्शितः॥
प्रयोगतोनुसंधेयाख्यनेकार्थाहिधातवः॥ तेनआविध्ये
तिविवक्षितार्थसिद्धिः॥ ॥ निशुंभस्यतस्यशूलेनहृद
यानिरस्तोपदः॥ महाबलोमहावीर्यस्तिष्ठेतिपुरुषोवद
त॥ ३४॥ दिव्यशूलेनभिन्नस्यसंवितस्यविद्धस्यतस्य
निशुंभस्यहृदयाद्दक्षसःउरस्थाच्चासकाशात्महाबल
महाप्राणसामर्थ्यः महावीर्यः महतस्थीरकर्मादेवीआति
तिष्ठेतिष्ठेतिवदनअतःकथात्यसिमदभवोयेतिभा
षमाणः अपरःशूरः निशुंभातनिस्तः निरगातनिरगम
न॥ स्थौल्यसामर्थ्यसैन्यपुबलनाकाकुसीरिणोः वी
र्यंबलंप्रभावश्चअपरःपुरुषइतिहभेदेनअपरत्व
नतुनिशुंभरूपक्षेत्रज्ञत्वेनअतएवनपरःअपरःइत्य

प्यर्थानुसंधेयः॥ क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः पुरुषा वासमाना
वो॥२४॥ ॥ तस्य निःक्रामतो देवी ग्रहस्य स्वनवत्ततः
शिरश्चिच्छेद खड्गेन ततो सावपतद्भुवि॥२५॥ ॥ स्व
नवत्ततः शतिकैः॥ ततो नंतरं देवी स्वनवत् उच्चैस्त
रां सरो द्यथा स्यात्तथा ग्रहस्य परे तिष्ठ तिष्ठ मोयास्व
यन्नन्यी माया मुपेत मामेव हंतु पुनरुद्देष्यसि॥ यु
दि पुनस्तर्हि प्रहरिष्यामीति हसिस्यालस्य निःक्राम
तः पुरुषस्य प्राक्तनि निशुंभ शरीरात् निर्गच्छतः निशुंभ
देहावतारस्य शिरः मस्तकं खड्गेन चिच्छेद॥ ततः शिर
श्छेदाद्धेतोः शिरश्छेदानंतरं यासौ निशुंभो नाम दैत्ये
श्वरः शिरोक्षितो अपतत् तत्र तत्तीरे निशुंभो निपतितं त
दीयांस्तदीयांनुसरान् किंचकारदेव्यतः परमिदं तत्र
हरुषिः॥२५॥ ॥ ततः सिंहश्चखादोग्रदंष्ट्राक्षुण्ण
शिरोधरान् असुरांस्तांस्ततः काली शिवदूती तथा
परान्॥२६॥ ॥ ततः निशुंभ पतनादनंतरं यद्वा निशुं

ततश्चक्रायुधं प्रजनतः निशुंभो वेगेन जवेनोत्तरयागदाम
दायगृह्य चादेयसैन्यस्य मारुतः देयानासैन्यैः समावृत
परिवृतः सन् चंडिकां देवीं हंतुं ताडयितुमुपद्रोतुमभ्यध
वत आढौकत। वै निश्चितमेतत् धातुगतिशुद्धोः स्वकीय
ते चाक्षुड आत्मने पदं। जवअवाहयोर्वेगः॥ ॥ तस्या
पतत एवाशु गदां चिच्छेद चंडिका॥ खड्गेनाशितधारेण सच
शूलं समाददे॥२२॥ आपतत एव आद्रवत एव आगच्छत
एव आपतनसमय एव तस्य निशुंभस्य गदां चंडिका देवी शित
धारेण अशितधारेण तीक्ष्णधारेण खड्गेन मंडलाग्रेण अ
सिना आशु शीघ्रं चिच्छेद। खंडयामास। ततश्च स निशुंभः प
रमगदायुधः शूलमायुधं समाददे। संजग्राह। शूलं गृही
त्वा चंडिकामाहंतुं प्रढौकेत इति भावः। शितेन हि निशितेनतीक्ष्ण

नेशुः पाशाभ्रदर्शने ॥ असंतादर्शनमत्रादर्शनं ॥ नरपतिसमअ
मृषत प्राणेनुभयासुरित्यर्थः ॥ ५७ ॥ ॥ ब्रह्माणीमंत्रपूत
नतोयेनान्ये निराकृताः ॥ ५८ ॥ ॥ अन्ये महासुराः केचिद्ब्र
ह्माणीमंत्रपूतेन ब्रह्मण्याः ब्रह्मराक्षः देवतायाः मंत्राः
कृतभाषणीयो वयमियं निगमागमज्ञोपदेशागम्यः प्रण
वादिः ॥ तेन पवित्रीकृतेन तोयेन वारिणा निराकृताः प्र
थमादपास्ताः ॥ प्रसादिष्टनिरस्तस्यात्प्रयाश्च्यात्तो नि
राकृतः ॥ ब्रह्मणश्चार्थः ॥ ब्रह्म ब्रह्मणं तिकथयति ब्रह्मणः प
रमेष्ठिकर्मण्यण् ॥ ब्रह्मानरूप्यं शक्तिदेवता ब्रह्माणी तस्य
दपि ब्रह्मणमादिरहिः संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति वदना
त् ॥ यद्वा सैव ब्रह्म ब्रह्मणं तिकथयति ब्रह्माणी ॥ कर्मण्यणि
स्त्रियां ङीप् ॥ वेदस्तत्रैव तत्र ब्रह्म ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः ॥
तद्दृष्टं ब्रह्मणस्यापि स्त्री ब्रह्माणी तया ॥ ५९ ॥ ॥ माहे
श्वरी त्रिशूलेन भिन्नाः पेतुस्तथापरे ॥ ६१ ॥ ॥ माहेश्वर
स्यं शक्तिदेवता माहेश्वरी तस्याः त्रिशूलमायुधं तेन
भिन्नाः विदारिताः सेतः अपरे दैत्याः तथैव निशुंभव

दैवरणक्षितौ निपेतुः पलतिस्म ॥ ६२ ॥ ॥ वाराहीतुंडघातेन
केचिच्चूर्णीकृता भुवि ॥ ६० ॥ ॥ वराहस्य भगवतो विलो
कीडा कुंडतो रियं शक्तिः वाराही देवतास्याः तुंडव
क्त्रं तेन कृतो घातः लाडनं प्रहारस्तेन वाराहीतुंड
घातेन केचिन्महासुराः चूर्णिताः अवस्त्रंसिताः च
र्णीकृताः भुवि पेतुः समरे ॥ ६० ॥ ॥ खंडं खंडं चक्रेण
वैष्णव्या दानवा हताः ॥ ६१ ॥ ॥ वैष्णवीयं शक्तिदेवता
वैष्णवीतया वैष्णव्या चक्रेण वैष्णवेनायुधेन केचिद्दान
वाः असुराः खंडं खंडं कृताः खंडं खंडं प्रकारं प्रतिपताः खं
डीकृताः खंडिताः शकलीकृता इति यावत् प्रकारेण गु
णवचनस्येति द्विवचनं ॥ खंडं खंडमिति पाठे तु कर्म
धारयवदुत्तरपदे कर्मधारयसमासत्वात् तदेव तु
सुपो लुक् ॥ खंडशः हताः खंडं खंडं हताः इत्यर्थः ॥ प्र
कारोक्तेः सादृश्यं च तद्दिह सादृश्यं परिगृह्यते ॥ न ह्येत्र
दानवा इति बहुवचनात् प्रयोगात् खंडं खंडाः हताः इ

तिभिर्विलग्नपुच्छिंगेपिचक्रमे धारयत्यातिदूरोपि खंडखं
डाः कृता इति वक्तव्यं पुच्छिंगेन च ॥ अत्राहुः खंडशब्दस्य
गुणवचनत्वाद्गुणमुख्यगुणिनि वर्तते ॥ स्वगुण
वचनोपि गुणवचनस्य लक्षणं ॥ तस्माद्गुणवचनह
क्रियाविशेषणं च भवति क्रियाविशेषणानां कर्म
त्वं न हंसकेकत्वं च भवतीति वक्तव्यमिति ॥ बहुवचना
तत्वमपि पुच्छिंगत्वमिति ॥ अन्ये त्वाहुः ॥ खंडखंडा इ
ति चक्रायुधप्रयोगसंबोधनं चतुरदेवेति ॥ ४७ ॥ २० २०
वज्रेण चंडीहस्ताग्रविमुक्तेन तथापरे ॥ ४८ ॥ ॥ यथा
तद्वद्इंद्रस्य वज्रात्कुंडलाद्रेर्दीर्घं ह्रस्वः हस्तः तस्या
ग्रेन विमुक्तं प्रेरितं तेन वज्रेण अपरे दानवाः वि
नेशुर्विनाशमगुः विनष्टाः ॥ ४८ ॥ केचिद्विनेशुः सु
रराः केचिन्नष्टा महाहवात् ॥ ४९ ॥ केचिदसुराः
महाहवं महायुद्धं प्राप्य कर्णिल्लंबुकोपपंचमी
महाहवात् विनेशुः विध्वंसमगुः प्राणान्जहुः ॥

भक्षयामास परान् कानप्यसुरान् सिंहः देवीवाहनः पंचास्यः चखाद भ
क्षयामास ॥ कथंभूतान् उग्रान् यद्वा उग्रदंष्ट्रक्षुण्णशिरो
धरान् उग्राभिः रौद्राभिः दंष्ट्राभिः क्षुण्णाः संपिष्टाः संचूर्णी
कृताः शिरोधराः ग्रीवाः शिरोधयः येषां ते उग्रदंष्ट्राः क्षुण्णा
शिरोधराः तान् शिरोधरः शिरोधिः धरतिधरः पन्नाद्यच्
शिरसोधरः ॥ शिरोधरतिविभर्तीति विष्टकर्मण्यणस्यात्
ततः सिंहभक्षितेभ्यो परान् तान् खड्गान् काली चामुंडा चखा
द ॥ भक्षयामास तथा सिंहः काली खादितशेषाः ये इतरे सुराः
देवाः तान् परान् सुरान् शिवदूती चखाद ॥ भक्षयामास ॥
चंडिका शरीरतो निःकोटराक्षिः नामदेवता शिवदूती कृत्य
ते ॥ उग्रमिति तु पाठे ॥ उग्रो रौद्रः क्रूरः भयंकरः यथास्यात् तथा द
ष्ट्राक्षुण्णशिरोधरान् सुरान् सिंहः काली शिवदूती च खा
देत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ॥ कौमारीवालनिर्भिन्नाः केचिन्नेशुर्महासु
राः ॥ ५० ॥ ॥ केचित्क्षपाचन्नहासुराः कौमार्याः शक्त्या
आयुधेन निर्भिन्नाः ताडिताः विदारिताः खंडिताः संत

स० केचित्त्वसुराः महतः आहवात्युद्धात्सकाशात्नष्टाः
अदर्शनिमगुः पलीप्रगताः अभ्येमर्दः समाचारसंग्रामाभ्या
गमाहवाः ॥ आवृयंते अस्यहुयायोहं प्रसिद्धानि हुयः ॥ ९ ॥
भक्षितास्त्वापेकालीशिवदूतीमृगाधिपैः ॥ ४० ॥ अपरे
निशुंभसैन्येअवशिष्टाः असुराः सर्वेपिचकस्याचामुंडयाशि
वदूत्याचंडिकादेहविनिः कालरात्रिः शीवदूतीतयामृगाधि
पोदेवीवाहनीभूतसिंहः तेनभक्षिताः खादिताः कर्म
णिक्तै ॥ कालीशिवदूतीचमृगाधिपश्च ॥ चार्थेद्वंद्वः परमाल
ंगद्वंद्वतत्पुरुषयोः एवंचनिशुंभोनिशुंभसैन्यंचदेव्याम
थासंग्रामेन्ययाति ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीमद्राजाधिराजश्रीम
होमराज्यश्रीमद्धरणाराजश्रीरालनृचक्रवर्तिवि
रचितायांशालवांचंडिकामाहात्म्यटीकायांनिशुंभव
धविधुपलक्षितोनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ श्रीजगदंबार्प
णमस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ मंगलम् ॥

कस्मात् गर्वं मा आवह ॥ अस्मा बलेपात् ॥ अबलेपो बलेपनं ॥
लेपः संबंधः ॥ अवलेष आश्रितः संबंधः ॥ अबलेपः ब
लस्य सामर्थ्यस्य अबलेपात् संबंधात् संसर्गात् गर्वं
मा आवह ॥ अबलेपस्य गर्वस्य लेपनेऽपि च ॥
अबलेपस्य वा प्रलेपनार्थः ॥ संबंधार्थको ग्राह्यः ॥ ग
र्वोऽथ तु तस्मिन् गृह्यमाने ॥ हे दुर्गे त्वं बलावलेपात्
बलगर्वात् गर्वं मा आवहसि न नो न्वयं विचारयति गर्वं
करोतीति तदधिकपदो ऽपः स्यात् ॥ बलात् गर्वं मा
आवहेत्यनावश्यकाकांक्षायस्य सिद्धत्वाद् बलेपा
दिति तस्याधिकत्वेन नेत्यर्थः स्यात् ॥ सा त्वं मा कुरु
सा काऽसि याह ॥ मा त्वं अन्यासां प्रजानां प्रकृतीनां श
क्तीनां बलं सामर्थ्यं पराक्रमाश्रित्य अतिमानिनी सती
अतितरां महाकारवती सती युध्यसे ॥ संग्रामयसे ॥ त्वं दुष्ट
कथमसीव मातिमानिनी ॥ यदन्यबलेन युध्यसे न तु स्वबले
नेति शङ्कोपपत्तिप्रायः ॥ गर्वोऽभिमानोऽहंकारोऽभिमानाधि

तसमुन्नतिः ॥ युध्यसे चेति पाठे तु बलस्य दर्पात् ॥ औ धूर्यात् गर्वं मा आवह मा आश्रय अथ वेत बलमेव वा शक्तिः कुतस्तेऽबलं यतस्तेऽबलावलेपः स्यात् बलं तु तदन्यदीयसैन्यालेवाहनी ॥ अन्यासां बलमाश्रित्य युध्यसे अतिमानिनी चेति ॥ यदन्यदीयबलेन युध्यसे कुतस्ते तदतिमानीनीत्वं ॥ यद्यतिमानिनीत्वं कुतस्ते तर्हि यो दुर्मन्यबलाश्रयणं युज्यते कुतस्ते तदाश्रयो ह्यात्मसमुच्चयप्रसंगो मा परादिति बलेबलपा दुर्गर्वं मा आवहेति शुभाशिप्रायांतरमेव तत् ॥ अतिमानिनी इति स्वयुध्यं तस्य पादे तु सोच्छुंठनमेव तत् ॥ त्वं रथवद्विव लोरिपरूपमा दूषिरश्मिसुखोऽसीयसे हे अतिमानिनी स्व बोध्यसे अथ तर्हि कथं त्वमन्यासां बलमाश्रित्य युध्यसे अतस्ते कुतो मानः कुतः स्वरातमानिनी कुतस्त्वमा त्वमतिमानिनी स्याहयेत ॥ तत्तस्तरां तत्तस्तमां च मा गर्वं मा आवहेति शुभाशिप्रायांतरमेव तत् ॥ अथ च स्वमसंधाप्य सिद्धयेतस्तत्ते दुष्टासि ॥ हे दुष्टे यदुक्तं त्वया यो मांज

प्रति संग्रामे इति त्वया संग्रामे किं कृतं किं त्वया सो बलमा
श्रित्य युध्यसे काव्यारवलु चेद्रमेऽश्वं निहतो खड्गं खलु सं
हन संहतं ॥ रक्तबीजरक्तपानेन खलु काली बिलक्षयामा
स ॥ निशुंभो ब्रह्माण्यादीनां मन्यासो बलमाश्रित्य निहति
णं नितस्तदस्त्रादुत्पन्नापि ताभिरेव विनिहतानीति ॥ तस्मा
त् संग्रामे प्रतिज्ञापिकरथे तात्पर्यतिसाधुक्तं हे दुष्ट इति शुं
भाभिप्रायांतरेनतद् ॥ अथ बलाके दुःखेन गच्छ यस्यां दुर्गा
हे दुर्गे इत्यभिमुखी क्रीयसे ॥ संबोध्यसे इति यच्च कुराज्ञादि
शब्दवत् व्युत्पत्तिमात्रमेव ॥ अतएव वयः वग तार्थे स्वभा
वादाहूयसे वेमया तदाकर्ये हे दुर्गे इति ॥ अथ ने वनवल्ले
पाकृते प्रतिभाविष्यति यदयं त्वया निहतः स्यात् स्यात् दु
र्गे न्यर्थ नाम्नाया देवी पारिषदैरुहितो वधारणीयः ॥ बलावलेप
पादुष्टत्वमिति पाठे तु बले विषयेऽवलेपेन दर्पेण गर्वेण
आसमंतात् दुष्टा विकृता विरूपा तत्संबुद्धौ हे बलावलेपादु
ष्ट इति शुंभानुकूलोऽर्थः ॥ देव्यनुकूलोऽर्थस्त्वेषः ॥ बलावलेपेन

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ सुमेधाः ऋषिः सुरथं राजानं
प्रकृतां वाचमाभाषिष्ट ॥ ॥ निशुंभं निहतं दृष्ट्वा भ्रातरं प्राणसं
मितं ॥ हन्यमाने बले चैव शुंभः क्रुद्धो अब्रवीद्वचः ॥१॥ ॥ अथ
शुंभोदैत्येश्वरः प्राणसंमितं प्राणतुल्यं भ्रातरं निशुंभं देव्या च
ण्डिकया निहतं ध्वस्तं स्कंदं मारितं दृष्ट्वा विशोकबले चसैन्ये
हन्यमाने ॥ वर्त्तमाने सामीप्ये वर्त्तमानवद्वेति कर्मणि लटः
शतृ ॥ कुद्धः क्रोधाविष्टः सन् देवीवचः
वचनमब्रवीत् ॥ बुद्धिकर्मवचः ॥ देव्यानिशुंभो निपातितइ
ति व्यपदेशमात्रमेतत् स्वयं खलु मे प्राणभूतः स्वयं निहतो हंतमे प्राणाएवतयाहताः किमतः परमेव शिष्टमिष्ट
मिति स्वयं तु प्राणसंमितमिहकं ॥१॥ ॥ बलावलेपादुष्टत्वं मा दुर्गे गर्वमावह ॥ अन्यासां बलमाश्रित्य
युध्यसे यातिमानिनी ॥२॥ ॥ शुंभोदेवीमाह ॥ हे दुर्गे ह
दुष्टे सर्वदानवनाशिनी यत्त्वं गर्वमहंकारं मा आवह
गर्वमाश्रय ॥ गर्वमिदयत्तामात्रं कुरु नायं गर्वो वसरः

सिद्धसर्वसंपदः महाभूतयः महाबलाः महाबिंशाः सै
नीतियद्वतसंपेसुर्थः॥ अथवा जगद्देलजगति एके बाहुं जगति
एकेव जगतीहं अत्रयेकेसती अत्रअस्यालकस्यां मयिज
गसाएकेन स्थिता यांसती अथवा अत्रास्यालेव स्थी
जगसामपि एकेन स्थिता यांसती मतो जगतीः सका
शाजगतीतामतः सकस्मात्त्वं अपरा द्वितीया कृतिः कृ॥
ममस्यात्न काचि॥ तस्मान्मज्जसो रेक्या हे दुष्ट हे अदर
यकेशुंभ इतः पश्य इतोवलोकयेतः महाभूतयः बला
ण्यादयः शक्तयः महाप्रभावाः मुसंजोमयः मयोमाय
दिर्तं मयानिहता स्यास्तलदुर्गे वेति शुंभाभिप्रायं तद
मित्तु॥ देवी पाहिबदेस्कृदेवीप्रतिअन्यभाषि प्राणा
स्यक्तो कास्त्वाभी विधीयते॥ बलावलेपादिति॥ बलाव
लेतु दुष्टे इसेकंपदं संबुध्यतं चेतत्तत्र॥ हे बलावलेपा
दुष्टे हे दुर्गसा लुंगवेदपंडिता॥ आत्रमंकुरु अवले
पोऽहंकारः असमातसगनेजाड्यं दर्पः विषु॥ आसनं

दि भिव्याप्य अस्तिसततेः छ्यतिआह॥ बलेसैन्ये सामर्थ्ये च वि
षयेअवलेपोगर्वोहंकारो दर्पः बलावलेपः बलावलेपेन बले
बलेपिआत्मसंतं॥ सद्भ्यानुभागतः उद्भोतावः सबला
वलेपात्देवः उपद्रवकारी तस्मिन्विषये दुष्टाहं साहंकृति
बलावलेपात्॥ दुष्टइसेकंपदं॥ तस्याः संबोधनं हे बलावलेपा
त्दुष्टे॥ किं विशिष्टः चेमालक्ष्मीलोकेनाता॥ किं विशिष्टेन
वेअस्यासंदिग्धेतत्पदमाकारोतं प्राणिहितमुत्पाद्य हि
सकं॥ अन्सप्राणने॥ अनचेत्यनइत्ययं धातुः॥ आनिप्राणि
यनः प्रचाद्यजंतः॥ अनायप्राणिनहितः अस्यप्राणिहितः
मुन्यादिः पाणिनकर्मणिअनंदयाच्छंदसोविद्यप्रयोगतो
भाषायांचस्यात्॥ तेअप्यप्राणिहितमुत्पादिनस्यंतिनअते
नयंतिनाशयंतिअसाः अस्यस्यप्राणिहितस्यमुन्यादेः
व्यासाअहिंसकाहरक्षकाअभ्यासः तेअभ्यासोअकारोतपु
ल्लिंगद्वितीयैकवचनांतपदं॥ सोमुपाभिनिवत॥ प्राणिहित
मुनिजनरक्षणाप्रसंथः॥ येनगर्वेणहतंप्राणिहितः
मुनिजनादिः अंतनाशंननीयतेतंगर्वेसिद्धिचूलोकूर

क्षिणं आ॥ आश्रयेत्युचिसर्थः॥ सा त्वमि कृतं सा का इत्या ह
सा त्वं बलमाश्रिय सामर्थ्यमुपेत्य युध्ये युध्यसे प्रहारैः अनुद
वीचीत आलिनि पथि॥ कथिता सा त्वं अतिमानिनी मानेन जा
यां मानेन मानः भावेध्य सोऽस्य स्याः मानिनी अतितरां
मानिनी अतिमानिनी अयं इजा युक्तमर्थः॥ इह मयि देवी
ष्टार्थो वा विरामः प्रवरो सः॥ संतीति यत्र संतीति वा क्वाप्ये रू
पं पश्ये सर्वं कर्म परयमृगो धावतीति वत्॥ जगतो नाम न्यास्य
स्य अन्य ज्ञाता॥ तज्जगतो नाम वाप्ये कथा अक्रिर व्याप
ता स्वकृत॥ अहं च जगती चैका जगतीमन्मथी यतः दुःखे
चद्धि चाप्ये कं दृष्टि मयत्नयं यतः॥ इत्येति॥ परस्त्रीलो
लुपसे न स्वस्त्रीस्वकाप्यवज्ञतः॥ हंतिवे स्वतो राजा नृणा
मायुः रायं चयस्॥ मद्वाक्यं हि शिवे नोक्तं त्वया यत्कृतं दु
राचरणं॥ अतस्त्वोक्तं कृतया मे हंतव्ये हंतव्ये
इयं कृतायतः॥ द्व्याहं इष्टे सम्यग्भाषितः॥ अथ ये तं
न सं वाक्यं पूर्वे व्यक्तिं भविष्यति॥ ॥ कृष्णिरुवाच॥

सामर्थ्यं गर्वेण अदृष्टा अविकृता विकृतीः हिता तस्य बुद्धे
बलावच्छपादुष्टे इह भयत्राप्यवश्यदावगंतव्यः॥ ३॥ देवु
वाच॥ अथ चेदिकाऽभवा वाचमुच्चारिकर्मवः॥ ॥ एकेनाहं ज
गत्रयं द्वितीयाकामिमापयं॥ पश्येतो दुष्टमय्येव विरोधो म
हिभूतयः॥ ४॥ गहि दुष्टे अस्त्यत्र हे शुंभ अत्रास्मिन् जग
तिभुवनत्रयेपि तमेकेवरकमेवा द्वितीयमिति कृते परमात्मैकपक्षमेकवास्मि॥ यद्वा अहं कारणमायाह
तिश्चेद्रूपं कोऽन्यो एकेवाहमस्मि॥ मम देव्याः द्वितीया अपरा
व्यक्तिः का अस्ति अस्ति चेत् कथं वचनसामर्थ्यात् नैव हे दुष्टे शुंभ
इतः एव इतो न लोकयुष्टाः अलक्ष्मीप्रकृतिज्ञातयः म
हिभूतयः मय्येव देव्यामेव विरोधो मम सतीति॥ मत्कायाद्वि
विधा भूतिरुत्पत्तिः प्रादुर्भावो येषां अलक्ष्मीत्वादि नाचारिक
संज्ञानाता नाशहेतवः यद्वा मम देव्याः विभूतयः कायव्यूहस्थाः सप्त पत्रमृगो धावतीति वद्वा क्वाप्यर्थ
पंक्तिं हे दुष्टे संयता शक्तयः॥ न कायव्यूहसिद्धिस्त

बहुत्वं तथा संहतं उपसंहतं च तानि बहूनि ब्रह्मा ण्ड
वृत्तिरूपा न्यपसंहृतानि मया तस्मादहमेव ति
ष्ठामि हे शुंभ त्वं अजो ये युद्धे स्थिरो भव यत्तदिति बहु
विसामान्यमयक्षपरं वचनं यानि बहूनि रूपाणि
अस्थितानि तानि अहं तव संहृतानि बहूनि रू
पाणि उपसंहृतानि वर्जितानि मयेत्यर्थः ॥ तस्माद
हमेव तिष्ठामि अजो युद्धे त्वं स्थिरो भव ॥ अस्ति
ते तिरुहसा कर्मकसूत्रेण लिष्टः कर्वरिकः अ
जो इयं तत्पदं ॥ काकाक्षीगोलिकान्यायेनोभय
त्रापि संबध्यते ॥ अहमेव तिष्ठाम्यजो ॥ अ
जो त्वं स्थिरो भवेति उभयत्रापि संबंधः संभवा
दुक्तः ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ सुमेधाः सुरथमु
चिवानुचे ॥ ॥ ततः प्रववृते युद्धं देव्याशुंभस्य
चोभयोः ॥ पश्यतां सर्वदेवानामसुराणां च दारुणं ॥ ७ ॥

ततो नेलं देव्याश्चंडिकायाः शुंभस्य चासुरस्य उभयोः
युद्धं प्रववृते प्रावर्तिष्ट ॥ दारुणं युद्धं सर्वेषां देवानां
सर्वेषां असुराणां च परमतामयं जोदयतामुभयेषां
दारुणं भयंकरं घोरं ॥ यदि शुंभो जेष्यति तदा देवानां
शुंभतो भयं स्यात् यदि देवी जेष्यति तदा असुराणां
देवीभयं स्यात् तस्मादुभयेषां दारुणं ॥ यद्वा पश्य
मि अत्र चोत्तरत्र दारुणं भयहेतुस्तद्युद्धमित्यर्थः ॥
उभयशब्दः संख्यावाचित्वात् सर्वनामत्वाच्च वाच्यलिं
गः अतश्च उभयोर्देव्याः शुंभस्य च ये लिंगे यद्वा
स्यातां इति इहोभयशब्दस्य स्त्रीपुंसलिंगतायां त
था ॥ ॥ शस्त्रवर्षैः शितैः शस्त्रैस्तथा चास्त्रैः सु
दारुणैः ॥ तयोर्युद्धमभूद्भूयः सर्वजगद्भयंकरं
स्यद्बहुतरमित्यर्थः ॥ केचित्पाठे तु सुरथस्य
राज्ञः संबोधनं हे भूयहे राजन् सुदारुणैः शस्त्रवर्षैः

बाणवृष्टिभिः तयोः भृशं बहुतरं सर्वलोकभयंकरं
युद्धं तयोरभूत्॥ तथा तद्वत् सितैः सुदारुणैः घो
रतरैः अन्यैः अमंत्रपूतैः सायकैः क्षिप्तैः बहुयो
बहुतरं सर्वलोकभयंकरं युद्धं तयोरभूत्॥ आयु
धभेदैर्बहुभेदैः आयुधसाम्यात् युद्धसाम्यं
तथास्त्रैश्चैव दारुणैः रिपुतापैः सर्ववाथः॥ लु
लुजातीये रायुधे सो युयुध्या तेदेवीच शुंभश्च
भृशं॥ ८॥ ॥ दिव्यास्त्राणि शतशो मुमुचे यान्य
थांबिका॥ बभंज तानि दैत्येंद्रस्तत्प्रतिघातकर्त्ता
भिः॥ ९॥ ॥ अथांबिका देवी दैत्येंद्रविषयाणि शा
तशस्तत्प्रतिघातकर्त्तृणि दिव्यानि॥ दिव्यानि सममंत्राणि
सदेवतानि अस्त्राणि मुमुचे॥ प्रयुयुजे॥ प्रयुक्तव
तीत्यर्थः॥ तानि दैत्येंद्रः शुंभः तत्प्रतिघातकर्त्तृभि
तत्तदस्त्रविरोधिभिरस्त्रैः बभंज॥ भंजोऽमर्दने॥

दिभिः लीलयैव अप्रयत्नेनैव बभंज खंडयामास॥ अ
द्रिशब्दादस्त्रैः अबभंज लीलयाविलासेन चूर्ण
यामास॥ इति शेषः॥ चारणराज॥ तदादिभि
रस्त्रैः परमेश्वरी परमेश्वरी॥ अथ ज्ञातेराय कर्मणि
वरं ब्रूहि पश्चाद्यः॥ ॥ ततः शरैस्तैर्विमाद्या
दयत्सोसुरः॥ सापि तं कुपिता देवी धनुश्चिच्छेद
चेषुभिः॥ ११॥ ॥ ततः दिव्यास्त्रभंजनादनंतरं
सः असुरः शुंभः देवीं चंडिकां शरैः शरैः रसस्या
तिशरविताने शरसमूहैश्चाच्छादयत् छंदसं
वरणे चुरादिराङ्-एवः लुङ्॥ छादयामास॥ णि
चश्चमीमने पदं॥ सा चंडिका पि तत् कुपिता तदिति
हेतोः अथ क्रुद्धा सती शरैस्तैराच्छादनाद्धेतो
कुपिता क्रोधं विलासंती इषुभिर्बाणैः धनुश्चा
पं शुंभस्य शरासनं चिच्छेद खंडयामास॥ क
बमार्गणशराः पत्रीशेषइषुद्वयोः॥ इषुभिरिति

बहुवचनं पुनः पुनर्धनुः छेदं पुनः पुनर्धनुर्धनुश्छे
दं धनुश्छेदं संसूचयितुमाधिक्यं॥ अन्यथैकस्य धनुषः
छेदकर्तव्ये धनुश्चिच्छेद चेत्पुनरादेव त्रयादनंतरं धो
धरशक्तिमादेवी॥ ११॥ ॥ चिच्छेद धनुश्चिच्छेदेत्यस्य
थाशक्तिमथादद॥ चिच्छेद देवी चक्रेण तामप्यस्य कू
रस्थितां॥ ॥ अथ देवेंद्रः शुंभः धनुषि शरासन
देव्या चिच्छेदसति तथा प्रकारेण चंडि तस्मिन्सति तथा
तद्वत् शक्तिमायुधमादद॥ समादद संजग्राह॥ अथ
देवी अस्य शुंभस्य करे स्थितो प्रेषस्तु गृहीतां तामपि श
क्तिमपि चक्रेण युधेन चिच्छेद आच्छादत्॥ करे स्थित
मिति पाठे तु करशब्दउक्तिता करासन्कराशब्दउड्डीया
ओतीशक्तिं चक्रेण चिच्छेद॥ चंडी चकारे सर्थे॥ अपि
शब्दउक्तार्थसमुच्चये॥ प्राक्धनुश्चिच्छेद तद्वदशा
क्तिमपि तां चिच्छेद॥ समादद इत्यपि पाठे सएवार्थः
कारुसामर्थ्ययोः शक्तिः॥ १२॥ ॥ ततः खड्गमुपादा

शतचंद्रचभानुमत्॥अभ्यधावत वेहंतुं देसानामधि
पेश्वरः॥१३॥ ॥ ततः क्रमिछेदनानंतरं देसानामधि
पाः धूम्रलोचन चंडमुंड रक्तबीज निशुंभादयः तेषा
मीश्वरः स्वामी शुंभः रक्तं चंद्रहासं उपादाय भानुम
त् किरणयुक्तं शोभाच्छितं लिखिताश्चित्राः चंद्राः य
स्मिन् फलके तत् तच्चंद्रफलकं चोपादाय गृहीत्वा तां
देवीं हंतुं अभ्यधावत् अभिदुद्रुवे॥ धातुगते कृदेयाः स्व
रितेत्वाद् आत्मनेपदं॥ देसानामधिपेश्वर इत्येकपदम
ते नामप्रसिद्धिः ख्यातिः कीर्तिः न नामअ नामअ
प्रसिद्धिः ख्यातिः अकीर्तिः अनामधीयते येषु अ
नामधयः अकीर्तयः धूम्रलोचन चंडमुंड रक्तबी
जनिशुंभादयो देसाः अकीर्तिभाजः देसेषु अनाम
धयः देसानामधयः तां देसानामधीनपातिरक्ष
ति देसानामधिपः अतो नुपसर्गचिः देसानामधि
पश्चासावीश्वरश्चेत्यधिपेतः शुंभः देसानामधि

प्रतियोगैः खंडयामास॥ आग्नेयास्त्राणि वारुणास्त्रैर्विरो
धीनि वारुणास्त्राणि वायव्यास्त्रैर्विर्मितानि वायव्या
स्त्राणि पन्नगास्त्रैः पवनास्त्रैर्विर्मितानि पन्न
गास्त्राणि गरुडास्त्रैः पन्नगास्त्रैर्विर्मितानि च
कार॥ इमान्यान्यपि प्रहस्त्राण्यस्त्राणि रणास्त्रैर्वि
द्धान्यवर्गंतव्यानि॥ शतशतशतशः संस्थे कथं च
नाश्चर्यं सार्थं शस्त्रं॥ दिव्यानि च प्रागव्या गुरुचू प्रति
वोचत्रु शेषिकं मुक्तं चेमुक्तु प्रक्षिप्ते॥ तेषां व
काप्रयुक्तास्त्राणां प्रतीघातः विघातः उपसर्गस्य घ
ञ्मनुष्यवदुक्तं दीर्घः॥ तस्य कर्तृणि प्रहस्त्राणि
तैः जनिकर्तुः प्रकृतिरिति लिंगसमासः॥ ९॥
मुक्तानि तेन चास्त्राणि दिव्यानि परमेश्वरी॥ वक्त्रं जघ
ल्ये वोग्रहुंकारोच्चारणादिभिः॥१०॥ ॥ परमे
श्वरी चंडिकादेवी तेन च शुंभेन मुक्तानि प्रेरितानि
दिव्यानि दिव्यभावाण्यस्त्राणि उग्रहुंकारोच्चारणा

वारुकरामकलं रथरूपं चर्मणो सपपद्यते धनुवामुक्तै
रक्षितैः प्रेषितैः ॥ कुरंटकेतु बाणः स्यात् बाणो
बाहुसुतेपरे ॥ धनुर्ग्रहणादत्रशरे बाणो विवक्षि
तः ॥ सर्वेवेव्याप्य चारे चस्याद्रोषणमर्थवत् ॥२४॥
अश्वांश्च पातयामास रथं सारथिना सह ॥२५॥
सादेवीतस्य शुंभस्य न केवलं रथं चर्म चचिछे
द ॥ अपि तु अश्वांश्च छित्वा चारैः पातयामास ।
सारथिना सह यंत्रा सारूढं रथं चस्यंदनं च पात
यामास व्यसुं च वयसं निवेशातं प्रभंशयाच्च
कार ॥२५॥ ॥ हताश्वः स तदा दैत्यश्छिन्नधन्वा
विसारथिः ॥ जग्राह मुद्गरं घोरं मृत्युकालाग्नि
सन्निभं ॥२६॥ ॥ तदास्य शुंभो देवस्य तया
दत्तं महाहवे ॥ हताश्वः नष्टरथः छिन्नधन्वा भग्न
शरासनः विसारथिश्च व्यसुः सारथिर्यस्य स

विसारथिः एवमवस्थः सन् रथमंबिकानिधनो
द्यतः ॥ अतएव भीमं घोरं भयंकरं मुद्गरं लोहमयं घ
नं नामायुधविशेषं जग्राह ॥ उपादत्ते ॥ कुद्यनेमु
द्गरथनौ ॥ मुद्गिरति ग्रस्ते मुद्गरः घनः ॥ वाद्य
मुस्ते तु दस्तं द्वे घनः स्याल्लोहमुद्गरे ॥ छिन्नधं
न्वयस्य स छिन्नधन्वा अंबिकाया निधनं मृत्युं
तत्र उद्यतः इति शुंभो मिधातव्योर्थः ॥ अंबि
कायास्कारणात् प्रक्षव्यनिधनं मरणं तत्र उद्यतः
उद्युक्तः इति तु देवीपानिवदानि धनयोर्थः धन
धान्येति एवोधिनी मरणार्थः भावे ल्युट् ॥ निव
तं धनमतोत्र वानिधनमित्यपरे व्यग्रहीषु ॥ अं
तानाशो द्वयोर्मृत्युर्मरणं निधनं स्त्रियां ॥२६॥
चिक्षेप तत्तस्य मुद्गरं निशितैः शरैः ॥ त
थापि सोप्यधावत्तं मुष्टिमुद्यम्य वेगवान् ॥२७॥

आपतत: आढौकत: तस्य शुंभस्य मुक्तै: शितै:
शरै: आपतनं नाम आयुधं निशितैस्तीक्ष्णै:
शरै: देवी चिच्छेद॥ तथापि भग्नमुक्तै: सन्नपि
सशुंभ: वेगवान् बलवोपेत: सन् तां देवीमभ्यधा
वत॥ हंतुं मुष्टिमुद्यम्य आढौकत॥ सर्वे वैगि
तायं॥ तथा वादेशो वक्तव्य:॥ यद्वा धातुगति
शुद्धो: स्थिते चादुभयं पदे॥ लक्षपद्ध्यां रिच्च
यां पुंसि पुष्टिसक्त: प्रकीर्तिता:॥१७॥ ॥ सम्मुष्टि
पातयामास हृदये देसपुंगव:॥ देव्या:॥१८॥ ॥
स देसपुंगव: शुंभ: श्रेष्ठो देस: युद्धे देव्या: हृ
दये वक्षसि मुष्टिं स्तिपद्धा अंगुलीसंनिवेशं य
द्वा अंगुलीग्रंथिं पातयामास॥ प्रयुक्तवान्॥ अ
ङ्गीवे मुष्टिरलिद्वौ प्रमान्गो: पुंगव: गौ: सिद्धि
तलुकि लिट च॥ सम्मासंत: देस: पुंगव इव बलवा

पेश्वर: अनामयं: उस्तन कर्मण्यधिकरणे चेति च घञ्॥ ॥१३॥ ॥
तस्या मत तएव आयुधं रक्षं चिच्छेद चंडिका॥ धनुर्मुक्तै: शि
तैर्बाणैश्चर्म चाकेकरामलं॥१७॥ ॥ चंडिका देवी
तस्य आपतएव सत: आपतनशीलस्य तस्यैव शुंभ
स्य आयुधं तद्वक्षण एव तदा छेदं॥ तस्मिन्नेव धनु
र्मुक्तै: चापात्प्रेरितै: शितै: तीक्ष्णै: बाणै: अ
र्कैकरामलं अर्कस्य करै: संगतै: रालिप्तवत् प्रतिफलि
तार्ककिरणत्वादमलमुज्ज्वलं चर्म च फलकं
चिच्छेद॥ बाणैरितिबहुवचनात् स्वप्न: फल
कूर्चयोर्बाणकारितस्तूच्यते॥ फलकं स्त्रीफ
लं चर्म॥ चर्ममयत्वाच्चर्म॥ वर्णयोरर्पितयोरप
नीतपिधानत्वात् प्रतिफलितार्ककरसंपर्कस्वभा

सावेगेन अतर्कितबलेन च॥ पुनस्तथैव निपतनास्त्रा
भिवउत्थितः उदस्थात्॥ उच्चैः स्थितिमाप॥ अतार्
तेतुसहसाअव्ययं सहोबलं चेदनव्ययं तथा चसह
साकृतमित्यत्र ओजः सजोषः स्तमस्सरतीपापअ
नुक्त॥ सदैश्वराजः स्रहसातथापततात्यागीवपुन
स्थितएवअतर्कितमुदस्थादेव॥२०॥ ॥उत्पस
चप्रगृह्य चैर्देवीगगनमास्थितः॥ तत्रापिसानि
राधारायुयुधेतेन चंडिका॥२१॥ ॥महीतलादुप
यउदेसउद्धीयदेवीप्रगृह्यगृहीत्वाउच्चैः गगनं चा
कात्रमास्थितः अरूढवान् आश्रितः आढ्ः प्र
वोत्तिष्ठतेः सकर्मकादेगस्यर्थकर्मकस्त्रेणक
तीरिक्तः॥ आस्थितवान्॥ आढ्ः स्थः प्रतिज्ञानम
र्थः गगनस्थतयेन प्रतिज्ञातवान् आश्रितवा

नित्यर्थः॥ तत्रापि गगनेपि सा चंडिका देवी निराधारा निरधि
करणा सहयेन बलेन शुंभेन सह युयुधे॥ युधसंप्रहार
अनुदात्तेत्वात्मनेपदं संप्रदहार॥ यद्वा तत्रापि ग
गनेसा आनिराधारा अंतर्गतब्रह्माणी वैष्णवी को
मारी रूपाच हंसगरुडमयूरवाहनतया साधार
सहितेव चंडिकेति सहृदयदहस्यमहनीयं॥ यद्वा
निश्चिय निषेधयोः निश्चयश्चाबोध्याध्यवसा
यः निराधारा अतएव सर्वशक्तिसमन्विता शत्रुनु
पसंहरिष्यामिति निश्चयज्ञानाधारा चंडिका॥
यद्वा चंडिकाशब्दब्रह्ममंत्रस्तत्वमंत्रतत्वं च चंडिका
चंडिकाचाकारस्तु आकारास्तु पंच विभुविभूच निरा
धारमिति विभुश्चेयं देवतासर्वोऽ॥ तथा युक्तमे
वैतत्तत्र चंडिकादेवी निराधारेति॥२१॥ ॥ निय
ुद्धं खे तदा देवैश्चंडिका च परस्परं॥ चक्रतुः प्रथ

सप्त०

मं सिद्धमुनिविस्मयकारकं॥२२॥ ॥तदा तस्मिन् गगना
रोहणकाले प्रथमं प्रथमतः खेगाकारो देशः शुंभः
चंडिका च दुर्गा परस्परमन्योन्यं निर्युद्धं वा युद्धेना
म प्रथमयुद्धं चक्रतुः चक्रातेविदधाते॥ कीदृक्
निर्युद्धं सिद्धमुनिविस्मयकारकं॥ सिद्धाश्च मुन
यश्च सिद्धमुनयः ननु च द्वंद्वे पिपूर्वस्यात्॥ नैतत्
प्राप्तस्य चाचाप्याख्येयेति॥ यद्वा सिद्धैः सहिताः
मुनयः सिद्धमुनयः तेषां सिद्धानां प्राप्ता खिलं सि
द्धिसिद्धानां विश्वावसुप्रभृतीनां मुनीनां च नारदादी
नां देवर्षीणां परपरां विस्मयस्याद्भुतस्याश्चर्यस्य
कारकमुपजनकं इह केचित् सिद्धमुनीयं युद्धं येटू
निर्युद्धं तन्निर्युद्धं प्रथमं च कुरिप्रथः॥ केचित्
प्रथमं प्रपनीय प्रथमं पेतुः केचित् प्रथमं प्रपनी
य प्रथमं पेतुः कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नो द्वे भवतः

१२

१२

न देहपुंगवः स्थूलस्पदे व्याघ्रपुंगवर्षभकुंजरः॥ सिं
हरोगद्वंद्वनागघाः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचरैः॥ उपमितं
व्याघ्रादिभिः सामान्यप्रयोगे समस्यते॥१९॥ ॥ तं
चापि सा देवी तलेनोरस्यताडयत्॥२९॥ ॥ सा च
देवी तलेन करतलेन च पेटतलेन तमपि शुंभमपि
उरसि वक्षसि अताडयत्॥ ताडि आघाते॥ चुरादिः क
र्तरि लङ्॥ अतीताडत्॥ अस्त्रीतलं भथो देशस्वरूपे
पृष्ठे करे॥ वितस्तौ च चपेटे च तलोपाज्यारक्षणे
तलं॥२९॥ ॥ तलप्रहाराभिहतो निपपात महीत
ले॥ सदेशराजः सहसा पुनरेव तथोत्थितः॥३०॥
सदेशराजः देशानां राजा शुंभः राजाहःसखीभ्यष्ट
च्समासांतः देवीकृतेन तलप्रहारेण चपेटघा
तेन अभिहतः वक्षसि ताडितः महीतले पृष्ठेन नि
पपात॥ प्रभंजरा॥ अथ सदेशराजः शुंभः सहस

१सा

मासेऽपि सभ्यपच ॥ इह उ सा य ॥ उ सा य ॥ उत्क्षिप्य
इति पाठे त्रये ॥ वमुञ्चन्नवस्था नेरयादेशः ॥ क्षिपन्नेर
॥ किंदू ॥ २३ ॥ ॥ सा क्षिप्तो धरणीं प्राप्य मुष्टिमुद्यम्य
वेगितः ॥ अभ्यधावत दुष्टात्मा चंडिकां निधनेच्छया ॥ २४ ॥ दे व्या वधाय राक्षसः सदुष्टात्मा मुष्टि
मुद्यम्य धरणीं प्राप्य वेगितः संजातवेगः सन् ॥ वेगत
इति पाठे वेगात् ॥ वेगवानिति पाठे वेगयुक्तः सन् २३
चंडिकां निधनेच्छया मुष्टिमुद्यम्य उत्क्षिप्य अभ्य
धावत ॥ चंडिकामहं मुष्टिमुद्यतं न बिभेमि
रक्षेन आहवनुआढोकृत ॥ मुष्टिमाहेतुमभ्यागत
वत ॥ धातुगतिरुद्योः स्वरितेत्वात् आत्मनेपदं
ततः चंडिकया निधनं मरणं तत्रेच्छया यतः
मुष्टिमुद्यम्य वेगादभ्यधावत इति कुंभोद्भवः

देवीसखीव्यथेस्तु चंडिकायाः सकारगत् ॥ अभव्यं मरत्
निधनं मरणं तत्रेच्छया यतः अभ्यागच्छत् ॥ अन्यथा पि
ताभ्यविगवदसो निम्रियेतेवेति ॥ दुष्टः आत्मा स्व
भावो यस्य स दुष्टात्मा आत्मा यत्रो धीतत्वुद्धिः स्वभा
वो बलवर्म चो तैं भाव्यां तं ततो देवी सर्वदेवजने
श्वरः ॥ जगत्यां पातयामास शिलाशूलेन वक्षसि ॥ २५ ॥
जानानामीश्वरो राजा सर्वेषां देवानां जनेश्वरः राजा
ततो देवी सर्वदेवजनेश्वरं सर्वसुरपतीं आयांतं
कुंभं वक्षसि उरसि शूलेन भित्वा विदार्य ॥ जगत्यां
भूमौ पातयामास पातयां चकार ॥ जगति जगति
दोषिरोपि क्षिप्तावपि ॥ २६ ॥ ॥ सगतासुः पपा
तासौ देवी शूलाग्रविक्षितः ॥ चालयन्सकलां
पृथ्वीं साब्धिद्वीपां सपर्वतां ॥ २६ ॥ ॥ दे व्या॰

२३

॥ २४ ॥

॥ २५ ॥

शूलमायुधं तस्याग्रेतेन विशेषेण क्षितः हिंसितः हतः ताडितः क्षिप्तः हिंसायां द्वावपि णां तेन नादीतेन क्षिप्तः क्षतः इति पाठद्वयं॥ कर्मणि क्तः अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति तेन शुंभः गतासुः निर्गतप्राणः सन् ऊर्ध्वमूलोपपतप्रभंशाकं कुर्वन् सकलां पृथ्वीं चालयन् स्थानांतरं प्रापयन् कंपयन् तां पृथ्वीं अब्धयश्च सप्तद्वीपाश्च सप्ते सैश्च सह वर्तमानां तां साब्धिद्वीपां पुनः निदधौ॥ पृथ्वीपर्वतैः सह वर्तमानां सपर्वतां॥ चालयन्निति चलकंपने णिचि कंपने चलमितः॥ वायुश्चालयतः॥ वल्लीः कंपयति अन्यत्र नमितः॥ वायुश्चलयति वारिदश्रेणीं देशांतरं प्रापयतीत्यर्थः॥ अत्र तु स्थानांतरप्रापणं धात्वर्थः॥ तेनात्र

समासवच्च बहुलमिति शुद्धमो॥ परस्य क्रियां परः करोति परस्मादपि परः परस्परः॥२२॥ ततो नियुद्धं सुचिरं सुरारातेर्न विकासह॥ उत्पाट्य भ्रामयामास चिक्षेप धरणीतले॥२३॥ अंबिकादेवी तेन शुंभेन महासुरेण सह सुचिरं विस्तरकालं नियुद्धं बाहुयुद्धं कृत्वा निर्वृत्तं ततो नंतरं पश्चात् तं शुंभं देवी उत्पाट्य उत्क्षिप्य चरणमुष्टया भ्रामयामास॥ ततो भ्रामयित्वा तं शुंभं बलवत्याकारणोर्ध्वं सो भ्रामयित्वा धरणीतले भुवि चिक्षेप चपातयामास॥ इह भ्रामणे विसंतयाभि तं कुरु इति कुरुवत् भ्रमयामास तिसतपः पाठः॥ यद्वा वेसलुवर्ग मितां कुरुवः साच व्यवस्थितविभाषा तेन क्वचित् प्रयोगे बुरणादौ संक्रामयतीति वद्भ्रामयामा

यच्छ॥ निर्मलं विपाप्मु अक्षवत्॥ असौ तु विश्वमयो बंधु
स्तस्मै सर्वत्र अखिलाखिलो निः शेषाः विष्टमा
नुचनं जगत्॥ स्वच्छस्य भावः स्वास्थ्यं जीवति शुभे
एतद्वैपरीत्यमभूद्विश्वस्येति भावः॥२७॥ उ सा
तमेघास्तोल्काये प्रागस्तं तेमयुः॥२८॥
प्राक् शुभासुरमरणात् पूर्वं॥ तोल्काः सहिताः ये
उपातमेघाः आसन् ते धुनाशुभासुरे व्यस्तकृते
सति तामंगतिं ययुः॥ शुभाशुभसूचकउपातः
तदर्थमेघास्तन्मेघाः देवलोकशुभाय दैत्याश
भाय चागताः ते मेरांतिमगमन्निति भावः उल्काः
ज्वालाः स्त्रीलिंगउल्काशब्दः यदभ्यधुः॥ लकारा
फालिकारिका धातकीपंचकाटकी॥ सिंधकारा
रिकाहिका प्राविकोल्कापि पीलिका॥२८॥ सरि
तोमार्गवाहिन्यस्तथाशुभे निपातिते॥२९॥ दैत्याशु
भे निपातिते सति तथा अनाकुलाः स्वरितोनघः

मार्गवाहिन्यः मार्गोदद्वयाः आसन् पूर्वमाकुलत्वान्नघाः
दिवताः स्वस्वप्रवाहसहिताः उत्पथगामिन्य अधना
तद्वैपरीत्यमितास्ताइतिभावः मार्गं चहंति स्वरंती मा
र्गवाहिन्यः सरितोमार्गवाहिन्यस्तथा॥ नंतत्र पातिते॥ पातिते
इति पाठांतरे पिंसएवार्थः॥ दैत्यतत्रतस्मिन्शुभे
पातिते पाठांतरे सरितो मार्गवाहिन्यः अस्तु अस्त
ईति-कोरूपं॥२९॥ ततोदेवगणाः सर्वे हर्षनिर्भर
मानसाः॥ बभूवुर्निहते तस्मिन् गंधर्वोल्लिंतजयुः॥३०॥
दैत्यतस्मिन् शुभे निहते मारिते सति ततो देवतः
सर्वदेवगणाः त्रलविच्छुभ महेश्वरे द्रष्टव्यः सुखसमा
हाः हर्षनिर्भरमानसाः निशेषेणभरः पोषः पूर्ण
ताय त्रलानि निर्भराणि हर्षणसंतोषेण निर्भ
राणि पूर्णानि मानसानि येषां ते तथोक्ताः
बभूवुः आनंदपूर्णहृदयाः समजनिषतेमर्थः

अथवा ते सर्वे गंधर्वाः हाहाहूहू [illegible] तयः हर्षनिर्भरमनसः संतः ललितं मनोहरं यथा स्यात्तथा देव्याः पराक्रमं जग्मुः ॥ गायंतीस्म ॥ गीतमुक्तावाद्यं च चाह ॥ ॥ अवादयंस्तथैवान्ये ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥३१॥ तथा अन्ये अप्सरोगणाः देवगणविशेषाः अवादयन् ॥ तथा अन्य एवाप्सरोगणाः ननृतुः देव्याः शुंभे निपातिते दिव्यानि वाद्यान्यानदद्वादयन् ॥ अपरे देवगणाः अपरे तु अप्सरसां सुवर्णाभरणानां गणाः ॥ ननृतुः नृत्यंतिस्म ॥ ३१ ॥ ॥ ववुः पुण्यास्तथा वाताः ॥३२॥ ॥ तथा शुंभे देव्या निपातिते सति वाताः पुण्याः शीतमंदसौरभ्ययुक्ताः ववुः वांतिस्म ॥ पुण्याः रजःशून्याः ॥ ३२ ॥ सुप्रभो ऽभूद्दिवाकरः ॥३३॥ ॥ तथा शुंभे निहते सति दिवाकरः सूर्यः सुप्रभाः सुतेजस्कः अभूत् ॥ ३३ ॥ जज्वलुश्चाग्नयः शांताः ॥३४॥ ॥ अग्नयः आहवनीयादयः

मिश्राभावात् ऋस्वाभावः ॥ कश्चिदाह ॥ चलने चालतं करोति णिचुलट् रा तु प्रयत्नः प्रयोजकव्यापारा भावात्पि ॥ शेषसंभवादिति ॥ तन्न ॥ मृतस्यापि उपचरस्यभावाद्वा प्रयोजकव्यापारसंभवात् ॥ मृतः पुत्रो मातरं रोदयति धनमानंदयतीति वः मृतो चेत्तयोरथ न प्रयोजकव्यापार इति प्राग्ऋ एव अभावाभावयोर्वाथ आश्रयितव्यः ॥ २६ ॥ ॥ ततः प्रसन्नं प्रखिलं हते तस्मिन् दुरात्मनि ॥ जगत्स्वास्थ्यमतीवापि निर्मलं चाभवन्नभः ॥ २७ ॥ ॥ देव्या चंडिकया तस्मिन् दुरात्मनि शुंभे दैत्याधिपे हते सति परासुकृते सति ततो हेतुतः अखिलं विश्वं प्रसन्नमभवत् ॥ एतदेव स्फुटीकरोति ॥ जगत् लोकः कर्तृ स्वास्थ्ये स्वस्थतां अनाकुलतां अतीव अतिशयां अपि प्राप्तं अभूत् आकाशं कर्तृ अतीव अ

यज्ञहिपस्य दक्षिणाग्नयः शांताः धूमरहिताः निर्म
लाः संतः ऊर्ध्वं ज्वलंति स्म ॥ शुंभनिहतेय
ज्ञाः प्रवृत्ताइतिभावः ॥ ज्वलदिशो लिटः सु ॥ कर्ण
शंखादिध्वनितस्वनाः ॥३५॥ ॥ शुंभनिहतेस्म
तीदिग्ध्वनितस्वनाः उ सातशब्दाः शांताः उपशां
तिमगुः शांतदिग्ध्वनितस्वनाइत्येकपदपक्षे
शांतीश्चतेदिग्ध्वनितस्वनाश्चेतिकर्मधारयः
दिशामुपलशब्दाः शांताइत्यर्थः ॥ अथवादे
शार्दिताः दिग्देवताः साक्षेहाहाकारादिध्वनिताः
स्वनाः देयशब्दाः शांताइत्यर्थः ॥३५॥

श्रीमद्राजाधिराज श्रीमत्तोमरान्वय श्रीमदुद्ध
रणात्मज शांतनुचक्रवर्तिविरचितायां शांत
नवां चंडिकामाहात्म्यटीकायां शुंभवधवि
धुपवर्णनं द्वादशमध्यायः ॥१०॥ ॥ ॥

तो

संजातोयासां ताः कारिताः विशेषेण कारिताः विकारिताः
ताश्च ताः विकारिवक्राङ्ग्यः विकारिताराः येषां ते विका
रिवक्राङ्ग्यविकारितारा सुराः विकारिवक्राङ्ग्यविका
रितांसा इति पाठे तु सुराः इष्टा उरा आदि कारिवक्राङ्ग्यः
विकारिताश्च भवंति गंभे त्रोनुजशिरसं तश्च कर्मधारय
दिव्यैः सिद्धैः वाः महांतः आर्मा सुराः तेषां इंद्रः श्रेष्ठः सुरेश्वर्यं
सुरैः सिद्धैः ईशः तेसुराः इतु परा ज्ञा प्रतिकरः कः वह व्याहु
तिवह्निः सपुरुषः मोग्रथायीयेषां ते तथोक्ताः कालो नाम
षिः तस्यापि पुंस्त्रीलिंगमाश्रिपाठात् कालस्य ग्राह्यादि
वर्तमानत्वं सर्वत्रको हि तादृक्ते इति ष्यपित्वात् लुप्तः
कस्यायनारेशः कात्यायनी च कुंतारा ॥ ॥ देवीस्तोत्रस्य वोपयुक्ता नि वाक्यानि युक्तं चैतः ॥ ॥ देवी
प्रपन्नार्तिहरे प्रसीद ॥ प्रपन्नाः अन्ये नेरारणाः
शरणार्थिनः भक्तिनम्राः तेषां विहरे अर्तिः पीडा नां

हरति प्रपन्नार्तिहरा ॥ हरेरनुद्यमाने च ॥ स्त्रियां टाप् ॥ त
सं बुद्धौ हे प्रसन्नार्तिहरे हे देवी त्वं प्रसीद प्रपन्नाभव पा प्रा
दिनासदः सीदभावः ॥२॥ ॥ प्रसीद मातर्जगतोखिलस्य ॥३॥
हे मातः अखिलस्य कृत्स्नस्य जगतः हे जननी देवी त्वं प्रसी
द प्रसन्नाभव ॥ प्रटे कस्तोदाधपटोदर्थ इति वक्तेदेपि
वर्तते वृयार्थ तिलन्नाहरीहातकास्यार्थ मखिल प्रणं ॥३॥
प्रसीद विश्वेश्वरी ॥४॥ ॥ हे विश्वस्य ईश्वरी व्यापकत्वं प्रसी
द प्रसन्नाभव प्रादुर्भव ॥ आश्रीतरा मुक्तमणि वरं इच्छा
पधाय ॥४॥ पाहि विश्वं ॥५॥ ॥ हे देवी त्वं विश्वं पाहि हे देवी
हे वक्षीरूपे च सर्वं जगत् रक्षपारहणे कटः सोपि च ॥५॥
स्वामीश्वरी देव चराचरस्य ॥६॥ ॥ हे देवी त्वं चराचरस्य जं
गमाजंगमा मुक्तस्य जगतः ईश्वरी विद्यमाया सत्या
व्यापिकाजि ॥ यद्वा ईश्वरस्य स्त्री स्वामिनी भवसी ॥ च
मुख्या चराश्च वसचरे सर्वे ईदृ विभाषेक वद्भवति ॥ अ
न्यथा चरगतोपि चाचरः ॥ चरि चलि पति वदि नाम

लाक्ष्यास्यस्येसनेनचराचरंजंगमाप्रामकमेवस्यात्॥ या
जंगमाप्रकृतिरपितत्रश्चतंप्रतितस्याःइश्वरत्वंनस्यात्॥
यस्यस्वयुः चरिष्णुजंगमचरंसाप्रिंचराचरत्॥६॥
आधारभूताजगतस्त्वमेकापृथ्वीस्वरूपेणयतस्थितासि॥७॥
हेदेवीत्वंयतःकारणात्मपृथ्वीरूपेणस्थि
तासिअवतिष्ठसिअतःअतोजगतःविश्वस्यआधार
भूतासिकिंकारणात्मतांप्राप्तासित्वमेकेवलानान्याकिंपृ
थ्वीरूपात्वद्रूपाचपृथ्वीतिभावः॥७॥ ॥अपां
स्वरूपस्थितयात्वयैतदाप्यायतेकृत्स्नमलंघ्यवीर्य॥८॥
हेअलंघ्यवीर्य॥हेशंघतुमशक्यबलेअपांस्वरूप
स्थितयात्वयैकयायतत्कृत्स्नंजगत्आप्यायते
संवर्धतेतदुदीर्यतेयः प्रीवृद्धौजिचू॥कर्मणिल
ट्॥अपांजलानांस्वरूपेणस्थितया॥नलंघ्यवी
र्यंयस्याःसातत्संबुद्धेहेअलंघ्यवीर्ये॥वीर्यंबलंप्रभा

२

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ऋषिरुवाच॥ ॥सुमेधाःसुरथमुवे॥
देव्याहतेतत्रमहासुरेंद्रेसेंद्रासुरावह्निपुरोगमास्ते॥क
यायनीतुष्टुवुरिष्टलाभाद्विकाशिवक्त्रास्सुविकाशिताशा॥१॥
देव्याचंडेनयाकालीयत्रातत्रसंग्रामेयद्वातत्रमहा
सुरेंद्रेशुंभेहतेसतिसेंद्राःइंद्रसहिताःवह्निपुरोगमाः
अग्निपुरःसुराःसुराःदेवाःइष्टलाभात्शुंभनिधनल
क्षणलाभात्संतुष्टाःअतएवविकाशिवक्त्राःदिग्वयु
कोननाःप्रसन्नमुखाःसुविकाशिताशाःसुष्ठुविका
शिताःआशाःदिशोयेषांतेतथोक्ताश्चसंतःप्रसन्न
चित्ताःसंतःतांदुर्गामदिनींकायायनींचंडिकांतुष्टुवुःष्टु
वुस्तुतवंतः॥तुष्टुविरे॥विकाशितवक्त्राबुविकाशिताशाः
इतिपाठेतुकाश्चादिशोतालब्धाःतोषतःकारानकाशो
येषांतानिकाशीनीविशेषेणकाशितानिवक्त्राणीचयै
स्तानिकमलानियास्तांताःविकाशिवक्त्राःताःकाशः

भावः ॥११॥ ॥ तं वै प्रसन्नां भुवि मुक्तिहेतुः ॥१२॥ ॥ हे दे
वीं वै प्रसन्नां ज्ञानवैराग्यरूपां उपनिषदुपदेशपरमा
र्थतत्त्वावगमस्वभावां प्रसन्नां सतीं भवन्तः पुनः पु
नरङ्गीकुर्वन्ति रक्षन्ति प्रादुर्भावं इति यावत् ॥ भूस
तायां स्त्रियामिङ्ग्याऽङ्ग्यङ्गिङ्ग्यः ॥३॥ वेदना दे
शः भुवो रक्षति तामो चनं मुक्तिर्मोक्ष इति यावत् ॥ तस्याः
मुक्तेर्हेतुं कारणं बीजमसीत्यर्थः ॥ भुवि तु हेतुरिति वा पर
भुवि भूमावित्यर्थः पुष्यमो वस्तिवत्तु ज्ञानं ज्ञानादेव मु
क्तिर्हेतुता तस्यान्यस्या दिस व्यासपरिजिहीर्षोर्भवि
ष्णतः ॥ अथ यद्वदतो गजानिल प्रतिपत्ति भोरप्रदोष
पतिरतिदुष्टतिहरेति भुवीति पृथग्पदत्ता मुक्त्यतां
मुक्तदोषपरिजिहीर्षुणा तु विलुप्तहेतुरिति कं पदमिति
हेतुर्णकारणं बीजं निदानं तत्रैकारणे ॥१२॥ ॥ वि
द्याः समस्तास्तव देवि भेदाः स्त्रियः समस्ताः सकलाः जगत्सु ॥

त्वयैकया पूरितमम्बयैतत्का ते स्तुतिस्तव्यपरापरोक्तिः ॥१३॥
विद्याः समस्तास्तव देवि भेदाः ॥ हे देवी समस्ताः ऋक्सा
दयो विद्याः तव भेदाः त्वदेकारा एव त्वदंशा एव तस्मा
त्तव त्वद्विद्यातो च परस्परं पार्थक्याभावात् ऐक्यस्तुतिः
प्रवर्तते नकापि ॥ कीदृशी स्तुतिः स्तवनं स्तवः स्तवमर्ह
तिस्तव्यः देशादिस्थायः अन्यथा अचोयतेऽपि चाए ति
स्तुस्तुत्रणक्यपि सति स्तुत्यमिव स्यात् ॥ स्तव्यपरा
परोक्तिः स्तवे स्तवार्हे वस्तुतिविषये परा चापरा चेति
पृथक्त्वं नोक्तिर्यस्याः सा स्तव्यपरापरोक्तिः ॥ तस्मात्
हे देवी त्वं विद्यारूपा सरस्वती रूपेति इयं स्तुतिः पार्थक्याभा
वात् ॥ न घटते ॥ स्तुतिस्तुतेर्वोः पृथक्त्वे सत्यस्तुतिः
प्रवर्तितेऽपि एकत्वे कात्स्तुतिरस्तिभावः ॥ तत्र हि
ब्राह्मी त्वं लक्ष्मीः त्वं सर्वाणी त्वं ब्राह्मणीसा धास्तुतिरि
त्यपि तस्या श्चतस्या श्चतस्या श्चदेव्याः एकत्वे न सो
घटत इत्याह ॥ ३ ॥ ॥ स्त्रियः समस्ताः सकलाः ॥१४॥

देवी समस्ताः सर्वाः सकलाः कलासहिताः चतुःषष्टिकलोपेताः पातिव्रत्यादिधर्मोपेताः सर्गस्थितिसंहारादिप्रतिनियतनैपुण्योपेताश्च ब्राह्म्याद्याः स्त्रियश्च वनिताः तत्रैव भेदाः तत्रैव वांशाः इति का तत्स्तुतिः प्रवर्त्तेत नैव कापि। कीदृशी स्तुतिः स्तव्यपरापरोक्तिः स्तव्ये एव स्तुतिविषये परा चापरा चेति॥ पृथक्त्वे नोक्तिर्यस्यां सास्तव्यपरापरोक्तिः स्तव्यस्तुतेः परं पृथक्त्वात्स्तुतिः परा पृथगिति पाठ्यं निबंधनास्तुतिः को कैः प्रवर्त्तेत अत्र तु ब्राह्म्यादिभ्यः स्त्रीभ्यः देव्याः पार्थक्यभावाद्वा कास्यात् स्तव्यस्तवयोरकत्वकास्तुतिः स्यात्॥ न कापि इति भावः॥ अरोपितगुणवर्जनं स्तुतिः गुणाधिकरणमेकमेव तिस्तुतेर्व्यवृत्तिरिति भावः॥ इह किं बहुनोक्तेन॥ जगत्त्वयैकया पूरितमेव येतरके देवी त्वयापि कयैव मेव या मात्रापि तत्तु जगत्तदरि तं लोप्याद्यि इत्यपि हृतं त्वमेव जगत्॥ जगदेव त्वमिति यन्नैतेकास्तुतिः प्रवर्त्तेत नापीत्यर्थः॥ अन्यदिव गुणा

२ नं

वश्च॥ अरूपा त्वं तद्रूपाश्च॥ उपद्रुतिभावः॥ ८॥ ॥ त्वं वै सर्वा शक्तिरपि तत्रीयी॥ ९॥ ॥ हे देवी त्वं अनंतवीर्या अप्रमेयबला अक्षय्यप्रभावा च वीर्यं बलं प्रभावश्च। वैष्णवी विष्णुसंबंधिनी शक्तिरसि॥ यथा शक्त्या विष्णुर्भगवान् अशेषान् लोकान् पालयति अपि च बलं पालयति सा वैष्णवी शक्तिः सामर्थ्यलक्षणा त्वमेवेति भावः॥ ९॥ ॥ विश्वस्य बीजं परमासि माया॥ १०॥ हे देवी विश्वस्य कृत्स्नस्य उचितं बीजं कारणं निदानं यत लोकवेदप्रसिद्धं सा परमव्यापिनी माया त्वमेव असि या विश्वस्य कारणं सा पराना उत्कृष्टा उत्तमा उत्तरा माया सा त्वमसि तदन्यानसि इति भावः॥ बीज्यते वपनं च बीजं॥ १०॥ ॥ सम्मोहितं देवि समस्तमेतत्॥ ११॥ ८॥ त्वयेति प्रसन्नासि॥ हे देवी त्वया माया रूपया एतत् समस्तं जगत् विश्वं संमोहितं जातमोहं कृतं मम मोहयते कृतमोहं गतं निपातितं मया वृत्तं संसारपाशबद्धं कृतमिति

म॰

स्तुतयः भवंति नन्॥ अपि स्युः इह हि परमाश्रेष्ठा उक्तिर्वर्णे
नेस्तुतिरिति स्तुतिलक्षणं ततश्चयश्चाकिंचित्पदार्थरूपं
भावाभावात्मकं संभवेत् तन्नाम सर्वमिह्युच्यते॥ संकेत
चिकारणाभावात् ततश्च सर्वनामरूपैव देवीरूपमेव
देवीरूपं च नाम सर्वमेव॥ एवं हि सिद्धांतितं सर्वेषां
तां देवीं तदा स्तुतां देवीं तदा सर्वस्य चेदव्याश्चैकात्म
पदार्थात्मकं स्तुतिः॥ स्यादिति तात्पर्यं॥
कावाभवंति परमोक्तयः॥ या भिस्तुयते देवी नकाव्यैः
युक्तिक्षमा दावृतेर्हृतं प्राप्यतीति समेत्रिषु॥ सर्वेषां व
श्वेनसमेसुर्थः॥ कीदृशी देवी रूपदाशुभावहविधिदा
भुक्तिभोगः भुज्यते वाभोगः स्वर्गादिभुक्तिर्मोक्षपद
वर्गं तौ प्रददाति भुक्तिमुक्तिप्रदा यद्वा भुक्तेर्मुक्तेर्वे
शब्दं भुक्तिमुक्तिं तां प्रददाति भुक्तिमुक्तिप्रदा प्र
दाशब्दः आतयेगच्छति या ज्ञोस्यतीक्ष्यः लिटोव

उलमितिकर्तरीव्युट्॥ यद्वा दयदाने॥ भुक्तिमुक्तिप्रदायते
भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी णिनिः॥ यद्वा प्राचुर्ये॥ भुक्तिमु
क्तिप्राप्तिलोकाः सरयति भुक्तिमुक्तिप्राप्तौ तानुपसर्गेन
दयिष्यते रक्षिष्यति दायिनी॥ भाविव्यदाधर्मण्ये या
र्थिनि॥ भुक्तिमुक्तिप्राचासौ दायिनी राक्षुका चेति
कर्मधारयः पुंवद्भावः भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी॥ परमाश्च ता
उक्तयश्च परमोक्तयः व्याहाराउक्तयः परमाः श्रेष्ठाः
स्तूयते॥ तात्पर्यं चतुर्थी॥ ९७॥ ॥ सर्वे सर्वबुद्धिस्तेन
जनस्य हृदि संस्थिते॥ स्वर्गापवर्गदेवी नारायणी न
मोस्तु ते॥ ९८॥ ॥ हे देवी सर्वस्य जनस्य जंतोः हृदि चेत
सि बुद्धिस्तेन संस्थिते॥ हे सर्वजनहृदयास्थिते॥ बु
द्धे॥ बुद्धिस्ते हे स्वर्गापवर्गदे हे नारायणी नमोस्तु ते॥
हे देवी संस्तुते सम्यग्वास्थिते॥ संस्थाधारे स्थिते
स्तुते॥ स्वर्गं चापवर्गं च मोक्षं ददाति स्वर्गापवर्गदा॥

दा

दे

अतोऽनुपसर्गेकः नरः कश्चिदृषिः नरस्यापत्यं नारायणः॥
नरादिषु कङ्कपस्याः यनः नारायणस्य स्त्री मायो
पचारान्नारायणी विष्णुमाया सर्वः॥ यद्वा अप्सु नारा
इति प्रोक्ताः॥ नारमयं नमस्य नारायणः॥ संज्ञाया
पत्वं॥ यद्वा नराणां समूहो नारमयं नमस्य नारायणः
तस्य स्त्री नारायणी वासुदेवः तस्य बुद्धेः नारायणी
काशायनी तुच्छ उरीष्टलाकारीति काशायनी स्तुति
प्रकृतायां नारायणी नमस्कृतिः स्त्रियः समस्ताः
कासायन्यः शाएवेति प्राकृतणी तत्वात् कार्यभेदा
त्र भिन्नत्वेपि वस्तुतयोरैक्यादविरुद्धावगन्तव्यः
१५॥ ॥कलाकाष्ठादिरूपेण परिणामप्रदायिणी
विश्वस्योपरतौ शक्ते नारायणि नमोस्तु ते॥१६॥
अष्टादशनिमेषास्तु काष्ठा स्त्रिंशत्तु ताः कलाः द्वे स
भिधा नाडिकाख्यः कलः अष्टादशनिमेषकः कला

नाम्न्यत्रारोपेण वर्णनं स्तुतिः अत्र तु सैव देवी सैव विद्यते
ति॥ सैव च देवी सैव आद्याद्यः स्त्रिति सैव च देवी तदेव देवा
सकं जगच्चेति पार्थक्याभावात्॥ स्तव्य परा परोक्तिः स्तुति
र्न प्रवर्त्तते इति भावः॥ यद्वा स्तवनीये वस्तुतिपरापरा श्रे
ष्ठाश्रेष्ठा उक्तिः॥ स्तुतिरुच्यते॥ परा उक्तिः परोक्तिः इत्यर्थः॥
देवी न्यूनाभवतीति स्वभावतः श्रेष्ठोक्तिः स्तुतिः इत्य
तिकाले स्तुतिः इत्युक्तं॥ न्यूनमधीकृत्योक्तिः स्तुतिः इत्य
पि स्तुतिलक्षणं देवी च न्यूना न भवति स्वतोधिके वेत्युक्तं॥
काले स्तुतिरिति न पुनरपि देव्यास्तुतिं निघटते आह॥ ३॥
सर्वभूता यदा देवी भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी॥ त्वं स्तुता स्तुतये का
वा भवंतु परमोक्तयः॥१४॥ ॥परमोक्तिः स्तुतिरिति स्तुति
लक्षणं तत्र देवी सर्वभूता इति इदं स्तुतिपदं एवं स्तुतिक्रम
रुदेवी भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी त्वं यदा सर्वभूता सि सर्वसमा
सी सर्वात्मा विश्वरूपा सीति स्तुता संस्तुता भूस्तदा स्तु
तयः स्तुतयः स्तुतयः॥ का वा नाम परमाः श्रेष्ठा उक्तयः

त्वं नारायणस्य परमात्मनः इयं माया नारायणी वि
ष्णुमाया। अन्यथा नारायणस्य विष्णोरियं नारायणी
इति कथं स्यात्॥ तस्मात् सर्वं चेतनावत् सर्वं जडं हे
नारायणी॥ नमस्ते नमो नतिः प्रकीभावः परिणामः
प्राणिकायावयवोपचयलक्षणो वृद्धः तां प्रददाति
परिणामप्रदायिनी सुप्रजातोऽपि नजातो युक्तो विप
द्युतो॥ अपकीर्णसङ्गनिरामितत्वमपि सोपसर्गादपि
णिनिः॥ दुरधं दधिसूपूर्ण परिणामतीत्यादो तुपरिणा
मो रूपं तस्य वा द्विर्द्वधा दिरूपा द्विवर्तः परिणा
मप्रयेनीति पाठे परितो मापयमियता परिच्छेदः प्रा
णिकायाद्यः कालकृता शारीरावस्थायोवनादिवयः
तस्य परिच्छेदः परिमाणं॥ एतावत्कालपरिमितमि
दानीमेतावत्कालपरिमितयौवनमित्यादि शा
रीरावस्थाभेदपरिच्छेदः परिच्छुभिः तस्मादुहाति

परिणामप्रदायिनी तस्यै बुद्धे हे परिणामप्रदायिनी॥१६॥
सर्वमंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थसाधके॥ शरण्ये त्र्यंबके
गौरि नारायणि नमोस्तु ते॥१७॥ सर्वस्य मंगलानि
नियतस्युः सा सर्वमंगलाउमा च॥ मंगले
कथिता मंगलाउगवारिप्येयत् सर्वमंगलाच सामं
गलाच सर्वमंगलमंगलो पुंवद्भावः॥ सर्वमंगलमां
गल्ये इति द्विपाठपक्षे तु मंगीगतो मंगते मंगलानि
मंगल्ये कथिता मंगलाया मंगल्ये वमांगल्या अन्येषा
मपि दृश्यत इति दीर्घपुरुषवत्॥ कश्चित्याह॥ गुणवच
नब्राह्मणादिभ्यः॥ कर्मणी चेति कर्मणि व्यञ्जितिवत्त
स्य हि अर्थे संगमावस्तावदास्ते स्त्रियाटापं वा धिवा
षिचात्वमांपत्नीसेवस्यात्॥ तत्र मांगल्येति रूप
सिद्धिरिति तदुपेक्षणीयं प्रकाशयद्भिः शिवाभवानी स
द्राणी तस्याः संबोधो हे शिवे॥ यद्वा शिवा मंगल्या चेति

रमापि शिवा भवति ॥ हे शिवे हे रमे सर्वेषां मयोनां स्वाधि
कारसाधकत्वात् उमारमाच हे सर्वार्थसाधके अर्थो भिधे
रिवस्तु प्रयोजननीवक्षिष्ठ ॥ चारणं यः रक्षत्रोः चार
णं शरणं रक्षितव्यसाधुः ॥ प्रवीणा योग्या वा शर
ण्या उमारमाच्चत वस्साधुरिति यः ॥ हे शरण्ये रक्षि
त्रसुप्रवीणे ॥ सोमस्तुत्यो ऽस्तु पाणित्रीण्येव क्षाणि
लक्षणि अस्याः अंबकाः उमात्रयोंबकाः पितरो रक्ष
काः ब्रह्मविष्णुमहेश्वररूपाः परिवारभूताः यस्याः
सा त्र्यंबका उमा चरमाच हे त्र्यंबके ॥ त्रयाणां वो
क्षणां मंबकः पितरो गतः गौरी उमा यद्वा गुडः अव्य
क्तशब्दे ज्ञयते अव्यक्तं युक्तं ॥ ज्ञाय्यते मनसो गृह्य
ते ध्यायते गौरी उमा च माच ॥ रिज्रं ज्ञाधुणादि सूत्रे
परतिप्रसवे गुडो वृद्धिः निपात्यते ॥ गौरो रूपे सौ
तिपिते गौरादि सात् ङिन्प्रत्ययः नारायणस्य भगवतः

स्वस्तकः चिराकाष्ठा इति ॥ काष्ठाकालो युनाइति
छूवा काष्ठावद्गादिरूपेण इति पाठः सम्पदा ॥ हे काष्ठा
लादिरूपेण परिणामप्रदाइनीगविश्वरूप स्वयुक्ताष्ठ
कलाक्षणाम्रुतो होराचपक्षमासवर्षयनसंवत्स
रादि कालरूपेण परिणामप्रदायिनी बाल्ययौवन
वार्द्धक्यादि वयोवस्थाविशेषपरिणामकारिणी
तथा विश्वस्य उपरतो राजये विषये राजकासमर्थो
ऽस्मि तत्सर्वं हे राजकसमयं हुमा राजपत्नी मोरमते
तस्ते तु अमस्तु नारायणी तत्रिषय विश्वस्य नसा
वेच विषये याज्ञिकं तत्सर्वं हे राजे यद्वा विश्वस्या
परतो ऽपगतः इपागतो ॥ इद गतो ॥ अप्त तेऽप्यतेवा
अयनः परमात्मा कर्मणि ल्युट् ॥ सुक्ष्मतत्त्वप्रयोगतः
लिंगमविष्ट्यो कालस्य लाक्षुजस्यो तत्वयनात्
नारायणस्यायनः नारायणः ॥ ऋचपरसंतोयागमइतिण

यद्वा शक्तेरधिकरणभूतः परमात्मा तत्र उताप्रोतां कि
ता तंतुनेव प्रोता ईयीतं तु संवानेक्षः शक्तिभूता हरा
क्षिभूते। यद्वा शक्तीनां भुवः परमात्मनो उता संगता
वेष्टं तंतुसंतानेक्षः शक्तीनां भूतिरेव तारस्या॥ शक्ति
भूतिः हे शक्तिभूते यद्वा शक्तीनां भुवः परमयः ब्रह्मादयो
महेश्वराः तेषां उतिः संघ यत्तंतुनेव कुंकनं संतनं
शक्तिः भूतिः वेणू स्त्रियां निर्वृ हे शक्तिभूते हे सनातनी
सनक्षत्तासमा नित्ये सर्वदेति सदेति च॥ शाश्वतस्तूध्व
वा नित्यसदा तत्सनातनाः॥ सनाभ्वासनातना
तनीसायं चिरम्यादि ता सूत्रेण ह्रस्वः हे स्त्रियां
टिलोपः ङीप् हे सनातनी॥ हे शाश्वती हे गुणाश्रये
गुणाः श्रयो यस्याः सा गुणाश्रया गुणाः सत्व
रजस्तमश्चेति त्रयः गुणेषु वर्तमानेत्यर्थः॥ यद्वा
गुणा नामाश्रयो यत्र सा गुणाश्रया हे गुणाश्रये

यद्वा सत्त्वादिगुणयुक्ता गुणाः यथायोगं आश्रयस्तेषां आश्र
या यस्याः सा गुणाश्रया हे गुणाश्रये हे गुणमये मयूरगतौ
मयति गच्छति लोकान् मायापचाद्यच् स्त्रियां टाप्॥ गुणो
मया गुणमया गुणैर्गतिमतीत्यर्थः॥ अगुणे अमेमये तम
या अगुणेन अमिणा मया गमनपरा अगुणमया हे अगु
णमये अक्षतत्वेन मया यमानो इत्यर्थः॥ गुणाश्रये गुणम
इ इति पाठे तु गुणानां विकारः गुणमयी यथायोगं हे गुण
मई यद्वा हे अगुणमई मये तथाभूता यां मिमीते इति मयट्
स्त्रियां टिदत्वात् ङीप्॥ यद्वा गुणोक्तहेतवः अगुणा
गुणमयी यद्वा हे अगुणमयी हे गुणमये यद्वा हे अगुण म
यि हे गुणमनुष्यत्वः इत्यधिकृत्य मयतिश्चेति मयट्
यद्वा गुणाः प्रकृतावुच्यते॥ अस्यां गुणमई देवी हे गु
णमई तत्र प्रकृतवच्चेन मयट्॥ यद्वा हे अगुणमई हे ना
रायणि नमोस्तु ते॥ नारायणी स्त्री नारायणी॥ लक्ष्मी हे

१ स्य

लक्ष्मि नमस्ते स्तु यद्वा अप्यते इयते गम्यते प्राप्यते अयनी
मुक्तिः सुराद्यः आदितिवाचि ॥ ऊ॰ अपसानि कर्माणि स
अरादेवीः नरा दोनसमानार्थौ तनुबंधकः नसंसेवा
धारादेवाः साधकः कृत्ये यत्र स नारा च नारेस्थिता अय
नीचेति नारायणी मुक्तिः देवेरथ्या दिदुः प्राये सर्वः ।
तस्यै बुद्धौ हे नारायणि हे मुक्ते नमो स्तु ते ॥१७॥ ॥ शरणा
गतदीनार्त्तपरित्राणपरायणे ॥ सर्वस्यार्तिहरे देवी नारा
यणि नमोस्तु ते ॥१९॥ शरणं ग्रहरक्षत्रोः शरणं रक्षि
तारं आगताः रक्ष रक्षेति प्रपन्नाः प्राप्ताः शरणागताः
तरुवदिनाः आर्ताश्च दुःखिताः लोकाः तेषां मा पीडा
दुःखेभ्यः परित्राणं परिरक्षणं तदेव परं मुख्यं मुक्तिश्च
मयं तं वर्त्म प्रसरणं च यस्याः सा तस्यै बुद्धौ शरणाग
तदीनार्त्तपरित्राणपरायणे ॥ सर्वस्य लोकस्य आर्तिहरे
पीडां हरीकर्त्री हरतेरनुधमने च ॥ हे दुःखहारिणि हे दे वि

चा० ४

२०

२०

स्त्रीनारायणी लक्ष्मीः यद्वा अयं सुभावो विधिर्येत्र परमात्मा
निसः अयनः परमात्मा पामादिलाभ वथी चोनः इत्य
नयोनीति भावे कृदेरपतरणं नरः नरेण नयेन प्रथ
मतः नारायणः परमात्मा नारायणस्य परमात्मनः इयमा
या नारायणी विष्णुमाया उमा मा च हे नारायणि नमस्ते
स्तु नमस्वतीति चतुर्थी ॥१८॥ ॥ सृष्टिस्थितिविनाशा
नां शक्तिभूते सनातनी ॥ गुणाश्रये गुणमये नारायणि
नमोस्तु ते ॥१९॥ जगतो सृष्टिः सर्वस्यास्य तत्वतस्य
विनाशस्य च प्रलयस्य च हे शक्तिभूते शक्तिरिते शक्ति
ता जाता हे शक्तिरूपे जगतः सर्गस्थितिसंहारकारणे वि
षयया शक्तिः शक्तता ॥ सामर्थ्यरूपा तद्रूपा देवी तस्यै बुद्धौ
हे शक्तिभूते यद्वा ब्राह्मी शक्तिः सृष्टेः अधिदेवता शक्तिः
विष्णुशक्तिः लक्ष्मी स्थितेः सर्वाधिष्ठाता देवता शक्तिः मा
हेश्वरी शक्तिः विनाशस्याधिदेवता शक्तिः वदुता त्रिशक्ति
हेता या शक्तिः सा सामान्येन शक्तिभूता हे शक्तिभूते

हे हंसमत्तविमानस्थे हंसपक्षेति कुरु तस्य ये च प्रति दीना
तु समुस्मृतः हे ब्रह्मणीरूपधारिणी॥ अपराद्धा
थः॥ वरस्तत्र तपो ब्रह्मब्रह्म विप्रः प्रजापतिः ब्रह्मब्र
ह्मपतिपठति यद्वा ब्रह्म ब्रह्मणयातपाठ ति ब्रह्माणी ब्रह्म
शक्तिः विता ब्रह्मणः तस्याणयते वा कर्मण्यण् नि॰ त्रियां ङीप् पू॰
ब्रह्मण्यरूपमाचालिः तद्धरते धारयति वा ब्रह्मणि
रूपधारिणि तस्यै ब्रह्मा हे ब्रह्मणि रूपधारिणि॥ रूपा
रूपत्रियायां बुसारिः रूप्यते आक्रियते रूपं प्रातिपदि
कं गृह्यते ऋणतु प्रत्ययोसारोरूपप्रत्ययः अन्यथा ब्रह्मा
णी॥ रूपा इति वत यस्य कल्पे सूत्रेण ह्रस्वत्वं स्यात्
हे कोशांभः क्षरके कुशोदकक्षेपणं कुर्वती यर्थः॥
यद्वा कोशकमंडलुजलक्षेपफलवर्षोन्मुखतो जस्यः॥ ब्रह्माणी
वाक्रोडत्रैव नयेन स्मधावती तिवद्वा क्षरकोति क्ष
रिका आसेकी कोशांभस्क्षरिका॥ क्षरतेस्तृण्वुलिक्षा
रिकपायद्वा कोशांभः क्षरयस्य सचातकोशांभः क्ष
रिकर्मण्यण् डि॰ पूस्वार्थे वः कैण इति ह्रस्वः॥ यद्वा
कुशसंबंधी अंभसः क्षरः आयुधलेनेयस्याः सा को
शांभः क्षरका॥ शेषाद्विभाषाकपू॥ अत्रपक्षेआ
पूसुपू॥ परइलिखेनभवति॥ ब्रह्माणीरूपं नरूपं प्राकृ
हिसयुक्तसमानस्थ साक्षसूत्रकमंडलुः॥ आयरता ब्र
ह्मणः शक्तिर्ब्रह्माणी साकथीयतइति॥ हे देवि हे भ
गवति हे नारायणी हे नारायणस्यस्त्री लक्ष्मी नम
स्ते स्तु॥ यद्वा नारायणी नमोस्तु ते॥ ना॥ आ॥ अ
क॥ आ॥ अयति॥ ना॥ मा॥ तु॥ सुलक्षीतछेदः॥

प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपइति इत्वं संबुधौ हे को
शांभः क्षरके॥ रात्रौ कुशोदकक्षेपणं कुर्वती यर्थः॥
यद्वा कोशकमंडलुजलक्षेपफलवर्षोन्मुखतो जस्यः॥ ब्रह्माणी
वाक्रोडत्रैव नयेन स्मधावती तिवद्वा क्षरकोति क्ष
रिका आसेकी कोशांभस्क्षरिका॥ क्षरतेस्तृण्वुलिक्षा
रिकपायद्वा कोशांभः क्षरयस्य सचातकोशांभः क्ष
रिकर्मण्यण् डि॰ पूस्वार्थे वः कैण इति ह्रस्वः॥ यद्वा
कुशसंबंधी अंभसः क्षरः आयुधलेनेयस्याः सा को
शांभः क्षरका॥ शेषाद्विभाषाकपू॥ अत्रपक्षेआ
पूसुपू॥ परइलिखेनभवति॥ ब्रह्माणीरूपं नरूपं प्राकृ
हिसयुक्तसमानस्थ साक्षसूत्रकमंडलुः॥ आयरता ब्र
ह्मणः शक्तिर्ब्रह्माणी साकथीयतइति॥ हे देवि हे भ
गवति हे नारायणी हे नारायणस्यस्त्री लक्ष्मी नम
स्ते स्तु॥ यद्वा नारायणी नमोस्तु ते॥ ना॥ आ॥ अ
क॥ आ॥ अयति॥ ना॥ मा॥ तु॥ सुलक्षीतछेदः॥

नापुरुषः॥ अ कारो वासुदेवस्यादाकारस्य पितामहः॥ ऋ
इति देवमाता॥ ऋतु शब्द प्रयोगदर्शनात्॥ आ इति आ
दृ पुरुषः॥ आ याति इति सर्वत्र पदं॥ न॥ मा॥ इति
योगविभागो॥ उ कारः स्कं महेश्वरः॥ स्कृत इति स्तुस्तु
तावित्यर्थ आत्मनेपदं॥ अय गतौ॥ इण् गतौ॥ ऋ सकि
दोबकुब्भिति॥ कर्मणि ल्युट्॥ आ समंतादप्यतआ
समंतादीयते सा॥ अयती उपासनीये इदं चला॥ उ देवता
मातुः॥ आयतीरुक्मणी राधा॥ पूर्णपदसंज्ञाया
मा इति मात्रं तत्संबुद्धे हे नारायणि हे देवी हे देवमा
तुरदीतरभिष्टदेवते॥ त्वं आश्च अलो आश्च शंभुः
उश्च महेश्वरः इति त्रिरूपिणी नारायणः नमस्कृते॥ न॥
न॥ स्कृते॥ न स्कृते इति मा॥ अपि लुप्त देवतायां
सोऽदेव॥ २०॥ ॥ त्रिरूपचंद्रा हिधरे महाकुषमो वा
हनी॥ माहेश्वरी स्वरूपेण नारायणि नमोस्तुते॥ २१॥

हे भगवती हे नारायणि हे नारायणस्य स्त्री हे वैष्णवी ते नम
स्कृत॥ यद्वा नारायणी नाम॥ अस्तु ते इति शेषः॥ ऋ इति
देवमाता॥ शिवः अः विष्णुः दो प्रतिषेधे प्रकृतप्र
तिषिद्धार्थ निश्चयतः उः देवमातुरपत्नी पुमांसः आ
नाः अपि देवाः॥ अयते इयते अयनी॥ अराणां देवाना
मयनी॥ आराधनीयाध्यातव्या देवता आरायणी॥ दुर्वि
दा संज्ञायाः नुरोणत्वं॥ हे अरायणि शंभुश्च शिवश्च
विष्णुः नमस्कृते अपि तुस्कृते तो तेवामः शिवश्चंद्रमाश्च
स्यात्॥ आकारो वासुदेवस्यात्॥ स्तुस्तुतौ॥ स्कृते ल
ङ्लकारे पदं॥ १९॥ ॥ हंसयुक्तविमानस्थब्रह्माणीरूपधा
रिणि॥ कौशांभक्षरे देवी नारायणि नमोस्तुते॥ २०॥
हे सैर्युक्तं विमानं देवतायानं तत्र तिष्ठति हंसयुक्तविमान
स्था॥ ब्रह्मणः संबंधी॥ हे हंसयुक्तविमानस्थ ब्रह्मसर्यती वि
शेषः स्वयं हंसयुक्तं ब्रह्माजितं यत् विमानं विगता हं
कारः परब्रह्मतत्त्वं तत्र तिष्ठति हंसयुक्तविमानस्था

यद्वा अनचेति अनधातुः प्राणनार्थः अनतमिति इकू
ष्यादिप्रत्ययः स्त्रियां ॥ हृदिकारादिकेनो वा ॥ प्रत्यनि
ईकामः पुंः कामस्य कामाधिदेवता कस्य वा बीजस्य अ
तिप्राणरूपायनी ॥ कामप्राणे प्रतिष्ठा मा ॥ अः विष्णुः
रात्रिगणहातिरक्षकत्वेन अरात्रिलोकी अरायाः त्रिलो
क्याः यति अरायणि हे अरायणि आरायाः शरणीकृत
विलोः त्रिलोक्याः कामप्राणप्रतिष्ठाभूते त्वं भगवती
उः शिवः ना पुरुषः शिवाख्यपुरुषः ॥ न ॥ मा ॥ अस्मृ
ते ॥ अपि तु स्मृते स्तोति जपति द्वौ प्रतिषेधौ प्रकृतम
र्थं गमयतः ॥ ॥ मयूरकुक्कुटवृते महाशक्तिधरे
नघे ॥ कौमारीरूपसंस्थाने नारायणि नमोस्तु ते ॥ ॥
हे नारायणी हे देवी हे अनघे हे कौमारीरूपसंस्थाने अ
तएव हे महाशक्तिधरे ॥ अतएव हे मयूरकुक्कुटवृते
नमोस्तु ते ॥ नारायणस्य भगवतो विश्वरूपस्य
इयं आकृतिः नारायणीमूर्तिः छांदसत्वाद्बालमना

१३

शिवसामान्यलोपो वा ॥ हे नारायणी यद्वा नारायणमय
नंतराधर्मार्थकाममोक्षलक्षणं तस्येयं साधिका ॥ त
त्र जातावतीणा तिसाधइनुवलोइ क्रीण नारायणी
भगवती हे नारायणि भगवती हे नारायणी नमस्ते स्तु
न विद्यते यमः स्थानं नघा हे अनघे ॥ यद्वा ॥ न विद्यते
अः विष्णुः पुंसो येषां ते अनाः देवाः ताइ अनाम्हंती
ति अनघा ॥ सप्तम्यां जनेर्डः ॥ अन्येष्वपि दृश्यते इत्यत्र अ
पि ॥ सर्वोपाधिव्यभिचारार्थः तेन धातुत्वादपि कारकोत्त
रपिडो भवति ॥ डिः सप्तम्याः पिट् लोपः एवोदरादिवा
त् अकारस्य घत्वं टोप् ॥ हे विष्णुविद्वे विधाति हे कौ
मारीरूपसंस्थाने ॥ संस्था धारः स्थितो मृतो ॥ रूपस्य
स्वरूपस्य अकारस्य संस्थितिः सम्यग्वस्थाने सं
निवेशः संस्थानं कुमारस्य शक्तिः धरण्यं यस्याः
देवता कौमारी कौमार्याः सकाशात् रूपसंस्थानं यस्याः
सा कौमारीरूपसंस्थाना ॥ यद्वा कौमारीषाण्मुरवी

रूपसंस्थानं शरीरावयवसंनिवेशविशेषः यस्याः कौमारी
रूपसंस्थाना ॥ यद्वा तत्संबुध्यौ हे कौमारीरूपसंस्था
ने ॥ अतएव हे महाशक्तिधरे महती शक्तिरायुधं महा
शक्तिः धरा स्त्रियां ॥ महाशक्तेर्धरा महाशक्तिधरा अ
न्यथा तु विग्रहे कर्मण्यण् स्यात् ॥ यद्वा महाशक्तिरति
सामर्थ्यं तस्याः धरा महाशक्तिधरा हे मयूरकुक्कुटवृते
जीजूहिंसायां-स्त्रादिः मीनाति हीनमयूरः मीना तेन
मयूरो बर्हिः तेन बर्हिकुक्कुटश्चरणायुधः कुक्कुटारण्य
नकुटीकुक्कुटः कुटेः कौटिल्ये पचाद्यच् मयूरवाह
नीभिलाः क्रीडार्थं श्रवधिताः कुक्कुटाश्च ॥ युद्धचातुर्य
दिदृक्षोच्चियापाजिताः तैर्मयूरैः कुक्कुटैश्च वृता वेष्टि
ता इत्यर्थः कौमारी ततो न न वोक्तो चिता कुलुकक्रीडा
का हे मयूरकुक्कुटक्रीडारसरवे इत्यर्थः ॥ यद्वा मयूरैः
कुक्कुटैश्च वृतिरावरणं यस्याः सा तथोक्ता न तेन
॥ यद्वा क्रौंचव्यूहचक्रव्यूहादिवत् मयूरव्यूह कुक्कुटव्यू

अस्त्रीशूलं त्रिशूलमायुधं ॥ धव्यू धारणे ॥ १ वाहिः ॥ धरति धाया
पचाद्यच् त्रिशूलं चंद्राहिनौ धरा त्रिशूलं चंद्राहिधरा ॥
अन्यथा कर्मण्यण् स्यात् ॥ त्रिशूलं चंद्रं चाहिश्च धर
सिलिविग्रहाश्रयणात् ॥ त्रिशूलस्यायुधं चंद्रो त्रैक
कलात्मकः किरीटभूषणो चिह्नात् ॥ अहयः फणिन
द्वेपि बहुषु नियमः तत्संबुध्यौ हे त्रिशूलचंद्राहिधरे
महावृषभवाहिनी ॥ महान् वृषभः महावृषभेण वा
हिनी ॥ महावृषं वाहति ऋतेस्त्रोडिः ॥ यद्वा ॥ महावृष
भेण वाहयति स्वं महावृषभवाहिनी ॥ महावृषभो वा
हनं यस्याः सा तु महावृषभवाहनेति स्यात् ॥ यद्वा वृष
भं वाहयती वृषभवाहिनी ॥ महति वृषभवाहिनी महावृ
षभवाहिनी हे महावृषभवाहिनी ॥ महेश्वरस्येहं रा
ज्ञिः देवतामाहेश्वरीतस्याः स्वरूपमाकारः तेन ध्या
तव्ये तथा संभाविते ॥ हे नारायणि नमोस्तु ते हे
नारायणस्य भगवतः स्त्री लक्ष्मी नमस्ते स्तु

यातिति भावः॥ यद्वा सा लक्ष्मीः आः पिता मातः उः शिवः कुः
तत्रा तारकाकीर्णः रात्रिः तैर्वृता परिवेष्टिता भवद्वत
ता॥ अथ चसा कुकुटवृता कुकुटकआदा नेत्यादिराम
नपहीतनोकतेरीक्षिपू॥ को कंतेकोमार्थाः अस्मादृत
गृणंति देवैः सह संग्रामे तं किं देवसेन्यानि तान्येव कु
टंति कुटिलगतिनि भवंति चक्रमुद्दिति देवैः सह विरुद्ध
बुद्धीनि भवंतिइति कुकुटानि पंचाद्यवत ततः कर्मधारयः
कुंकिचतानि कुटानि चे कुकुटानि देवसेन्यानि तैर्वृता प
रिवेष्टितेति सिद्धं मत्स्यकुकुटकतेति॥ २१॥ ॥शंखचक्रग
दाशार्ङ्गगृहीतपरमायुधे॥ प्रसीद वैष्णवीरूपे नारायणि
नमोस्तु ते॥ २३॥ ॥गृहीतविविधायुधइति क्वचित्पाठः॥
हे वैष्णवीरूपे अतएव हे शंखचक्रगदाशार्ङ्गगृहीतपरमायुध
हे नारायणि देवी प्रसीद प्रसन्नाभव हे नारायणि नमोस्तु
ते॥ शंखश्चचक्रंचगदाशार्ङ्गंचधनुः सेनांगखादक

२६

चक्रावः॥ शंखचक्रगदाशार्ङ्गगृहीतपरमायुधे॥ विलोकि
यंराक्षिदेवतावैष्णवीजगद्देवनपत्र प्रादुर्भावात्मस्याइव
रूपमाकृतिर्यस्याः सातथोक्ता॥ वैष्णवीरूपे यद्वा वैष्ण
वेणाचिन्त्यरूपेयस्याः सात्रथोक्ता हे वैष्णवीरूपे हे नारायण
णीअप्यते इयते वाअयनीकुक्षिः नारायणामयनी नारायण
णी नारायण्याः शुक्लेरियं कारणि पहला नारायणी बल
विद्यामहामारि वैकुल्याणमिति सिद्धांतः तस्य बुद्धौ हे
नारायणी हे अनाविद्ये हे उपनिषद्रूपे परब्रह्मवेगाच
ज्ञानरूपे च प्रसीद प्रसन्नाभव नमस्यते तुभ्यमस्तु
रूपं॥ गृहीतोग्रमहाचक्रे दंष्ट्रोद्धृतवसुंधरे॥ वराहरू
पिणि शिवे नारायणि नमोस्तु ते॥ २४॥ ॥गृहीतमुग्रंचमहाचक्रं वैष्णवायुधं यस्याः सातथोक्ता तस्य
बुद्धौ हे गृहीतोग्रमहाचक्रे दंष्ट्रया उद्धृता वसुंधरा
पृथ्वी यस्याः सातथोक्ता तस्य बुद्धौ हे दंष्ट्रोद्धृतवसुंधरे॥ वरा
हस्य भगवतो विश्वरूपस्य विष्णोः रूपे वराहरूपमाकृति-

२६

सप्त-

तद्वतीवराहरूपिणी॥ यद्वा वराहरूपं रूपं यस्याः सा वराहरूपा
वराहरूपा वराहरूपिणी॥ वराहरूपं
रूपमस्या इति तद्वती यर्थः॥ यद्वा॥ यद्वा सप्तपयाना
सूत्रेणरूपादर्शनेन च॥ वराहमिव नाम नारूपं परयति
वराहरूपिणी॥ तत्संबुध्यौ हे वराहरूपिणि॥ हे वेदे स
र्वजगतो हे नारायणि॥ नरस्य नारी वर्गः धु
र्मार्थकामस्तस्य लक्षणः नरस्य त्रिवर्गस्य अयनी प्रा
प्त्युपायोपदेशिनी॥ सर्वजगतीभागवती नारायणि हे ना
रायणि नमस्ते तुभ्यं नमस्कृ॥ दरातितयादंष्ट्रा॥ द्वात्रिंश
सिंहदन्ता दरातेः करणे ल्युट्॥ पिच्छक्षणे॥ उ॰ पू॰ अनि
यः तेन स्त्रियां टाप्॥ ॥ ॥

महावज्रं वज्रस्त्रीहिरकेपचो ॥ सहस्रं नयनानि महाहस्ता
नि सहस्रनयने ॥ पात्रादिवा दस्त्रीलाभ ॥ ईप्रनाम वती
तिनउज्ज्वलति प्रकाशो सहस्रनयनो ज्वलो ॥ यद्वा सह
स्रनयने ज्वलेईति छेदः सहस्रं नयनानि यस्याः सह
स्रनयना हे सहस्रनयने ॥ ज्वलति ज्वलापचाद्यच्
हि ज्वले यद्वा सहस्रनयना चासौ ज्वलाचेति कर्म
धारयः हे सहस्रनयने ज्वले अनुपसर्गो वा ज्वलति
कसंतेभ्योणस्तु वा ॥ तेनणेन मुक्ते नोपसर्गादनुप
सर्गाज्ज्वलतः पचाद्यच् भवति वृत्रप्राणहरे
वृत्रो नाम कश्चिदसुरः तस्य प्राणाः तान् हरतीति वृत्र
प्राणहरा ॥ हरतेरनुद्यमने च ॥ टाप् ॥ ततः संबुद्धिः
हे वृत्रप्राणहरे ॥ चकारउक्तमनुक्तं च समुच्चिनोति
इंद्रस्येयमैंद्री शक्तिर्देवतारूपा हे नारायणि मम
स्तुत्यमन्त्रम् ॥ न्यवर्तत्तेणेति विधयः सदंगी

नयंति लंभयंति पुरुषार्थानेभिरिति नयाः उक्तं वक्ष्यमाणं दो
रविधिति करणो अस्य सत्यं इदं सेवा कृतं वो नयेति व
क्ष्णे व्युत्पन्नं अयं निष्कृतिर्वेदत्रयी ॥ नरणां कृतं मां
मयनीसाधनी महत्तरा नारायणी श्रुतिर्वेदत्रयी तस्या दुय
मधिकरणं परतत्त्वं कारा धक्षत्रयी मातृकाया मातरं
त्रयी साभिज्ञवती नारायणी तत्त्वं बुद्धे हे नारायणि
नमस्ते तुभ्यं नमस्कृ ॥ ६५ ॥ शिवदूती स्वरूपेण हनंती
महावले ॥ घोररूपे महारावे नारायणि नमोस्तु ते ॥ ६
चेति ज्वालामालाविनिर्गतिरावाटिका देवतासा शिवदू
ती नाम देवतां दूतं करोति दूतयति तत्रसेति तदा चंडु
इति पाठः ॥ इति दूतिणिजौ धातुः शिवं दूतं यति
स्वरूपं करोति शिवदूती कर्मपदाणि शिवायां दूतिः शि
वदूती ॥ इति चक्रं शिवदूती स्वरूपं तेन शिवदू
ती स्वरूपेण यद्वा रेवादूत्याः स्वरूपं स्वभावः तेन स्वरूपेन ॥

हे हनदेस ॥ हस्ता देसा यया सा हंत देसा हेह त देस ॥ ५५ ॥
महत बलं स्यात्मथं से व्यं च यस्या सा महा बाध्य हे
महाबिके ॥ स्वेन स्वा मथं से व्यं बलं ना कारणं
द्वि बो ॥ य द्वा महा बलि सपा हे ॥ स्वजो पकरणं
यस्या सा महा बलि तस्य बु ॥ हे महा बिके ॥ कौ
प्रहारयो पु सा बलि प्राप्ये ॥ जो स्त्रियो घोरे भयान
कं स्वरूप का यस्या सा तथो का हे घोरे रूपे महा
आयो यो रा यस्या सा महा रा यो ष्टगाके परिवा
र रा सा महा ध्य नि हे महा रा हे ना रा यपि
अ नेप्रोण ने ॥ अन नं अ ॥ स्त्रियो भि कृष्या दिभ्य
कृ दि का या ध्य ॥ क्रि नो या हि पु ॥ अ ना ॥ ई जस्मी
तस्या अ नी य नी ॥ वि छ ॥ ते ने सा हे ता य नी
अ य नी न रा पा र य नी न रा य णि ने रा य प्रया ॥ इ
य म धि दे व ता ॥ अ ध्य ष्टा त्रि ना ॥ स्य पि हे ना रा य णि

त उ धम्मा यया ॥ हि रचिता धरो त्रैलोक्य त्राण सहि ते लोक
त्रय स्य त्राणे न रक्षणे न सा हे ते न हृजिते ॥ यद्वा त्रैलोक्य
त्राण सहि ते लोक त्रय त्राण दा व धने लोक रक्षा पाले ना
धा यु हे ना रा य णि नमस्ते तु ॥ ॥ अ य ग ते ॥
इ ण ग ते ॥ अ प्य ते इ य ते ॥ ॥ अ य ने च तु भ द्रं नरा णां प्रा
त्य मयने ना रा य णं क्रमे णी त्युक्तं ॥ ना रा य णा स्य च तु भ
द्रस्य यं प्राप्य वी साध्य वी भगवती परं देवता ना रा य
णी मुच्य ते ॥ हे ना रा य णी नमो स्तु ते ॥ त्रि वर्ग धर्म का
मार्थ श्च तु र्वर्गि समोक्षके ॥ सर्व ले को श्च तु भद्रं च
तु र्णां भद्राणां समाहा स्य तु भद्रं ते धर्म कामार्थ मो क्ष
के ॥ द्वा च तु भद्र आयु ॥ य वा भद्राणि बलं धर्म
सुख धनं ॥ ॥ ॥ किरीटि नि महा वज्रे स हस्र नयना
उ च्ये ॥ इन्द्र प्राण हि रचंडी ना रा य णि नमो स्तु ते ॥ ६४ ॥
किरीटं मु कुटं यस्या सा किरीटिनी हे किरीटिनी ॥ म
हद्वज्रं मा युधं यस्या सा महा वज्रा महा वीर्या च हे

न्टनयेपचायच्च॥ नृणांतिनराः नराणामयनीरुत्तिः न
रायणी तस्याः इयंसाधकाधनादिसूत्रात्अधिदेवता
च नारायणी हे नारायणि हे लक्ष्मीनमोस्तुते॥ हे नारा
यणी हे लक्ष्मीनमोस्तुते हे नारायणि हे महतीविद्यापर
मासे गोचरज्ञानरूपेनमोस्तुते॥ यद्वा हे नारा
यणि हे महतीविद्ये हे महतिअविद्यपरमासेनपरप्रपंचगो
चरनामविज्ञानरूपे॥ नमोस्तुते हे नारायणी हे श्रद्धे
आस्तिक्यबुद्धिस्वभावेनमोस्तुते॥ हे नारायणि हे श्रद्धे
आस्तिक्यबुद्धिस्वभावेनमोस्तुते॥ हे नारायणी हे पुष्टे
शरीरोपचयोपचयरूपेनमोस्तुते॥ हे नारायणी हे म
हारात्रे हिरण्यगर्भावसानकालरूपेनमोस्तुते॥ यद्वा
महतिअरात्रिः हे हिरण्यगर्भोदयकालरूपेनमोस्तुते॥
यद्वा हे महारात्रे हे अनल्पनमोधिकरणकालरूपे॥ य
द्वा महारात्रिरिति सर्वप्राणिमोहकरीहे देव्यै वाच्यते॥

अतएव हे महामाये हे महतीमायेसर्वजगत्कारणरूपे॥ यद्वा
महतिअमायेअमेतेहे नारायणिनमोस्तुते॥ महारात्रि
इतिपाठेतु॥ कात्रेश्वाजसाविसंज्ञायाउ॰ पृ॥ छेदस्य
वतीभिरपटछेरवगुंठिता॥ शत्रइति तुजंसंतः प्रयोगो
बहुदोक्तिदिकास्तिनोवाउ॰ प्रकल्प्य इतिज्ञेयः॥ उणा
दावदेस्त्रिपु॥ अत्रिमुनिः बाहुलकात् रात्रेरपित्रिरात्रि
रात्रिश्चरात्रिमुखंरात्रिः रात्रिश्चरात्रिमुखंरात्रिः॥ ९॥
मेधेसरस्वतिवरेभूतिबाभ्रविताप्रभे॥ नियतेत्वंप्रसीदेरा
नारायणिनमोस्तुते॥ १०॥ हे नारायणि हे मेधेनमोस्तु
ते॥ धीर्धारणावतीमेधा॥ अण शब्दार्थः अण्यते कथ्यतेअ
णिः मेधादिः इकष्यादिभ्यः कृतिकारादिनोवाउ॰ पृ॥
अणिमेधादिः इयंस्याः लक्ष्म्याः आणिमेधादिः यणि
नराणां सम्भूतो यो नरेण आसमंतात् श्रितायैनी
रायणी॥ हे नारायणी हे मेधेनमोस्तुते हे नारायणि
हे सरस्वति हे आलि हे भारतीनमोस्तुते॥ हे नारायणी

सप्त॰ हे वरश्रेष्ठे नमस्ते स्तु हे नारायणी हे भक्ते ते हे अलीते यद्वा कृतिभि
समानसंपादनादिति जन्मेव ॥ हे नारायणी हे सर्वपदार्थेश्व
र्यादिरूपे नमस्ते स्तु ॥ हे नारायणी हे वाग्रवी विश्वाभिव
ग्रः विष्णोः तस्येयं वाग्रवी वैष्णवी ॥ हे वाग्रवी नमस्ते
त्रिपुरेन कुले विषयोवपटनाकपीठे त्रिषु ॥ हे नारसि
हे तमोगुणसंवर्धिनी हे जगत्संहारकारिणि हे नारायणि न
मोस्तु ते ॥ हे ईशे हे स्वामिनी त्वं प्रसीद हे ईशे हे नारायणी न
मोस्तु ते ॥ इति ईशगेपचाधव ॥ २० ॥ ॥ सर्वतः पाणिपादं ते
सर्वतोक्षिशिरोमुखे ॥ सर्वतः श्रवणघ्राणे नारायणि न २०
मोस्तु ते ॥ २१ ॥ ॥ अंतो नाशो स्वरूपे च निश्चयेवयवे व
धौ ॥ समीपे वसतो बंधे समे भूयाव नेकसि ॥ सर्वतः सर्व
त्र पाणिपादं अंतो वयवो यस्याः सा तथोक्ता हे सर्वतः
पाणिपादं ते ॥ पाणयश्च पादाश्च पाणिपादं ॥ प्राण्यंग
त्वादेकवद्भावः ॥ सर्वतः पाणिपादं ते इति पाठे तु ॥ सर्व
तः पाणयश्च पादाश्च अंतः पाणिश्च पुरिषस्य संज्ञानि प्राण

नमस्ते तुभ्यमस्तु ॥ २७ ॥ ॥ दंष्ट्राकराळवदने शिरोमालाविभूषणे ॥ चामुंडे मुंडमथने नारायणि नमोस्तु ते ॥ २८ ॥
दंष्ट्राभिः कराळं दंतुरं तुरं भयंकरं च वदनं यस्याः सा तथोक्ता ॥ हे दंष्ट्राकराळवदने ॥ कराळं दंतुरं तुरं ॥ शिरसो
मालास्त्रक् विभूषणं यस्याः सा तथोक्ता हे शिरोमा
लाविभूषणे ॥ मुंडं दैत्यं मथ्नाति मुंडमथना ॥ मंथवि
लोडने ॥ नंद्यादित्वाल्युः ॥ यद्वा कृत्रिमबहुळेत्युट् ॥ बा
हुलकात्युः ॥ चमुंडा ॥ यद्वा योगविभागादिष्टसिद्धिरि
तिमुच् ॥ तत्संबोधनं हे मुंडमथने हे चामुंडे हे काळि हे
नारायणि नमस्ते स्तु ॥ तनंसो ॥ नयोनीति ॥ न्टर्णेति
नरः पचाद्यच् ॥ नयवीतिनिः क्रतुभुजो देवाः तेषाम
यनी वाक् तार्थकरी गतिः नारायणी भगवती हे ना
रायणि ॥ २८ ॥ ॥ लक्ष्मी लज्जा महाविद्या श्रद्धा पुष्टि
स्तथैव च ॥ महारात्रि महामाये नारायणि नमोस्तु ते ॥ २९ ॥

रा

हे सर्वशक्तिसमन्विते हे देवी हे भगवती। उभयेभ्यः नः देवान्
त्राहि त्रायस्व॥ त्रैङ्-पालने॥ ब्रह्मदेवपरमेपदयोर्त्रायते
त्राः। कीदृशं त्रीः इत्याचरत्राहि रक्षकेवाचरः सर्वप्रा
णिपदिकेभ्यः दिव्या घोरया च त्राहि तिर्यक्प्रतिस
पकमध्यम्॥ हे दुर्गे हे देवी नमस्ते तुभ्यमस्तु॥ विजयाक्ष
स्तिता तु देवीपदद्वयं पोनरुक्तेन न दुष्यति॥३२॥
एतत्ते वदनं सौम्यं लोचनत्रयभूषितं॥ पातु नः सर्वभ
२१ तिभ्यः कात्यायनि नमोस्तु ते॥३३॥ हे देवी हे चण्डिके एत २१
त्ते तव सौम्यं सुन्दरं वदनं मुखं सौम्यं सुन्दरलोचनत्रय
भूषितं सोमसूर्याग्निमयेन भूषितं अलंकृतं कृतं नः अस्मान्
देवान् सर्वभीतिभ्यः सुमस्तेभ्यो भयेभ्यः कात्यायनि
बंधिनीभ्यः या च सर्वा भयोत्पन्नास्ताः सर्वभियः
सर्वभियश्च ताः इतयश्च ताभ्यः सर्वभीतिभ्यः पा
तु रक्षतु॥ हे कात्यायनी हे चण्डिके नमस्ते तुभ्यमस्तु॥

इति तोष्योज्यभावाद्भावाद्यद्भावाद्यद्भागभाजो
भयाभावः प्रार्थनीयः कात्यायनीति कतः कश्चिद्दृष्टः
तस्याः पुंस्त्रिइति गर्गीयं तान् कात्यायनादयश्च
प्रायांश्चलक्षितः॥ इत्यधिकृत्य स्वेच्छोहितादिकंते
भ्यः इत्यस्त्रीयांपुफस्यायनादेशः पित्वात् ङीप्॥ कात्या
यनी॥ यद्वा कश्चेत्रला॥ अश्वाविच्छः लावयं ततः सतते
यथाक्रमं गच्छतः प्रायुतः इति कात्यस्सरस्वतीच॥ रमा
च कर्मण्यण॥ वाणीरमयोरासमंता दयनी परमागतिः॥
परमाधिष्ठानत्वाच्चिरपिदेवताकात्यायनी॥ सौम्यं स्या
सुंदरसोमदेवताकेबुधग्रहे॥३३॥ ज्वालाकराळवक्त्र
ग्रमशेषासुरसूदनं॥ त्रिशूलं पातु नो भीतेर्भद्रकाळि
नमोस्तु ते॥३४॥ भद्रे वसाकाळी भद्रकाळी हे भद्र
काळी हे चण्डिके ज्वालाभिः कराळं दारुणं ज्वालाक
राळं करालं दुरुतुगे॥ असयं भवती वरोद्रे अशेषाणा

स्त० प्रसिद्धाना मसुराणां सूदने ॥ हिंसके ते नमः ॥ चिश्चन्द्रमायु
धं कर्तुं नोस्मान् देवान् भीतेभ्यो रक्षतु ॥ हे भद्रकाली चण्डिके हे देवी नमस्ते तुभ्यं मस्तु ॥ ज्वलति ज्वाला ॥ ज्व
लितं यत्सं तप्तयोर्णो यातं नयुक्तं पचाद्यच् ॥ ज्वालावद्दुर्द्धा
र्षा चण्डिका तीक्ष्णा वचिर्हीतः शिखा यस्त्रियां ॥ टाप् ॥ अस्त्री
शूलं रणायुधं ॥ सूदनं इति सूदनक्षणे हिंसायां च अनुदा
त्तेई ॥ सूदने हि नास्ति सूदनं नयादि चास्तुः अन्यथा अ
नुदात्ते तश्चाल्लादिरिति प्राप्तस्य युवः सूददीपदीक्षश्च २२
सि प्रतिषेधात् ॥ सूदकं इति स्यात् ॥ ५४ ॥ ॥ हि नास्ति
देवते जांसि स्वनेना सूर्या जगत् ॥ साध्यं टापालु नोद
वीपापेभ्यो नः स्तुतानि च ॥ ५५ ॥ ॥ हे देवी या तव की चं
टाक त्रीस्वनेन नादेन साधने न जगत् कर्मलोकत्रयी
आपूर्य पूरयित्वा देवते जांसि हि नास्ति नाशयति सा तव
की चंटा नः अस्मान् देवान् पापेभ्यः दुरितेभ्यः देवे

सूत्राणि यस्याः सा तथोक्ता ॥ हे तथा तथा चोक्ते ॥ हे नारा
यणी प्राणरूपे नमस्ते तुभ्यं मस्तु ॥ अयं ते ये तिवाभ्रे न
या ज्ञानविशेष इति भर्तृहरिणी पाणिपादाद्युपलक्षितः ॥ ना
राणां समूहनी नारायणी नरायण्याः इयं सा देवता ना
रायणी हे नारायणी नमोस्तु ते ॥ तथा सर्वतोक्षिशिरांसि मुखानि च यस्याः सा तथोक्ता हे तथोक्ते हे ना
रायणी हे देवी नमस्ते स्तु ॥ अनेन देव्याः सर्वप्राणिवत्ता मु
क्तास्त्वं चराचरं जगत् सर्वं विश्वरूपतां प्राह ॥ ३१ ॥ ॥ सर्व
स्वरूपे सर्वेशे सर्वशक्तिसमन्विते ॥ भयेभ्यस्त्राहि नो
देवी दुर्गे देवि नमोस्तु ते ॥ ३२ ॥ ॥ सर्वं जगत् त्रयं स्वरूपं
यस्याः सा तथोक्ता हे सर्वस्वरूपे यद्वा सर्वं सुष्ठु आरूपयस्या
स्याः सा तथोक्ता हे तथोक्ते ईशे ईशगपवाद्यच् ॥ सर्वस्य
ईशे स्वामिनी हे सर्वेशे ॥ सर्वाः शक्तयः सामर्थ्यलक्षणाः
ब्रह्मण्यादि शक्तिलक्षणाश्च ताभिः समन्विते तत्सर्वुद्धौ

असुरास्रुग्वसापंकचर्चितस्ते करोज्ज्वलः॥ शुभायखड्गो
मुसलं चंडिके लीन तावयं॥ ७॥ हे चंडिके देवी असुरा
णां असृक् रुधिरं॥ वसा मेदः तद्रूपः पंकः तेन चर्चि
तः रयानः ते तव करे हस्ते उज्ज्वलः॥ यद्वा करैः किरणैः
उज्ज्वलः भासुरः देदीप्यमानः खड्गः नः अस्माकं देवानां
जगतां वा शुभाय भवतु॥ हे चंडिके यां भगवतीं वयं दे
वाः नताः प्रणताः प्रकीर्तिताः वर्णिताः॥ त्वदेकशर
णास्तां भजामहे इत्यभिप्रायः॥ रुचिरैः रुचोहिता व
रक्षतिलशोणितैर्मेदस्तवपावसाः॥ बलिहस्तांश
वः करः॥ ७॥ ॥ रोगानशेषानपहंसि तुष्टा रुष्टा तु
कामान्सकलानभीष्टान्॥ त्वामाश्रितानां न विपन्न
राणां त्वामाश्रिता ह्याश्रयतां प्रयांति॥ ७०॥ ॥ न्यन
यनृणां तिनयेन न्यायेन अनुच्छंघितस्वधर्मेण व्यव
हरंतीति नराः पचाद्यच्॥ हे देवी त्वत्सदाराधनेन तुष्टा

२३ २३

सती त्वामाश्रितानां नराणां सकलानभीष्टान् कामान् अर्थान्
ददासि॥ रजकस्य वस्त्रं ददाति कर्मकरस्य वेतनं ददाति
इति संप्रदानं वा भावात् संबंधे षष्ठ्येव॥ हे देवी त्वां आश्रि
तानां नराणां न विपत् आपत् न विद्यते हि हेतावव धार
ण हे देवी॥ त्वामाश्रिताः आश्रितवंतो नराः आश्रयीतां
आश्रियमाणतां प्रयांति॥ आश्रियंते आश्रयाः कर्मण्य
च्॥ आश्रयाणां भावः आश्रयतां प्राप्नुवंति अन्ये
आश्रियमाणतां सेव्यमानतां भजंतीत्यर्थः॥ ये त्वां भजं
ति ते अन्ये आश्रयं ते हि॥ आश्रियंत इव राजभुवं देव
भुवं वा प्राप्नुवंतीति भावः॥ रुष्टा तु पाठे॥ रुष्टा सती
कामानीति इष्टव्या ग्रंथः॥ तुष्टा रोगानपहंसि रुष्टा तु
सकामान् सकलानभीष्टान् अर्थानपहंसि तिरो
॥७१॥ ऽपि सकलं यत् कदनं तत् याच धर्मद्विषां दैत्यविमर्द
सुराणां॥ कपेरने कैर्बहुधा सुरतीह त्वां विकेत

तत्रकरोतिकान्या॥२८॥ हेअंबिके हेचंडिके अघदानौ
संप्रतीत्यायाआत्ममूर्तिं निजतनुं॥बहुधाबहुविधा
भिः प्रकारैअनेकैःरूपैः कृत्वा सौम्याद्यशक्ति
रूपैः कृत्वाधर्मद्विषां॥यज्ञादिकर्मद्विषां शुंभादीनां
महासुराणांयत्कदनं विशसनं निहननं निकृंतनं
कृतं तदेतदन्यास्त्रीत्वं तोपराकादेवता प्रकरोतिका २४
२४॥ प्रकर्तुं न कोतिनकापित्वमेवकर्तुं राकोपिनान्येति
भावः॥पापपदनं विशसनं कदनं च निशुंभं च मूर्तिः
काठिन्यकाययोः धर्मविदः यस्मात्धर्मस्त्रं॥अ
थातोधर्मजिज्ञासा चोदनालक्षणोर्थो धर्म इति
२८॥ ॥विद्यासुशास्त्रेषु विवेकदीपे क्षयेषु वाक्ये
षु च काव्यदन्या॥ममत्वगर्त्तेति महांधकारे विभ्राम
यैषा तदतीव विश्वं॥३९॥ ॥हे देवी विवेकदीपे
विवेकाः युक्ताः युक्तीव चारादीपाइव महातमः॥

॥पश्वपासुरक्षतु॥कंचेप्यः कानिव॥जगत्कलेलोकः अनः
सुतानिव॥अनोप्यः शकटेप्यः सुतानिव॥अनः छांद
सत्वेन पुराणप्रयोगस्य अनसुत्रात्पंचमी॥बहुव
चनेभ्यस्॥तस्यमुपांशुजपे सारिनाकुरु॥यथा लोकः अ
नोभ्यः शकटेभ्यः सुतान्पुत्रान्पाति तथा साचंडी शाक्याय
नानासतीनां स्नानं सुतानि वा वयस्त्रियर्थः॥यद्वा पापेभ्यो
नः सुतानिव॥जनत्वात्शकटेप्यनः जनश्चशकटप्यनः य
था अनः माता पिता वास्यान्सुतान्पापेभ्यः दुरितेभ्यः पा
लिनिवारयति रक्षति तथा साचंडी नः अस्मान्नाते वपात
सुतानिव पायादित्यर्थः॥यद्वा अनप्राणने प चाध्यस्॥अ
नितिअनः यथा अनः प्राणी सुतान्स्वकीयान्पुत्रान्पा
पेभ्यः कष्टेभ्यः पाति रक्षति तथा नः अस्मान्देवान्सा
चंडी पातु रक्षतु इत्यर्थः॥पापेभ्यः स्वसुतानिवेति पाठे
यथा लोकः पापेभ्यः स्वसुतान्पाति तथा साचंडी नः
अस्मान्देवान्पातु इत्यर्थः॥कीदृशी नः शकटेस्त्री स्यात्॥

सप्त॰ नान्येतिभावः॥ अवचहे देवीएतद्विश्वं त्रिभुवनं कर्मे
अतिमहांधकारे अतितरां महानंधकारः तमोगुणश्च
अज्ञानरूपो यस्मिन्स तथोक्तः मनसि ध्येयं मनस्त्वं
तद्वमनस्त्वं गतं यस्मिन्मनस्त्वं गतमिति हरूपे अतीव
सुतरां विभ्रामयति व्याकोचयति यासा तदन्या काऽपि
न कापि यापि काप्यस्ती सा विभ्रामिका जगतां त्वमे
२५ वनान्येतिभावः॥ विभ्रामयतीति अन्यराब्दस्य त्रो २५
षयासथम पुरुषः॥ चदन्यः कोभुंक्ते मदन्यः कोभुं
क्ते मदन्यान्योभुंक्ते त्वदन्यान्योभुंक्ते इतिवत्॥ २९
रक्षांसि यत्रोग्रविषाश्च नागा यत्रारयो दस्युबलानि
यत्र॥ दावानलो यत्र तथाब्धिमध्ये तत्रस्थिता त्वं
परिपासि विश्वं॥ ॥ हे देवी त्वं तत्र च तत्र च स्थि
तासती परितो रक्षसीतीभावः॥ दवादावो वनारण्यव
ह्नी॥ ४०॥ ॥ विश्वेश्वरी त्वं परिपासि विश्वं विश्वात्मिका धा
रयसीति विश्वं॥ विशेषवं चाभवतीभवंती विश्वाश्रया
ये त्वयि भक्तिनम्राः॥ ४१॥ ॥ हे देवी त्वं विश्वेश्वरी तिय
द्वशतस्त्वं विश्वं परिपासि परिरक्षसि॥ यद्वा हे देवी त्वं वि
श्वेश्वरी विश्वव्यापिन्यसि अतएव त्वं विश्वं परिपासि
परितो रक्षसि॥ अम्नो तोताश्च कर्मणी वर्द्धे ञोपधायाः
विश्वेश्वरी इति संबुध्यंतपाठे तु हे देवि हे विश्वेश्वरी
हे विश्वव्यापिनी त्वं विश्वं परिपासि हे देवी त्वं विश्वात्मि
कासि॥ अतएव विश्वं धारयसि हे देवी भवती विश्वस्य
ईशा वर्त्ससि विश्वस्य ईशः स्रष्टा त्वं रक्षीता संहर्ता

भूकाः फणिनः यत्र च अरयः शत्रवः यत्र च दस्यु बलानि
चोरसमूहाः यत्र च दावानलः वनाग्निः तथा यत्र चाब्धि
मध्ये तत्र अब्धिमध्ये च सर्वत्र तत्तदुपाइ यत्र संगे स्थि
तासती परितो रक्षसीतीभावः॥ दवादावो वनारण्यव
ह्नी॥ ४०॥ ॥ विश्वेश्वरी त्वं परिपासि विश्वं विश्वात्मिका धा
रयसीति विश्वं॥ विशेषवं चाभवतीभवंती विश्वाश्रया
ये त्वयि भक्तिनम्राः॥ ४१॥ ॥ हे देवी त्वं विश्वेश्वरी तिय
द्वशतस्त्वं विश्वं परिपासि परिरक्षसि॥ यद्वा हे देवी त्वं वि
श्वेश्वरी विश्वव्यापिन्यसि अतएव त्वं विश्वं परिपासि
परितो रक्षसि॥ अम्नो तोताश्च कर्मणी वर्द्धे ञोपधायाः
विश्वेश्वरी इति संबुध्यंतपाठे तु हे देवि हे विश्वेश्वरी
हे विश्वव्यापिनी त्वं विश्वं परिपासि हे देवी त्वं विश्वात्मि
कासि॥ अतएव विश्वं धारयसि हे देवी भवती विश्वस्य
ईशा वर्त्ससि विश्वस्य ईशः स्रष्टा त्वं रक्षीता संहर्ता

कत्रस्त्रिस्वामी तस्य वंद्या अभिवादनीयास्तु सा च वर्तते
भवद्भ्यो रेत्रो प्रथमः पुरुषः हे देवी च यि विश्व
यये भक्तिनम्राः स्युस्ते विश्वाश्रयाः विश्वस्याश्रयाः
आधारभूताः जगतां धारयितारो भवंतीत्यर्थः ॥ विश्वे
शवंद्या भवति भवायेति पाठे तु हे देवी ये त्वयि भक्तिनम्राः
भक्त्या प्रकाशे त्वयि विश्वेशवंद्याः देववंद्याः भवंति विश्वा
श्रयाश्च भवंति हे देवि भवती च भवाय संपदे भवति ॥
हे देवि भवती भक्तवर्गाणां भवाय भूतये संपदे प्रसन्ना भव
वंदुरित्यर्थः ॥ ७१ ॥ ॥ देवि प्रसीद परिपालय नो भीते
र्नित्यं यथासुरवधादधुनैव सद्यः ॥ पापानि सर्वजग
तां प्रशमं नयाशु उत्पातपाकजनितांश्च महोपसर्गा
न् ॥ ८१ ॥ ॥ हे देवी त्वं नो अस्माकं देवानां प्रसीद प्रसन्ना
भव हे देवि त्वं यथैव असुरवधात् शुंभादिदैत्यहननात् हे तनः नो

२६

२६

पटलपाटनपटवः तेषु विद्यासु च लुब्धासु दीपाचमः ना
सु ॥ यद्वा ॥ अन्विक्षिक्यादिसु यद्वा विद्यासु ज्ञानप्रदासु त
त्रूपाद ॥ शास्त्रेषु मनुस्मृत्यादिषु प्रवृत्तिकरेषु नि
वृत्तिकरेषु च विद्यामानेषु अनादरेश्च ममीमं ॥ तान्य
तादृशतज्जननीय ॥ आत्ममहांधकारे मम चगतेरुतट
विश्वकमे अतीव विक्षिप्तयात ॥ यासा त्वदम्बाका ॥ त्वमे
व विश्वमाया ॥ महामाया विश्वं मोहयसि मम तया यो
जयासी ॥ नान्या विभ्रामयतीति ॥ अनन्यो भितांहस्व
अपरानुयोजना ॥ हे देवी आद्येषु वाक्येषु अद्यानि
वेदकानि वाक्यानि तेषु च विवेकदीपयंतो प्रकाशयंति
विवेकदीपानि कर्णपूरेषु सुशास्त्रेषु च सुष्ठु शो
भनानि तानि च तानि शास्त्राणि च ॥ धर्मसूत्राणि
पारमर्षाणि तेषु माविल संचित विदुषीवा ॥ सा दु
सा त्वत्र देवीतः अन्यादृश्यता कान नैरपि त्वमेव विदे

मां स्याठ॥४२॥ ॥प्रणतांप्रसीदत्वंदेवीविश्वार्तिहारिणी॥
त्रैलोक्यवासिनामीड्ये लोकानां वरदाभव॥४४॥हेवि
श्वार्तिहारिणि विश्वस्य आर्तिः पीडा हरसि प
नुदसि विश्वार्तिहारिणि तत्संबुद्धौ तथोक्ता हे देवि त्वं प्रणता
नां भक्तिनम्राणां प्रसीद प्रसन्ना भव॥ त्रयो लोकास्त्रै
लोक्यं चातुर्वर्ण्यादि वास्यार्थ्यय॥ तत्र वसंती त्रैलोक्य
वासिनः तेषां तैः ईड्ये इडुस्तुतौ॥ लोकानां कर्तरी वृद्धि हे
इड्ये हे स्तवनीये हे देवि त्वं लोकानां वरदा भव॥ लोकेभ्यो
वरान् ददासीत्यर्थः॥४४॥ ॥देव्युवाच॥४५॥ देवी
चण्डिकाभिः स्तुतास्तुतीतान् देवान् उवाच उक्तवती वाक्यमेव
वरदाहं सुरगणा वरं यन्मनसेच्छथ॥ तं वृणुध्वं प्रयच्छामि
जगतामुपकारकं॥४६॥ ॥वरं ददासि वरदा हे सुरगणाः
हे देवसंघाः अहं युष्माकं वरदास्मि प्रीतास्मि यं वरं म
नसा इच्छथ यूयं तं प्रयच्छामि जगतामुपकारकं॥ वरं वृणुध्वं

यूयं॥ अहं प्रयच्छामि ददामि॥ वृणोतयच्छ वृणो॥ आत्म
नेपदं सुसवाभ्यां वामोस्वामिभ्यः श्रुः वृणीध्वमिति पाठे
तु॥ छ्रु वरणे॥ क्या दिस्तो दोध्वं ईहे स्वरः दादीनां ह्रस्व
वंत इति ईत्वं॥ देवा इ देवः श्रेष्ठे त्रिमुकुंजेमना विप्रय
वृणुध्वं प्रार्थयध्वमित्यर्थः॥ ॥देवा ऊचुः॥४७॥ ॥देवीवा
च मुनिरेवा॥ ॥सर्वबाधाप्रशमनं त्रैलोक्यस्याखिलेश्वरि॥ एवमेव त्वया कार्यमस्मद्वैरिविनाशनं॥४८॥ ॥हे
अखिलेश्वरी व्यापके अथो तेषां कर्मणी॥ वरइत्युपधायाः॥
त्रैलोक्यस्य स्वामिनी त्वया भगवत्या त्रैलोक्यस्य वरा
णां लोकानां॥ स्यात्येयत्॥ सर्वबाधाप्रशमनं सर्वदुःखोप
शमः॥ सर्वबाधेति पाठे तु॥ सर्वाणि हीबाधा अबाधाः॥
आङ् विव्याप्तौ आसमंतात् बाधा आबाधा॥ अस्मद्वैरि
विनाशनं अस्माकं देवानां वैरिणः शत्रवः दैत्याः तेषां
विनाशनं विध्वंसो वेधः एवमेव त्वं कुरु तत्र अहं
उपस्थितं कार्यं सर्वथा मिरत्वया जगदुपकारकं कार्यं कर्म

२७

२७

ग

२ व

कर्तव्यं करणीयमिति वरं प्रार्थयेत्यं ॥ अन्वयो तदेतु हे देवी
हे अखिलेश्वरी त्वया त्रैलोक्यस्योपकारकं कर्म एतत्एव
विधेयं कार्यं कर्तव्यं कीदृशं तत् सर्वबाधानां प्रशमनं प्रकृष्टं
शमनं प्रकृष्टं शमनं यत्र तत् तथोक्तं ॥ महारामयतीति
शमनं ॥ नेयादिलक्षणं ॥ आकृष्टकाकुर्ह्रीभ्युइ
पुनः कीदृशं ॥ अस्माकं वैरिणो देवाः तान् विनाशयति वि
नाशनं अस्मद्वैरिणां विनाशनं अस्मद्वैरिविनाशनं ॥ यद्वा
यं वैरिणो ये यांते अस्मद्वैरिणः तेषां विनाशकं विनाशनं २८
अस्मद्वैरिविनाशनं ॥ देव्युवाच ॥ ४९ ॥ देवी देवगणान्वा
चमुवितामुचे ॥ ॥ वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते अष्टाविंशतिमे
युगे ॥ शुंभो निशुंभश्चैवान्यावुत्पत्स्येते महासुरौ ॥ ५० ॥
रक्तबीजादिवधानंतरं यास्यन्ते कलिदेवैः सहदेवीदे
वीकर्तृकं तीलकाख्यं प्रकटविष्यद्वैवस्वतमन्वं
तरकालेनंदगोपकुले देव्याः प्रादुर्भावो नेत्रकोणे ना
प्यते ॥ भविष्यत् ॥ हे देवाः शृणुत नारदं जगदुपकृतेम

अस्मान् देवान् शुंभारिः शुंभाद्यसुरभयात् परिपा
लय ॥ तथैवात्रैपिकाले संभविष्यायाः अरिभीतिः रांतभी
तितः निशंकश्चरतु वस्मान् देवान् परिपालय परितो रक्ष ॥
अथ च हे देवी त्वं सर्वजगतां सर्वलोकानां पापानि प्र
शमं प्रयाति आशु क्षिप्रं नयसि दिक्कर्मः दुरितं नाशं
प्रापय ॥ अथ च हे देवी त्वं जगतां लोकानां उत्पातपाकज
नितान् उत्पातपरिपाकसमुत्थितान् ॥ अत्र ब्रह्मधर्मः उत्पा
तशब्देन विवक्षितः उत्पातहेतुत्वात् अथवा स्वतस्यपा
कः परिणामः तेन जनितान् उपसर्गान् उपद्रवान् म
पसर्गान् वज्रपातादीनुपद्रवान् आशु प्रशमं प्रयाति
नयप्रापयसि त्वयैव देवाः खेदकारणाः प्रार्थया
महे तस्मात् सीदेति भावः ॥ वाक्यसंधिर्वा क्षिप्त
अन्यथा अत्र उत्पात आशुशब्दा तत्र ॥ सवर्णदी
र्घत्वे छंदोभंगो विस्पष्टः ॥ आशुशुक्षणीति तु क्वचि

स्त्रियोभावे संपदादित्वात् क्विप्॥ मानेमाः अष्टाविंशति
र्मानेमाः यस्य युगस्येति वा॥ अष्टाविंशतिर्मानं य
स्य युगस्येति वा विग्रहे बहुव्रीहौ नपुंसकं ह्रस्वत्वे अ
ष्टाविंशतिमयुगं॥ ततः समन्येकवचने अष्टाविंशति
मिति तत्र॥ तावन्मातः क्षिप्यमानस्यादिना इत्यत्र सं
मोदुर्नगरस्तिष्ठतु॥ युगमन्यपदार्थः कथं स्यात्॥ या
वतां युगानां अष्टाविंशतिः तत्परिमिता अतिक्रान्ता अ
ष्टाविंशतिसंख्या कावान्यपदार्थ इति अष्टाविंशति
तममेव युगे द्वापरांतरूपं कलि युगादिरूपं कलि
युगादिरूपं नसेस्यतीति यथा पंचसु पांडवेषु पंच
मः सहदेवः तत्र मानेमाः॥ पंचमा मानं यस्य सः इ
त्यत्र पंचानां पूरणः सहदेवो न्यपदार्थत्वेन गलति
कोमतेमिलितोः व्यापरिमिताः इति पंचमपरि
मिता पंचम इति युधिष्ठिरादयः॥ पंचान्यपदार्थतया

२९ २९

गृह्यंते न तु सहदेव एव तस्मात् युगे अष्टाविंशतिमे
वासुरपतिः॥ षष्ठोदशादिलेखेयस्यथाः॥ अष्टाविं
शतिमे युगे द्वापरांते कलि युगादौ॥ प्रांते यानाद्यं
ग युगः पुरा युगं युगमेकलादिषु॥५०॥ नंदगो
पगृहे जातो यशोदागर्भसंभवः॥ ततस्तो नाशयिष्या
मि विंध्याचलनिवासिनी॥५१॥ ततोहं देवीनंदगो
पस्य कुले गृहे॥ कुलं वंशे गृहे पितृ॥ जातउत्पन्नो यशो
दायाः नंदगोपस्त्रियः गर्भसंभवो गर्भसंभवो जातयस्या
सा तथा कावंध्याचलनिवासिनी सती तो शुंभनिशुं
भारयावसुरौ नाशयिष्यामि वेमचित्तौ तस्य परासुरारि
ष्यामि व्यापादयिष्यामि॥५१॥ पुनरपि तिरश्चीन
रूपेण पृथिवीतले॥ अवतीर्य हनिष्यामि वैप्रचित्तासुम
दारणान्॥५२॥ अहं देवी पुनरपि वैवस्वतमन्वंतर
एवं अष्टाविंशतिमे युगे द्वापरांते कलौ युगादौ
पितृकुलात् बला सुचिति सीनं यस्य दानवस्य व

विप्रचित्तिनामकश्चिद्दानवः तस्यापि प्रचित्तेः दानवस्य
अपत्यानि पुत्राः सः वैप्रचित्ताः ते च वैप्रचित्ता दानवा
अतिरौद्रैः रूपैः भयंकरैः उग्रैः वपुषा पृथिवीतले
अवतीर्य प्रादुर्भाव मुपेत्य हनिष्यन्ति तु या हनिष्यन्त्येव
तु ॥ तु स्यादेव धारणे ॥ पुनरपि हुं ॥ हनिष्यामि मिथ
न न संबध्नाति च ॥ वैप्रचित्तान् पुनरपि उद्धतान्
हनिष्यामीत्यर्थः ॥ कैः उ नो स्य इत्यागमः ॥ पुनरप्र
मत्तभेदः ॥ ५२ ॥ ॥ भक्षयंतो ह्यतानुग्रान् वैप्रचि ३०
त्तान् महासुरान् ॥ रक्ताः दंताः भविष्यंति दाडिमी
कुसुमोपमाः ॥ ५३ ॥ ॥ तान् उग्रान् रौद्रान् वैप्र
चित्तान् महासुरान् भक्षयंतः ह्यतः रक्ताः दंताः
रक्तश्वेतः क्रोधः भविष्यंति ॥ अतः ते भेदाः
दाडिमी कुसुमोपमाः भविष्यंति दाडिमी
पुष्पवद्रूपवर्णाः संपतिष्यंति ॥ ५४ ॥ ॥ ततो भोद

यादेव्याहेतुकया मधुकैटभौ विष्णुनाभाविनौ तदनुकल्पांत
रे महिषासुरे च मयादेव्यानि पातितः तदनु चंडमुंडधूम्रलो
चनरक्तबीजानि शुंभशुंभौ सप्तसैन्याः सेनामेतानि पातिता
ताः ॥ संप्रतिनंदनमदनुग्रहतो लोकाः अतः परमेव्यक्ता
विमतकर्तव्यात् बहुरूपो जगदुपकारात् परस्परितोपा
दकथ्यामपुनः ॥ वैवस्वतेंतरे ॥ वैवस्वतमन्वंतरे
भविष्यमष्टाविंशतिमे युगे ॥ आगामिन्यष्टाविंशतिमे यु
गे भाविसति शुंभो निशुंभश्च उरन्यो चप्राद्धिहितो या
शुंभानिशुंभो नामस्तत्बीजे नोपलक्षितौ ततो मारे च महासु
रौ शुंभानिशुंभ नामानौ देवानुत्पत्स्यते ॥ उद्भविष्यतः अव
तीर्य अष्टाविंशतिः अष्टतः संख्यायां
मितिआत्वं आष्टाविंशतियुगानां कृतत्रेतादीनां पूरणेपूर
त्वं यमुक्तं विष्णोरष्टमावतारोपलक्षितं तत्र अष्टाविंश
तिमं तस्य पूरणाई इति तिउपूत्रप्रत्ययस्य विंशतिरा
प्यस्तमउ अलरेस्या इति तमजागमः ॥ तत्र पृष्टादेव
दिलातरावेस्य कोपः ॥ यत्र कश्चिद्दाह ॥ नामानि

ज्ञानेनासिनदीतटाकादावपिजलेस्थ्योपांसुपूरेमुनि
भिः॥ततः संस्कृतासतीभूं देवीजोयोनिजासंभविष्या
मिस्वयमेवाविर्भविष्यामी॥ नकर्मसंतादृष्टिरनायाष्टः
यद्वानास्तेयासमंतादृष्टिर्यस्यांभूमौसाअनावृष्टिः
तस्यामनावृष्टौसंस्कृतासंस्कृताइतिपाठद्वयं॥५८॥
ततःशतेननेत्राणांनिरीक्षिष्यामितान्मुनीन्क्ष
तियष्यंतिनमुक्ताःशताक्षीतिमांततः॥५५॥
ततःसाश्रुमुखीवदनंतरंनेत्राणांशतेनेत्रशतेन
मुनीन्स्तोतृसंस्मर्तॄन्ऋषीन्निरीक्षयामीतियत
तलोहेतोर्मांदेवीमनुजाःमानुषाःशताक्षींशतमाक्षि
णीयस्याःसाशताक्षीतांज्ञात्वा॥इत्थमुक्त्वासंहृत्या
क्षितियष्यंतिकथयिष्यंतिदर्शनेभ्यनुदातेत
छांदसंतुपरस्मैपदं॥पश्चाद्योतांनिति॥निरीक्षि
ष्यतोमुनीतिनुक्तोचयाद्यः॥५५॥ ॥ततोहसारव

लंलोकमासदेहसमुद्भवैः॥भविष्यामिसुराःशाकै
नाम्नाष्टैःप्राणधारकैः॥५६॥ ॥हेसुराःततःशाकंक्षीति
वीर्त्तनादनंतरंभवंदेवीआसदेहसमुद्भवैःममदेव्याः
शरीरात्समुत्पद्यमानैःप्राणधारकैःशाकैःहरीतकैः
पत्राद्यैःसाधनैःआकृष्टैःवृष्टैःआभविष्यंतिवृष्टिमधि
कृत्यायावद्वृष्टिर्भवतीतावत्तावंतंकालंअखिलंसम
स्तंलोकंभविष्यामिपोषयिष्यामि॥अस्त्रीशाकैहरीतकैः॥
शाकाख्यंपत्रपुष्पादि॥यदाहुःपत्रमूलकरीराग्रफल
कांडास्त्वक्पुष्पंकवकंचेतिशाकंदशविध
मंस्मृतं॥भक्ष्यामिडुभृञ्धारणपोषणयोः॥कुब
नास्यदुःखागमःप्राणधारकैःजीवपितृभिःशाकंभरी॥५६॥
विख्यातिंतास्यामहंभुवि॥तत्रैवयदधिष्यामि
दुर्गमाख्यंमहासुरं॥५७॥ततःशाकैरखिलंलोकं
दुर्गमरणकृच्छ्रेकुरुतेदेवीशाकंभरीतिविख्या
तिंसंकीर्तनंकीर्तिसंज्ञांवक्ष्यामि॥तत्रैवतद्दे

२२ रागं भजति विख्यातिं संप्राप्तकालए च दुर्गे मारव्यं दुर्गे
मइति आख्यासंज्ञायां क्यस्य दुर्गमारव्यः तं दुःखेन ग
म्यते दुर्गनिः कर्मणी ॥ खलु दुःखेन गच्छं यत्रेति दुर्गः
सुदुरोर्धिकरणे दुः दुर्गः एव दुर्गमः पर्यायः यो दुर्गाख्यं
दुर्गमित्यर्थः ॥ महासुरं दुर्गनामानं महासुरं च वधि
ष्यामि जनिवध्योश्चेति निर्देशाद्धिः प्रकृतेतरम
स्यापि विज्ञेयं बंधहिंसायां भ्यादिः परस्मैपदी ॥ कचित
त्रैव बहुनिष्यामीति पाठे परस्मैपदार्थः ॥ रागं भजति २२
मंतमव्ययं चास्ति विभक्तिरिति भावः सर्वधातुभ्य इत्य
हृदादिकारादलो नो वा ङि पूर्वकृयः सुपूर्वेति समा
सः ॥ रागं भजति दीयद्वाफुल्लेष्टहीरामंबरा श्रियति
च कारो मुक्तसमुच्चयार्थत्वेन लोकपारणार्थं स्वरा
रीरे इवानि रागं कांतिं विभर्ति ॥ रागं भजति ॥ इत्यर्थः
उपपदस्य तु रागमश्च ॥ स्त्रीयां हृदादिकारादि
निनो राङि पू ॥ चाठ्याख्यायां धातूनां दृश्यते त

वताः स्वर्गे मर्त्यलोके च मानवाः ॥ रक्षंवेतो व्याहरिष्यंति
स तत्संरक्षंति कां ॥ ४५ ॥ ते तो हेतुतः ये प्रचि सासुर
भूणं जनितारस्य वर्णदर्शनलाभः मारक्षंवेतः ये देवताः
गं सतं वाश्वेतं रक्षंति कां रक्षंति कां रक्षंति
का से इत्यानयो व्याहरिष्यंति कथं इष्यंति देवाः देव
ताः स्वार्थे तल् तया मानवाश्चेत्यर्थः को के भविष्यंति ते
रक्षंवेतः रक्षंति कां व्याहरिष्यंति यतो हेतुतः रक्षामेदं
ताभविष्यंति ततो संज्ञया तत्र यत्र देवताः यस्या
सारक्षंति कां तां स्तोष्यंति देवा मानवाश्चेति भावः ॥ ४५ ॥
भूयश्चरात कार्त्तिकमासे नाद्यया मनंभासि ॥ मुनिपि
सस्तत्पुरो संभाविष्यामि यो न जा ॥ ४६ ॥ ॥ भूय
श्चपुनरपि रात वार्षिमपि मासं यस्य सारात वार्षि
की तस्य परिमाणं नि तिवत् ॥ मुनिः तार्थ समासः
अर्थ प्राभविष्यति ॥ इक्ष प्रेक्षयोः इ वर्षि श्वेति
पाक्षिको उक्ष ॥ स्त्रियां ङ्क्ष ॥ न तत्रेमयुक्तो ॥ सर्वा

सप्त॰

तोसः ॥६१॥ ॥ तदानीं मां देवीं आनम्रमूर्तयः भक्तिप्र
कटकायाः संतः सर्वे विबुधयः वशिष्ठादयः स्तोष्यंति
वादयन्ते ॥ तां स्तोष्यंति ॥६१॥ ॥ भीमादेवीति विख्या
तं तन्मे नाम भविष्यति ॥६२॥ ॥ तत् तस्मात् भ्रामर
नरूपण रक्षोभक्षणहेतुना विख्यातं प्रसिद्धं भीमा
देवीति विख्यातं नाम मे देव्याः नामधेयं भविष्यति ॥
संपन्नस्य तोषणस्य तस्मादिति भीमादयोः पादाने
तिपातिनः ॥६३॥ ॥ यदारुणनाम्नि त्रैलोक्ये महाबा
धां करिष्यति ॥ तदाहं भ्रामरं रूपं कृत्वा संख्येयषट्प
दं ॥ त्रैलोक्यस्य हितार्थाय वधिष्यामि महासुरं
भ्रामरीति च मां लोकास्तदा स्तोष्यंति सर्वतः ॥६४॥
हिंदीयदा त्रैलोक्ये लोकत्रये त्रिभुवने लोकेषु अरु
णाख्यः अरुणसंज्ञकः अरुणो नाम महासुरः
महाबाधां मठतीपीडां करिष्यति लोकानां बाधिष्य
तितदा अहं देवी असंख्येयषट्पदभ्रामररू

३३ ३३

पं भ्रमरसंबंधीनीं मूर्तिं कृत्वा त्रैलोक्यस्य त्रयाणां लोकानां
हितार्थाय ॥ त्रैलोक्यस्येति छांदसी षष्ठी अन्यथा हि त
योगे चतुर्थी स्यात् ॥ तं अरुणं महासुरं वधिष्यामि ॥ हनि
ष्यामि ॥ तदा लोकाः सर्वतः सर्वत्र मां देवीं भ्रामरीति
च भ्रामरीति च स्तोष्यंति संकीर्तयिष्यंति ॥ भ्रमरस्येय
मा हृत्वा भ्रामरी देवी भ्रमरस्येदं भ्रामरं रूपं आकारः अर्थः
हि तं भ्रामररूपं असंख्येयाः संख्यातुमशक्याः गणना
तीताः षट्पदाः भ्रमराः यस्मिन् तत् असंख्येयषट्पदं
भ्रामरं रूपं विभ्रत् देवी असंख्येयभ्रामररूपमूर्तिं कृत्वा
अरुणं नाम महासुरं लोकरक्षणार्थं हनिष्यामि ॥ यतः त
तः सा भ्रामरीति नाम्ना लोकैः स्तुतेति इष्यते ॥ सर्वत्रापि
नाम ॥ अरुणस्यासुरस्यापत्यं पुमान् अरुणः ॥ इति तु
ष्टुवे तं इयं वाधिता शिवादित्वं तृणे ॥ इदानीं देव्याः
अद्भुतारुणाख्यानं यस्य कथनेन वरुणेन मया क्लेशा
क्षिप्तं तत् कथमुपसंहरति ॥ ॥६५॥ ॥ इत्थं यदा यदा
बाधा दानवोत्था भविष्यति ॥ तदा तदावतीर्याहं

करिष्याम्यरिसंक्षयं ॥६२॥ ॥ हे देवीः इत्थमुक्तानुसारेण
प्रकारेण यदा यदा दानवेना उत्पत्स्यति उत्पास्यति वा दान
वो बाधा दानवेभ्यः संभूत वो बाधा पीडा लोकानां भवि
ष्यति उत्पत्स्यते संपत्स्यते तदा तदा हे देवी तत्तत्काल
रूपा वतीर्य प्रादुर्भाव प्राप्स्यति संक्षयेना वधेना
रीं करिष्यामि वधिष्यामि ॥ दानवो श्रेति सुपि कः
कः कर्तरी ॥६३॥ ॥ श्रीमद्राजाधिराजश्रीमन्नोमन्न
न्वयश्रीमद्भूदेवराजश्रीरांतनुचक्रवर्तिविरचि
तायां रांतनव्यां श्रीचंडिकामहात्म्यटीकायां नारा
यणीतंत्रे विध्युपलक्षितः श्रीछंदकारः रो ध्यायः
२॥ ॥ श्रीमद्भगवदर्पणमस्तु ॥ श्रीमस्तु ॥ मंगलमस्तु ॥

३४

३४

स्तेरिष्य चरित्रं ॥ प्रयोगरहस्यं वांस्तान्नरस्यापयसी ॥ वि
च ॥५७॥ दुर्गा देवीति विख्यातं तन्नाम भविष्यति ॥५८॥
तत्तस्माद्दुर्गमासुरख्यातेर्हेतुनः विख्यातं प्रसिद्धं मे दुर्गादेवी
ति नाम नाम धेयं भविष्यति दुर्गासुरं दुर्गमासुरस्य तं हं
रिष्यति ॥ दुर्गा तु देवी ष्टयोरशादिसा दद मारकोपः यद्
दुर्गासुरो हंतव्यस्तेन यस्याः सा दुर्गा तु रक्षीत्रादि वास्मात्
धीयो स्त्रियां टाप् ॥५९॥ ॥ पुनश्चाहं यदा भीमं रूपं कृत्वा
हिमाचले ॥ रक्षांसि भक्षयिष्यामि मुनीनां त्राण
कारणात् ॥५९॥ ॥ हे देवीः पुनश्च पुनरपि अहं देवीय
दा हिमाचले तुहिनाद्रौ भीमं घोररूपं कृत्वा ॥ रक्षांस्यस्त्र
क्ता नां त्राण कारणाद्धेतोः रक्षांसि राक्षसान् भक्षयि
ष्यामि ॥ क्षयिष्यामीति पाठे क्षय प्रापयिष्यामि ॥ प्रा
पि पदिकाकौ तथैव बहुलं मिष्टवत्तीति णिच् ॥ क्षय
यिष्यामीति पाठे तु क्षय प्रेरणे चुरादिः प्रेरयिष्यामी
त्यर्थः ॥५९॥ ॥ तदा ते मुनयः सर्वे स्तोष्यंति मां नम्र

मोतयाबाधासेस्तुतिः अविद्यमानाहंसकेवापरब्रह्मकेवा
ब्रह्मविद्यायस्यांसंस्तुतौ ममतायांसाऽभ्यर्थेसर्वकाबाधा॥
मोहस्यममतासंस्तुतिः तांबाधांअसंरायेरामिधिष्या
मिस्तीपमुक्तकामेरवगंतव्यं॥ रविश्चेतच्छब्दोहंसोयद्वाएभि
स्तत्वैर्मायः स्तोव्यतेतस्याहंकारस्तुतांसकेवांसर्वाबा
धांमोहमयींममतांसंस्तुतिंरामिधिष्यामीत्ता॥१॥ ॥मधुके
टभनाशंचमहिषासुरघातनं॥कीर्तियष्यंतियेतद्वद्वयं
शुंभनिशुंभयोः॥२॥ ॥अष्टम्यांचचतुर्दश्यांनवम्यांचै
कचेतसः॥श्रोष्यंतिचैवयेभक्त्यामममाहात्म्यमुत्तमं॥३॥
नतेषांदुःखदारिद्र्यंनचैवेष्टवियोजनं॥४॥ ॥शत्रुतोभयंनतेषां
तिदारिद्र्यंनचैवेष्टवियोजनं॥५॥ ॥शत्रुतोभयंनतेदका
न्यंदृष्टं॥पुरुषाःएकचेतसःसंतःसावधानाः
संतःअष्टम्यांचनवम्यांचचतुर्दश्यांचपक्षद्वयेपिविशे
षानुक्तितःयथाकृतंतुनयेक्ष्यंमधुकैटभनाशंचम
हिषासुरघातनंचतद्वत्शुंभनिशुंभयोर्वधंचमम्या
कीर्तयिष्यंतितद्वदेवचयेश्रोष्यंतिआकर्णयिष्यंतिभ

क्तयाममाहात्म्यमुत्तमं पुण्यतमंसर्वेकामदुघंतेषांकीर्तयिष्या
तांपुंसांचश्रोष्यतांचतेषांदुःखंदुरितंदुर्वेसंचितं॥नकिं
चदरिद्रताभविष्यतिविनष्यतिइत्यर्थः॥नचतेषांउभयेषांदारि
द्र्यंदरिद्रताभविष्यति॥आधाएवतेभविष्यंतीत्यर्थः॥नच
तेषांइष्टैःसहचेतनैरचेतनैश्चपुत्रादिभिर्धनादिभिश्च
वियोजनंवियोगोविच्छेदोभविष्यति॥सदेवेष्टैःसहमा
दिष्यंतेइत्यर्थः॥मधुकैटभयोर्नाशोयस्मिन्ग्रंथेसतथो
क्तस्तंहनेनंघात॥घातस्यकरणंघातनं॥प्यताखिद्
महिषासुरघातनंसदृशंहिसनेमारणंयस्मिन्ग्रंथेसतथो
क्तः॥केचित्तुघातनस्थानेसूदनंपठंतिपुरस्सरणंहिंसायांच
तद्वत्तथैवेत्यर्थः॥वधोस्मिन्ग्रंथेप्रतिघातत्वेनविद्यते
सःवधःअर्थआदित्वाद्वा॥तं॥शुंभनिशुंभयोरिति॥द्वि
वचनेनवधद्वयंसूच्यते॥तेनवधानांवैपुल्यात्तुअ
ष्टम्यादिदिनत्रयेणयथाक्रमंकीर्तनंकापिहरिहरा
यद्वामधुकैटभौद्वौएकोमहिषःशुंभनिशुंभौद्वौ
इतितेषांवधाःअष्टमीचतुर्दशीनवम्यस्तिस्रोपिपक्ष

द्वयगतत्वेन पठितिभविष्यंति यथाक्रमेण कीर्तनप्रसंगदोषः॥
एकमनन्यवृत्तिचेतोयेषां ते तथोक्ताः भजनेभक्तिरनन्यशरणं तथाश्रयणं॥ तथा महाबलः आसनः अबलाश्रयस्याः
सा महाबला बहवस्तारा बकुलाश्च तारा वा तस्याः सावः
महाप्रभुत्वं उत्तमं श्रेष्ठत्वं दुःखफलकं कर्म दुष्कृतं असंतं
पश्यंतीति दुःखानि यापदं दुःस्थितयः दरिद्रस्य
अकिंचनस्य भावः॥ दारिद्र्यं नभनत्वं॥ इष्टैः सह वि
योजनं वियोगः विश्लेषः॥ ४॥ ॥रात्रौ न भयं तेषां दस्यु तो वा नराजतः॥ नरस्त्रानलतो वापि कदाचित्संभविष्यति॥ ५॥ ॥स्तोष्यंति श्रोष्यंति वा ते कदाचिद
पि रात्रौ तो न भयं न संभविष्यति॥ दस्युतः तस्करतोपि वा॥
नराजतोपि नृपात्॥ नरस्त्रतः नरायुधतः नअनल
तः नअग्नितः ततो योद्धात् न जलप्रवाहात् न संभविष्य
तीति अनेन सर्वे संबध्यंते॥ रात्रौ इति अपादनेवा॥ ही
यरहो नित्यं चम्यास्तासः स्वेदस्युत इत्यादिवाक्ये च
अनेकश्चतोयोपश्च॥ सर्वे द्वे विभाषे कवद्वा॥ ३॥
तस्मान्नभेत्तमहात्म्यं पठितव्यं समाहितः॥ श्रोतव्यं

श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्रीदेव्युवाच॥ ॥यद्यपि प्रागपि देवान्
देव्यो वाचत्ततथाप्यध्यायादौ देवीवचनस्य प्राधान्यं ध्वनयन्
तु देवीमहात्म्याध्ययनश्रवणादिफलश्रुतिप्रामाण्यं च द
र्शयन्तु देव्येव भगवती स्वयमुचितां वाचं देवानुक्तवती॥
एभिः स्तवैश्च मां नित्यं स्तोष्यते यः समाहितः॥ तस्याहं
सकलां बाधां नाशयिष्याम्यसंशयं॥१॥ ॥यः पुरुषः
समाहितः भक्तिश्रद्धान्वितो भूत्वा एभिः प्राग्उक्तैः स्तवैः स्तो
त्रैः च पुनः पुनश्च नित्यं अविकल्पितं यथा भवति तथा रा
त्र्यादौ मां देवीं जगज्जननीं स्तोष्यते तस्य पुंसः सकलां बा
धां नाशयिष्यामि अहं देवी। अस्मिन्नर्थे असंशयं संशयाभा
वः॥ अर्थाभावेव्ययीभावः॥ यद्वा असंशयं यथा स्यात्तथा
सकलां पीडां नाशयिष्यामि अहं॥ स्तोष्यते॥ क्रियाफले
कर्तृगतेऽपि वा दानमनेपदं॥ एभिरिति अत्र कृतेदिं द्वा
द्विदेवकृतैश्च॥ हंसः सूर्यः परमात्मा॥ आत्मा वादिसो
अत्रेति श्रुतेः॥ हंसस्य कृतं हंसकं बाधते प्राणि

द्रवान्॥ अशेषान्सर्वानुपसर्गानुपद्रवान्शमयेद्दूरी
कुर्यात्॥ न केवलमुपसर्गानेव शमयेत्॥ अपितु तथा त
द्वत्तेषां पुंसां त्रिविधं त्रिःप्रकारं उत्पातं शुभं वाशुभं वा
सूचयत्युपात॥ इहलुदुःकमशुभं सूचकं तु च शमयेत्॥
त्रिविधं आध्यात्मिकं शारीरं शरीरे भवं रोगदौर्बल्यादिकं व्याधादि
कं च॥ आधिभौतिकं भूतप्रेतादिजनितं भयं चौरादिकं आ
धिदैविकं देवकृतं वज्रपातादिकं दाहिद्यादिकं चयेद्वा
भूतुवः स्वः संभवमुत्पातं तत्र यं शमयेत्॥ अत्रो कोयं सम्
ति॥ भूमिरंतरिक्षं भुवः स्वः॥ स्वरादयश्चैव तथा स्वर्गस्त्रि
लोकं तदिदं स्मृतं॥ भूकंपादिभोमं उत्पातं शमयेत्॥ अं
तरिक्षजनितमुत्पातमन्तरिक्षजं शमयेत्॥ स्वर्गजनित
मुत्पातमस्मद्दुःखे कोपलक्षणं शमयेत्॥ महामारी स
मुद्भवानिति॥ मह॥ महती मारी महामारी तस्या समुद्भवा
न शमयेत्॥ ५॥ ॥ यत्रैतत्पठ्यते सूर्य्य॰ तमायतनं
मम॥ सदा नतद्विमोक्ष्यामि सान्निध्यं तत्र मास्थितः॥ ६
अत्र देव्याः आयतने गृहे शक्तिप्रतिमादिमंदिरे मंडू

पदेवतास्थेयं पठ्यते उक्तचरित्रयोगेन महात्म्यं निर्णं प्रतिपादितं
सम्यगर्थतः पठतश्चयुद्धं पठ्यते भक्तितः पुंभिः तत्रायतनं
गृहं॥ सदा सर्वदा न विमोक्ष्यामि न त्यक्ष्यामि॥ तत्र गृहे खलु
मदेव्याः सान्निध्यं संनिधानं समवस्थानं स्थितं स्थितिं
मद्भवे॥ स्वास्थादि अर्थः॥ ६॥ ॥ बलिप्रदाने पूजायामग्नि
कार्ये महोत्सवे॥ सर्वं मम मेतच्चरितं शुभं कार्यं श्राव्यं मम च॥
बलिप्रदाने पूजायां अग्निकार्ये महोत्सवे च सर्वं सम्मतं मम
मम देव्याश्चरित्रं शुभं कार्यं अवश्यं पठनीयं॥ कहलोप्यते॥ श्रा
व्यं अवश्यं श्राव्यं श्रोतव्यं च सर्वं उपावश्यकं ज्ञेयं॥ यद्वा एवं
तादृक्कोयं॥ श्राव्यं श्रावयितव्यं सर्वं जपनीयं॥ एकस्य जाप
न्नुपि दुःखोस्यात्॥ महानवम्यादौ होमे च भक्तिर्व महाप
शुभिर्बलिदाने॥ देवतोद्देशेन पशुसमर्पणं॥ ददाति खुट॥ यद्वा
अवश्यं उने॥ पूजा पुष्पोपहारदीपादिसमर्पणं॥ यद्वा अलंकरण
वस्त्रसूक्ष्मचंदनवाहनछत्रचामरादिभिः कुमारीसुवासिनी
समर्चनं पूजा अग्निकार्यं प्रसिद्धं तमाहुतिः॥ अग्निज्वालन
नं॥ यद्वा देवीमहात्म्यं कथ्यं पाठ्यं मंत्रजपश्चरणं तद्वि
हितं होमाग्निकार्यं एतत्त्रयलक्षणो महोत्सवः

यद्वा चैत्रवसंतोत्सवः वैशाखवारुणपुष्पप्रचयोत्सवः ज्येष्ठज
क्रीडोत्सवः आषाढेइंद्रध्वजोत्थानोत्सवः श्रावणेडोलो
त्सवः भाद्रपदेइंद्रमणिधनुरर्चनोत्सवः आश्वयुजि
शारदोत्सवः कार्तिकेदीपोत्सवः मार्गशिर्षे मनुष्योत्सवः
माघेमरुत्सवः फाल्गुनेगंधर्वोत्सवः ॥ एतेषु संपूर्णं देवीच
रितं पठनीयं मातभावः ॥ यथाश्रवणीयं च यद्वा महोत्सवः
सर्वश्रुतिपारायणं यद्वा वदतः कर्तरि क्विप् ॥ वदति चेष्टे
वतामिष्टदेवी प्रणवः महान् उत्सवः मंत्रो यास्ति समहोत्सवः
सयासोत्सवश्चेति महोत्सवो मंत्रदीक्षाख्यो यज्ञः तस्मिन्
यद्वा ॥ उत्सवः कुदिने ॥ उदन्मुत् ॥ स्त्रियां भवे संपदा
दिभिः सुखो वक्तव्यः ॥ उत्सवो दीक्षावतः उत्सवः सुखो
सवः महान् उत्सवः सुखोत्सवो यस्मिन् मनुष्ये स म
होत्सवः तस्मिन् ॥ ७ ॥ जानता जानतापि बलिप्र
जो तथाकृतः ॥ प्रतिक्षिप्तो मया तेन त्रीयां वन्हिहोत्रं तथा
कृतं ॥ ८ ॥ तथा तेन प्रकारेण शास्त्रोक्तप्रकारेण इ
ति कर्तव्यतां गुरूपदिष्टदेवतारोधनसामग्रीसंभो

८

८

चस्यदाभव्या परं स्वस्ययनं महत् ॥ ९ ॥ ॥ तस्मात् वांछितार्थ
साधनत्वात् हेतुतः समाहितैः संबोधनैः कृतयत्नैः पुंभिः
परं प्रकृष्टफलं श्रेष्ठं महत् उदजनीयं स्वस्ययनं योगक्षेम
करं अयने वर्त्मनि हि कामुष्मिकफलसाधनं सरणे मम देव्याः
एतन्महात्म्यं माहात्म्यप्रतिपादनग्रंथसंदर्भरूपं भक्त्या ज
नेन पठितव्यं सदा वाच्यं सनीयं ॥ सदा सर्वदा भक्त्या समा
हितैः श्रोतव्यं च ॥ श्रवणीयं च ॥ एतन्महात्म्यमितिबहुडी
हिरयं ॥ ग्रंथवृंदस्योन्यपदार्थः ॥ शब्दस्यैव पठनश्रवण
योग्यत्वेन विषयभावात् ॥ एतदपि तु पृथक् पत्रे महात्म्य
प्रतिपादकत्वेन यत्रास्ति ग्रंथवृंदे तदुपचारात् मध्ये
यत्र अशेषग्रंथात् महात्म्यशब्देनाभ्यतइति ॥ पठनश्रव
णयोग्यं द्रष्टव्यं ॥ स्वस्ययनं क्षेमपुण्यप्रमंगलं धातवः
एतः ॥ स्वस्ययनं क्षेमपुण्या वा शिवमेव ॥ ९ ॥
उपसर्गनिरोधाश्च महामारी समुद्भवान् ॥ तथा विविधमु
त्पातं महात्म्यं शमयन्नम ॥ १० ॥ ॥ मम देव्याः महात्म्यं
तत्प्रयोजकं शक्तितः श्रृण्वतां पुंसां च महामारीसमु

चरितत्रयं लक्षणं संपूर्णं भक्तिसमन्वितः मनुष्यः पार्थिवाश्च
चाचार्यभाषोगमप्रसादेन सर्वबाधाविनिमुक्तः धनधान्य
परिवारसमन्वितः भविष्यति सरायो नात्र कर्तव्यः ॥ वर्षणानिर्दिता
वार्षिकी सांवत्सरी क्रिया जाकाकोत्तेन निर्दिता मिति ठक्कुरः ॥ स्त्री
यां इ. पु. ॥ सा बाधितपादे आसमंतात् बाधा आबाधा
महती पीडा तया निमुक्तः ॥ ततो यावत्स्कन्धे महाप्रजासंश
यो नैतिशास्त्रप्रामाण्यकीर्तनमेतत् ॥ ॥ इत्यामले
तमहात्म्यं तथा पुत्रीः पृथक्सुभाः पराक्रमाश्च युद्ध
षु जायते निर्भयः पुमान् ॥ ॥ एतत्त्रिविधं चरित
त्रयलक्षणं समदेव्याः महात्म्यं महांतं प्रभावं कथितः
श्रुत्वा गुरुतो गृहीत्वा यावद्बोधपर्यंतं अधिस्त्रीपुमा
न् ॥ युद्धेषु निर्भयो जायते तथा समदेव्याः सुभाः जगत्
पुष्टिकरीः पृथक्पुत्रीः बलाण्यपि महाशक्तिसंप्रा
दुर्भवतिः इत्यात्म्यं कथ्यं पुमान् ॥ युद्धेषु निर्भ
यो जायते ॥ तथा समदेव्याः पराक्रमाश्च वीरकर्माणि च

अनायुद्धेषु निर्भयो जायते ॥ यद्वा युद्धेषु समपराक्रमाश्च अथा
निर्भयो जायते पुमान् ॥ तथा चोक्तं सुभाः इति पाठे तु ॥ व्यय
यावद्भुक्त्वा मिति शेषः प्रसंगे जसः प्रयोगः छांदसः युद्धेषु
तिबहुवचनमर्थांतरे अपीबहुकारणेषु निर्भयत्वार्थं ॥ युनि
श्रणे ॥ अस्त्रादिः संपदादिः स्त्रियां द्विपु ॥ यवनेषु द
मिश्रणं पापसंपर्कः तस्य युतिः यद्वा युद्धबंधनत्रयादिः यव
नेषु युद्धबंधनं तस्य युतिः ॥ ई हांगतौ ॥ जहीस्त्रादिः संपदादि
यादिषु ॥ हानं हाः निरयादिगतिः तस्यां युतिः कारः तस्मि
न्विषये निर्भयः पुमान् जायते ॥ अथ युद्धेषु संग्रामेषु च नि
र्भयो जायते ॥ निर्भयं निर्भयो ॥ राजभूयोगे पराक्र
मो ॥ ९० ॥ रिपवः संक्षयं यांति कल्याणं चोपपद्यते ॥ नंदते च
कुलं सा मे महात्म्यं ऽनुपठतां ॥ ९१ ॥ ॥ इति श्रीमत्
देव्याः महात्म्यं श्रृण्वतां आकर्णयमानानां सुसंपूर्णं
रिपवः शत्रवः संक्षयं नाशं यांति कल्याणं च मंगलं उपप
द्यते कल्याणं कर्तुं ॥ पदगतादिवादि उपसर्गः पगच्छति
यते कल्याणं कर्तुं ॥ पदगतादिवादि उपसर्गः पगच्छति
उपजायन्यते इति पाठे तु उत्पद्यते इत्यर्थः ॥ कुलं गोत्रं

नंदते॥ दुनदीसमुद्रोपरस्मैपदी कर्तरी कर्मव्यतिहारेचात्मने
पदं॥ यद्वण्णेलाकर्मकर्तरीयगात्मनेपदंच॥ नंदते कुले पुंसा
मितितुपाठः॥ नंदते च कुले पुंसामितिपाठे तु भावेयगात्मने
पदंच॥ सेतिर्गत्रिजनेनकुलान्यभिजनान्वयौ॥ कुले
गृहेचदेशेचाभिग्राहिणितुत्रिषु॥ २२॥ ॥ शांतिकर्म
णिसर्वत्रतथादुःस्वप्नदर्शने॥ ग्रहपीडासुचोग्रासुमहात्म्य
श्रृणुयान्ममा॥ २३॥ ॥ उपसर्गितासूचितासूपद्रवाणांसर्वत्र
सर्वास्वरूपशांतिकर्मणि॥ तथादुःस्वप्नदर्शने दुष्टकलकस्व
प्नदर्शने॥ उग्रासुअसुनिष्टफलकासु ग्रहकृतासुपीडासु
चममदेव्याः महात्म्यं श्रृणुयात् पुरुषः॥ तद्श्रवणादेव
तस्यापिपुंसः सर्वबाधोपशांतिर्भवति॥ सर्वेष्टार्थसि
द्धिश्चेतिभावः॥ २४॥ ॥ उपसर्गाः शमंयांति ग्रहपीडाश्च
दारुणाः॥ दुःस्वप्नंचनृणांदृष्टंसुस्वप्नमभिजायते॥ २५॥
दूरेकिंपुनर्व्यनक्ति॥ ममदेव्याः माहात्म्यश्रवणादुपस
र्गादितिबाधाः अतिदंष्ट्रादयः शमंयांति॥ यद्वाउपस

५ प्रतिज्ञाप्रतिज्ञास्यप्रतिज्ञः कश्चित्॥ अर्शआदित्वादच्॥ तत्सत्यदा चरतीति
आचारे क्विप्॥ सेनाचेतत्वपातुलोकः॥

वनीयापक्रमोपसंहृतिक्रियाक्रमंजानतावाप्यजनेनावाविभ
क्तिनापुंसाकृतेबलिपशुप्रदानेतथानेनकृतांपूजांचतथा
नेनकृतंवह्निहोमंवक्ष्येत्रिमध्यादिहोमप्रेक्षणंचप्राप्स्याम्य
हंदेवीप्रतिक्षिप्स्यामिप्रतिगृहीष्यामिस्वीकरिष्यामिगय
तचित्तंप्रतिष्ठंस्यात्॥ एतल्लक्षणंप्रतीकाधातोर्भविष्यति का
लेलुट्॥ प्रत्ययः क्विप्॥ इडागमः॥ अनेतोकोपः॥ इणु कोः आरत्रा
प्रत्ययोः वलं॥ प्रतीक्षिष्यामितिपाठे॥ इक्षदर्शने॥ अनुदात्तत्व
निबंधनमात्मनेपदविधानमनित्यमितिचाक्षिडः॥ ङिलक्षण
शापकामिहकृतात्॥ परस्मैपदं॥ बलिपूजामित्येकपदत्वपाठे
तुबलिनापशुविशेषेणसहकृतांपूजांबलिपूजांबलिस
पापूजासत्कारःबलिपूजातां॥ ८॥ ॥ शापकाले महापूजा
क्रियतेयाचनार्थिकी॥ तस्यांममैतन्माहात्म्यंपठ्यतेभक्तिसमे
वितः॥ ९॥ ॥ सर्वबाधाविनिर्मुक्तोधनधान्यसमन्वितः॥ म
नुष्योमत्प्रसादेनभविष्यतिनसंशयः॥ १०॥ ॥ अदःश्लोकद्व
यमेकान्वयंनोदितव्यं॥ याचनार्थिकीमहाशापाचारकालेक्रियते॥ तस्यांविषयेममदेव्याः॥ एतन्माहात्म्यंद

सुकवं धूपस्तवं चिरूपिरवं पिपिपि तस्यापि लाक्षायोपि प्रभू
तयश्च ते रभिभूतानां मांकृतानां तिरस्कृतानां बाधानां नो
तिकारकं उपशमनकारणं मम देव्याः महात्म्यश्रवणं उत्तमं
मांत्रयणीयं ॥ किंच नृणामेव कार्मकारिणां कथंचित्परकृता
बाधनप्रयोगतः संघातभेदेन त्रयभेदप्रसक्तेस्तति मम
हात्म्यश्रवणमेव तमं मेत्रीकरणं मित्रत्वकरणसाधनं वे
ष्टतमं मम महात्म्यश्रवणमेव भवति ॥ नान्यदिति भावः ॥१४॥
दुर्वृत्तानामशेषाणां बलहानिकरं परं ॥ रक्षोभूतपिशाचानां
पठनादेव नाशनं ॥१५॥ ॥ दुष्टकृतं चरित्रं येषां ते दुष्टचाराः
दुर्वृत्ताः आशिनः उपेषामशेषाणां परमं श्रेष्ठं बलहानिकरं
परं बलविनाशहेतुरूपं मम महात्म्यपठनं ॥ छन्दो हेतो
टः ॥ किंच रक्षसां माया विनाशे कारणं शरीरानां बाधा
ग्रहादीनां पिशाचानां पिशाचसिनां तामसानां च पीडा
कानां अदृश्यरूपाणां मम महात्म्यस्य पठनादेव नाशनं
अदृश्यो भवतीत्यर्थः ॥१५॥

सर्वमेतन्मदात्म्यं मम सन्निधिकारकं ॥१६॥ ॥ सर्वेऽस्मिन्नेव तु
आदिनध्यावसाने उक्तार्थं मनोरथ्याः सान्निध्यरूपसान्निधी
पावस्य कारकं नेकद्वारकारणं ॥ मम सन्निधिकारकं इति पठ
ठ्यते संनिधानं संनिधिरिति व्याख्यातश्रवणात् सुरबाधः
यद्वासतः सन्निधिः मदनिधिः महापदादिः तस्य करकं जा
रूपं पठ्यमानं सदिति भावः ॥१६॥ ॥ पशुपुष्पार्घधूपैश्च गंध
दीपैस्तथोत्तमैः ॥ विप्राणां भोजनैर्होमैः प्रोक्षणीयैरहर्निशं ॥
अन्यैश्चाविविधैर्भोगैः प्रदानैर्वत्सरेण या ॥ प्रीतिर्मे क्रियते
सास्मिन् सकृदुच्चरिते कृते ॥१७॥ ॥ श्लोकद्वयमिदमेकान्वयं
वेदितव्यं ॥ पुष्पैः कैश्चिः प्रकारैः वत्सरेण यत् क्रियते ॥ मे
मम देव्याः प्रीतिः या अस्मिन् मम महात्म्ये सकृदेकवारं नेवउ
च्चरिते पठिते वा श्रुते वा भक्तिमद्भिः सर्वकामदुघा भवति
तेन वत्सरात् ॥ पशुभिश्च पुष्पादिभिश्च छागमेषमहिषमा
तंगादिभिः दिवारात्रिमहापशुभिश्च नरैः पुष्पैः सुरभि
संघट्टनैश्चैः हृद्यैः मधुघृतादिभिः धूपैः कृष्णागरुप्र

ग
गमदादिभिः तैर्बहुरूपादिभिः नानाकुसुमगंधैः चशब्दात् श्री
वासादिधूपैः मलयैः ॥ तैः गंधैः गंधसारघनसारकर्पू
रनमृगमदकोलकंकोलरागकुंकुमादिभिर्दीपैः कर्पूर
घृतादिप्रवर्तितैः माणिक्यमहोभिः रूपकल्पितैः सूर्यमहोभिः
रत्नमहोभिः परमाल्यपरज्योतिभिश्च प्रकल्पितैरर्चितैः अ
तएव विधैः उत्तमैः श्रेष्ठतमैः तथा उत्तमैर्विविधैः विप्राणां
तत्रैव भोजनैः षड्रसोपेतैर्भक्ष्यैरन्नादिभिः कृतैः तथा वि
विधैर्हारैः तथा ओदनिकादिवानिकोत्तरदिनविविधैः प्रे
क्षणीयैर्दर्शनीयैर्नृत्यगीतवाद्यैः तथा अन्यैश्च विविधैर्भो
गैः तथा दानैः मनोऽभिलषितविविधैर्वितरणैः चशब्दात् च
स्त्रावंकारपूजादिभिः साधनैः वत्सरेण संवत्सरेण या
मिप्रीतिः सकलकामदुघाभक्तैः क्रियते सा अस्मत् प्राक्
प्रपंचितमहात्म्यस्य कल्पद्रुमकामधेनोरपि तपठितश्रु
तिचयात् साध्यितुं स्वयमसमर्थः ॥ सकलदुःखैरतेश्रुति
एकनाशे ॥ यद्वा सकलसंवेदा ॥ यद्वा सकलसंहितैः त्रिः पुंसां

ग्रहाभावात्सुतस्य करायुः प्रयच्छति पितेति वत्॥ चतुर्थ्यां वा
लेषु पञ्चम्यां वा॥१८॥ रक्षां करोति भूतेभ्यो जन्मनां कीर्तनं
मम॥१९॥ मम देव्याः जन्मनां उत्पत्तीनां ब्रह्मण्यादि महा
शक्तिरूपतया प्रादुर्भावानां अवतारणां कीर्तनं कथनं कर्तृ
भूतेभ्यः हिंस्रेभ्यः भूतप्रेतपिशाचशत्रुसिंहव्याघ्रादि ग्रहादि
भ्यः भक्तानां रक्षामनपायं करोति॥ जन्मिनामिति पाठे तु
मम देव्याः कीर्तनं नामग्रहणं कर्तृ जन्मिनां जन्मभाजां न
राणां पुंसां भूतेभ्यः रक्षां करोति पालनं विधत्ते इत्यर्थः॥१९॥
युद्धे दुःखे यन्मे दुष्टदैत्यनिबर्हणं॥ तस्मिन्कृते वैरिकृतं
भयं पुंसां न जायते॥२०॥ मे देव्याश्चरितं शस्त्रप्रयो
गलक्षणं संग्रामे कोशलं भूत॥ तस्मिन्कृते सति त
त्कृतवतां पुंसां युद्धे युद्धे च वैरिकृतं शत्रुनि
मित्तं भयं न जायते॥ न उत्पद्यते॥ निबर्हयति विनाशयति
निबर्हणं॥ नृ धातोर्ल्युट्॥ दुष्टानां दैत्यानां निबर्हणं दु
ष्टदैत्यनिबर्हणं चरितं चरित्रं दुष्टदैत्यनाशकरं॥२०॥

युष्माभिः स्तुतयो याश्च याश्च ब्रह्मर्षिभिः कृताः॥ ब्रह्मणा च कृता
याश्च प्रयच्छति शुभां गतिं॥२१॥ सुमेधसामार्कडेयेन च तत
पूर्वैश्च ब्रह्मर्षिभिः मयि देव्यां विषये याश्च स्तुतयः कृताः त
थापि मम तावत्तीर्थयात्रे निष्पातितया॥ महानाम्याप्रभावेन सं
सारस्थितिकारिण इत्यादयः ताश्च शुभां गतिं प्रयच्छति पठ्यमा
नाः॥ पठ्यन्ते पुंभिः याश्च मयि विषये ब्रह्मणा च मधुकैट
भभीतेन कृताः स्तुतयः विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीं स्थितिसंहारका
रिणीं॥ स्तोष्यामि निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलतेजसः इत्यादयः॥ ता
श्च शुभां गतिं प्रयच्छति॥ पठ्यमानाः पठ्यन्ते॥ देवि मयि
देव्यां विषये याश्च स्तुतयः युष्माभिः कृताः देव्या यया तत
मिदं जगदालम्बनमित्यादयः॥ अथ च युष्माभिरेव स्तुतयः
कृताः न मयेत्येवमादिभिरित्यादयः॥ अथ च युष्माभिरेव कृ
ताः॥ देवि प्रपन्नार्तिहरे इत्यादयश्च ताः त्रिविधाश्च स्तुतयः शु
भां गतिं प्रयच्छन्ति शुभां गतिं प्रयच्छति पठ्यमाना पठ्यन्ते पुं
भिः॥२१॥ कण्टकैरिव दुष्टानां परिवारितं॥ दस्यु
भिर्वा वृतः शत्रुभिर्वा॥ सिंहव्याघ्रादयो वा

वायुनावनहस्तिभिः ॥ राज्ञा क्रुद्धेन चाज्ञप्तो वध्यो बंधगतोपि वा ॥
अद्भिर्वा वातिनस्थितः पोतेन महार्णवे ॥ पतत्सु चापि शस्त्रे
षु संग्रामेष्वतिदारुणे ॥ सर्वबाधासु घोरासु वेदनार्तो पि
वा ॥ स्मरन्नेतच्चरितं नरो मुच्येत संकटात् ॥ २२ ॥ एकाग्रो ध्य
मिदं कृत्वा ॥ अरण्ये विपिने वापि वसन्नः मम देव्याः
एतत्चरितं चरितं कर्म स्वरूपं यस्य सः ॥ संकटात् दुःखपूर्णा
त् संकटात् मुच्येत स्वयमेव संकटे नानुसंबाधः ॥ कर्म कृत्वेति
मुच्येत ॥ तथा प्रांतेऽवाप्ति योजनस्थे मार्गे ॥ प्रांतरहस्थे व्या
घ्रे ॥ तथा दावाग्नि परिवारितः सन्नपि वा ॥ दवो दावो वनो न
घ्रा ॥ तथा दावाग्नि परिवारितः सन्नपि वा ॥ तथा शत्रुभिस्तस्करैर्वृतः वेष्टितो वा ॥ तथा शून्ये निर्जनप्र
देशे ॥ तथा दस्युभिस्तस्करैर्वृतः वेष्टितो वा ॥ तथा सिंहव्याघ्रानुयातो वा ॥ सिंहेन
व्याघ्रेण वा परिगृहीतो वा ॥ तथा राज्ञा क्रुद्धेन राज्ञा वध्यो घातितः
आज्ञप्तो वा आनुतो पद्रुतः तथा क्रुद्धेन राज्ञा वध्यो घातितः
वधाहो घातितआज्ञप्तः अहं तु माज्ञापितो वा ॥ तथा बंधगतो वा ॥
बद्धो पि वा ॥ तथा वा तेनस्थः पूर्णितः ॥ व्याकुलितः व्याधितो
पास्तो वा ॥ तथा महार्णवे समुद्रे पोतसमुद्रमध्ये नौकाविशेषे
यनसायां त्रयाः पोतवणिजः कथ्यते ॥ तत्रावस्थितो पि वा ॥

पंचनरैः सप्ताष्टैरेकद्वित्रैः चतुर्भिरेकनवोच्चरितं श्रुतं चवेत्य
र्थः ॥ सहार्थे चेकारो चस्यदार्थे वा व्ययं सकृत् ॥ सकृत्सु च
रितं श्रुते इति पाठे तु श्रुतस्य श्रवणस्य प्राधान्ये ॥ सु
चरितैर्देव्याः शोभनत्रैलोक्यरक्षितं चरितं चात्र स्वकृते व
श्रुते तस्याः प्रीतिः सर्वार्थसाधनीमेव तिपक्षरक्षस्यतिभा
वः ॥ प्रक्षणीयं रहनिशामिति पाठे तु कथ्यदाहामंत्रे कृतजपो
रक्षणं संस्कृतं हतदुष्टगारि पशुर्वेजिकारिति ॥ तत्र पशुपु
व्याघ्रपैरिति पशुग्रहणं नपोनरूपप्रसंगात् ॥ ततः इष्टं
चार्थं च वक्ष्यः ॥ उक्तसेचने ॥ प्रहृष्टं पंचामृताभिषेकेरव
छिन्नजिकधारासिषेकेचेति ॥ ७ ॥ ॥ श्रुतं हरति पापानि
तथारोग्यं प्रयच्छति ॥ १८ ॥ ॥ मम देव्याः महात्म्यस्य श्रुतं
श्रवणं कृते पापानि हरति पतनयति ॥ नपुंसकभावेक्तः ॥
तथारोग्यं च दद्यात्स्यहीसतानीति वृत्ते ॥ यद्वा मम देव्याः
महात्म्यं कर्तुः श्रुतं सत् पापानि हरति भंजतां ॥ तथारो
ग्यं प्रयच्छति अरोगतां जनयति ॥ दा नप्रति

सप्त॰ मेधाः सुरथं वाक्यमूचिरे ॥ इत्युक्त्वा सा भगवती चंडिका चंडविक्रमा ॥ पश्यतामेव देवानां तत्रैवांतरधीयत ॥ २७ ॥
इति हेतुकं व्याख्या सा भगवती चंडविक्रमा प्रगल्भपराक्रमा चंडिका देवी पश्यतामेव देवानां तत्रैव सती तान् देवान् त्रायते रक्षति तत्र तान् पालयंती सती एव स्वयमंतरधीयत ॥ अतो नृप स्मर्तव्यः ॥ यद्वा सा देवी पश्यतां देवानामेव तत्रैव देवेष्वेव शरीरेष्वेव अंतरधीयत स्वयमेव देवशरीरेषु वांतर्लीयते अर्थः ॥ पश्यतामेव सर्वदा दारयति ॥ पक्षे यथा जननी सुतान् व्याजतो नाहं लोकनादंतर्धत्ते तथा यमपि स्वर्जननी देवदर्शनतोंतरधीयत स्वमेव तिभावः ॥ २८ ॥ ॥ तेऽपि देवा निरातंकाः स्वाधिकारान्यथा पुरा ॥ यज्ञभागभुजः सर्वे चक्रुर्विनिहतारयः ॥ २९ ॥ ॥ अथ देवा अपि सर्वे देव्या विनिहतारयः विनाशितशत्रवः अतएव यथा पुरा सर्वस्मिन् दंडकाले निरातंकाः दुःखजीवनतो निर्भयाः यज्ञभागभुजः यज्ञभागमनुभुंजानाः सं

तः स्वाधिकारान्यथा पुरा एव तु शुंभनिशुंभादुद्यतः प्राणिवस्थानुसापरान् चक्रुः स्वस्वस्थानेषु ॥ २५ ॥ ॥ देव्या श्रेष्ठ्यानिहतेषु शुंभे देवरिपौ युधि ॥ जगद्ध्वंसिनीतस्मिन् महोग्रे तुलविक्रमे ॥ २६ ॥ ॥ निशुंभे च महावीर्ये शेषाः पाताळमाययुः ॥ २६ ॥ युद्धे संग्रामे देव्या सहिते जगद्ध्वंसिनि रौद्रे अत्यंतभयंकरे च महोग्रे अतिरौद्रे अतुलविक्रमे अनुपमपराक्रमे देवरिपौ सति शुंभे महावीर्ये सति निशुंभे च निहते सति शेषाः अवशिष्टाः दैत्याः पाताळमाययुः ॥ बलिं सम्प्राप्य विशन् ॥ वचाद्यन्नजैत्य इति विक्रमणं च ख्यते देवरिपोः सुरद्विषि असुरे ॥ विक्रमस्य स्मृतिश्चिता ॥ वीर्यबिंबं प्रभावश्च पतत्यस्मिन् पाताळे ॥ २७ ॥ ॥ एवं भगवती देवी सा नित्यापि पुनः पुनः ॥ संहृत्य कुरुते सर्वं जगतः पाळनं ॥ २८ ॥ सुमेधाः सुरथं स्वेवं बोधयति ॥ हे नृप एवं प्रोक्ता भगवती सा भगवती देवी नित्यापि अजा अविनश्वरा अपि सती पुनः पुनः संहृत्य आविर्भूय प्रादुर्भाविता

गतः ये जो कार्यपदि पालनं पदि लो रक्षणं कुरते ॥ सर्वेजन
नीतिएतस्या गण्यभाषनिये वेसा जगन्नु प्रिदिसिदे वानो
कार्यसिध्यर्थं प्राविर्भवति सा यदा ॥ उ एतो तदा ब्रो
के सानिध्यं प्रभिधीयते इति ॥ २० ॥ ॥ ते ये तन्नो ह्यते
विश्वं से वविश्वं प्रसूयते ॥ सा याचिता च विज्ञानं तुष्टा
ऋद्धिं प्रयच्छति ॥ २१ ॥ ॥ सेवदेवी विश्वं कृत्ने प्रसूयते ज
नयति ॥ प्रउ पाणि प्रवेसे दि जादि ॥ ते ये वदे वे वे हुंपरत
आए सेहुं विश्वं मोहयते ॥ मोहुवेचिसे दिव्यादि ॥ आविवेकैं मो
अं ते आविवेकः ममतातस्तु हि तं क्रियते सद्वीभक्तैः या
तासती विज्ञानं विवेकः सर्वज्ञानं च प्रयच्छति ॥ सेवदेवी
तुष्टासती तपसा अनित संतोषाद्ऋद्धिं संपदं च महतीं प्र
यच्छति ददाति ॥ तुष्टा ऋद्धिं प्रयच्छति इति पाठे तु असंहि
ता आनिर्देशः ॥ कुतः कस्मात् इति तुष्टे ऋद्धिं प्रयच्छति इति स्यात् ॥

पानुपात्रेशिशोपोतः ॥ तथा भृत्यादारुणे अहथे भीषणे संग्रामे ॥
शस्त्रेषु आयुधेषु पतत्सु वापि ॥ अतिशयेन दारुणं भृत्यादारुणं
संग्रामस्तस्मिन् तथा सर्वबाधासु सर्वाः आसमंतात् बाधा
योगः तासु ॥ सर्वबाधासु इति पाठे सर्वबाधीभवति ॥ अ
दूरं विप्रकर्षति ॥ घोरासु सर्वपीडासु वक्तेमानो वा ॥ तथा वेद
नासु संततदुःखानुभूतेषु वक्तेयद्वा अतीव त्रयेदनया अभ्यर्थि
तः हिंसितोपि वा सर्वं ततः नमदेव्याश्चरितं स्मरन् नरः संक
टात् दुस्तरात् दुःखात् मुच्येत स्वयमेव वेति योजनीयं
इह अरण्यप्रांतरे वापि यतः शोकात् एवं सिंहव्याघ्रानुयातो
वेति श्लोकमेकं पठति कश्चित् ॥ अतश्च नमप्रभावा सिंहाद्याइ
त्यतदुपपन्नं भवति ॥ २२ ॥ ॥ नमप्रभावा सिंहाद्या दस्यवो
वैरिणस्तथा ॥ दूरादेव पलायंते स्मरतश्चरितं मम ॥ २३ ॥
नमदेव्याः प्रभावतः सामर्थ्यतः सिंहाद्याः तथा दस्यवः
तस्करः तथा वैरिणः शत्रवः नमदेव्याः चरितं च
रित्रं स्मरतः पुरुषात् समीपात् दूरादेव दूरतः एव
पलायंते दूरीभवंति ॥ २३ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ सु

स्त्री महाकाली तया ॥ मारयति संहारयति मारः पचाद्यच् ॥ महां
श्चासौ मारश्च संहारकः महामारः कालाग्निरुद्रः तस्य स्त्री म
हामारी मारस्वरूपं यस्याः सा देवी महामारी स्वरूपा तया महामा
रीस्वरूपया ॥ यद्वा महउत्सवे उत्सवः ॥ महान् उत्सवान्
आसे मैता मारयति नाशयति महामारी महाप्रलयानलज्वा
लातस्याइव स्वरूपं यस्याः सा महामारी स्वरूपा तया ॥ मृ
त्युरिका महामारी जगत्संहारकारिणी ॥ महारात्रिर्महारौद्रा
महाकाल्यतितामसी ॥ सैव कोटानकोटीनां सैवाविद्या
तमःप्रसूः ॥ सैव मोहप्रसूश्चैकः सैव सर्वाधिदेवता ॥ ब्रह्म १३
णोहिरण्यगर्भस्य कोटीनां दमतिनिः सरति ब्रह्मांडकोटीनां च म
तिनिः सरति अस्मात् ॥ पोत इसंडं ॥ पेशीकोशे हि हीनेडं
२९ ॥ ॥ सैव काले महामारी सैव सृष्टिर्भवत्यजा ॥ स्थितिं
करोति भूतानां सैव काले सनातनी ॥ ३० ॥ ॥ आजो जन्मर
हितासनातनी नित्या सैव सा भवती देवी काले भूतानां मे
हाप्रलयसमये तमोगुणमयी सती महामारी ति कथ्यते ॥
तथा काले उत्पत्तिकाले सैव भूतानां सर्गसमये सत्वगुण

प्रधानासृष्टिर्भवति सृष्टिकारणभूता भवति तथा सैव देवी का
लेभूतानां परिपालनसमये रजोगुणप्रधाना स्थितिं करोति
सनातनी सदाभावा सनातनी ॥ न जायते अजा ॥ ३० ॥ ॥ भवका
लेक्षणं सैव लक्ष्मीर्वृद्धिप्रदा गृहे ॥ सैव नाशे तथा लक्ष्मी
र्विनाशं याप्यजायते ॥ ३१ ॥ ॥ भवे काले देवीसान्निध्यका
लेक्षणं गृहे सैव देवी लक्ष्मीर्वृद्धिप्रदा संपद्भवप्रदा लक्ष्म्याः
संपदः वृद्धिः उपचयः तत् प्रभावा भवति वेदाहकः तथा सै
व देवी अभावे सान्निध्याभावे लक्ष्मी विनाशं यक्ष्म्याः संप
दः विनाशं यज्ञभावाय उपजायते ॥ संपदाभावरूपा उप
जायते यत्र लक्ष्मीसंपत् तत्र देव्याः सान्निध्यं यत्र चेत्तस्मि
न्निध्यं तत्र संपदपि नेत्यन्वयव्यतिरेकौ वेदितव्यौ ॥ विवृद्धे
र्वीसान्निध्यकारणं तत्स्वं चोपादेयानि ॥ सुमेध्यः कर्पूरे
स्तुलासंपूजिता पुष्पैर्धूपादिभिस्तथा ॥ हृद्गतिं
वित्तं पुत्रांश्च मतिं धर्मगतिं शुभां ॥ ३२ ॥ ॥ तेन पूर्वा
दिवीस्तुता वाद्यैः पदैः संस्तुता संकीर्तिता च तथा पुष्पैः
संपूजिता च तथा गंधैः कर्पूरचंदनकुंकुमादिभिर्वि

छिता॥ तथा धर्मे वेदुविधे धर्मिता आदिग्रहणा द्वस्त्रालं
कारतांबूलादिभिरानंदिता भक्तिप्रणता च सती अप्रार्थि
ते वभक्तिर्वर्गस्थः चित्तं धनं पुत्रांश्च अयुरारोग्यं मे भार्यां च
वरान्दद्यात्॥ धर्मेति शुभांश्च तीन्द्रदाति यदुक्तं आयु
सा विधापरतायुक्तेर्ह्युक्तस्तासनातनी॥ संसारबंधहेतु
श्च सैव सर्वेश्वरेश्वरी इति॥ २२॥ इति श्रीमद्राजाधिराज
श्रीमत्तोमरान्वयश्रीमद्दूदणात्मजश्रीरीतुचक्रवर्ति वि
रचितायां श्रीदुर्गा माहात्म्यटीकायां तृतीयं श्रवणप
वनिरूपणविधुपलक्षितो देवाराधनेफलव्याप्तिनिरू
पणं नाम द्वादशोध्यायः॥ १२॥ ॥ श्रीजगदर्पणमस्तु॥

१४

१४

स्वद्रुस्य इति वत्॥ सत्याचिनार्थे यज्ञानमिति पाठे तु अ
र्थेषु यज्ञानमिति विग्रहः॥ एतत् प्रागप्यभाणि॥ तेनात्र वि
स्मयः कार्यो योगनिद्रा जगत्पतेः॥ महामाया हरेश्चैषा तया
संमोह्यते जगत्॥ ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती हि सा॥
बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयच्छति॥ तया विसृज्यते विश्वं
जगदेतच्चराचरं॥ सैषा प्रसन्ना वरदा नृणां भवति मुक्तये॥
सा विद्या परमा मुक्तेर्हेतुभूता सनातनी॥ संसारबंधहेतु
श्च सैव सर्वेश्वरेश्वरी॥ महाकाल्या महाकाले
महामारीस्वरूपया॥ २९॥ ॥ सुरथं राजानं सुमेधाः संबोधयति॥
हे मनुजेश्वर हे सुरथ महामारीस्वरूपया तया महाकाल्या महा
तामस्या महादेव्या तत्सकलं ब्रह्माण्डं त्रैलोक्यं गर्भे स्थानं
यस्य तस्मिन् महाकाले प्रलयसमये॥ महांश्चासौ कालश्चेति म
हाकालः॥ अनिष्टकालः अकालः असमयो निरतः कालः
सर्वभूतानां संहारसमयत्वात्॥ यद्वा महाश्चासौ कालश्च म
हाकालः कालाग्निरुद्रः तस्मिन्नुपरिष्टात् महाकाले महा
प्रलयकाले संहारकाले समुपस्थिते सति महाश्चासौ
कालः कालाग्निरुद्रः संहारकाले महाकालः तस्यैव

द्विष्णुमायया॥२॥ ॥भगवद्विष्णुमाययातयैवचंडिक
यैवविद्याज्ञानंक्रियतेउच्यतेपरमात्मज्ञानसाधनं
दिव्यंगोपनिषद्रूपेतिभावः॥विष्णोर्माया विष्णुमाया
भगवती। विष्णुमायाभगवद्विष्णुमायातया। यद्वाभ
गवान् विष्णुः भगवद्विष्णुः तस्यमाया तयातदुक्तं।
साविद्यापरमामुक्तेर्हेतुभूतासनातनी॥गुणाश्रये
गुणमयेनारायणिनमोस्तुते॥ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य
धर्मस्ययशसः श्रियः॥वैराग्यस्याथमोक्षस्य
षण्णांभग इतिस्मृतिः॥२॥ यावत्त्वमेषवैश्यश्च
तथैवान्येविवेकिनः॥मोह्यंतेमोहिताश्चैव
मोहमेष्यंतिचापरे॥३॥ ॥हेराजन्तयामहा
मोहरूपयादेव्यात्मविवेकीसन्नपिसंप्रतिमोह्यसे।

प्राक्मोहितोभूःअभविष्यतिचकालेमोहमेष्यसिचान
येवएषवैश्यश्चसमापिनोमतथैवमोह्यंतेमोहितश्च
मोहमेष्यंतिचतथैवतयैवयुवाभ्यामन्येपिविवेकि
नःपुमांसःअधिगतशास्त्राःसंतोपरेचतेयश्चा
न्येचसर्वेतयैवदेव्यामोह्यंतेमोहितास्तमोहमेष्यंप्रा
प्स्यंतिसपियदुक्तं।तथापिममतावर्तेमोहगर्तेनिपातिता
ताः।महामायाप्रभावेणसंसारस्थितिकारिणा॥अत्र
विस्मयःकार्योयोगनिद्राजगत्पतेः।महामायाहरेश्चैषा
तयासम्मोह्यतेजगत्॥ज्ञानिनामपिचेतांसिदेवीभग
वतीहिसा।बलादाकृष्यमोहायमहामायाप्रयच्छति॥
प्राक्राजाभगवत्वा महर्षेर्मुनिसाम्यकंवदस्व
तद्धितियद्दृष्टस्समपृच्छत्दिदानीम्टविरपदेमुमोह॥

सप्त० तामुपैहि महाराज शरणं परमेश्वरीं ॥ आराधिता सैव नृणां भोगस्वर्गापवर्गदा ॥५॥ हि महाराज हे सुरथ तां परमेश्वरीं देवीं शरणं रक्षित्रीं उपैहि । उप इ हि उपैहि आद्गुणः उपगच्छ शरणं व्रज । सैव देवी भगवत्येव आराधिता तपसा तोषिता सती नृणां पुंसां भोगस्वर्गापवर्गदा भवति । सा नृणां मोक्षदा भवति तपसा एव मोक्षः । ज्ञानाद्धि कैवल्यमिति सिद्धांतः संप्रदानत्वाभावात् रजकस्य वस्त्रं ददातीतिवत् संबंधे प्रष्ठ्यैव वर्तमानमिति । उपपूर्व इण् गतौ । सेर्ह्यपि च्वौ उपइति हि इहि इति स्थिते । एषस्य च स्थाने सुइति वृद्धिर्नेति द्विधा चेत्त्वी स्यनुवृत्तेः । तत आद्गुण एव बाधकाभा

श्रीगणेशायनमः ॥ ऋषिरुवाच । सुमेधाः भगवानृषिः सुरथं राजानमुक्तवान् । उक्तवान् वाचमुवाच ॥ एतत्ते कथितं भूप देवीमाहात्म्यमुत्तमं । एवंप्रभावा सा देवी ययेदं धार्यते जगत् ॥१॥ हे भूप हे सुरथ एतत् उत्तमं अनुत्तमं देव्याः माहात्म्यं श्रेष्ठतमं सर्वार्थसाधनं सर्वकामधुक् ते तुभ्यं कथितं व्याहृतं मया सुमेधसा महर्षिणा सा देवी भगवती एवंप्रभावा ईदृग्विधसामर्थ्या वर्तते । सेतिका । ययेदं या सर्वजनन्या सर्वपोषिण्या सर्वसंहारिण्या इदं जगत् विश्वं धार्यते रक्ष्यते पाल्यते प्रत्यवसीयते ॥ यथाकाला धृङ् अवस्थाने णिच् । कर्मणि यथा स्थाने पदं चलतः ॥ क्रियावाचित्वमाख्यातुमकोनार्थः ॥ प्रयोगतोनुसर्तव्या अनेकार्था हि धातवः ॥ महास्मनो महामूर्ते देव्याः भावकर्मणि वा ब्रह्मणादित्वात् प्रतिस्नुद्धिनेटि लोपे माहात्म्यमिति सिद्धं ॥१॥ विधातयैव क्रियते भगव

सप्त०

पहरणेन च॥ जगाम सद्यस्तपसे स च वैश्यो महामुने
॥५॥ ॥इदं श्लोकद्वयमेकान्वयं ज्ञेयं॥ हे क्रौष्टिक हे मुने
आकर्णय इति प्रागुक्तेन प्रकारेण तस्य सुमेधसो ब्र
ह्मर्षेर्वचः श्रुत्वा देवीमाराधय इति उपदेशवाक्यमाक
र्ण्य सुरथो नाम सनराधिपः तं सुमेधसं महाभागं शं
सितव्रतमृषिं प्रणिपत्य प्रणम्य राज्यपुत्रमित्र
कलत्रादावति ममत्वेन अतिमोहेन शत्रुभिः राज्या
पहरणेन च हेतुना निर्विण्णः दुःखितमानसः सन्
सद्यः सपदि तपसे जगाम। तपसा तोषितदेवीवरावा
प्त्यफलाभिलाषेण जगाम। तथा समाधिर्नाम वै
श्यश्च तादृश एव सन् तपसे जगाम। भगस्येश्वर्या
दे रिदं भगं महत् गरीयः भागं यस्य सः महाभागः

तं। शंसितं यत्नेन प्रतिपादितव्रतं यस्य येन वा सशंसि
तव्रतः तं। शंसनं करणे। कर्मणि क्तः। शाशब्दस्य तरस्यां
श्यते रिखं व्रते नित्यमिति नुवक्तव्यं। शंसितव्रतमिति पा
ठे तु शंस्यते कर्मणि क्तः शंसा वासं जातास्य। शंसितव्र
तं शास्त्रोक्तं उपवासादि यस्य सः तं शंसुस्कृतोः। नि
र्विण्णस्योपसंख्यानमिति णत्वं विदिप् लाभे। विदवि
चारणे वा क्तः निष्ठानत्वं॥ ॥संदर्शनार्थमंबायाः
नदीपुलिनसंस्थितः॥ स च वैश्य। स्तपस्तप्ये देवीसू
क्तं परं जपन्॥६॥ ॥अंबायाः सर्वजनन्याः देव्याः
संदर्शनार्थं प्रत्यक्षीकरणाय नदीपुलिनसंस्थितः
नद्याः पुलिने द्वीपे तटे विशेषे वा। नदीद्वीपं पुलिनं
तत्र संस्थितः सः राजा सुरथः सः वैश्यश्च समाधिनाम

सप्तशा०

परं श्रेष्ठं सर्वार्थप्रदं केवलं देवीसूक्तं वैदिकमन्त्रविशेषमंत्रे
देव्याधिदैवतं देव्यासुष्ठु शोभनमुक्तं प्रणीतं। देव्यां वाविषये सूक्तमुपदिष्टं नान्यार्थे रागमीयं देवी प्रणवमन्त्रगर्भं शाप्तदेव वा चंडिका चरितत्रयं जपन्। न पस्तेपे तपश्चकार। केचित्वं बीजरहणादं बामातामात्रं केनिमात्रकामंत्ररूपं देवीसूक्तमाहुः। अपरे तु देवीसूक्तं पठन्नस्तिरहस्यं तज्जपन्नित्याहुः। अन्ये त्याहुः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तादेवीसूक्तानीति संस्कारे स्थितो मृतो॥ तपस्तपः कर्मकस्येवेति तपः कर्ता कर्मवद्भवति। उपवासादीनि तपांसि। तापसं तपंति। दुःखयंति। सतापसस्वर्गतिभूतः स्ववांछितस्वर्गार्थं तपांसि तप्यते। तपांस्युपार्जयति।

वात आउ पूर्वस्येपि आइहिएहि उपएहि। इति छिति। वृद्धिं बाधित्वा ओमाडेश्रेतिपररूपत्वे सती उपेही सवरूपं। उपेही तिनुह्रस्वबुद्धिपाठः छांदसः क्वचिक्तः सर्वविधये छंदसि विकल्पांत इतिवचनात्। यद्वा एही स्वेत्तद्विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं पठोदरादित्वाद्वा साधुः। उपएहि उपेहि महाराज राजाहसखिक्यष्टच्। नपूजनापूजायां स्वतिग्रहणं। अश्नोते रामुकर्मणि वरद्व ओपाधायाः परमोमि श्वरी॥

य मार्कंडेउवाच॥ मार्कंडेयो भगवान् ऋषिः स्वशिष्यं क्रौष्टुकं मुनिं वाचमुचितामुचे॥ ॥त। इतितस्य वचः श्रुत्वा सुरथः सनराधिपः। प्रणिपत्य महाभागं तमृषिं संशितव्रतं॥ निर्विण्णो तिममत्वेन राज्या

पूजानमस्या पचतिः सपर्याचार्हणाः समाः॥ पुष्पाणि
धूपाः अग्नयः तर्पणानि चतेस्रे॥ ॥निराहारो यता
त्मानो तन्मनस्को समाहितौ॥ ददतुस्तौ च लिं चैव निज
गात्रास्रगुक्षितं॥८॥ ॥निर्निश्चयनिषधयोः निरा
हारो हविष्यादिनातीव निश्चिताशनौ ततः क्रमशो मू
लाशनौ फलाशनौ पर्णाशनौ। अपूप्तसौ वायुभक्षौ।
तत श्रमरणे हृत निश्चयौ निराहारौ। निवारिताहारौ
शनैः शनैः यतात्मानौ विषयेभ्यो व्यावर्तितमनोनेत्रा
दि स्थानेंद्रियौ निर्जितेंद्रियग्रामौ। तावज्जितेंद्रियौ
नस्याद्विजितान्येंद्रियः पुमान्॥ नजयेद्रसनं याव
ज्जितं सर्वं जिते रसे। तन्मनस्कौ तस्यामेव धातुं मनो
यथा स्तौ तथोक्तौ। देवीध्यानपरौ समाहितौ। गुरूप
दिष्टे सावधानौ निरस्तसंशयौ। चतुर्विधपरिहा

रपरौ नियमपरायणौ तौ सुरथवैश्यौ। निजगात्रास्रगु
क्षितं। तपश्चरणकालेपरहिंसापराङ्मुखत्वात्। स्वश
रीरोद्भवसिक्तमेव अस्रमयं बलिं च ददतुः। गुरुजं
बाहुजं वा। पिरक्तमांसमयं बलिं॥ भक्त्यावेशान्महा
नरो महामायार्थमुत्सृजेत्॥ चशब्दात्। निजशरीर
जं रुधिरं चंदन विलेपनं च देव्यै ददतः। एतेन शरीरं चा
पातयामि मंत्रं वा साधयामीति हठयोगः सूचितः॥ ॥
एवं समाराधयतोस्त्रिभिर्वर्षैर्यतात्मनोः। परितुष्टा जग
द्धात्री प्रत्यक्षं प्राह चंडिका॥९॥ ॥एवमुक्तप्रकारेण
समाराधयतोः पूजयतोः त्रिभिर्वर्षैर्यतात्मनोः देव्या
मवहितचेतसोतयोः क्षत्रियवैश्ययोः परितुष्टा तत्स
तेन तपसा अतिप्रिता जगतां धात्री चंडिका देवी प्रत्य
क्षं समक्षं प्रकटीभूय प्राह कथयामास। प्राहेति वि भ

क्ति प्रतिरूपकमव्ययं॥ यतश्चंडिका धात्री तत स्तयोः हर
सप्त० ततपसोः प्रत्यक्षं बभूव अन्यथा तत्स्तेन घोरेण तपसा
न्वितानाच जगति दुर्धरं भवेत्तेति भावः। जगति दधाति ज
गद्धा आतोनुपसर्गकः अदभ्रक्षरेण हस्य तद्वा अ
त्रीयद्धा। ओहाङ् गतौ। जगति जिहिते जगद्धा आतोनु
पसर्गकः तयोहोरन्यतरस्यां वर्गचतुर्थः अत्री संह
त्री अतएव ओहाक् त्यागे अतोपि कजगति जहाति
जगद्धा ततोत्री भात्री॥ ॥देव्युवाच॥ देवी चंडिका
भगवती सुरथं राजानं वैश्यं च समाधिं नाम वाचमूचे
॥ ॥ यत्प्रार्थ्यते त्वया भूप त्वया च कुलनंदन॥ मत्तस्त
त्प्राप्यतां सर्वं परितुष्टा ददामि यत्॥१०॥ ॥हे भूप
त्वया यत्प्रार्थ्यते हे कुलनंदन कुलवर्द्धन वैश्य त्वया च

तपसा तापेलिष्टि। तपस्तपेन तपो जिनवानित्यर्थः। अन्यकर्म
कृतेनु उन्नपति स्वर्णे स्वर्णकारः॥ ॥ तौ तस्मिन् पुलिने
देव्याः कृत्वा मूर्तिं महीमयीं॥ अर्हणं चक्रतुस्तस्याः
पुष्पधूपाग्नितर्पणैः॥७॥ ॥ तौ द्वौ राजा सुरथः वैश्य
श्च समाधिर्नामतस्मिन् नद्याः पुलिने तट विशेषतो यो
सिनं तत्पुलिनं तत्र देव्याः मूर्तिं आदरतिं महीमयीं।
कृत्वा मृन्मयीं। [illegible] प्रतिमां विधाय। मयट् द्वयो भो
षायां मृष्या छादनयोरिति विकारावयवयोर्मयः
मयट्। तस्याः देव्याः अंबिकायाः पुष्पधूपाग्नितर्पणैः
पुष्पैः धूपैः अग्निभिः अग्निकार्यैः होमैः तर्पणैश्च वि
हितैः तैरर्चितैः अर्हणं पूजाराधनां चक्रतुः
चक्राते। एथक् एथ विधाने। मूर्तिः कठिन्यकाययोः॥

अविभ्रंशि अविचलं राज्यं राज्ञाभावः कर्मवाराज्यं वव्रे
प्रार्थयामास॥ अविभ्रंशिराज्यमन्वंतरप्राप्तिसाध्यं
अथवा॥ अत्र अस्मिन्नपि जन्मनि अविभ्रंशि अवि
चलं राज्यं राज्ञाभावः कर्मवाराज्यं अग्ये प्रार्थयामास
अविभ्रंशिराज्यमन्वंतरप्राप्तिसाध्यं॥ अथवा॥ अ
त्र अस्मिन्नपि जन्मनि अविभ्रंशि॥ भ्रन्श् अधः
पतने णिनिः नविभ्रंशः अविभ्रंशः तद्धरे च॥ अ
त्रैव च निजेन रेग बलात् हतशत्रुबलं निजं आत्मी
यं राज्यं तेव वव्रे प्रार्थयामास॥ हतशत्रुबलं बलात्
तथोक्तं॥ वृञ् वरणे कर्तरि आत्मनेपदं॥ वव्रे॥ स्व
ल्पसामर्थ्यं सोन्युषु बलं नाकाकसीरिणः॥ ॥
सोपि वैश्यस्तु तो राज्ञानं वव्रे निर्विण्णमानसः॥
ममेयं महमिति प्राज्ञः संगविच्युतिकारकं॥१२॥ ॥

ततो देविनः ततः देव्युक्तानेतरवाप्राज्ञः मोक्षकांक्षि त्वा
द्दसौ नितरां बुद्धिमान् निर्विण्णमानसः॥ संसारदुःखा
द्भवेनसः॥ सः समाधिर्नामवैश्यो विरक्तः सन् ज्ञानं
मोक्षोद्दशं प्रार्थयामास॥ कीदृशं ज्ञानं ममेयं महमि
त्येव संगविच्युतिकारकं॥ ममायं पुत्रोऽहं पिता ममेदं
कलत्रं अहं भर्ता ममेदं धनमहं स्वामी तस्य स्वाध्या
स नामेनः यः संगः तस्य संगस्य विच्युतिः रक्षणं वि
लयः॥ तस्याः कारणं कारकं फलत्वं नातिमोहः संस्र
तिः अहंता च संसृतिः तद्विलयकारकं ब्रह्मज्ञानमिति
भावः॥ अतस्मिंस्तद्बुद्धिरध्यासः॥ तेन नविः संगस्ये
वा स्मनो ममत्वममत्वं महं त्वं च सर्वदुःखावहः संगः
सर्वात्मनाभाव्यते॥ तस्य संगस्य परमात्मस्य ब्रह्म
ज्ञानं विच्युतिकारकं भवति॥ ममता वाहं ता च संगः

सं सर्गापेक्षाबुद्धिः॥एतज्ज्ञानं भेदनिबंधनं तस्य विच्यु
ति कारकं विद्वद्जनकं मोक्षाप योगि ज्ञानं॥देव्युवाच॥
॥ स्वल्पैरहोभिर्नृपतेस्वराज्यं प्राप्स्यते भवान्॥
हत्वारिपून्स्खलितं तत्र भविष्यति॥१२॥ ॥हेन्द
पहे सुरथ भवान् स्वल्पैरहोभिर्दिनैः कतिपयैर्वासरैः
रिपून् हत्वा स्खलितवतः असस्खलितं यद्विस्खलितं अवि
चैशि चतत् राज्यं प्राप्यते॥आपुव्या सौव्यस्य योग
कुलमिस्यास्मन्नेपदं। शेषे प्रथमः। अस्खलितं तव सु
रथस्य तत्र अग्रिमे जन्मन्यपि। तत्तु राज्यं भविष्यति
तव राज्यं भविष्यति। तत्र राज्यं भविष्यति इति पाठत्रयं
तत्र नगरे जन्मांतरे च॥१२॥ ॥ततश्च भूयः संप्रा
प्य जन्म देवाद्विवस्वतः॥ सावर्णिको नाम मनुर्भवा

प्रार्थ्यते याच्यते तद्दुस्त्यजं सर्वं मतः देवीतः सकाशात् प्राप्यतां
लभ्यतां अवाप्यतां अहं परितुष्टा स्मि त्यजत्यजते चते च
क्षत्रियायै वैश्यायै च ददामि॥ कुलस्य नंदनः वैश्यः यतो
सौ कुलात् सकाशात् लक्ष्मीं न ग्रहिष्यति मोक्षकामत्वाद्वै
राग्यभाक्त्वादिति भावः॥ द्वितीयार्थे प्रार्थ्यतामिति तु क्व
चित् पाठः स पुनरुक्तः प्राप्यतामिति तु पठ्यतां॥ यद्वा
वैश्यापेक्षया नपुंसकत्वं त्वया च प्रार्थ्यतां त्वया च प्रा
र्थ्यतामिति॥ ददामि तत् ददामि ते इति पाठद्वयं क्वापि
दृश्यते॥ मार्कंडेय उवाच॥ मुनिः स्वशिष्यं वाचमूचे॥
ततो वज्रेन्द्रयोराज्यमविभ्रंश्यत जन्मनि॥ अत्रैव च नि
जं राज्यं हतशत्रुबलं बलात्॥१३॥ ॥ततः देवीतः तद्व
युक्तानंतरं वा नृपः सुरथः अन्यजन्मनि अन्यजन्मा
पेक्षया अन्यदपि भाविय जन्मन स्मिन् न्यजन्मनि

वात् प्रत्ययो त्तरपदयो श्चेति सा शोभावः॥ ननु च अस्म
त्त इति बहुवचनोपक्रमात् प्रयच्छाम इति बहुवचनेन
भवितव्यं॥ तत् कथं प्रयच्छामी त्येकपदं स्यात्। एतदा
ह अस्मत्त इति छेदः अस सुक्षेपणे। असामि क्षिप
ति संसारं निराकरोति। अन् विधिरूपं चरस्य वि
रोधनं एतत्तात् मादेशः। अयस्मयादित्वात्। भव्यात्
भावानुत्वाद्यः॥ भावश्च चित्तु। वैश्यवर्यस्त्वया मत्तो व
रोयश्चाभिवांछितः। इत्यपपाठः। यद्वा व्यत्ययो बहु
लमिति एकवचनं बहुवचनं तत्र अस्मत इत्येव
पाठः। वरणी योवर्णः क्लीबे प्रधानं प्रमुख प्रवेकानु
त्तमोत्तमाः॥ तुदर्य वरेण्याश्च प्रवहोतवरार्घ्यवत्॥१५॥ ॥
मार्कंडेय उवाच॥ मुनिः स्वशिष्यं वाचमुक्तवान्॥
इति दत्तातयो देवी यथाभिलषितं वरं॥ बभूवांतर्हि

ता सद्योभक्त्याता त्वामभिष्टुता॥१६॥ ॥ हे क्रौष्टिक महा
र्षे इति प्रकारतः तयोः क्षत्रियवैश्ययोः सुरथश्च समाधि
श्च यथाभिलषितं अभिवांछितमनतिक्रम्य अभिष्टव
रं दत्वा भक्त्याता त्वामभिष्टुता त्वं जगतां स्त्रष्ट्री राक्षि
त्री संहर्त्री च। संस्कृता सती सद्यः सा भगवती चंडि
का सपदि अंतर्हिता बभूव। अंतर्धानमगात् अदृश्या
भूत्॥१६॥ ॥ एवं देव्या वरं लब्ध्वा सुरथः क्षत्रियर्षभः॥
सूर्याज्जन्म समासाद्य सावर्णिर्भविता मनुः॥१७॥ ॥
हे क्रौष्टिक महर्षे एवं प्रागुक्तप्रकारेण सुरथः क्षत्रियर्षभः
श्रेष्ठः क्षत्रियः देव्याः भगवत्याः सकाशात् वरं लब्ध्वा प्रा
प्य इह राज्यमनुभूय ततः तनुं त्यक्त्वा सवर्णायां सूर्या
द्वात् जन्म समासाद्य संप्राप्य सावर्णिर्नाम मनुः रा
जा भुवि भविता॥ कर्त्तरि भविष्यदनद्यतने लुट॥ भवि

ष्यतीत्यर्थः॥ मनुरिस्त्वयं सप्तशतिकास्वरूपो महामा
त्रामंत्रः सर्वेषामधीयतां सर्वकामधुगिति सूचयि
तुमवसाने प्रयोजितं भगवता श्रीमार्कंडेयेनेति सि
द्धं॥१७॥ ॥८॥ ७॥ श्रीमद्ब्राह्मणगुरवे नमः॥
॥श्रीमत्स्त्रीपुरसूंदर्यै नमस्तु॥ श्रीमज्जगदंबार्पण
मस्तु॥ श्रीरस्तु॥८॥ शुभं भवतु श्री॥ ७॥ ७॥

न्भुविभविष्यति॥१४॥ ॥ हे भूप भवान् मृतः सन्नपि एत
च्छरीरं परित्यक्तवानपि भूयः पुनरपि सूर्यात् देवात् सव
र्णायाश्च तस्याः जन्मउत्पत्तिं संप्राप्य सावर्णिको ना
ममनुः राजा भुविभविष्यति। सावर्णिरेव सावर्णिकः
संज्ञायां कन्। वर्णेन सहिताः सवर्णाः तस्त्री। त्यादकं
बाधित्वा बाह्वादिवातादि ञि। सावर्णिः॥१४॥ ॥
वैश्यवर्य त्वया यश्च वरोस्मत्तोभिवांछितः॥ तं प्रयछा
मि संसिध्यै तव ज्ञानं भविष्यति॥१५॥ ॥ हे वैश्य हे वर्य
यद्वा हे वैश्य वर्य वैश्येषु श्रेष्ठ त्वया अस्मत्तः देवीत
यः वरः अभिवांछितः अस्तितं वरं संसिध्यै परमा
त्मस्वरूपसंगत्यै प्रयछामि। ततश्च वरप्रदानतः
तव ज्ञानं भविष्यति। मोक्षे धीर्ज्ञानमुच्यते। अस्म
त्तः इति पंचमी। बहुवचनस्य तत्। अतश्चैकत्वा भा

द्विनंदनृपशाके च १६९२ विरोधिकृत वत्सरे ॥ मार्गशिर
कृष्णपक्षे द्वितीयाभौमवासरे ॥ महाकुब्जदेवाग्रजे
नैवत्रिरचितं रघुरामणे ॥ परोपकारायस्याथोयभु
पादभवसर्वदा ॥ आमर्दकस्थवासी हरकोपनाम्न
स्यैदं सप्तशतीसटीकपुस्तकं समाप्तमगमत् ॥

10 (L)
10
SANSKRIT

छ ॥ इदं सप्तशतीपुस्तकं सम्पूर्णं भवति ॥ छ ॥ छ ॥